

незалежний культурологічний часопис "І"

ми це зробимо!

30
2003

незалежний культурологічний часопис "І"

**Число вийшло
за участю
Фонду Гайнріха Бьолля
(Берлін)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк
(головний редактор)
Ян Чайковський
(куратор числа)
Лідія Леонтєва
(куратор числа)
Антон Борковський
Ірина Маґдиш
Вальтер Моссманн
Володимир Єшкілев
Софія Онуфрив
Алла Татаренко

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua
e-mail: ji@is.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

**Маніпульована
демократія**

Маніпуляція з професійного словника циркачів вже доволі давно перейшла до термінології, мало пов'язаної з мистецтвом рук (франц. *manipulateur* – рухи руки чи обох рук для виконання певного завдання). Вправні рухи кінцівок замінилися не менш філігранними розумовими виправами. Та й мета маніпуляції ускладнилася – з розважального дійства чи ремісничої праці трансформувалася до намагання вплинути і змінити те, що зовсім не матеріальне – людську свідомість. Асоціативно термін маніпуляція тісно пов'язаний з шахрайством, обманом, приховуванням справжніх мотивів.

Людство сприйняло експансію технологій маніпуляції на практично усі сфери життя приблизно так, як поширення вірусу грипу: ці речі з'являються на певному етапі розвитку цивілізації, уникнути їх неможливо, подолати – поготів, бо з кожною епідемією демонструють дивовижну здатність до мутацій і ка-

муфляжу. Єдиний дієвий спосіб захисту – усвідомлення небезпеки і самозахист, вдатися до яких спроможні не всі, бо це також один із вищих щаблів розвитку людини і суспільства. Стати особистістю, поміж иншим, означає збагнути, що впродовж життя стоїш перед загрозою маніпуляції, і, зрозумівши це, формувати і зміцнювати той внутрішній стержень, який дасть змогу вирізняти маніпулятивні дії і ефективно їм опиратися. У цьому сенсі поява тематичного числа журналу „І”, присвяченого маніпуляціям свідомістю, попри фіксацію неймовірного збільшення кількості маніпуляцій у найширшому розумінні цього слова, свідчить і про те, що суспільство усвідомлює це явище і готове йому протистояти.

Маніпуляції багатоликі. **Економічні** маніпуляції мають найбільш предметний діапазон. Маніпуляції цінами (від ринку зерна та нафти – до тарифів на комунальні послуги), маніпуляції обмінними курсами валют (для прикладу різниця у вартості валюти в Києві та у Львові), маніпуляції курсами акцій (менш видимі, але від того не менш впливові на економічне становище кожного з нас).

Інформаційні маніпуляції опанували сферу засобів масової комунікації. На відміну від економічних, повна легітимація яких хоча б теоретично стимується правовим полем, маніпулятивне управління інформаційним потоком майже повністю безконтрольне. На рівні держав-

них каналів комунікацій цим успішно займаються найвищі посадовці, вважаючи маніпуляцію органічним і необхідним елементом політики та урядування. На рівні приватних ЗМІ розробляють сценарії та смікають за ниточки власники газет, телеканалів, інтернет-сайтів, тому недоречно звинувачувати у жонглюванні інформацією журналістів – вони, в одних випадках, такі ж несвідомі об'єкти маніпуляції, як і ми, а в інших – лише виконавці наказів роботодавців.

Певним різновидом інформаційних є **адміністративні** маніпуляції, що на час виборів набирають назви адмінресурсу, справжні ймення яких – шантаж і зловживання службовим становищем, і з відвагою назвати речі своїми іменами має прийти розуміння того, що вони караються конкретними статтями кримінального кодексу. У цьому випадку найбільша перешкода до обмеження адміністративних тисків – низький рівень юридичної обізнаности, а також та людської, громадянської гідности і відваги кожного, хто стає об'єктом маніпуляцій. Інколи відносини з державою вибудовуються точно за сценарієм дружини алкоголіка. Спершу налле чарку, в надії, що цього разу благовірний не зірветься, а він, звісно, зривається, потім б'є, і вона плаче, отримуючи емоційну винагороду від усвідомлення, що вона мучениця, яка несе свого чоловіка-алкоголіка як хрест. А треба всього лиш – не наливати, не навіювати державі,

що вона може управляти свідомістю людей, не потакати царству Кесаря.

З інформаційними міжурядовими **мовні** маніпуляції, що використовуються як один із інструментів перших. Можна, скажімо, повідомити про „епідемію вірусного гепатиту у місті N”, а можна про „злочин конкретних посадових осіб комунальних та санітарних служб міста N”. Від обраного стилю подачі залежатиме ставлення громадськості до певної події, а отже гіпотетично і її дії. У ситуації існування багатьох альтернативних, залежних від різних об'єктів, джерел інформації розпізнати мовні маніпуляції неважко. Проблема швидше у тому, що споживачі нерідко консервативні (чи збайдужілі) і за звичкою черпають відомості з одного-двох джерел, не даючи собі труда збільшити коло і порівняти суть повідомлень, стаючи тим самим легкою здобиччю маніпулянтів.

На вузлі поєднань економічних, інформаційних, мовних маніпуляцій базуються **рекламні**. Маючи на меті конкретний економічний зиск, рекламні менеджери є піонерами у створенні і використанні найновіших технологій маніпуляцій, оскільки результат і вигоди від такого втручання у свідомість споживача спрацьовують найшвидше і вимірюються конкретними цифрами росту продаж, прибутків, чи збитків конкурентів, а відтак і винагород авторам техніки впливу.

Окремо можна виділити і **міжособистісні чи побутові**

маніпуляції. Сімейні тирані, начальники-самодури, акцентуювані особистості, що намагаються у різний спосіб вплинути на обрану жертву, підкоривши і використавши її – такі психологічні пресинги відомі будь-кому з нас. Незважаючи на те, що такі маніпуляції сфокусовані не на маси, як попередні, а на одну особу (або кілька осіб), ними не можна нехтувати. Пігієна і загартовування психіки, виховання певного імунітету до небажаних і шкідливих впливів на свідомість не менш важливі, аніж турбота про здоров'я фізичне. Переважна більшість найманих убивць чи членів банд, керованих тими, хто заволодів їхньою свідомістю, не скаржаться на самопочуття, однак вони невиліковно хворі на „синдром маніпульованих”. Ця недуга інфікує не лише асоціальні типажі, але й цілком пристойні, на перший погляд, сім'ї і товариства.

Усі види маніпуляцій досягають свого апогею у каламутні часи передвиборних перегонів. Мобілізуючи усі можливі і неможливі, допустимі і недопустимі, законні і незаконні методи і кошти, невелика група людей (а порівняно з мільйонним електоратом – таки справді невелика), намагається в черговий раз переконати нас, що біле є чорним і навпаки, що якщо не він (вони), то нам кінець, що лише з ним (з ними) і правда, і воля, і дармове пиво. І тут важливо не бути байдужим, бо саме байдужі, як стверджує Мирослав Попович, найшвидше піддаються маніпуляціям, їм найлегше прийняти рішення, оскільки процес відбу-

вається „з чистого листа”, без вагань, порівнянь, роздумів. Важливо зберегти відчуття умовності кожного слова, кожного символу, не ставати на шлях сліпого фетишизму чи ідолопоклонства. Слова словами, а реальність реальністю. Поки ми не будемо бачити зв'язку між тим, як ми голосуємо (чи не голосуємо) і тим, як живемо – все буде залишатися по старому.

Помилкою було б вважати явище **маніпуляцій свідомістю** характерним лише для тоталітарних держав чи держав з „керованою демократією”, як, скажімо, Україна. Маніпуляції присутні й у країнах з розвинутою і стабільною демократичною системою. Однак там незалежна судова влада, реальні, а не лише декларовані свобода слова, право на отримання правдивої інформації, а також впливові інституції громадянського суспільства є тими стримуючими факторами, що не дозволяють так безконтрольно, відкрито і брутально користатися чорними методами управління громадською думкою, втручаючись у свідомість кожного зокрема.

Маніпуляція – це гра з вогнем. Коли на телебаченні розгортаються безконечні ігри від спортивних до „поля чудес” і „останнього героя”, то варто пам'ятати, що існують й інші забави – у пошуки ворога, у розбудову псевдо-незалежності, у світле майбутнє чи знищення еретиків. Якщо ми не опануємо правилами цієї гри, не будемо свідомими гравцями, то великою є ймовірність, що вона переро-

диться у набагато небезпечнішу форму гри тоталітарної, гри всерйоз, коли громадська думка заміниться маніпуляцією, четверта влада зростеться з олігархічною, а маніпулянти всіх мастей будуть грати на глибинних і чорних почуттях натовпу.

І насамкінець одна редакційна заувага. У цьому числі нашого журналу ми цілком свідомо подали кілька чистої води псевдонаукових, а отже, якоюсь мірою, маніпуляційних текстів. Не сумніваючись ні на мить у високому рівні нашого читача, редакція пропонує задля підтримки форми, яка нам так знадобиться напередодні виборів, вирізнити ці тексти. Пограємося, щоб не гралися нами.

Ірина Магдиш

Manipulovaná demokratija

Manipulacija z profesijnogo slovnika cyrkačiv vže dovoli davno perejšla do terminolohiji, malo pov'jazanoji z mystectvom ruk (franc. manipulateur – ruxy ruky čy obox ruk dľa vykonanňa pevnogo zavdanňa). Vpravni ruxy kincivok zaminylyša ne menš filihrannymy rozumovymy vypravamy. Ta j meta manipulacij uskladnylaša – z rozvažalnoho dijstva čy remisnyčoji praci transformovalaša do namahanňa vplynuty i zminynty te, ščo zovsim ne materialne – ľudsku svidomišť. Asociativno termin manipulacija tismo pov'jazanyj z šaxrajstvom, obmanom, pryxovuvanňam spravžnix motyviv.

Ľudstvo spryjňalo ekspansiju tehnolohij manipulaciji na praktično usi sfery žytt'a pryblyzno tak, jak pošyrenňa virusu hrypu: ci reči z'javľajuťša na pevnomu etapi rozvytku cyvilizaciji, unyknty jix nemožlyvo, podolaty – pohotiv, bo

z kožnoju epidemijeju demonstrujuť dyvovyžnu zdatnišť do mutacij i kamufl'ažu. Jedynyj dijevnyj sposib zaxystu – usvidomlenňa nebezpeky i samozaxyst, vdatyša do jakyx spromožni ne vsi, bo ce takož odyz iz vyščyx ščabliv rozvytku ľudyny i suspiľstva. Staty osobystišťu, pomiž ynšym, označaje zbahnuty, ščo vprodovž žytt'a stoiš pered zahrozoju manipulaciji, i, zrozumivšy ce, formuvaty i zmicňuvaty toj vnutrišnij steržeň, jakyj dast' zmohu vyrizňaty manipulativni diji i efektyvno jim opyratyša. U čomu sensi pojava tematyčnogo čysla žurnalu „Ji“, prysvjačenocho manipulacijam svidomišťu, popry fik-saciju nejmovirnocho zbilšenna kil'kosty manipulacij u najšyršomu rozuminni čoho slova, svidčyt' i pro te, ščo suspiľstvo usvidomľuje ce javyšče i hotove jomu protystojaty.

Manipulaciji bahatolyki. Ekonomični manipulaciji majuť najbilš predmetnyj diapazon. Manipulaciji cinamy (vid rynku zerna ta nafty – do taryfiv na komunalni posluhy), manipulaciji obminnymy kursamy vaľut (dľa prykladu – riznyča u vartosti vaľuty v Kyjevi ta u Lvovi), manipulaciji kursamy akcij (menš vydymi, ale vid toho ne menš vplyvovi na ekonomične stanovyšče kožnocho z nas).

Informacijni manipulaciji opanuvaly sferu zasobiv masovoji komunikaciji. Na vid-minu vid ekonomičnyx, povna lethymacija jakyx čoča b teoretyčno strymujeťša pravovym polem, manipulativne upravlinňa infor-

macijnym potokom majže povnist'u bezkontrol'ne. Na rivni deržavnyx kanaliv komunikacij cym uspišno zajmajuťša najvyšči posadovci, vvažajučy manipulaciju orhaničnym i neobxidnym elementom polityky ta úraduvanňa. Na rivni pryvatnyx ZMI rozrobľajuť scenariji ta smykajuť za nytočky vlasnyky hazet, telekanaliv, internet-sajtiv, tomu nedorečno zvyuvačuvaty u žonhľuvanni informacijeju žurnalistiv - vony, v odnyx vypadkax, taki ž nesvidomi ob'jekty manipulacij, jak i my, a v ynšyx – lyše vykonavci nakaziv robotodavciv.

Pevnym riznovydom informacijnyx je administratyvni manipulaciji, ščo na čas vyboriv nabyrajut' nazvy adminresursu, spravžni jmenňa jakyx – šantaž i zlovžyvannja službovym stanovyščem, i z vidvahoju nazvaty reči svojimy imenamy maje pryjty rozuminňa toho, ščo vony karajuťša konkretnymy statťamy kryminal'noho kodeksu. U čomu vypadku najbilša pereškoda do obmeženňa administratyvnyx tyskv – nyžkyj riveň jurydyčnoji obiznanosty, a takož ta ľudskoj, hromaďanskoji hidnosty i vidvahy kožnoho, xto staje ob'jektivom manipulacij. Inkoly vidnosyny z deržavoju vybudovujuťša točno za scenarijem družyny alkoholika. Speršu nalle čarku, v nadiji, ščo čoho razu blahovirnyj ne zirveťša, a vin, zvisno, zryvajeťša, potim b'je, i vona plače, otrymujučy emocijnu vynahorodu vid usvidomlenňa, ščo vona mučenyča, jaka nese svoho čolovika-alkoholika jak

xrest. A treba všoho lyš – ne nalvyvaty, ne navijuvaty deržavi, ščo vona može upravľaty svidomist'u ľudej, ne potakaty carstvu Kesařa.

Z informacijnymy mežujuť movni manipulaciji, ščo vykorystovujuťša jak odyň iz instrumentiv peršyx. Možna, skažimo, povidomyty pro „epidemiju virusnoho hepatytu u misti N”, a možna pro „zločyn konkretnyx posadovyx osib komunal'nyx ta sanitarnyx služb mista N”. Vid obranoho styl'u podači zalezatyme stavlenňa hromadškosty do pevnoji podiji, a oťže hipotetyčno i jiji diji. U situaciji isnuvanňa bahaťox alternatyvnyx, zaleznyx vid riznyx ob'jektiv, džerel informaciji rozpiznaty movni manipulaciji nevažko. Problema švydše u tomu, ščo spožyvači neridko konservatyvni (čy zбайдžyli) i za zvyčkoju čerpajuť vidočnosti z odnoho-dvox džerel, ne dajučy sobi trudu zbilšyty kolo i porivňaty suť povidomleň, stajučy tym samym lehkou zdobyččju manipulativ.

Na vazli pojednaň ekonomičnyx, informacijnyx, movnyx manipulacij bazujuťša reklamni. Majučy na meti konkretnyj ekonomičnyj zysk, reklamni menedžery je pioneramy u stvorenni i vykorystanni najnovišyx tehnolohij manipulacij, oskiľky rezul'tat i vyhody vid takoho vtručanňa u svidomist' spožyvača spracovujuť najšvydše i vymirujuťša konkretnymy cyframy rostu prodaž, prybutkiv, čy zbytkiv konkurentiv, a vidtak i vynahorod avtoram texnyky vplyvu.

Okremo možna vydilyty i mižosobystisni čy pobutovi manipulaciji. Simejni tyrany, načal'nyky-samodury, akcentujovani osobystosti, ščo namahajuťša u riznyj sposib vplynuty na obranu žertvu, pidkoryvšy i vykorystavšy jiji – taki psyxolohični presynhy vidomist' bud'komu z nas. Nezvažajučy na te, ščo taki manipulaciji sfokusovani ne na masy, jak poperedni, a na odnu osobu (abo kil'ka osib), nymy ne možna nextuvaty. Hihijena i zahartovuvanňa psyxyky, vyxovanňa pevnoho imunitetu do nebažanyx i skidlyvyx vplyviv na svidomist' ne menš važlyvi, aniž turbota pro zdorov'ja fizyčne. Perevažna bilsist najmanyx ubyvč čy členiv band, kerovanyx tymy, xto zavolodiv jixňoju svidomist'u, ne skaržaťša na samopočutťa, odnak vony nevylikovno xvori na „syndrom manipulovanyx”. Ča neduha infikuje ne lyše asociaľni typadžy, ale j cilkom prystojni, na peršyj pohľad, sim'ji i tovarystva.

Usi vydy manipulacij došahajuť svoho apoheju u kalamutni časy peredvybornyx perehoniv. Mobilizujučy usi možlyvi i nemožlyvi, dopustymi i nedopustymi, zakonni i nezakonni metody i košty, nevelyka hrupa ľudej (a porivňano z mil'jonnym elektoratom – taky spravdi nevelyka), namahajeťša v čerhovyj raz perekonaty nas, ščo bile je čornym i navpaky, ščo jak-ščo ne vin (vony), to nam kineč, ščo lyše z nym (z nymy) i pravda, i voľa, i darmove pyvo. I tut važlyvo ne buty bajdužym, bo same

bajduži, jak stverdžuje Myroslav Popovyč, najšvydše piddajutša manipulacijam, jim najlehše pryjňaty rišenňa, oskilky proces vidbuvajetša „z čystoho lysta“, bez vahaň, porivňaň, rozdumiv. Važlyvo zberehty vidčuttša umovnosti kožnoho slova, kožnoho symbolu, ne stavaty na šľax slipoho feťšyzmu čy idolopoklonstva. Slova slovamy, a realniť realniťu. Poky my ne budemo bačyty zv'jazku miž tym, jak my holosujemo (čy ne holosujemo) i tym, jak žyvemo – vse bude zalyšatyša po staromu.

Pomylkoju bulo b vvažaty javyšče manipulacij svidomist'u xarakternym lyše dľa totalitarnyx deržav čy deržav z „kerovanoju demokratijeju“, jak, skažimo, Ukrajjina. Manipulaciji prysutni j u krajinax z rozvynenoju i stabiľnoju demokratyčnoju systemoju. Odnak tam nezaležna sudova vlada, realni, a ne lyše deklarovani svoboda slova, pravo na otrymanňa pravdyvoji informaciji, a takož vplyvovi instytuciji hromadšanskoho suspilstva je tymy strymujučymy faktoramy, ščo ne dozvoľajut tak bezkontrolno, vidkryto i brutalno korystatyša čornymy metodamy upravlinňa hromadškoju dumkoju, vtručajučyś u svidomist' kožnoho zokrema.

Manipulacija – ce hra z vohnem. Koly na telebačenni rozhortajutša bezkonečni ihry vid sportyvnyx do „poľa čudes“ i „ostanňoho heroja“, to varto pam'jaty, ščo isnujut j ynši zabavy – u pošuky voroha, u rozbudovu psev-

do-nezaležnosti, u svitle majbutnie čy znyščenňa jeretykiv. Jakščo my ne opanujemo pravylamy cijej hry, ne budemo svidomymy hravčamy, to velykoju je jmovirniť, ščo vona pererodyťša u nabahato nebezpečnišu formu hry totalitarnoji, hry vserjoz, koly hromadška dumka zaminyťša manipulacijeju, četverta vlada zrostetša z oliharxičnoju, a manipulanty vsix mastej budut' hraty na hlybynnyx i čornyx počuttax natovpu.

I nasamkinec odna redakcijna zauvaha. U čomu čysli našoho žurnalu my cilkom svidomo podaly kilka čystoji vody psevdonaukovyx, a otže, jakojuś miroju, manipulacijnyx tekstiv. Ne sumnivajučyś ni na myť u vysokomu rivni našoho čytača, redakcija proponuje zadľa pidtrymky formy, jaka nam tak znadobytsa naperedodni vyboriv, vyriznyty ci teksty. Pohrajemoša, ščob ne hralyša namy.

Iryna Mahdyš

ти зробив все, що міг ?

30 ЗМІСТ

10	Мирослав Попович	Байдужість – поле для маніпуляцій
26	Олександр Чекмишев	Перегоня з тінню
38	Сергей Кара-Мурза	Суспільство спектаклю
46	Серж Московічі	Стратегії пропаганди і колективного навіювання
62	Вадим Васютинський	Психологія влади в інтерактивному дискурсі
82	Михайло Карпенко	Політична реклама: чинники ефективності
92	Жан Франсуа Ліотар	Що є істина?
112	Ярослав Гончар	Ідеологічна машина в Україні
122	Оксана Дашаківська	Маніпуляція як легітимізаційна технологія
132	Сергій Дацюк	Зовнішнє управління
152	Поль Рікер	Міт як посланець інших світів
164	Поль Віріліо	Інформаційна бомба
174	Поль Віріліо	Машина бачення
186	Джеремі Муррей-Браун	Video Ergo Sum
206	Ноам Хомські	Політика мови

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

10	Міхаїл Епштейн	Про ритуали
22	Юрій Солозобов	Місто як "комбінаційна" зброя
34	Борис Потятиник	Хто маніпулює маніпулятором?
54	Андрій Кирчів	Маніпуляції і національна безпека
72	Ростислав Семків	Що робити з монстром?
86	Віталій Татенко	Психологічна реабілітація пересічного суб'єкта політики
110	Ярослав Сватко	Маніпуляція свідомістю як спосіб ведення війни
124	Лідія Леонтєва	Політичний міт
152	Орест Друль	Не так усе просто
160	Марія Кривенко	Слова
166	Тарас Прохасько	Свобода на піддашші
172	Умберто Еко	Про пресу

30 ЗМІСТ

байдужість – поле для маніпуляцій
мирослав
ПОПОВИЧ
розмова з куратором числа Яном Чайковським

про ритуали
міхаїл,
ЕПШТЕЙН

Я.Ч.: *Пане Мирославе, термін “свідомість”, як його вживали в XVII – XIX ст., не можна було наростити атрибутом “маніпуляція”. Коли саме зароджується концепт “свідомість”, який можна розглядати як такий, що піддається маніпулятивному впливу?*

М.П.: Це питання несподіване для мене. Свідомість в українській і російській традиції з’являється як переклад німецького Das Bewusstsein, що дослівно означає “осмислене, пізнане буття”. Це взагалі не те, що ми сьогодні називаємо свідомістю, але це дуже характерно саме для раннього модерну, особливо для просвітництва, тому що ототожнюється знання і той психічний стан, який ми називаємо свідомістю.

Сьогодні під покровом незмінного звучання цього слова, змінився його сенс. Коли ми говоримо про свідомість, то радше протиставляємо її під-свідомому або не-свідомому. Однак, і у цьому випадку ми не розглядаємо свідомість лише як знання, як якусь раціо-

Американське життя здалека. Насправді нема нічого більш чужого тія – це ритуал, спільно вироблений і ліпше добровільно дотримуватися. утримує, але рано чи пізно зрозумієш, що доцільніше було б не відступати. Це зрозуміли, зокрема, молоді бунтівники 60-х років, які спочатку вирішили, що можна жити інакше, втратили багато часу, але потім усе ж повернулися до норм і порядків так званого „істеблішменту”.

Нещодавно я відвідав антивоєнну демонстрацію перед Білим Домом. Молоді люди ганьбили президента, докоряючи його татові за те, що він своєчасно не „витагнув”, роблячи синка, – тоді б не довелося вимагати у „виродка Буша”, щоби він забрав американські війська з Саудівської Аравії. Крик і паплюжень було доста, натовп довго бурлив, співав, скандував, проходячи повз головний дім країни. І ніхто не засумнівається, що, не дивлячись на купу дурниць та вульгарностей, це була демократія.

нальному компоненту, а маємо на увазі весь комплекс “Я”, тобто проекти, дії, вчинки, чини, краще сказати. а також осмислені верхівки комплексу чуттєвості, що і становлять собою “Я”. Власне тут слід говорити про непомітну переакцентуацію з раціонального моменту в нераціональні виміри свідомості, які і мають на увазі, коли говорять про маніпуляцію. Бо ratio оперувати можна тільки одним шляхом – шляхом аргументації, шляхом доказу, а то не є маніпулювання, то є нормальна конкуренція гіпотез, чого, на жаль, не відбувається в суспільстві.

Власне, можна говорити про ті великі зрушення в цивілізації, пов’язані з модерном, з постмодерном і т.д. Це модні словечка, за якими криється просто усвідомлення чи розуміння тієї обставини, що ми лише на якусь там невеличку частину є раціональними тваринами. А на більшу частину є якісь інші способи упорядкування нашого внутрішнього хаосу.

Я.Ч.: *Які причини переакцентуації цього терміну? Що змінилося у цивілізаційному розвитку, які аспекти стали важливішими?*

постає таким собі розгулом демократії. демократії, ніж розгул. Радше демократоволі умовний спосіб поведінки, якого Можна й збочити – ніхто насильно не

мирослав
попович

11

міхаїл
епштейн

М.П.: Я би почав зовсім з іншого боку. Коли ми говоримо про аспекти цивілізації, якісь нові кроки, явища, що зумовлюють появу нових суспільних інтересів, ми виходимо із такого уявлення: якщо почали говорити про права жіноцтва, то це не тому, що в чомусь ці права почали порушувати. Усі проблеми – гендерні і молодіжні, і навіть проблеми чорних і расових меншин в Сполучених Штатах Америки – виникли у другій половині 60-их років, проте це зовсім не означає, що до того чорних не переслідували, або, що в середині 60-их років чомусь американське суспільство почало пригнічувати жінок. Взагалі, чому вони почали когось переслідувати? Чому суспільство раптом розкололося на тих, хто заклав початок постмодерну на рівні бунту? Це все середина 60-их років, час різкого піднесення добробуту у Сполучених Штатах. Це час, коли почали ламати старі брунатні кам'яниці хмарочосів з їх пожежними драбинами, і почали зводити з бетону і скла. Чому суспільство раптом у цей момент почало відчувати, що жінок пересліду-

Потім я повертався додому радужував бити у свій тамбурин і вигудо перехрестя, біля якого горіло червувлиця була порожня. Чи погодимося менш необхідна її грань? Для невдоволеного американця і демонстрація протесту, і зупинка перед світлофором були елементами ритуалу, поза яким демократія стає некерованою стихією. А мене, законослухняного прибічника американського уряду, ноги самі за советською звичкою понесли порожньою вулицею на червоне світло. Так хто ж для нас небезпечніший та антисоціальніший: він, що паплюжив президента у межах закону, чи я, що переступив нехай маленький, але закон?

Демократія – це не лише система переконань, це насамперед здатність домовлятися про правила і спільно їх дотримуватися, тобто встановлювати ритуал, зручний для всіх. Ритуал – спосіб заощад-

ють? Це ілюзія. Просто в цей момент старі і примітивні антагонізми, такі як антагонізми бідних і багатих, замінюються новими болями, такими, що завжди були, але саме зараз починають гостро відчуватися. І от з такого ототожнення відчуття болю і самих процесів, виходить звичне уявлення про те, що наприкінці XIX ст. загострилася боротьба робітничого класу з капіталістами. Ніякого загострення тоді не було. Тільки тоді робітничий клас почав жити по-людськи. Це було якраз порою різкого поліпшення добробуту робітничого класу. Але він відчув себе обмеженим, він почав вимагати того, що згідно з інтуїцією справедливості і рівності йому належить.

Таким же чином я б хотів підійти до проблеми маніпулювання. Маніпулювання, прагнення маніпулювати, було завжди. А от те, що викликало біль – було протестом свідомості проти того, щоб нею маніпулювали. І можна сказати, що це є ознакою розвитку демократії. І саме тому, що суспільством не керують вже так, як це було, скажімо, 200 років тому, воно відчуває

зом з одним демонстрантом. Він прокувати гасла. Проте, коли ми підійшли воне світло, він зупинився і чекав, хоча ми, що і це демократія, тільки інша, не

це неприйняття маніпуляції. Я думаю, що це дуже здорова реакція, вона може породити на початку такі карикатурні наслідки, як це було з жіночим протестом, бо я не вважаю нормальним ту обставину, що в Америці не можна встати і запропонувати жінці сісти в метро чи в троллейбусі – це є нонсенс, жінка повинна сидіти, а чоловік повинен стояти поруч, але тим не менше, сам по собі симптом дуже приємний і радісний. З цього я почав би тему маніпуляції.

Я.Ч.: *Отже, можна зробити висновок, що маніпулювання свідомістю це є протестом проти встановлення правил гри. Тоді постає питання етичності маніпулювання. Наскільки є не етичним здійсненні даних дій, за умови, що етика визнавала їх, як такі, що відповідають моральним цінностям? Які тоді ціннісні зміни чи ціннісні зрушення стали основою протесту проти маніпулювання?*

М.П.: Мені здається, що ця проблема дуже загострилася саме після краху нацизму, не стільки комунізму, скільки нацизму. Я почав би

ження часу та зусиль. Можна, наприклад, кидатись одразу з усіх боків на го, проте в цій боротьбі відпихнеш на нуть тебе, і, втративши масу зусиль, ніж якби просто чекав у черзі. Американці стоять у чергах на диво лагідно, терпляче і навіть радісно, не лише не намагаючись їх обійти, але нібито навіть насолоджуючись чергою як найраціональнішим та найощадливішим гаянням часу.

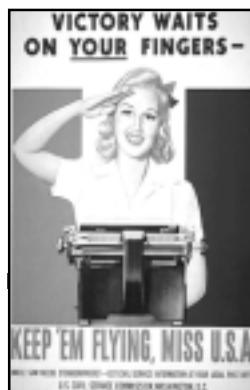
В Америці, щоправда, доста і таких ритуалів, раціональність яких важко збагнути. Якимось, наприклад, я був вельми здивований, довідавшись від дружини, що мені треба бути вчити своїх дітей пекти печиво – таким був один із пунктів скавтської програми. Саме цього тижня я мав би їхати до іншого міста, і вирішив за совєтською звичкою відмахнутись від педагогічного заходу, тим більше, що ніколи не вмів пекти печива. І отут виявилось, що батьки інших скавтів мене засуджують, – за те, що я відмовляюсь подати моїм синам батьківський урок.

з такого прикладу. Здається у п'єсі Артура Міллера є такий епізод: заарештовані нацистами представники різних фахів, різних соціальних верств, розмовляють між собою. Аристократ говорить: “Я не уявляю собі, як взагалі можливо те, що вони виробляють. Все це нечувано, це не відповідає нашим традиціям” і так далі. Комуніст, який сидить там, говорить, що це ж імперіалісти, це агентура міжнародного капіталу, і роздає всілякі звичні марксистські оцінки жахові, який вони переживають. Аристократ каже, що, яка тут диктатура буржуазії, хто в нас нацисти – мій садівник, мій водій, вся моя прислуга, а я – експлуататор, але я не нація, я не можу бути нацією. А комуніст йому відповідає, що, знаєте, коли у вас, у руках всі засоби пропаганди, то ви може робити з людьми все, що хочете, тобто маніпулювати свідомістю. І той аристократ йому відповідає, що вся проблема полягає в тому, щоб люди були такими, щоб не все бажане можна було би в них закласти.

Ось звідси цей порив до якогось підвалин людської особистості,

що був характерний для Західної Європи 40-их – 50-их років. Він проявив себе у всьому – у поверненні до християнської демократії, у пошуках людського обличчя для марксизму, у неомарксизмі і т.д. Це значить, що люди усвідомили, вірніше побачили, у феномені нацизму саме те маніпулювання, якому можна протиставити не інше маніпулювання, а такі підвалини, якими взагалі не можна маніпулювати і цими підвалинами мали стати якісь універсальні гуманістичні цінності. Власне кажучи, вперше, в післявоєнні роки, маємо формулювання прав людей, завдяки вдові Франкліна Рузвельта Елеонорі, яка була головою комісії ООН з прав людини. Це власне є те, що було протиставлено маніпулюванню.

Пізніша еволюція і розвал комунізму не здійснили такого впливу на цю проблему, як нацизм. Фактично, ми просто перейнялися тими ідеями, які вже мали на заході твердий ґрунт. Це така, як б сказав, суспільна основа того протесту проти маніпулювання, який ми бачимо сьогодні в Ук-

Добре, сказав я дружині, ти сама ви в Нью-Йорку. Проте це виявилось як чесність виключає будь-які відхилення з Нью-Йорку додому, я на свій соромництво бойскавтів скерувало двох дорослих наставників-мормонів вчити моїх хлопців пекти печиво замість відсутнього, на жаль, батька. Лише не-американське минуле врятувало мене від остаточного падіння і ганьби в очах американців.

Проте і на цьому тема печива не вичерпалась і надалі подає мені уроки ритуального служіння американським богам кулінарії та підприємливості. Зараз я зайнятий розповсюдженням передплати на печиво, що наступного місяця спечуть савти з групи моєї доньки. Виявляється, батько має рекламувати це печиво серед своїх співробітників, щоби забезпечити повний фінансовий успіх дитячій витівці.

раїні, в усіх постсоціалістичних країнах, і в усьому світі.

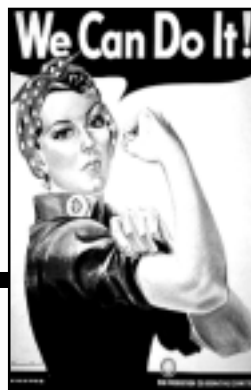
Я.Ч.: *Повернемося до категорії “свідомість”. Яка структура є у даного феномену, що дозволяє здійснювати маніпуляції, а отже дозволяє змінювати себе? І які філософські техніки дають можливість творення такої свідомості, що надається до маніпуляції?*

М.П.: Умовно кажучи, можна було б виділити такі три основні виміри. Я керуюся старовинним поділом людини на розум, волю і почуття, що дуже добре лягає на класифікації типів комунікації чи на сучасні характеристики вимірів людської особистості в фрейдистській літературі. Спочатку я виділив би Ratio, як сферу інтелекту, яка забезпечує нормальну самокритичність людини, щоб вона могла відрізнити те, що є від того, що їй хочеться. Іншими словами, це та сфера, що дає нам змогу дотримуватися почуття реальності. То є сфера Ratio. Там не можна маніпулювати. Там можна тільки сперечатися. Ілюзія всього попереднього

з ними спечеш те печиво, а я маю справді абсолютно неможливим – американська від ритуалу. І от, зателефонувавши довідався, що в той самий день керів-

просвітницького етапу полягала в тому, що все в агітації і пропаганді зводилося до раціонального обґрунтування. Насправді, це дуже вузька сфера, що не завжди може вирішити все. Мене можна переконати, що це так, але я цього не хочу, цього не приймаю, і не буду в цьому світі жити. Всі люди знають, що вони смертні. І тим не менше, вони живуть, відкидаючи від себе феномен смерті, бо жити з цим неможливо. Я ніколи не буду мислити так, ніби завтра я помру. Я завжди буду поводити себе так, ніби я вічний. І це нормально, і так має бути.

Друга сфера – це сфера практичної дії, що власне має інші виміри. Мене не треба переконувати, що я повинен робити так чи так. Я хочу! І я можу вимірювати тільки ефективність. І тут є більше можливостей впливати на людину. Сказати, що так ти не досягнеш мети. А мета приблизно у всіх однакова і досить скромна. Влаштуватися так, щоб тебе ніхто не чіпав і прожити своє життя спокійно в сім'ї. Можна так міркувати. Люди можуть відкинути певні шля-

І от я пробираюсь до кабінетів великих перериваю хід їхніх стратегічних роз- нити переваги м'ятного і ванільного ґорл-скавтського руху.

І ось що дивно: ніхто жодного разу не скривився від цієї дрібної метушні, навпаки, відчувши чисте віяння ритуалу, всі співчутливо до нього приєднуються. Зі словами схвалення невинної юнацької традиції та сором'язливої батьківської ініціативи.

Ритуалів у американському житті так багато, що всі вони нагадують один нескінченний ритуал – і це дуже полегшує всілякі суспільні стосунки, зводячи більшу їхню частину до рівня другої сигнальної системи.

хи, хоча вони будуть ефективні і раціональні. Вони не хочуть цього і все. Вони так жити не хочуть!

Це дуже істотний, однак, не головний спосіб маніпулювання. Основна сфера – та, що майже не знаходить вираження – це сфера внутрішнього почуття, сфера занепокоєння, сфера страху, сфера прагнення і так далі. Через такі канали маніпулювати найпростіше, сфера впливу тут дуже велика.

Взагалі, там, де люди активно чогось хочуть, ними маніпулювати неможливо. Маніпулювати можна тільки там, де люди більш-менш байдужі. Можна розбудити якісь почуття в людей, нерідко досить низькі, і це є сферою маніпулювання.

Коли ми говоримо про маніпулювання, ми маємо на увазі саме передвиборчі процедури, політичні речі і ті, що більш глибоко пов'язані з прагнення людей вірити в щось. Поява нетрадиційних вірувань є одним із прикладів маніпулювання. З'являються проповідники, травники, знахарі і так далі. Люди шукають не стільки лікування,

науковців, що зібрались з усього світу, думів над долею цивілізації, аби пояс- печива, яке випікають дівчата на славу

скільки якоїсь позиції перед обличчям смерті, страху, неспокою. Вони готові прийняти все, що завгодно. Але для того, щоб прийшов якийсь проповідник з Африки і раптом почав про Біблію нести всяку нісенітницю і до нього прибігли, і слухали, і молилися, і він когось зцілив, справді, зцілив, – цього треба дуже захотіти. Для цього потрібна внутрішня готовність і відсутність певних підстав для спокійного життя. Бо не всі можуть самостійно встати перед лицем вічності, і багатьом людям потрібна якась опора. Це вже метафізичні міркування, що не стосуються політики.

Що стосується політики, то маніпулюють тоді, коли люди більш-менш байдужі, або не вірять, або не знають і не хочуть знати. І тоді можна запропонувати яку-небудь політичну платформу і вони з невідомих причин підуть і проголосують, навіть, не завжди за 25 грн.

Коли ми говоримо про маніпулювання, треба шукати, чому люди байдужі. Це є найбільшим завданням соціолога сьогодні. Дуже легко людину поневолити духовно, якщо вона

У менш ритуалізованому всі суспільні відносини глибоко з'ясовування стосунків. Ритуал не за прилавком крамниці, у пивному барі ніби з нічого, і підлягає всебічному обговоренню сторін, що домовляються. Хто ти, і хто я, що ми тут робимо, і чому ми разом, а не навпаки?

У цьому сенсі банальне питання „ти мене поважаєш?“ аж ніяк не є банальним. У ньому, якщо перекласти на точну мову соціальної психології, висловлено потребу встановити можливість суспільного стосунку перед тим, як він дійсно може бути встановлений. Кожна особа у Росії настільки індивідуальна, що їй необхідно шукати підтвердження своєї суспільної ваги для кожного окремого випадку. Повага – зовсім не та річ, яка сама висить у повітрі, вона глибоко змістовна та проявляється лише шляхом копіткого, задушевного проникнення в душу іншої людини. Варто продавцеві у крамниці лише

сама цього шукає, або якщо вона просто байдужа і цей вибір дається дуже легко.

Я.Ч. *Хто виступає суб'єктом маніпулювання не тільки в політичному, а і в метафізичному сенсі? Чи маніпуляцій немає на метафізичному рівні, а тільки в сфері політичного чи суспільного?*

М.П. Тут якось треба відповісти метафізично на це питання. Звичайно, йдеться не тільки про політику і не стільки про політику. Є такі соціальні феномени, такі сили, що одержують задоволення саме тоді, коли вони маніпулюють. Їм не стільки важливий результат, скільки важлива ця процедура. Ми мали такі приклади у буремному двадцятому столітті, в епоху великих соціальних катаклізмів, коли були зруйновані великі соціальні структури.

А все зводилося до якогось загону, який мав власний ешелон, п'ять вагонів і паротяг, і десь їздив по українських степах. Там, після кожного бою, після кожної поразки, виникав мітинг, і от хто був здатний цей загін утримати своїми харизматичними закличками – той був господарем. Уся Україна

суспільстві, як, наприклад, советське, змістовні й моментально зводяться до встановлено, кожен стосунок – навіть чи у квитковій касі – виникає вперше,

розвалилася в епоху так званої громадянської війни. Вона розвалилася на такі повіти-ешелони, де панували люди з вузесенькою надбрівною смугою. Цей жах можна назвати метафізичною силою. Бо люди, які виходили на поверхню в той період, найчастіше не мали ні волі, ні розуму. Це як нечиста сила, демони людства. Вони могли зачаровувати суспільство, що було дуже атомізоване і примітивізоване в своїх прагненнях. Оця потреба в маніпулюванні була дуже примітивна на рівні маленького загону, але це було і у великих масштабах, коли виходили талановиті оратори, такі як Гітлер та Муссоліні, перед мільйонними натовпами, і з надривом говорили. У комуністів все вирішувалося не так масовим психозом, скільки певними розрахунками.

Це крайній випадок маніпуляції, коли йдеться про масовий екстаз і про транс. На щастя, я не бачив натовпу в екстазі, навіть в епохи, коли руйнувалися імперії. Але ми знаємо, що таке є. Це – найстрашніший вихід.

відчути, що покупець недостатньо його в Росії товар – справа другорядна, а

При кожній новій зустрічі це пиватися знову, тому, що той, хто поважати тебе сьогодні. І навіть за час однієї розмови ставлення може змінитись, з'ясувати треба безперестанку. З цього випливає, що повага між советськими громадянами – це зовсім не загальна форма чи ритуал, а особлива данина окремій особі, її чудовим якостям, її заслугам перед співрозмовником.

Щодо Америки, то ритуал тут просто ширяє повітрям. І це не стільки заслужена повага, скільки безпідставна радість бачити одне одного – у вигляді всезагальної американської посмішки, яка пурхає повсюдно і здається відокремленою від облич. Посмішка – найголовніший американський ритуал і зміст усіх форм поведінки, точніше – форма всіх змістів.

Маніпулювання, за своєю природою, є деструктивним. Руйнівним моментом, можна сказати диявольською силою людства. І навіть реклама зубної пасти, коли вона діє на підсвідомість – це диявольська сила. Це не є апеляція до людського в людині, і тому воно не припустиме. Коли маніпулюють масами, то маси можуть відповідати на це колективним трансом, а нічого страшнішого не може бути.

Я.Ч. Отже, на що спрямовані маніпуляції? Термін “маніпуляція свідомістю” використовується щодо масової чи індивідуальної свідомості?

М.П. Це питання стосується самої суті справи. Коли ми говоримо “маса”, ми повинні знайти противагу, антонім. Коли ми говоримо слово “еліта”, а зараз це говоримо на кожному кроці, то повинні знати, що протиставимо їй – масу чи просто чернь, плебс. Якщо ми говоримо “еліта” то, мимохідь, вже розв'язуємо цю проблему, бо еліті протистоїть чернь.

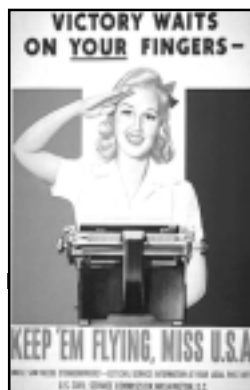
Коли я кажу про масу, я не маю на увазі чернь, я не маю на увазі плебс. Плебс тоді є плебс, коли він

поважає, і той вже нічого не купить. Бо перша – це товариськість.

тання про взаємну повагу має вирішувати тебе вчора, може перестати поважати тебе сьогодні.

свою власну обмеженість перетворює на свою чесноту. А от коли маса свою темряву, свою бідність, свою ницість, бо це є в історії характеристикою саме мас, перетворює на своє достоїнство – вона стає черню. Ото є страшна річ, яка була культивована саме комуністичною ідеологією. Під кінець все більше і більше комуністична ідеологія ставала антиінтелектуалістичною, антиінтелігентською. Для неї слово інтелігент, від самого початку, вимовлялося як “гнилий інтелігент”. Це і є свідоме перетворення маси на чернь, щоб вони бачили чесноту в тому, що вона є приречена на існування в багні і на важку фізичну працю.

Коли я говорю про маніпулювання масами, йдеться про маніпулювання одинаками, що сидять біля телевізора. Їх необов'язково треба вивести на вулицю, розпалити в них ненависть до чужинця, чи до по-інакшому вбраного, чи до окулярика і спокушати їх, щоб вони йшли і все троцили. Маніпулювання може бути тоді, коли всі одинаки, які сидять біля телевізора по суті однакові. Це вирівнювання людей. А коли ми

Ось перехожий виходить з-за переконатись, що ви гідні поваги. Доми, не конче веселими. І тим не менше грає звернена до вас посмішка. Це власних, ніж у нас, вихідців з далекої північної країни, де чи не з дитинства виняткова важливість юної особи демонструвалась похмурим, зневажливим виразом обличчя.

Можливо, найдивніше в американській посмішці – це коли перехожому на порожній вулиці раптово посміхається гарна жінка. У советському сприйнятті це певний знак, в американському – формальність, чиста від натяків і підозр, від других і третіх смислів, вона означає лише те, що означає: суспільну умовність. У таких напружених умовах, на безлюдній вечірній вулиці, посмішка незнайомки легко проходить крізь усі непорозуміння, лишаючись всього лише ритуалом, мірилом суспільного розуму.

маніпулюємо, то вони всі є у нас як на шахові дощці, стоять як солдатиків. Ми можемо розраховувати на їх реакцію. Це, власне, в тому розумінні є маса.

І коли ми зараз, так часто, говоримо про елітарність, то мені б хотілося підкреслити, що тут є небезпека: ми можемо виховувати в людях недовіру до себе, у зв'язку з тим, що більшість людей не входить до елітарних кіл, не ходять з метеликами, і не п'ють мартіні, а п'ють щось інше. Як є елітні сорти пшениці, так є, скажімо, селянська еліта. Не може бути злодійської еліти, там можуть бути лише “пахани”. Так само не є політичною елітою ті “пахани”, які в тих чи інших державах керують політичним життям. То не є еліта. Еліта може не бути при владі і вона може бути незною, вона може бути так званими неформальними лідерами і т. д. Скільки я знав простих селянських жінок, неосвічених, без середньої освіти, які були винятково інтелігентними, я б сказав елітарними. Вони мали відчуття внутрішньої чистоти. Я би сміливо назвав їх людьми елітарними. І такі

рогу, він ще не встиг вас розгледіти та того ж він заклопотаний своїми думками на його губах і, видається, в очах уже стивість м'язів обличчя, інакше розви-

люди не будуть масою, вони не будуть реагувати на такі принади, на які кидаються більшість однакових людей. Кожна людина є особистістю і кожна людина мусить мати відчуття своєї власної елітарності. Тоді не буде маніпулювання.

Я.Ч.: Термін “маніпулювання свідомістю” в своїй логічній побудові передбачає наявність чистої, ідентичної свідомості. Якщо не буде такої свідомості, то значить нічим маніпулювати. Якою є ота ідентична свідомість, що не потрапила під вплив маніпуляції?

М.П.: По суті йдеться про норму і патологію. Щодо раціонального вибору, то тут немає проблем. Йдеться про можливість людини мати почуття реальності. Це значить, що вона буде відкрита всім аргументам і вона буде керуватися тим знанням, які вона має і усвідомлювати, що вона чогось не знає. Але це є сфера ratio, повторюю, але вона не така вже й значна у людини. Навіть будь-який вчений, як раціоналіст за своїм типом життя, ніколи не буде перевіряти всіх аксіом, всієї математики, яку

він не вчив. Йому достатньо зазирнути в довідник, і там закладені ті всі речі, в які він просто вірить.

Кожній людині потрібно вміти погоджувати в собі відчуття приналежності “до”, і відчуття влади “над”. Тобто, кожна людина когось підкоряється і чиюсь долі від неї залежать. І необхідно вміти вирішувати цю дилему, незалежно від того, чи людина високо сидить і від неї залежать долі мільйонів, а її доля ні від кого не залежить, чи вона ніким не командує, навіть, курчам у своєму дворі. Ця дилема завжди існує і людина, яка є людиною нормальною, якою не можна маніпулювати, завжди має здорове відчуття, як погодити виконання наказів із владою над іншими людьми. Це є надзвичайно важливо.

Я повертаюся до того з чого починав, із того прикладу, чи є такі речі в людині, що, незважаючи на будь-яке маніпулювання, залишаються їй притаманними. Це владна домінанта людини. Владний вимір людини може бути нормальним тоді, коли є межі, за які не можна переступити.

Американці сприймають таку дружну тих стосунків, аніж запрошення до них.

Отже, всупереч поширеному заветське суспільство – найневимушені-запроваджується який-небудь обряд, зазвичай насаджуваний згори, тут же дружніми зусиллями всі починають його розсмикувати та викорінювати – і якщо він ще тримається, то лише через боязкість одних та глупоту інших. У всякому разі, будь-який обряд вважається зовнішньою пристойністю, не гідною глибокого розуму та палкого серця. Зневага до правил у нас в крові: розумний і сміливий завжди сміє вивернутись від правил. Іванко-дурник тому і розумний, що діє всупереч правилам, – і досягає свого.

Обряд у Росії – завжди перешкода, яку треба перестрибнути, обійти, починаючи з привабливої спроби „пройти без черги” і закінчуючи нахабною побудовою соціалізму в одній, раніше відсталій, країні.

посмішку радше як відмову від особис- [...]

бобону, можна стверджувати, що соше та найнеобрядовіше в світі. Як тільки

Ці межі не є великою таємницею. Є накази, що виконувати їх – злочин, і є способи, які не можуть бути застосовані в жодній ситуації. От це є власне тою підвалиною на якій ґрунтувалося завжди людське суспільство, це є засади великих релігій. І ми мусимо на цьому базуватися. Якщо це є, тоді вся внутрішня, абсолютно безконечна, хаотична і неупорядкована сфера людського “Я”, яка пов’язує його від п’ят до маківки, все те, що не можна втискувати в жодні рамки і що є хаосом людської чуттєвості, може бути упорядковане і не буде загрожувати іншому.

Я.Ч.: *Розглянувши теоретичні аспекти маніпулювання, я б хотів звернутися до України: наскільки дана проблема є актуальною для України і наскільки українці усвідомили, що ними маніпулюють?*

М.П.: Мені так здається, що це є найактуальніша, найгостріша проблема не тільки з політичного, а й з морального метафізичного і філософського погляду. 10-15 років тому суспільство, попри весь свій критицизм до комуністичної влади, все ж

Чого там вештатись у хвості розвинуючи черги на входження до царства ним бездоріжжям, і мо’ першими ви і локомотив нашої революції, піднамалий причеп історії.

Революція – все та ж спроба пройти без черги, знехтувати ритуалом. Вона виникла з нестерпного бажання жити не так, як ведеться в інших людей та народів, – навіть не так, як заповідано пророками самої революції. Ринки, банки, буржуазний лад торгівлі та черговість входження в комунізм – все полетіло від тиску задніх на передніх у натовпі, що скупчився біля самого входу в обіцяне царство свободи. За хвилину до відкриття – хто проскочить першим? Чия хитрість з чією порядністю зіграє в чехарду? Навіть власні темпи ми примудрялися випередити, прирівнюючи п’ять років до чотирьох і кращими зустрічними планами нівечили попередні бездоганні плани.[...]

мало надію, якщо не віру, в те, що існують цінності свободи, рівності і братерства, представниками якої повинна була би бути ота комуністична влада. І якщо, скажімо, ми повернемося до того часу, то можна сказати, що критицизм звернений своїм вістрям проти комуністичної влади був інспірований самими комуністичними ідеологіями, які вимагали чесності, відданості народу, і т. д. і т. д. Реальність влади не відповідала нею ж задекларованим ідеалам, і все це разом рушилося. Я не знаю, чи правду говорили про одного діяча, що нібито кинув фразу: “Беріть, беріть, хлопці, беріть!”. Коли почалася епоха “беріть, беріть хлопці беріть”, пішла зневіра в цінності.

Є таке широко відоме поняття “аномія”, запроваджене колись Е. Дюркгаймом, що означає втрату основних цінностей. Соціологи вираховували, що вона досягала в нас десь 80% в критичні періоди. Зараз не такий критичний період і немає такої фрустрації суспільства як п’ять років тому, не тільки тому, що жити стало трохи легше, але тому, що люди оговталися і якомсь

них капіталістичних країн, покірно очі свободи, – махнемо напереріз, історичстрибнемо на магістральний шлях – пружившись, потягне за собою весь чи-

більше орієнтуються в політичному просторі, в якому вони живуть. Тому, мені уявляється, що цей вихід із стану фрустрації знайшов вираз, зокрема, в тому, що зникла стара дихотомія: демократи – комуністи, і з'явилася нова політична пара – владні структури і некомуністична опозиція, і в цій некомуністичній опозиції чи владних структурах вже й комуністи знаходять своє місце, і вони вже не є реальним кандидатом на вихід із ситуації, отже ми живемо в більш-менш нормалізованому європейському просторі.

Україна або збереже той заряд демократизму, який вона має, або скотиться на позиції, що сьогодні займають інші постсоціалістичні держави, найгіршими з яких є, звичайно, Туркмен Баші, і інші не менш парадоксальні диктатури. І це власне не тільки постсоціалістична картина. Була така ситуація і у міжвоєнній Польщі, де акцент ставився на авторитарну виконавчу владу, що переважувала владу законодавчу, і був реалізований в політичних структурах, що підпирали уряди полков-

І от знову – стоїмо на початку одне одному, і не товариші, а сокамернацька навстіж розчиненими ззовні кодне одному, роздивившись при зубожілі одержини?

Невже знову почнемо взаємини з нескінченного з'ясування стосунків? І ніколи звивистий шлях до взаємної поваги не буде хоча би на крок скорочено одним крихітним ритуалом посмішки? Побіжною. Лице-мірною. У тому сенсі, що людина є мірою всіх речей, а посмішка є знаком співрозмірності людських облич.

ників. Для нас це означало б величезну катастрофу – економічну і політичну. Я думаю, що це власне і є основою для розв'язання проблеми маніпуляції.

У чому полягає проблема маніпулювання? У тому, що впродовж довгого часу піддається нищівній критиці Верховна Рада, як інституція. Я не кажу про діячів, які там є. З уст Президента ми чули дуже багато таких критичних висловлювань на адресу Верховної Ради. Це дуже небезпечно явище. Хоча зараз тих закидів від високоурядовиків менше, але за умов відсутності культури парламентаризму і за умов недовіри мас до виборних політичних структур такий нігілізм щодо парламентарної форми, який панує сьогодні в українському суспільстві, може мати надзвичайно важкі наслідки. Тому, за умови такого нігілізму, і можливе маніпулювання масами, бо йдеться про вибори до парламенту. І, зауважте, що більшість народу, коли вже йшлося про політичні відтінки, реагувала нормально, вона вибирала політичні партії, а не особистості, і керувалася

всіх прийдешніх шляхів, вже й не паники перед кованими дверима, зневаним таки чоботом. Що ми скажемо альному світлі ураз посірілі обличчя та

своїм політичним інстинктом, я б сказав, правильним інстинктом. А там, де йшлося про мажоритарні округи люди керувалися, так би мовити, приватно власницьким інстинктами: хто проведе газ, хто дасть гроші на лікарню чи на школу – той був кращим кандидатом, його і вибирали. Це і є виявом недостатньої політичної культури, хоча це не є специфікою України. Так у всьому світі робиться. Ще не було такого випадку у Сполучених Штатах Америки, щоб голосували за такого президента, який обіцяв би підняти податки, хоча всі президенти збільшували порядковий тягар. Так, звичайно, з цим треба рахуватися, але разом із цим, маси завжди, мають якісь свої уподобання.

У нас ще не склалася система, така як в Західній Європі, де, скажімо, вся округа, завжди буде голосувати за республіканців, тому, що так батьки та діди їх так голосували. Щоб симпатії мінялися, потрібні тільки дуже великі соціальні заворушення. У нас такого немає. У нас немає традиційного голосування. Це поле, яке сьогодні є живильним ґрунтом для маніпуляції

різного роду і вони базуються на нейтральності, байдужості людей до певних політичних інститутів.

Я.Ч.: У мене виникло ще одне запитання. Яке співвідношення між ідеологією та маніпуляцією свідомістю? Ідеологія як явище, це певна структура цінностей, мислення, певна система світовідчуття, вона є насаджуваною. Чи її сприйняття дає можливість заблокувати маніпулятивні дії, чи це є наслідком маніпулятивних дій, чи це є раціональною згодою на певну діяльність, на сприйняття, на визнання певних цінностей?

М.П.: Я дуже радий можливості зачепити ці питання. Як мені здається, дві речі, два формулювання набули статусу міту. Перше – це віра в середній клас, і друге – віра в те, що краще без ідеології.

Справа в тому, що розвиток середнього класу не можна вважати панацеєю від всіх соціальних нещастів і криз. Добре, якщо більшість в суспільстві живе на рівні так званого середнього класу, інакше будуть

місто як
«комбінаційна»
зброя

Юрій
СОЛОВОБОВ

тільки дуже бідні і дуже багаті. Однак, це не вихід, бо це дуже просто.

Але сама по собі наявність середнього класу не гарантує отої політичної зацікавленості. Є таке поняття як міщанство. Міщанин то є, власне кажучи, той, хто Заході називається “буржуа”. Середній клас – це те, що раніше називалося дрібна буржуазія, або міщанство в соціологічному чи соціо-економічному вимірі. І от люди, що крім свого власного добробуту ні про що думати не хочуть, тобто, люди, які позбавлені ідеології, є предметом для маніпуляції незалежно від того, бідні вони чи дуже бідні. Середній клас може жити дуже бідно. Середній клас Зімбабве, якщо він там є хоч трошечки, звичайно нищий порівняно з середнім класом, скажімо, Сполучених Штатів. Отже, середній клас може бути об’єктом маніпулювання так само, як всі інші. Його не можна подвинути на істерію, це правда. Але разом з тим, він може підтримати своєю байдужістю, або несподіваними спалахами антипатії. Це і сталося із австрійським виборцем, який

проголосував за Гайдера, також з французьким виборцями, який проголосував за Ле Пена. Це нормальні люди, яким, за інших умов, було соромно. Ле Пен спеціально тримав себе аморально, з викликом, щоб епатувати публіку.

Почавши з середнього класу, я хотів би перейти до проблем ідеології. То ненормально, коли люди не мають ідеології. Це зовсім не означає, що має бути пануюча ідеологія, але має бути ідеологія в кожній людині. Що то за людина котра не знає, що вона хоче в житті? Це зрозуміло, що ми всі смертні і не можемо бути певні в тому, що наша сукупність ідей, яку я, скажімо, з собою ношу в серці, є придатною для всіх, чи навіть для моїх рідних. Я, скажімо, не релігійна людина, а в мене в сім’ї є релігійні люди. Ми ніколи не сваримося на цьому ґрунті, але має бути щось, що ці ідеології поєднує.

Отже, всі ідеології мають бути в одному просторі. Це річ, без якої не може бути національної консолідації. Не може бути прийнятною ідеологія, яка штовхає людей на втрату української незалежності. Можна

Сучасне місто – це потенційне У просторі мегаполісу інформаційні свідомості стають новою реальністю.

Міське, або «масове суспільство» – це продукт, створений засобами масової комунікації. Ми живемо і діємо у великому місті, у наймасовішому із «масових суспільств». Усі ми вже діти натовпу. Або були натовпом, або були в натовпі – маємо досвід буття у натовпі.

джерело комунікативних катастроф. поля перенасичені. Тут зміни суспільної

«Безперечно, самого факту випадкового перебування разом багатьох індивідів недостатньо для того, щоб вони набули характеру організованого натовпу; для цього потрібний вплив деяких збудників», – підмітив Ґ.Лебон [1]). Сьогодні реалізація такого впливу є звичайним технологічним завданням.

«Безперечно, самого факту випадкового перебування разом багатьох індивідів недостатньо для того, щоб вони набули характеру організованого натовпу; для цього потрібний вплив деяких збудників», – підмітив Ґ.Лебон [1]). Сьогодні реалізація такого впливу є звичайним технологічним завданням.

Для прикладу розгляньмо свіжий випадок маніпуляції натовпом на Манежній площі. Тисячі роззяв, котрі зібралися подивитися на матч, з допомогою ряду прийомів, описаних іще Е. Канетті [2]), – дзвін скла, відкритий вогонь, спільні дії – активізуються в агресивний натовп. Лімонов з великою цікавістю

любити Україну, можна її не любити, можна відчувати себе чужинцем в цій країні, але якщо ти тут живеш, ти не маєш права бути людиною, яка прагне, щоб ця держава скінчила своє існування. Тоді треба їхати звідси, жити в іншому місці. Я не кажу про те, що може бути різне бачення України, різне її переживання. Це в кожного своє. Не може бути людини в нашому конституційному ладі, яка б не приймала засад прав і свобод людини. То є демократичний мінімум, який повинен бути у всіх. І, нарешті, не може бути людини, яка б відкрито сказала, що всі слова про рівність та справедливість є брехня і треба якомога швидше це відкинути. Хоча теоретики типу Джона Роулза, таке собі дозволяють. Закрити людину від співпереживання, зробити так, щоб ми були всі аутистами і не чули біди іншого – злочин.

Ідеології мають бути. Країна без ідеології – це пустеля. Має бути боротьба ідеологій, але має бути межа, вихід за яку є зрадою. Суспільство, в якому ми живемо, і ті рамки, що воно формує, і є та межа. Суспіль-

спостерігав події у Москві на Манежній ліччя». Відео показує нам протилежне. скочили на автомобілі, а молоді самці

Світлина з останньої сторінки з психології натовпу. Натовп збудженої молоді веде спокійний чоловік середніх літ. Він іде обіч натовпу з високо піднятим прапором у руках, регулюючи рух. Натовп рухається туди, куди рухається прапор... Це так збігається зі спостереженнями Канетті: «Масі потрібен напрям. Вона перебуває в русі і рухається до чогось. Для того, щоб вона існувала, їй необхідний напрям».

Сама техніка маніпуляції відома давно. Ось спостереження Льва Троцького з книги «Наша перша революція»: «Вулиці були прикрашені триколірними прапорами. <...> Якийсь підліток зняв із воріт триколірний прапор разом із дровком, обірвав синю і білу смуги й високо підняв червоний залишок «національного» прапора над натовпом. Він знайшов десятки наслідувачів. Через кілька хвилин безліч

ство має боронити ті цінності, кожен із нас має переживати їх порушення, як особистий біль. І ми не можемо залишитися нейтральними до порушення елементарних засад спілкування.

Я.Ч.: *І на завершення. Які практичні, і не тільки практичні, поради ви могли б дати, щоб “маніпуляція свідомістю” відмерла як термін і як явище?*

М.П.: Ви знаєте, я не можу знайти якісь рекомендації такого роду. Єдине, що хотів би порадити усім – не бути індиферентними до суспільних болів. Відмова від участі, позиція, яка колись в Німеччині називалася Ohne uns – без нас – це позиція людини, що готова віддати себе, щоб нею маніпулювали. А як буде? Я думаю, що може бути по-різному: може бути така велика міщанська країна, якій все одно, і яка трохи оправиться від своїх бід та нещасть, буде жити більш-менш успішно; чи це буде країна, в якій будуть владарювати військові хунти, або якісь наркоділці, на зразок Колумбії, яка стане транзитним пунктом для криміналу. І так

і не побачив «жодного «дорослого» об- Спортивні дядьки першими легко повторили все точнісінько за Конрадом. «Газети» [3] ввійде до підручників

можна жити. Люди так живуть десятиліттями і століттями. Але хочеться кулю собі пустити, якщо уявиш собі таку перспективу для України. У більшості людей є відраза до такої перспективи, і тому вони все-таки активні.

Це така не практична порада. Людина має бути критична і вирішувати свою долю сама. От і все.

Я.Ч.: Дякую Вам!

М.П.: Прошу дуже!

червоних знамен піднімалися над скрізь і всюди, натовп топтав їх нога-

Чудове свідчення залишив су-

ліберального табору. Це потомствений А.Г. Єлшин, прийнятий у ложу в липні 1914 року самим Керенським. На думку тодішніх масонів, «вороги Росії найняли собі на службу «шайку Леніна і Бронштейна», що були сатаністами і володіли таємними знаннями з управління людьми й використовували їх на зло» [5]).

Звісно, маніпулювання суспільною думкою не новіше, ніж політика. Однак сьогодні технології спрямовування громадської думки здатні змінити політичні процеси не менш радикально, ніж активність буржуазії в Новий час.

масою. Білі й сині шматки валялися ми...» [4])

часник Троцького, його опонент із дворянин, присяжний повірений

Однак сьогодні технології спрямовування громадської думки здатні змінити політичні процеси не менш радикально, ніж активність буржуазії в Новий час.

перегони з тінню

Олександр

ЧЕКМИШЕВ

маніпулювання свідомістю та моніторинг
засобів масової комунікації

У місті структура комунікацій з професійної діяльності фахівців PR. межене коло завдань: у Москві йдеть-збільшення продажу великих екранів, кону про екстремізм. При цьому всі разом створюють інверсію середовища і вже здатні управляти ходом суспільних дискусій. Це нагадує спробу побудувати громадянське суспільство з гуртків підривної справи.

Сьогодні «знаннями з управління людьми», недоступними всесильним масонам «нової, вільної Росії» (фігура мови Керенського) володіє будь-який відділ зв'язків із громадськістю. Ці знання використовуються під час продажу цигарок і пива, проведення перепису і дозвілля дітей. А скільки нічийних самураїв бродить виборними регіонами, немов мандрівні продавці лимонаду!

фактору середовища стає продуктом У більшості ці організації вирішують обся про переділ рекламних місць, атаки на московську владу, супровід за-

Журналістика: соціальний інститут, бізнес, Public Journalism

Усе почалося тоді, коли журналістика стала соціальним інститутом. Але інститутом особливим. Як соціальний інститут журналістика виконує функцію комунікації, тобто забезпечує процес соціальної взаємодії за допомогою інформаційних повідомлень. Таким чином, вона покликана інформувати громадян про важливі події і проблеми, контролювати владу та інші соціальні інститути через публічне висвітлення їх діяльності, а також налагоджувати, забезпечувати та підтримувати процес комунікації в суспільстві.

Завданням журналістики як соціального інституту є надання через засоби масової комунікації (ЗМК) інформації, її аналізу чи публіцистичного осмислення, на основі чого люди приймають рішення і діють згідно з ними. Відтак журналістика виконує посередницьку функцію в системі взаємодії індивідів, з яких складається суспільство, та

У мобілізації мас не останню «разом і нарізно», агресія «журналістичними завданнями є справити моральний тиск давчу систему, призводить до дещо катіонна лавина перетворюється на стрімку девальвацію слів – відбувається «перегрів» комунікації. Драматизація проблем або їх спрощення викликають комунікаційну інфляцію, внаслідок якої люди перестають довіряти один одному. Сама комунікація порушується, а недовір'я, зростаючи, перетворюється в сліпий акціонізм, що переходить у пряме насильство і викликає насильство у відповідь.

Однак із подій на Манежній впливають й інші висновки. Символічна поразка влади – захоплення центру столиці бунтівним натовпом – вимагала участі 5% населення столиці у 1917 році, близько 1% в 1991 році (згадаймо сотисячні натовпи на Манежній). Тепер спостерігається зниження порогу події більш, ніж на порядок, – до 8 тисяч статистів. Причому, зовсім не обов'язково, щоб увесь натовп

соціальних інститутів, покликаних забезпечувати системну життєдіяльність і розвиток соціуму.

олександр
чекмишев

Така взаємодія забезпечується через виконання ЗМК функції інформування, аналізу, громадської критики та контролю і реалізується через виконання ЗМК наступних завдань:

1. ЗМК інформують аудиторію:

– про суспільно значимі події, що стосуються усіх сфер життя (природні й техногенні катастрофи, політика, економіка, культура, релігійне життя, спорт, світське життя і т.д.);

– про дії та прийняті рішення в системі соціальних інститутів;

2. ЗМК інформують соціальні інститути та осіб, що виконують свої повноваження в системі соціальних інститутів, про реакцію громадськості та громадських об'єднань на дії і прийняті рішення в системі соціальних інститутів.

3. ЗМК забезпечують діалог і процес комунікації між громадськістю та соціальними інститутами, внаслідок чого або особи, що виконують

роль відіграють нові соціальні рухи «викриття». Весь цей галас, що його на жорсткіше законодавство й закониншого ефекту. Спровокована комунікації.

свої повноваження в системі соціальних інститутів, корегують свої дії і прийняті рішення, або громадська думка корегує свою оцінку дій і прийнятих рішень в системі соціальних інститутів.

4. ЗМК контролюють діяльність соціальних інститутів та осіб, критикують, якщо їхні дії та рішення не є адекватними щодо громадськості, пропонують через публічну дискусію можливі альтернативи аж до заміни осіб чи соціальних інституцій.

5. ЗМК забезпечують демократичний механізм діяльності соціальних інституцій, в основі якого лежать інтереси та індивідуальні свободи, а будь-яке делегування функцій і повноважень здійснюється на представницькій основі, що передбачає: будь-яка влада є виборною, оскільки навіть призначені особи признаються особами, які є обраними.

Однак те, наскільки повноцінно ЗМК виконують роль соціального інституту, безпосередньо залежить від рівня демократичного розвитку суспільства. Це означає, що у суспільствах, де рівень гро-

був від самого початку однаково нащо достатньо 25% тих, хто дійшов до Вісім тисяч учасників на Манежній п'ятірки (дані включеного спостереження для виборів районного масштабу! Під силу будь-якій середній PR-конторі.

Городяни, що не стали акторами громадської вистави просто на великій дорозі, приходять додому. І там з вечірніми новинами приєднуються до аудиторії. Саме це явище створює можливість для найефективнішого політичного маніпулювання. Таким чином, масова комунікація накладає власний відбиток на міське суспільство. У мегаполісі саме повітря не тільки підмінене смогом, але й являє собою задушливу атмосферу провокацій.

мадської свідомості громадян є високим, а кадрове формування й діяльність соціальних інститутів прямо залежить від волі громадян, ЗМК є органічною складовою системного балансу між громадськістю і соціальними інститутами.

У суспільствах перехідної демократії чи таких, чий рівень демократії є низьким, ЗМК нерідко вимушені або опиняться у ролі центру конфлікту між громадськістю і соціальними інститутами, або піддаватися прямому адміністративному чи опосередковано економічному тиску. Внаслідок цього ЗМК піддаються різного роду цензурі та самоцензурі, зі зростанням яких вони стають пропагандистами і агітаторами на користь інтересів тих чи інших представників політичної чи політико-бізнесової влади.

Таким чином, ступінь лояльності соціальних інститутів до ЗМК та їх готовність визнавати чи миритися з виконанням ЗМК ролі соціального інституту є однією з головних ознак демократизму суспільства.

лаштований. Психологія натовпу така, критичної точки, аби натовп збожеволів. означає 2000 «агресорів», розбитих наження). Підготувати 400 «сержантів» –

Основні стандарти журналістики як соціального інституту було сформульовано до середини минулого століття. Журналістика стала впливовою, а отже, незважаючи на різноманітні важелі стримування, спокуса використати ЗМК для маніпуляції масовою свідомістю раз по раз реалізовувалася.

Проблема полягала ще й у тому, що журналістика розвивалася паралельно як соціальний інститут, і як бізнес. Ця риса якісно відрізняє ЗМК від інших соціальних інститутів, оскільки ЗМК виконують роль соціального інституту, надаючи своїм споживачам інформаційні послуги, що оплачуються цими споживачами прямо чи опосередковано. При цьому економічна успішність ЗМК безпосередньо залежить від того, наскільки якісно і повноцінно ЗМК виконують роль соціального інституту.

За таких умов ЗМК змушені боротися за чисельність своєї аудиторії. У демократичному суспільстві саме аудиторія ЗМК є тим інструментом, який впливає на життєдіяльність ЗМК. Це зумовлює тісну залежність ЗМК від споживачів своєї інформації

Кажуть, що можливості маніпуляційні обмеження. Нас дуже обнадіює наосліп і не викидаємо кожних 18 вікно.

Що ж таке сучасне місто – керований реактор для маніпуляцій чи заведена бомба, готова до вжитку «комбінаційна» зброя? Якщо все разом узятє, то це дуже нагадує Чорнобиль. Було ж відомо, що реактор теоретично може вибухнути. Але ніхто й припустити не міг, що управлінці самі відключать системи захисту, вводять позитивні зворотні зв'язки. А потім просто займатимуться провокаційними маніпуляціями – «рвоне не рвоне»? Ефект може виявитися приголомшливим.

Класики жанру песимістично оцінювали таку перспективу масового суспільства. Хосе Ортеґа-і Гассет писав: «Маса виступає самостійно тільки в одному випадку: коли творить самосуд; іншого їй не

та прагнення журналістів максимально оперативної й якісно забезпечити інформаційні потреби аудиторії.

Отже, у такий спосіб демократичні суспільства на практиці реалізують конституційні права громадян на свободу слова та інформацію. Згаданий механізм створює струнку і логічну систему противаг, яка унеможливорює втручання у творчу діяльність журналістів та редакційну політику ЗМК представників влади, бізнесу, а також самих власників, засновників, співзасновників та інвесторів. У разі, коли громадськості стає відомим факт втручання у редакційну політику ЗМК з боку політика, інші ЗМК надають цій події широкого розголосу, що, по-перше, може поставити хрест на подальшій кар'єрі політика, а по-друге, спричинити суттєву втрату аудиторії даного ЗМК,

а відтак і різке скорочення рекламного бюджету. Та навіть у тому разі, коли факт втручання не було викрито і розголошено, появи у ЗМК заангажованих і упереджених матеріалів значно звужують коло споживачів такого продукту. Таким чином,

ції людською поведінкою мають прифакт, що ми не йдемо за законом Мур місяців свій старий комп'ютер через

олександр
чекмишев

сучасні демократичні суспільства створили умови, коли недобросовісне виконання ЗМК своїх соціальних функцій є нерентабельним з економічної точки зору. Простіше кажучи – поширювати неправдиву чи неякісну інформацію, або ж замовчувати її стає невигідно. Споживачі інформації, сплачуючи свої кошти за інформаційні послуги ЗМК, вимагають за це їх найвищої якості, тим самим роблячи ЗМК залежними лише від своїх інтересів і унеможливаючи будь-який сторонній вплив на діяльність журналістів та редакційну політику.

З іншого боку, не менш важливою є та проблема, що беззастережна чи висока залежність ЗМК від споживачів інформації створює умови, коли система противаг, порушується таким явищем, як популістська журналістика. Це означає, що за певних обставин, зумовлених рівнем вибагливості (чи, точніше, невибагливості) аудиторії, ЗМК починають надавати споживачам переважно таку інформацію, яку аудиторія хоче отримати.

Ще одна форма, в якій існує журналістика – суспільна, або як

її ще називають – громадська. Суспільна журналістика (Public Journalism) – такий вид масово-комунікаційної діяльності, що передбачає підвищений вплив споживачів інформації на її зміст. На відміну від комерційної журналістики, де вплив споживачів інформації на її зміст та бізнесовий компонент ЗМК є взаємо врівноваженими або бізнесовий компонент є домінуючим, суспільна журналістика ставить собі завдання спільно з громадянами країни спробувати визначити найголовніші для суспільства запитання і запропонувати можливі шляхи розв'язання.

Для досягнення такого результату ЗМК ініціюють зустрічі з представниками громадськості й фактично стають аренами дискусій та обговорень. Особливістю суспільної журналістики є те, що вона може реалізовувати свої завдання не лише через суспільні ЗМК, але й як окремі проекти комерційних ЗМК.

Суспільна журналістика передбачає значно активнішу роль ЗМК та журналістів у перебігу громадської дискусії і передбачає, що вони не

дано» [5]). «Такі люди здатні на згуртування перед лицем зовнішньої загрози», –

Маніпулятивна мобілізація виключення страхів у формі створення нозбільшення дози, і ми знову потрапляємо у замкнуте коло наростаючих маніпуляцій. Ґ. Лебон у дихотомії «суспільство – реактор для маніпуляцій чи бомба?» зробив однозначний вибір. «Знання психології натовпу є на даний час останнім засобом, яким володіє державний муж, – не для того, щоб керувати масами, позаяк це уже неможливо, а для того, аби не давати їм надто багато волі над собою».

Серед технологів і політичних ткачів, котрі невтомно тчуть нове знання, завжди знайдеться людина, яка поставить по-дитячому просте запитання: «Дядечки, а воно не рвоне?»

тування і мобілізацію своїх зусиль тільки говорить той самий автор [6]).

ликає необхідність перманентної революційних загроз. Сам наркотик страху вимагає

тільки реагують на події, а й самі безпосередньо ініціюють дискусії чи створюють інформаційні приводи.

Водночас, суспільна журналістика порушує чи не найбільше дискусій з приводу себе самої. Ці дискусії зводяться до кількох принципів питань:

1. Де пролягає межа, що відділяє журналіста від ролі пропагандиста чи політика? Якщо такої чіткої межі немає, це може призвести до того, що ЗМК схилить свої симпатії на користь іншого соціального інституту, і, таким чином, втратить самостійну роль. Беручи активну участь у дискусії з приводу соціально значимої проблеми, ЗМК міняють роль пасивного інформаційного посередника на активну. Однак, тим самим, ЗМК самі опиняються в центрі дискусії з того приводу, наскільки бажаною є активна участь ЗМК й журналістів у розв'язанні суспільно значимої проблеми, яку відповідальність бере на себе журналіст і чий інтереси він обстоює.

2. Яким чином повинні фінансуватися суспільні ЗМК: безпосеред-

ньо споживачами інформації, опосередковано платниками податків через бюджетне фінансування, виключно прямими чи опосередкованими внесками громадян чи також за рахунок реклами? Пряме фінансування ЗМК громадянами ставить низку питань стосовно високої вартості таких послуг та стабільності фінансування з огляду на мінливість громадської думки та платоспроможності громадян (особливо у перехідних суспільствах). Опосередковане фінансування через держбюджет чи спеціальний фонд, контрольований державою, висуває низку запитань стосовно міри і можливості втручання держави у кадрові призначення, редакційну політику та творчу діяльність журналістів. Змішане фінансування, тобто прямо чи опосередковано за рахунок громадян, а також за рахунок реклами, – усуває низку суперечностей, зумовлених фінансовими можливостями громадян та схильністю держави до маніпулювання ЗМК. Однак при цьому постає нове запитання: чим у такому випадку суспільні ЗМК принципово відрізняються від традиційних ЗМК,

олександр
чекмишев

1. Г.Лебон. Психология толп. – 1998.

2. Элиас Канетти. Масса и раптово загострює завжди наявне в сумнівна небезпека породжує загальний для всіх страх. На якийсь час публіка стає справжньою масою. Таким є активний масовий страх, велике колективне переживання всіх тварин, які живуть стадом, швидко бігають і разом рятуються <...> дзвін віконних шибок немало додає до задоволення від процесу: це могутні звуки нового життя, крик новонародженого. <...> Особливо такий шум буває, очевидно, потрібний на самому початку, коли зібралось ще не дуже багато народу і подій ще мало, або й зовсім не було. Шум обіцяє підхід підкріплення, на нього надіються, в ньому бачать щасливого передвісника грядущих справ».

3. «Газета» #102 (157) за 10.06.2002, с. 16.

Москва: Институт психологии РАН,

власть. (М., 1997). «Звітка про вогонь публіці почуття маси. Загальна, без-

що функціонують на засадах балансу та взаємопов'язаності між симпатіями аудиторії та бізнесовою успішністю? Такі й подібні дискусії точаться не тільки в країнах, де поява суспільних ЗМК є ще справою перспективи, але й там, де суспільні ЗМК діють упродовж десятиріч. Це означає, що система балансів і противаг між громадською думкою і соціальними інститутами є не статичною, а перебуває у постійній динаміці, будучи одним із стимулів суспільного розвитку.

Технології виявлення маніпуляції

З моменту виникнення підозри, що попри задекларовану незалежність, ЗМІ можуть бути пропагандистським рупором політичного чи бізнесового інтересу, почали виникати технології, за допомогою яких можна було б встановити і задокументувати факт маніпуляції.

З середини 50-х років минулого століття однією із найдієвіших технологій став контент-аналіз. Суть методу полягала у кількісно-якісно-

4. Л.Д. Троцкий. Глава «18-е ция», Москва-Ленинград, 1927 г. <http://magister.msk.ru/librari/trotsky/troti200.htm>

Ось іще один приклад маніпуляції з символами з цитованої книги Троцького: «Громадяни! Наша сила в стати на сторожі свободи. А царський маніфест, – дивіться, – це звичайний аркуш паперу. Ось він перед вами, а ось він, зіжмаканий, у мене в кулаці. Сьогодні його дали, а завтра відберуть і порвуть на клапті, як я оце рву цю паперову свободу на ваших очах!»

6. «Вопросы философии», 1994 год, #4, стр. 122.

7. Хосе Ортега-и-Гассет. Восстание масс / Вопросы философии, ##3-4, 1989 г.

му аналізі конкретних обсягів матеріалів ЗМК та вибірки самих ЗМК.

Уперше масштабне застосування контент-аналітичних технологій в Україні мало місце під час парламентсько-президентської кампанії 1994 року, коли комітет “Рівність можливостей” уперше провів моніторинг значної кількості загальнонаціональних і регіональних газет і телекомпаній на предмет забезпечення рівного доступу до ЗМК. Під час виборчої кампанії 1998 року вперше контент-аналітичні методики було застосовано зарубіжними дослідниками, а саме Європейським медіаінститутом (Дюссельдорф).

Таким чином, моніторинг ЗМК за допомогою контент-аналізу став основною метричною системою для визначення рівня якісного інформування, тобто рівня забезпечення громадян інформацією, необхідною і достатньою для прийняття свідомих рішень.

Під час виборчої кампанії 2002 року моніторингове дослідження охопило період з 1 жовтня 2001 року по 31 березня 2002 року на основі вибірки 19 київських та загальнонаціональних інформаційних і аналітичних телепрог-

октябрю» з книги «Наша первая революция» / magister.msk.ru/librari/trotsky/troti200.htm

ляції з символами з цитованої книги нас самих. З мечем у руках ми повинні

Переклав Григорій Чопик

рам, 93 регіональних інформаційних і аналітичних телепрограм у 24 регіонах, 10 київських та загальнонаціональних газет та 126 регіональних газет у 24 регіонах.

У результаті моніторингу було констатовано, що переважна більшість українських ЗМК фактично стали учасниками виборчого процесу на боці тих чи інших партій, блоків і кандидатів. Лише незначна частина газет і ще менше телекомпаній залишилися відносно нейтральними. Виборчі симпатії, які ЗМІ виражали більшою чи меншою мірою відверто, як правило не збігалися із симпатіями виборців, які були реалізовані у процесі голосування, що доводило: для більшості ЗМК обслуговування інтересів партій, блоків і кандидатів було пріоритетним, порівняно з інтересами глядачів і читачів, на що останні реагували падінням рівня довіри.

При цьому ЗМІ далеко не повністю змогли виконати свою роль і забезпечити виборців інформацією, достатньою для усвідомленого вибору. Основними причинами стала вкрай незначна кількість ЗМІ, незалежних

від влади і залежних від громадян; економічний стан ЗМК та становище споживачів їх інформації ускладнює виконання журналістами тієї ролі, яку вони повинні відігравати у демократичному суспільстві, а також для усвідомлення такої їх ролі з боку громадян.

Водночас, результати моніторингу засвідчили, що під час виборів українського парламенту 2002 року суб'єкти виборчого процесу отримали дещо ширший доступ до ЗМК порівняно з кампанією 1998 року, однак обмежений для окремих суб'єктів виборчого процесу, зокрема опозиційних блоків та кандидатів. Водночас у низці регіонів редакційна політика частини ЗМІ виражалася у внутрішньоредакційній цензурі та самоцензурі журналістів.

Значна частина ЗМК демонструвала низьку культуру подачі новин, що виражалось у використанні позитивних чи негативних стосовно суб'єктів виборчого процесу оцінюючих матеріалів. Таким чином, суб'єкти виборчого процесу мали нерівномірний доступ до ЗМІ як на рівні інформаційних програм та матеріалів, так і на рівні створення

олександр
чекмишев

можливостей для поширення політичної реклами за рахунок виборчих фондів, що зумовлювалося симпатіями ЗМІ до тих, чи інших суб'єктів виборчого процесу, а не виконання ними нейтральної ролі посередника та неупередженого інформатора. При цьому недосконалість виборчого законодавства перешкождала окремим суб'єктам виборчого процесу розміщувати свою політичну рекламу, а заангажованим чи таким ЗМІ, на які чинився тиск з боку засновників чи власників, законодавство надавало аргументи для відмови.

При цьому засновники чи співзасновники державних і комунальних ЗМІ справляли прямий чи опосередкований адміністративний тиск на керівників ЗМІ та журналістів з метою надання переваги для ведення передвиборної агітації для блоку "За єдину Україну". Також мали місце випадки, коли державні адміністрації та органи місцевого самоврядування у вигляді прес-релізів надавали ЗМІ матеріали, які містили передвиборну агітацію, з тим, аби ці матеріали були розміщені під виглядом новин, а не

у вигляді політичної реклами, означеної як така та оплаченої за рахунок виборчих фондів.

Особливо цікавими були результати моніторингу, коли порівнянню було піддано рівень симпатії ЗМІ та рівень симпатії самих виборців. Як свідчать статистичні дані, ці рівні практично не збігалися.

Виявлення технологій маніпуляції

Поряд із досить простими маніпуляційними технологіями, з середини минулого століття почали застосовуватися більш складні і приховані способи маніпуляції громадською думкою за допомогою ЗМК, виявити які за допомогою традиційного контент-аналізу доволі важко.

Однією з найбільш застосовуваних стала технологія формування та поширення образів.

Її суть полягає в тому, що за допомогою ЗМК формуються і поширюються сконструйовані образи осіб, політичних об'єднань чи фірм. Здебільшого ці образи не відповідають дійсності. Відтак, у такий спосіб масову аудиторію дезорієнтують з тією чи іншою метою.

**хто маніпулює
маніпулятором?**

борис
ПОТЯТИНИК

Саме технологія формування і поширення образів стала основою того інструментарію, який нині активно використовують для піару.

Втім, згадана технологія – лише частина того, що дедалі активніше використовується у сучасних українських ЗМК. Для прикладу, технологія відволікання уваги, або як її ще означають “техніка копченого оселедця” детально проілюстрована у фільмі “Шахрайство” з Річардом Гіром у головній ролі. Суть технології полягає у відволіканні уваги масової аудиторії від якоїсь події за допомогою створення нових інформаційних приводів та надання сенсаційного забарвлення іншій, не пов’язаній з першою, подією. За сюжетом фільму публіку відволікають від факту непристойної поведінки президента з дівчиною-підлітком за допомогою поширення сенсаційних відомостей про війну в Албанії та терористів з ядерною зброєю на канадському кордоні. Щось подібне було застосовано і в Україні, коли під час вже неодноразово згадуваних виборів 2002 року телеканал “Інтер” “відтінив” факт автомобільної аварії одного

з лідерів владного блоку за допомогою низки сюжетів про жажливі катастрофи в інших країнах.

олександр
чекмишев

Певні сучасні маніпуляційні технології можна виявити за допомогою контент-аналізу. Скажімо, коли журналіст чи коментатор залишає за собою останнє слово і при цьому обирає бік лише однієї сторони конфлікту чи суперечки. Аби виявити і задокументувати застосування цієї технології достатньо порівняти обсяги ефірного часу та їх тональність, що припадають на коментар ведучого.

Так само за допомогою контент-аналізу фіксуються методи застосування подвійного стандарту чи дозування інформаційної бази, коли до одного співрозмовника скеровуються запитання чи оціночні судження у формі, яку до інших учасників не застосовують, а також метод фільтрації інформації, коли думки однієї зі сторін просто не подаються.

Метод контент-аналізу варто застосовувати і в тому разі, коли використовуються різного роду технології фальсифікації – наприклад,

Розмірковуючи над питанням уважить, що, за великим рахунком, ми читаємо цікавий для нас текст. Зримою маніпулятором.

Йдеться лише про особливості слововживання. Якщо проповідник християнства чи, скажімо, комунізму говорить „від душі”, то ми не будемо вживати слова „маніпуляція”. Коли ж таку саму проповідь виголосить шахрай з метою відволікти увагу чи обдурити нас, то ми, звісно, назвемо це маніпуляцією.

Проте досить легко уявити ситуацію, коли „щирий” проповідник наступного року чи навіть наступного дня, розчарувався у своїй промові, змінив думку на протилежну. Однак, написаний текст залишився. І ось цей текст потрапляє читачеві, який не знає, що автор написаного насправді вже перемінив свій погляд і притримується іншої думки. Як бути в цьому випадку? Маніпуляція це чи ні? Адже попередня сила і вплив написаного тексту від цього зовсім не ослабли.

маніпуляції, глибокодумний читач за-
уникнути її в принципі неможливо. Ось
зуміло, що автор цього тексту є для нас

коли несприятлива думка чи факт про одну зі сторін нівелюється позитивним початком і закінченням сюжету (“солодкий сендвіч”); або навпаки, коли сприятлива думка про опонента маскується негативним початком і закінченням (“отруйний сендвіч”); або ж коли просто гіпертрофується деталь (як американське громадянство дружини відомого політика чи виділення ним коштів на зйомки нібито порнографічного фільму).

Так само успішним є контент-аналізне дослідження і виявлення застосування технології, коли об’єктом критики стає не постать відомої особи, а її оточення (саме за застосування цієї технології на прикладі одного з блокових лідерів та члена цього ж об’єднання – мера одного із західноукраїнських міст, – відомий загальнонаціональний телеканал програв судову справу). І, звичайно, традиційно ефективним є контент-аналіз при застосуванні здавна відомого методу наклеювання ярликів, коли “свої” – обов’язково розвідники, а “чужі” – обов’язково шпигуни.

Можна також поставити інше. Тут ми вдамося до ризикованої нашого розуміння масової комунікації структури із вбудованою у них здатністю для яких людина, як і машина, є лише ресурсом, “паливом” чи інструментом експансії.

Справді, історію людської цивілізації можна інтерпретувати в термінах саморозвитку певних знаково-символічних структур, до складу яких входить людина. Яскравим прикладом тексту, що саморозгортається, експлуатуючи наші бажання, є “Лист-щастя”. Якщо відкинути наукоподібну оболонку псевдоаргументів, то залишиться імперативний стрижень на кшталт такого: “Розішли копії листа за 20 адресами і тобі пощастить, якщо ж ні, то начувайся, можеш навіть загинути”. Багато моїх колег і студентів знаходили його у поштової скриньці. Чимало співрозмовників зізнались, що скорилися наказові, якій містив лист, і розмножили його в необхідній кількості, розіславши згодом за відомими їм адресами.

А ось що виявити за допомогою контент-аналізу практично неможливо – це методи, які передбачають маніпулювання семантичною структурою висловлювань (підбором слів, що опосередковано викликають ті чи інші емоції); маніпулювання кольором, світлом, образами (які також опосередковано навіюють позитивний чи негативний настрій); маніпулювання за допомогою 180-ти градусної осі спілкування (так дві демонстрації, які рухаються назустріч, можна показати як такі, що простують в одному напрямку і навпаки). Фіксування цих та багатьох інших методів вимагає від персоналу, який проводить моніторинг особливо високої кваліфікації. Мова йде про осіб, що володіють не лише технічним інструментарієм проведення моніторингу, а й психологічними методами фіксування фактів застосування технологій нейро-лінгвістичного та психологічного програмування.

Отже перегони між технологіями маніпулювання громадською думкою та технологіями моніторингу тривають від виборів до виборів. І не варто тішити себе ілюзіями, що колись можна буде

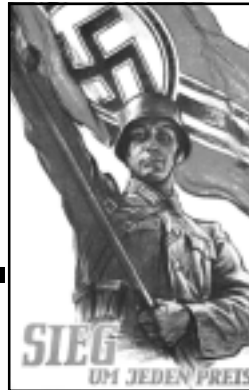
питання: хто маніпулює маніпулятором? го кроку: поставмо в осердя нашої схеми не людину, а тексти, певні семіотичні істії до експансії та саморозгортання,

суспільство спектаклю

сергей

кара – мурза

феномену як вельми контраверсійно-ток семіотичних структур, з нашого вілізаційного поступу. Причому інші хоч і не таку явну, як цей лист, проте пансії. Замість гри усього на двох “клавішах”, вони розігрують у нашій психіці цілі п’єси, пов’язані з почуттями самозбереження, комфорту, слави, шляхетності, мужності, страху.

Добрим прикладом такого тексту може бути ПРОЄКТ. Замислившись над будь-яким проєктом, ми дійдемо висновку, що навіть його керівники, по суті, такі ж “раби тексту”, як і звичайні виконавці. Йосип Сталін був так само залежним від грандіозного проєкту на ймення “СССР”, як і рядовий колгоспник.

Чудовим прикладом проєкту, що саморозростається, є Інтернет. Дехто вважає Бернса Лі одним з батьків Інтернету на тій підставі, що він перший запровадив гіпертекстові асоціативні зв’язки. Проте ані він, ані жоден інший науковець не передбачав і не замислював у той час такого грандіозного кому-

го і почасти патогенного). Саморозвипогляду, є найважливішим чинником цівіртуально-семіотичні структури мають набагато ефективнішу здатність до експансії.

Двадцять століття було переломним у справі маніпуляції суспільною свідомістю. З одного боку, створилася наука, що займається цією проблемою, – *соціальна психологія*, один з наріжних каменів якої заклав Ле Бон у своєму вченні про натовп. Паралельно розвивалася новаторська й жорстка практика “натовпоутворення” – перетворення великих мас людей у натовп і маніпуляції ним. З’явилися нові технологічні засоби, що дозволяють охопити пропагандою мільйони людей одночасно. Виникли й організації, здатні ставити неймовірні раніше за масштабами політичні спектаклі – як у вигляді масових дійств і видовищ, так і у вигляді кривавих провокацій.

Особливістю політичного життя кінця ХХ століття стало освоєння політиками і навіть ученими кримінального мислення в його крайній формі – “свавілля”, мислення з повним порушенням і змішанням усіх норм. Усього за кілька останніх років ми бачили змови й інтриги нечувані за

нікаційного феномену. Виглядає, що дилася (звісно на базі попередніх каційних експериментів) і саморозгорлодські, фінансові й технологічні ремайже мільярд користувачів в усьому світі, найграндіозніша за всю дотеперішню історію людства комунікаційна споруда, яку сформовано без якихось помітних централізованих зусиль. Навпаки, централізовані дії з боку урядів нерідко шкодили справі.

Абсолютна більшість наших починань потрапляє під означення проекту, який саморозгортається. Цивілізація – це річище, яке сформував потік. Потік інформації. Ми нагадуємо пісок або камінці цього річища. Нас невинно перемиває потік. Треба думати про інформацію, як потік, який ніби й залежний від людства, але мало залежний від кожного з нас.

конфігурацією, багатошарові і взаємно заперечні.

сергей
кара-мурза

Усе це разом означало перехід до нової ери – постмодерну, із зовсім новими, незвичними для нас етичними й естетичними нормами. Що це означає в політичній тактиці? Насамперед, – постійні розриви безперервності. Дії з величезним “перебором”, яких аж ніяк не очікуєш. Людина не може сприймати їх як реальність і тому не може на них дієво реагувати – вона паралізована. Так, відкинуто принцип співрозмірності “покарання і злочину”. Приклад – жажливі бомбардування Іраку зовсім не потрібні для звільнення Кувейту (не кажучи вже про ракетний удар по Багдаду в 1993 р.). Аналогічним актом був танковий розстріл Білого дому в Москві. Адаже ніхто тоді й подумати не міг, що влаштують таку бійню. Потім – безглузде з військової точки зору руйнування Грозного 1995 року, пізніше – бомбардування Югославії.

Це великі спектаклі, що занадто сильно б’ють по відчуттях. Ось випадки менші та спокійніші. Наприклад, Гаїті, де дали під зад генералам,

світова комп’ютерна мережа самозаро-текстів, технічних досягнень та комунітається, залучаючи все нові та нові сурси. Ця мережа, яка сьогодні охоплює

відмінникам бойової і політичної підготовки академії США, які усе життя точно виконували те, що їм наказував Дядько Сем. Раптом і до них прийшла перебудова – морська піхота США приїжджає встановлювати демократію і посилає те ж дрантя, що раніше забивало ціпками демократів Аристида, тими ж ціпками забивати рідню генералів. Але найбільш трагічно це виявилось у ПАР. На початку 90-х років світовий мозковий центр вирішив, що владу в ПАР потрібно передати, хоча б номінально, чорношкірій еліті, оскільки з нею можна домовитися, а білі все одно не втримаються. Оскільки вести ідеологічну підготовку, подібну до перебудови в ССР, часу не було, то “своїх” піддали психологічному шоку, що усунув будь-яку можливість не тільки опору, але й навіть дебатів. Перед виборами білі расисти з’їхалися на мітинг в один бантустан. Мітинг млявий і безглуздий, нічого протизаконного. Поліція наказала роз’їхатися, й усі підкорилися. Зненацька, і без усякого приводу, поліцейські обстріляли одну з машин. Коли з неї виповзли вра-

Міркування про певну автономію Р. Барт: “Метафора тексту – сітка, тільки завдяки комбінуванню і синтаксису читати, не беручи до уваги волюся у самостійну історію”. (Барт Ролан. Текстуальний аналіз “Вальдемара” Е.По // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів: Літопис, 1996. С. 382.).

До подібних висновків спонукає і Мішель Фуко, для якого дискурс не постає із суми висловлювань, тобто поняття дискурсу для нього первинне. Дискурс передуює окремому висловлюванню і ніби наштовхує й стимулює автора матеріалізувати певний вислів. “Суб’єкт – тільки порожнє місце, позиція, яку мусить зайняти будь-яка особа, щоб стати автором певного формулювання у певному дискурсі” (М. Зубрицька. Там само. С. 442.) І далі: “Ніщо зі сказаного не нове: критика і філософія вже зауважили зникнення чи смерть автора. Але наслідки їхнього відкриття не були достатньо вивчені, а його значення

жені поранені пасажири – респектабельні буржуа, білий офіцер підійшов і холодно кровно розстріляв їх впритул, хоча вони благають не вбивати їх. І чомусь відразу з’явилася маса репортерів. Знімки публікувалися в газетах, і все було показано по ТБ. Усьому світові було показано чудовий спектакль.

Західні філософи, що вивчають сучасність, говорять про виникнення *суспільства спектаклю*. Ми, прості люди, стали нібито глядачами, що затамували подих та спостерігають за складними колізіями захоплюючої вистави. Сцена – увесь світ, і невидимий режисер нас втягує у масовки, а актори спускаються зі сцени в зал. І ми вже втрачаємо відчуття реальності, перестаємо розуміти, де гра акторів, а де реальне життя. Що це – кров чи фарба? Ці жінки і діти, що упали як підкошені в Бендерах, Сараєві, Ходжалі, – прекрасно “грають смерть” чи справді убиті? Тут виникає діалектична взаємодія з процесом перетворення людей в юрбу. Ле Бон сказав про юрбу, що “нереальне діє на неї майже так, як і реальне, і вона

ність тексту не нові. Ось що писав про невід. Якщо текст і розростається, то темній організації елементів... Його мож- його батька... Його життя перетворюєть-

має явну схильність не відрізняти їх одне від одного”.

Мова йде про важливе зрушення в культурі, про свідоме стирання межі між життям і спектаклем, про додавання до самого життя рис карнавалу, умовности і нестійкості. Це відбувалося, як показав М. Бахтін, при ламанні традиційного суспільства в середньовічній Європі. Сьогодні ці культурологічні відкриття здійснюються засобами соціальної інженерії. Пам'ятаєте, як уже 15 років тому Ю. Любімов почав йти до цього у театрі? Він усунув рампу, стер межу. У нього вже площею перед театром на Таганці йшли матроси Жовтня, а при вході вартовий наколював квиток на багнет.

Актори виявилися у залі, а глядачі – на сцені, усе перемішалось. Сьогодні ця режисура перенесена в політику, на вулиці та площі, і на багнет наколюють жінок та дітей.

Чи “оксамитова революція” у Празі 1989 р. Яке захоплення вона викликала у нашого ліберала! А по суті – це одна з найстрашніших подій. Від різних людей, і в нас, і на Заході, я чув цю історію: восени

не було належно обдумане”. Зокрема значення має те, хто говорить? І яка автор // Там само. С. 445.).

Треба сказати, що наслідки мірковані. Можна навіть піти далі й твердити, що смерть автора ще не настала. І не відбулося це з досить простої причини: автор ще не народився. Тобто його, в певному сенсі, ніколи не існувало. З цього погляду, автор як суб'єкт творчості – усього лиш ілюзія.

Коли роздумую над проблемою автора, то уявляю ватру, яка певний час палахкотить. Напівзгоріле дерево, грань – це і є дискурс, до якого входять нові покоління. Ось у ватру підкинули декілька свіжих полінець. Якийсь час вони розігріваються. Потім спалахують. Не всі одразу. Лише деякі – найсухіші. Тобто найпридатніші для підтримання “дискурсу” ватри.

1989 р. ані демонстранти, ані поліція у Празі не бажали виявляти агресивність – не той темперамент. Єдина „здобич” світового ТБ: поліцейський замахується кийком на хлопця, але так його і не б'є. Та раптом – жах, убивають студента. Зрозуміло, кривавий диктаторський режим Чехословаччини відразу здався. Демократія заплатила молодим життям за перемогу. Але, як кажуть, “бездыханне тіло” убитого диктатурою студента, яке під стрекіт десятків телекамер запихали в “швидку допомогу”, зіграв лейтенант чеського КДБ. Усі стривожилися в університеті – там виявилось два студенти з ім'ям жертви. Кого з них убили? Зрозуміти було неможливо. Пізніше з'ясувалося, що жодного з них тоді не було на місці: один – у США, а інший – десь у провінції. Спектакль було підготовлено кваліфіковано.

Величезну роль у мішанині реальності та спектаклю грає насильство. Воно посідає важливе місце в житті людини сучасного суспільства – і в той же час його гіпертрофований образ збільшується, підсилюється засобами культури. Американський письменник

Сергей
Кара-мурза

Фуко посилається на Беккета: “Яке різниця, хто говорить?” (Фуко М. Що таке

“смерті автора” досі належно не об-

Б. Гіффорд порівнює процес, що перетворює кубло пристрастей, пороків у величезний спектакль, з тим, що бачить у житті: “Усього за три дні довкола мене відбулося ось що. П’ятнадцятирічну доньку мого друга було згвалтовано й убито пострілом з пістолета. Мій син з нареченою, їм по 20 років, очікували ввечері автобус. До них підійшов хлопець з рушницею, змусив сина лягти на тротуар, заштовхав дівчину в машину, відвіз на пустир, згвалтував й побив. Мій старий друг, 72 років, виставив свою кандидатуру в муніципалітет, конкуруючи з негритянкою. Коли він пішов до виборців, на нього напала група громил-негрів і перетворила його буквально в котлету”. Гіффорд ставить запитання: “Давайте розрізнімо, де реальність, а де спектакль. Бачите ви різницю? Я письменник, і я різниці не бачу”. І щодня ця різниця усе більше стирається, навіть дрібницями. От у супермаркеті, куди ходить письменник, старий, що збирає візочки перед магазином, знайшов у такому візочку дві відрізані руки. Просто жарт. Невідомо навіть, чи

Мішель Фуко ставить під сумнів тексту”, відмінний від інших людей. в якому сухе поліно відмінне від шому прикладі – це те поліно, яке най-Окрім природжених чи набутих якостей – виду деревини, сухости – має значення і щасливий випадок, коли поліно потрапляє у найспекотніше місце, скажімо у середину ватри-”дискурсу”.

Полум’я є прикладом, який, хоч і спрощено, міг би розкрити стосунки людини і тексту. Ноосфера у своїй експансії нагадує лісову пожежу. Зайве вказувати, хто є “ресурсом” для поширення цієї пожежі.

А втім, метафора полум’я, яке поширюється, спалюючи ресурс (тобто випалюючи щось у людській психіці, живлячись психічною енергією людини), мабуть, не зовсім точна. Передусім тому, що насправді, “ресурс” кількісно не зменшується (як дерева під час пожежі) а, навпаки, збільшується майже у геометричній прогресії.

вбили когось, чи жартівник десь роздобув “непотрібні” руки.

Структурний аналіз використання уяви “людини граючої” з метою панування дав французький філософ Гі Дебор у відомій книзі “Суспільство спектаклю” (1971). Він показав, що сучасні технології маніпуляції свідомістю здатні зруйнувати в атомозованій людині знання, здобуті з реального історичного досвіду, замінити їх знаннями, штучно сконструйованими “режисерами”. У людини з’являється переконання, що головне в житті – видимість, саме громадське життя – видимість, спектакль. При цьому історичний час перетворюється у зовсім новий тип часу – час спектаклю, пасивного споглядання. І відірватися від нього не можна, тому що перед очима людини проходять образи набагато яскравіші, аніж вона бачить у своєму звичайному, реальному житті, у звичайний, історичний час. “Конкретне життя деградує до спекулятивного простору” (спектакль і є щось спекулятивне).

Цінність цієї технології для влади в тім, що людина, занурена у спек-

тезу, “що автор – геніальний творець Чому ж? Він і є відмінним у тому сенсі, сирого. Тобто обдарований автор у нашвидше спалахнуло і найкраще горить.

такль, втрачає здатність до критичного аналізу і виходить з режиму діалогу, вона опиняється в соціальній ізоляції. Гі Дебор приділяє особливу увагу відчуттю “псевдоциклічного” часу, що виникає в людини, яка спостерігає політичний спектакль. Час вистави, на відміну від історичного часу, стає не загальною цінністю, завдяки якій людина разом з іншими людьми освоює світ, а різновидом товару, що споживається індивідуально в стандартних упаковках. Один “пакет” спектаклю “стирає” інший. Як неодноразово повторює теоретик сучасного західного суспільства К. Поппер у книзі “Відкрите суспільство і його вороги”: “Історія змісту не має”.

Суспільство спектаклю – це “вічне сьогодні”. Як пише Гі Дебор, “воно досягається за допомогою нескінченної низки повідомлень, що йде по колу від однієї банальності до іншої, але представлених з такою пристрасністю, начебто мова йде про найважливіші події. Згадаймо: сім років Росія живе у спектаклі, що називається “здоров’я Єльцина”.

Проте і таке можна пояснити, розгортається. Хоч це звучатиме дещо вважати дровами і полум’ям

Людина, як біологічний носій множильний і творчий пристрій, належить до семіосфери і підлягає законам її експансії. Розмноження людства до 6 млрд. на початку XXI ст. – передусім наслідок експансії семіотичних структур. Ми просто стали частиною цієї системи, що стрімко розширюється. Це і пояснює лавиноподібне збільшення кількості біологічних носіїв тексту.

Подібно до того, як людина є частиною біосфери, природного довкілля, так само можна розглядати її як компонент ноосфери, що саморозгортається, її біологічного носія і процесора. Людина як процесор і біологічний носій інформації вже не задовольняє активних темпів нарощення віртуальної сфери, тому разом з людиною ці функції усе частіше виконують електронні пристрої.

Те ж саме відбувається зі сприйняттям простору: споглядач вистави “споживає” його стандартні дози, сам залишаючись поза реальністю і поза людськими контактами. Режисери спектаклю стають абсолютними господарями спогадів людини, її устремлінь і проєктів.

Гі Дебор відзначає й іншу важливу характеристику “суспільства спектаклю”: “Обман без відповіді; результатом його повторення стає зникнення суспільної думки. Спочатку вона виявляється нездатною змусити себе почувати, а незабаром виявляється нездатною сформуватися”.

У СССР перебудова власне й стала тим етапом, коли неправда політиків щодо важливих питань нашого життя перестала викликати будь-яку суспільну реакцію. Коли виявилося, що суспільна думка вже не формується, можна було переходити до наступного етапу: ошуканців А. Яковлева та А. Аганбегяна могли замінити Є. Гайдар і А. Чубайс.

До обману примикає, як ритуал спектаклю, атмосфера таємничості. Таємничість стає найважливішим

включивши людину в цю структуру, що парадоксально, але тоді людину доводночас.

семіотичної системи, як записувальний,

сергей
кара-мурза

й узаконеним боком життя, тому ставити запитання і вимагати відповіді стає чимось недоречним і навіть непристойним. Ми давно вже не знаємо, хто, де і чому приймає найважливіші для нашого життя рішення. Жодних пояснень немає, але, дивним чином, ніхто їх і не просить – ані опозиція, ані преса.

Особливу увагу філософів привернув зовсім неймовірний сценарій Тимішоару – спектакль, поставлений для повалення й убивства Чаушеску. Убити його було конче необхідно, оскільки він створив неприйнятний для усього “нового світового порядку” прецедент – виплатив увесь зовнішній борг, звільнив цілу країну від зашморгу МВФ. Показав, що в принципі можна, хоча і з труднощами, вислизнути з цієї петлі.

Гі Дебор вчинив самогубство, коли верхівка КПСС з’єдналася з правлячими колами Заходу у постановці політичних спектаклів світового масштабу. Він, очевидно, вважав, що з такою інтенсивною маніпуляцією людина не має шансів справитися. Досліджуючи “суспіль-

Нарощення “маси” ноосфери обертання, а також технічної та біологічної відбувається в автоматичному режимі.

Більша “маса” чинить потужні-електронний процесор, стимулюючи їх до ще швидшого продукування текстових потоків і т. д. Проте, у найближчому майбутньому можна передбачити, що кількісне зростання людства сповільниться і, натомість, ще більше прискориться зростання технічної інфраструктури, як надійнішого інструменту агресивних семіотичних структур

Люди не задовольняють темпів зростання ноосфери. Тому функції не тільки фізичного копіювання і доставки текстів, а й текстотворення, цебто осмислення текстових потоків, їх порівняння, аналізу і врешті створення нових текстів, дедалі частіше покладають на машини. Цей процес набуде якісно

ство спектаклю”, італійський культуролог Дж. Агамбен так пише про глобалізацію спектаклю, тобто об’єднання еліт Заходу і колишнього соцтабору: “Тимішоара є кульмінацією цього процесу настільки, що її ім’ям варто було б назвати увесь новий курс світової політики. Там певна таємна поліція, що організувала змову проти себе самої, аби скинути старий режим, і телебачення, яке показало безлицемірного сорому і фігових листків, реальну політичну функцію ЗМІ, змогли здійснити те, що нацизм навіть не намілювався уявити: поєднати в одній акції дивовижний Аушвіц і підпал райхстагу. Вперше в історії людства нещодавно поховані трупи спішно викопано, інших зібрано по моргах, а потім звічено, щоб імітувати перед телекамерами геноцид, який повинен був би легітимізувати новий режим. Те, що увесь світ бачив у прямому ефірі на телеекранах як істину, було абсолютною неправдою. І, незважаючи на те, що часом фальсифікація була очевидною, це було узаконено світовою системою ЗМІ як істина – щоб усі зрозуміли: щире відтепер є лише

(тобто кількості знаків і швидкості їх гнічної інфраструктури – техніки і людей)

ший тиск на біологічний (людина) чи

одним з моментів у необхідному русі лукавого. Таким чином, правда і неправда стають нерозрізненими, і спектакль легітимізується внятковно через спектакль. У цьому сенсі Тимішоара є Аушвіцем епохи спектаклю, і так само, як після Аушвіцу стало неможливо писати і думати, як до нього, так після Тимішоари стало неможливо дивитися на телеекран так, як раніше”.

Але, незважаючи на попередження, маси людей вдивляються в телеекран так само, як і колись. Ми не спромоглися і не поставили в нашій свідомості блокування акторам і режисерам політичного спектаклю. Після Тимішоари ми побачили подібні інсценування у Вільнюсі та Москві, а потім, по наростаючій, усе більш реалістичні спектаклі, де доводилося жертвувати великою кількістю статистів.

Спектакль – система дуже гнучка. У режисерів немає детальних планів, які бувають у будівельника. Уся перебудова і реформа – це ланцюг дій із дестабілізації, а для цього не потрібні ані могутня соціальна база, ані велика сила – підірвати міст

інших параметрів, як тільки комп'ютерне забезпечення в автоматичному гнозми фахівців, цей час вже не за

У запропонованій інтерпретації яких запрограмована гігантською семіотичною (текстовою) структурою, що саморозгортається. Попри незвичність таких висновків, важко назвати щось принципово нове з-посеред запропонованих тут міркувань. Це радше узагальнення того, що уже сказали інші. Узяти хоча б Мартіна Гайдеґера з його уявленнями про мову, яка промовляє через нас з вами.

Автоматичну поведінку в рамках наростаючої експансії семіотичної структури можна вважати найбільшою проблемою, що не піддається вирішенню. Точніше – першоджерелом більшості інших проблем, перед якими стоїть людство. Йдеться власне про більший чи менший ступінь запрограмованості, більшу чи меншу міру автоматичної поведінки.

у мільйон разів легше, ніж побудувати. При цьому точно не можна передбачити, яким шляхом піде процес, є лише сценарії. Але режисери готові до того, щоб діяти за будь-яким сценарієм, і швидко визначають, який з них реалізується.

Прекрасний приклад – “Горбачов-путч” у серпні 1991 р. Тоді Горбачов переграв свою команду: і Павлова, і Язова з Янаєвим. А вони, хоч і швидко зрозуміли, що потрапили в пастку, уже нічого не змогли вчинити – такого сценарію не очікували. Це – їхня “неповна службова відповідність” у новому суспільстві. Зате Єльцин, як вважають, переграв Горбачова – дуже швидко й чітко зреагувала його команда і перемогла, хоча фальсифікації в спектаклі були очевидні. Але і Горбачов, і Єльцин, відчувається, були акторами того самого спектаклю, режисер якого не вийде на сцену розкланятися.

Переклала Лідія Леонтєва

ри почнуть творити для себе програм-режимі, незалежно від людини. За програмами.

люди по суті є біороботами, діяльність

сергей
кара-мурза

стратегії пропаганди і колективного навіювання серж МОСКОВІЧІ

Драconi ноосфери

Від Тейяра де Шардена (Pierre Teilhard de Chardin) йде традиція трактувати ноосферу, як єднання мільярдів індивідуальних ро-

Склався стереотип, що ноосфера – це щось винятково позитивне. Проте варто взяти до уваги нейтральність нової сфери, яка так стрімко розвивається, її “байдужість” до потреб біологічного виживання чи процвітання людини. У цьому сенсі можна навіть говорити про її “ворожість” до глибинних інтересів людини. Ноосфера, подібно до гідро- чи атмосфери, розвивається за законами, які не узгоджуються з бажаннями людини і можуть суперечити її глибинним потребам. Людина може потонути у водоймі чи задихнутися якимись шкідливими для її організму газами. Достоту так само може вона “втопитися” чи “задихнутися” у потоках ноосфери. Біосфера населена чималою кількістю істот, для якої людина може бути непоганим обідом. Проте, існують невидимі “дракони” ноосфери, які теж не проти “поласувати” людиною.

Teilhard de Chardin) та Вернадського єдиний живий мислячий організм, позумів у глобальну свідомість.

Теорія мас і вождів, а отже, політики в цілому узгоджується з психологією натовпів. Попередні міркування змусили нас визнати найважливішу роль колективного навіювання (чи пропаганди) як форми впливу перших на других. Його роль значно більша, ніж простого засобу комунікації чи переконання більшості внизу меншістю нагорі. Програми чи ідеї людини або партії визначаються зовнішніми економічними, історичними умовами й інтересами класу чи нації. При цьому метод, який використовується для того, щоб змусити їх перетілитися в дії і перетворитись у вірування усіх, виражає природу відносин між вождями і натовпами. Власне він один і є вирішальним.

Авторитет, важіль цих відносин, уможливорює політику, засновану на авторитеті. Як вождь повинен зрушити масу з місця і утвердити свій вплив на неї? Два шляхи йому свідомо закриті: сила і розум.

Сила припускає фізичне поневолення, придушення опозиційних

Амосфера може асоціюватися із у горах чи на березі моря спекотним смерчі й урагани. Тобто ми усвідомлюємо нас, нашої долі. Воно існує і жань, воно може бути сприятливим або несприятливим для нас, як дощі або комахи. Ноосфера, здавалося б, зовсім інша річ. Ми звикли ототожнювати себе з нею. Тому дивною може здатися думка про загрозу ноосфери. Проте, з нашого погляду, саме так воно і є. Дарма, що ця сфера начебто складається з нашого ноо – розуму.

Людина, через парадоксальність своєї долі, належить відразу обом сферам: біо і ноо. Попри цей факт, ноосфера має свої власні закони розвитку, нейтральні до долі конкретної людини, а може й усього людства.

сил. Вона гарантує зовнішнє підпорядкування з допомогою страху. Але серця не будуть зачеплені, уми залишаться байдужими і висловлять лише зовнішню згоду. Маси не відчують до вождя тієї внутрішньої відданості, того поклоніння, без якого він не зможе їх повести за собою, залишившись лише ненависним тираном.

У такому випадку чи може він спробувати переконати їх правдоподібними міркуваннями, дискусією, незаперечними доказами? Маси нечутливі до розмірковувань, а будь-яка дискусія підриває довіру до влади вождя. Вони не прагнуть знати правду – на щастя для нього, оскільки його авторитет створений із таємниць та ілюзій. Тільки вчені-теоретики, не знаючи психології натовпів, думає Ле Бон, уявляють, що розум змінює людей і править світом. Він готує ідеї, що змінять його пізніше, а зараз, найближчим часом, вплив розуму залишається незначним.

Якщо сила виключається, а розум неефективний, справжньому вождеві залишається третій шлях: зваба.

прозорим синюватим повітрям десь літнім днем. Але це також бурі та грози, люємо інші сфери як щось байдуже змінюється незалежно від наших бажань, здавалося б, зовсім інша річ. Ми звикли ототожнювати себе з нею. Тому дивною може здатися думка про загрозу ноосфери. Проте, з нашого погляду, саме так воно і є. Дарма, що ця сфера начебто складається з нашого ноо – розуму.

серж
москвічі

“Звичайний оратор, боязкий поліцейський уміють тільки принизливо лестити масі й сліпо приймати її волю. Справжній керівник розпочинає за допомогою зваби, і суб’єкт, що зваблюється, чи юрба чи жінка, мислить тепер тільки однією думкою – думкою звабника, живе однією його волею”.

Авторитет зваблює, а вождь – звабник: ці кілька слів характеризують його неминучу політику стосовно натовпів. Тут є та ж підстава, що в діях магнетизера чи гіпнотизера, який обладнує приміщення, у якому він приймає пацієнтів, інсценує ритуал сеансу, керує фізичним контактом, грає поглядом і вимовляє формули таким чином, щоб краще привернути увагу хворого до своєї персони і змусити його відмовитися від своєї волі і свідомости. Як тільки ця чарівність починає діяти, хворий перетворюється у сомнамбулу. Видужання, якщо воно є, відбувається через цю прив’язаність і цю турботу, любовну ілюзію, яку вони часто-густо створюють.

Як і гіпнотизер, вождь використовує метод пристосування зовнішніх атрибутів таким чином, щоб правдо-

подібним замінити правду. Він тримає юрбу на відстані, відволікає її від реальности, щоб представити їй кращу ілюзію, привабливішу, відповідну до очікувань. Його талант полягає у перетворенні подій, колективних цілей в уявлення, що потрясають і збуджують. З ним банальне стає незвичайним. І він думає про це щохвилини. Наполеон чи Цезар у метушні бою завжди думають про видовище, яке вони являють, про висловлювання, які залишаються у пам’яті багатьох. Відоме “Солдати, сорок століть дивляться на вас з висоти цих пірамід” додає присутності французьких військ у Єгипті елементу вічності.

Грецький філософ Горгій учить, що з допомогою логіки зваби (його дослідження в області політики залишаються актуальними!) слово стає “могутнім володарем, який, маючи маленьке і зовсім невидиме тіло, з успіхом здійснює свої найвищою мірою чудесні діяння”. Історичні слова, влучні формули, зразкові вчинки мають, звичайно, власну реальність. Але вони були задумані й точно вираховані, інсценовані та звернені до

Поява кожної нової сфери планети чого ефекту. Не є винятком і ноосфера. в’язане із періодом нестабільності. ноосфери (екології інформації, медіа напрями позначають як Media Ecology, Media Education, Media Literacy). Проблема екології ноосфери пов’язана, на мою думку, з двома найважливішими питаннями:

1. Обмеження неконтрольованого наростання і розмноження семіотичних структур (текстів, дискурсів, інформаційних потоків), яке зараз йде в геометричній прогресії і може мати фатальні, непередбачувані наслідки. Тим паче, що напрям цього розвитку спрямований на реалізацію – здебільша технічними засобами архетипного ідеалу всевідання і всюдисущості. Ідеалу, який, на нашу думку, принципово нездійснений. Загроза суцільного інформаційного контролю і навіть контролю біологічних процесів (від тиражування книг ми переходимо до тиражування людини, замість розмноження паперових

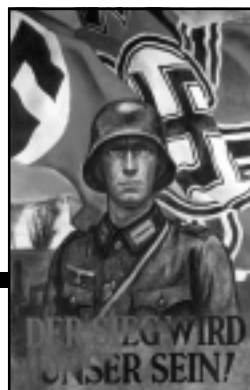
Земля пов’язана з ризиком дестабілізу-
Становлення цієї сфери неодмінно по-
Звідси постає також проблема екології
екології, у США та Західній Європі ці

однієї лише оманливої зовнішності, щоб розпалити переконання – наприклад, “Хай живе вільний Квебек!” – закінчення промови генерала Де Голля, зверненої до французьких канадійців, – і зміцнити відданість мас.

Зваблівість вождя, як усіляка зваба, не прагне себе приховати. Вона виявляється відверто і використовує методи, якими оперує на очах у всіх. Ця ілюзія настільки повна, що набуває сили реальності. Звабою можна захоплюватися подібно витвору митця, коли вона має успіх. Але горе тому, хто розірве цей міцно витканий омофор колективних ілюзій, він ризикує наштовхнутися на масовий гнів, звернений проти нього самого і ощадливого до спокусника. Не один політичний діяч з *Brutus a Mendes-France* мав подібний гіркий досвід, яким він заплатив за свою незграбність.

Зваблювати – значить переносити юрбу зі світу розуму у світ ілюзорний, де всемогутність ідей і слів пробуджують одне за одним спогади, вселяють сильні почуття. Ви, можливо, будете розчаровані чи стриво-

чи електронних носіїв переходимо до перед цим є насправді страхом перед всезнання. Ми наче забули, що всезнан-

2. Проблема автоматичної поведомими потоками (дискурсами).

Якщо не вдається переробити медіа, то треба змінити їхню аудиторію

Тепер спустимося від теоретичних міркувань на грішну землю, точніше до грішної преси.

Наші медіа рухаються між Сциллою авторитарного контролю і Харибдою комерційного погляду на комунікацію, як джерело надприбутків. Навіть хитромудрому Одиссеєві, як відомо, не вдалося проскочити між ними неушкодженим на своєму кораблі. Він втратив тоді аж шістьох супутників. То що вже говорити про нас. Тому і не дивно, що інтелектуали, які розмірковують над формуванням в Україні

жені, якщо довідається, як вожді піднімають народ, використовуючи лише принади і паради, що перетворює в підробку будь-який щирий соціальний зв'язок. Але Ле Бон не затримується на розчаруваннях з приводу людської природи. Лікар влади, він робить їй розтин та описує її фізіологію. Він підкоряється виявленим законам як інженер – законам фізичної матерії. Почуття керує законами натовпів. Вони мають потребу в ілюзії, а дії вождя пропускаються через ілюзію, яка виявляється необхіднішою, ніж розум.

“Розумна логіка, – пише він, – керує сферою свідомості, де здійснюються інтерпретації наших вчинків, на логіці почуттів будуються наші вірування, тобто фактори поведінки людей і народів”.

Не слід робити з цього висновку, що вожді – це ошуканці, лицеміри й імітатори, – вони такими не є, як не є і гіпнотизерами. Але, перебуваючи у владі ідеї фікс, вони готові їй додати і привласнити собі будь-які зовнішні ефекти, здатні забезпечити тріумф. Звідси їхній дивний вигляд,

серж
московічі

тиражування носіїв біологічних) – страх експансією ноосфери у напрямку до не передбачає приватних таємниць. дінки, яка програмується певними текс-

водночас щирий і удаваний, котрий змусив Талейрана сказати про Наполеона: “Цей людський диявол глузує з усіх; він зображує нам свої пристрасті, і вони в нього дійсно є”.

Потрібно, щоб вождь був безпосереднім, як і актор. Він виходить зі свого духовного простору, щоб відразу зануритися в духовне життя публіки. Зваблюючи юрбу, він зваблює самого себе. Він діє в унісон з масами, воскрешає їхні спогади, опромінює їхні ідеали, відчуває те, що відчувають вони, перш ніж повернути їх і спробувати захопити своєю точкою зору.

“Я, можливо, знайду далі того, – признається Ле Бон, – що допускає позитивна наука, говорячи, що несвідомі душі звабника і спокушеного, вождя і керованого, проникають одна в одну з допомогою якогось таємного механізму”.

Це – механізм ідентифікації. Психологія натовпу відкриє його пізніше, але виходячи з того ж самого факту. [...]

Ми дійшли до стратегій пропаганди. Вони призначені для перетворення індивідів у юрбу і залучення їх

громадянського суспільства, не надто медіа. З одного боку – релікти автори-3 іншого – феноменальна продажність та розважальність.

Були спроби переробляти журналістику за моделлю громадянської відповідальності. Наскільки вдалими були ці спроби? Хоча ліпше спитати: наскільки вони були невдалими? Міру невдалості добре продемонструвала остання передвиборча кампанія до Верховної Ради України. Кампанія, яка засвідчила розчарування суспільства в кандидатах-журналістах і взагалі зниження довіри до медіа.

Проте, якщо не вдається переробити пресу, то треба змінити її аудиторію. Саме такий підхід і застосовує медіа-освіта з її намаганням прищепити “психологічний імунітет” до патогенного впливу медіа, який пов’язують з надміром реклами, пропагандою і фальсифікацією, екранним насильством і порнографією.

до певної діяльності. Прийоми вождів (чи партій!) усякий раз специфічні, оскільки омріяні результати конкретні і своєрідні. Але вони вдаються до трьох основних стратегій: демонстрації, церемоніалу і переконання. Перша керує простором, друга – часом, третє – словом. Розглянемо їх послідовно.

Для того, щоб зібратися і діяти, юрбі потрібен простір. Спосіб демонстрації додає цьому простору рельєфу і форми. Місця дії – собори, стадіони – створюються для того, щоб збирати маси, і, впливаючи на них, отримувати бажані ефекти. Це обмежений простір, де люди спільно звільняються від повсякденного життя і виявляються об’єднаними загальними надбаннями надій та вірувань. Кожен, згуртувавшись з іншими, відчуває себе тут сильнішим, упевненішим і підтримуваним масою. Простори стадіонів, проспектів, майданів нагадують відкриті маси, що пливають, як людський килим. Палаці, собори чи театри більше підходять для закритих, зосереджених на собі мас. Відомо, що площі були пристосовані, а будинки побудовані влас-

захоплені загальною ситуацією в мас-тарного і тоталітарного контролю преси. Її орієнтація на поверхову сенсаційність

не для того, щоб уміщати безліч людей, сприяти проведенню грандіозних церемоній, тобто дозволяти юрбі славити себе, збираючись докола свого вождя. Пам'ятники, зокрема в часи фашизму, під приводом ознаменування блискової перемоги народу зводили на честь вождя. Не потрібно далеко ходити, щоб побачити, як архітектура площі Етуаль у Парижі увічне пам'ять про Наполеона.

Інші є справжніми політичними й історичними театрами. Наприклад, Красная площа у Москві – одна із найбільш вражаючих і продуманих – розташована в центрі міста. Тут же знаходиться Кремль. Цей колишній релігійний центр, де раніше коронували царів, став адміністративним центром советської влади, що символізує червона зірка. Ленін у своєму мармуровому мавзолеї під вартою караулу – урочистий символ увічної Революції. У нішах стіни поховані знаменитості; до них шикуються живий ланцюг, що поєднує масу іззовні з вищою ієрархією всередині. У цьому просторі, як у мініатюрі, представ-

лена вся історія, а разом з нею – і вся концепція об'єднання народу.

серж
московічі

Ці місця, що у певний час приходять у рух, створюють психологічний стан причетності і буденності буття людини. Тут почуваєш внутрішнє хвилювання, викликане винятковістю того, що відбувається, і бажання бути учасником цього дійства. Тут діє визначений порядок: керівник нагорі, а юрба внизу; перший – єдиний, але видимий усім, друга – у незліченній безлічі, але невидима, незважаючи на кількість. Перший має ім'я, яке викрикують усі, друга залишається анонімною. Юрба ховається в чисельності своєї присутності, вождь демонструє свою єдиність. Ще до появи вождя, до того, як перше слово буде вимовлено, кожен почуває себе змішаним з цією величезною масою, й увага усіх прикута до того самого місця, поки вільного, але вже позначеного образом того, хто його займе.

***

Так збори перетворюються в гіпно́тичну меса, під час якої вождь

Подамо узагальнені міркування
1. Медіа-філософія (у США та Communication, Media Philosophy, philosophie).

2. Масове оволодіння сучасними комунікаційними технологіями, включно із створенням власних інтернет-ресурсів для індивідуального чи корпоративного самовираження, громадських, наукових чи мистецьких цілей.

3. Вироблення “психологічного імунітету” до потенційно негативного впливу сучасних медіа (у Західній Європі та північній Америці для означення цього напрямку також застосовують поняття “медіа-грамотність” (“media literacy”).

4. Медіа-критика (media criticism).

про найважливіші елементи медіа-освіти: Великій Британії - Philosophy of Mass Media Ecology, у Німеччині - Medien-

здіює увесь свій авторитет. Різні елементи комбінуються тут у справжнє свято символів: прапори, алегорії, зображення, пісні знаменують зустріч вождя і юрби, прихильність, що вони відчують до нього та ідеї, яку він уособлює (нація, армія, соціалізм і т.д.). Мета кожного із символів і порядку їхньої появи на сцені – розбудити емоції і, як кажуть, загострити атмосферу. Вони скеровують колективне злиття до його вищої суті. Потрібна участь кожного, чи мова йде про крокування, спів чи вигукування гасел. Це умова переходу до дії.

З іншого боку, маніфестації, військові паради, демонстрації чи політичні з'їзди, що передують будь-якій мобілізації натовпів, показують нам, що без символів, шанованих чи руйнованих, не може бути активних мас, як, утім, і мас взагалі. Це спостерігається в ході революційних повстань: маси вважають за можливе убити принца лише після того, як вони спалили його зображення – символ і уособлення панування. Чи ж вони захоплюють банки – як храми чистогану, комісаріати поліції – як вищі репресивні органи

Отже, медіа-освіту можна розглядати для широкого загалу. Як-от, інструкцію ним інструментом, хоч і здатним обпекти такого опіку.

Ми подали власне бачення медіаосвіти як комплексу з чотирьох взаємопов'язаних елементів. Така схема нетипова для Західної Європи чи Північної Америки, де всі згадані елементи діють радше окремо. І ця розрізненість не завжди йде на користь загальній справі. Проте для України, яка намагається переосмислити й засвоїти їхній досвід, природно намагатися інтегрувати розрізнені зусилля в єдине ціле.

Багато хто вважає, що головний виклик сторіччя – це неконтрольоване, вибухоподібне зростання інформаційних потоків. Інформаційна повинь виявиться ще гіршою, ніж розливи європейських та азійських рік у перші роки третього тисячоліття. І медіа-освіту можна розглядати як один із способів протистояти цій комунікаційній повені.

і так далі. Зламуються двері в'язниць, як були зламані двері Бастилії – символу королівського правосуддя, що кидало у в'язницю кожного без суду і слідства за королівським указом.

Ці дії можуть видатися марними чи абсурдними. І ми не змарнуємо тоді нагоди познущатись над дурістю юрби. Але вища користь цих дій полягає в тому, що з їхньою допомогою маси пізнають себе і приймають на себе зобов'язання перед своїм вождем. Вождь, якими б нерозумними він не вважав маси, змушений узяти на себе керування ними і володіти ситуацією.

“Великі події, – попереджає Ле Бон, – народилися не з раціонального, а з ірраціонального. Раціональне створює науку, ірраціональне направляє історію”.

Церемоніал сприяє входженню індивідуальних клітин у масу, а також впровадженню великих психічних автоматизмів, їхньому функціонуванню в унісон. Подібно до того, як блискучий предмет гіпнотизера забезпечує перехід від стану бадьорості до стану сну, свято символів готує людей до

дати як інструкцію з користування медіа з користування праскою – дуже корисна маніпуляція може завдати нам

їхньої нової ідентичности. Основна роль тут приділяється музиці, що занурює їх у гіпно-тичний стан. Вона підтримує транс: “подібно до того, як електричний струм підтримує вібрацію у певному діапазоні за умови, що струм налаштований на ту ж частоту. Але тут настрій не є тільки фізичним, він існує не тільки на рівні рухів. Він також, і навіть у більшій мірі, є психологічним, оскільки полягає в тому, щоб поставити людину, яка переживає зміну своєї ідентичности, так би мовити, в одну фазу з групою, що цю ідентичність у ній визнає”.

Перед очима виникає хореографічна картина: людська маса виходить на заздалегідь відведені їй місця, група за групою, причому, кожна має свій вигляд і характерні ознаки. Дія розгортається як, наприклад, першого травня на площі Бастилії, де кожна людина, як промінь, прагне до трибуни, розташованої перед площею, що обплутує усіх мережею загальних спогадів.

Хореографія має і відлуння музики, що вітає появу кожної групи (делегатії міста, профспілок, партії,

якогось обличчя), зростають. Кульмінацією стає поява вождя, що представляє всіх гостей. Вона коронує церемонію, подібно до того, як різні номери мюзик-холу розігрівають публіку, готуючи її влаштувати овацію зірці, якій вона присвятила себе, стати її публікою. Цей підйом психологічної “температури” паралельно послабляє свідомий контроль, критичне чуття і поступово змушує виникнути автоматичну думку, несвідомі сили. Юрба готова вірити словам, які вона почує, вчинити те, що від неї зажадає вождь. Отже, зваблення є основним моментом навіювання. Людина порвала свої зв'язки з іншим суспільством, і єдиним суспільством для неї є присутня маса. Усі об'єднані простими і сильними почуттями, занурені в один з тих станів, що їх описує Стендаль:

“Лунав “*Ti Deum*”, хвилі фіміаму, нескінченні залпи мушкетерів і артилерії; селяни були п'яні від щастя і побожності. Один такий день руйнує дію ста чисел якобінських газет”.

Такі церемонії є справжніми месаами, у яких вождь одночасно є і посадовою особою, і Богом, але

серж
московічі

грунтуються вони не на релігійному, а на гіпно-тичному принципі. Для скептичного розуму відмінності не такі вже й значні. Це такі сеанси колективного гіпнозу, про які мріяв Ле Бон. Німецький філософ Адорно писав про тоталітарну пропаганду, що “її підготовлена мізансцена – це видимий вождь, що звертається до мас; мізансцена побудована на моделі відносин гіпнотизера і його медіума”.

***

Як тільки встановлені декорації і маси знову збуджені й занурені у колективний гіпноз, загальну увагу приковує до себе особа вождя. Його погляд зачаровує, притягує і разом з тим лякає; такий погляд древні приписували очам напівбогів, деяких тварин, зміям чи ящіркам, чудовиськам, подібним до Горго-ни. Скорена маса стає ще сприйнят-ливішою до слова, що є тепер голов-ним засобом зваби. Усе залежить від наміру вождя: він може передавати масі свої бажання, диктувати просте рішення складних проблем і найвище діяння, створювати враження разом

з усіма, що він звертається безпосередньо до кожного. У слові Ле Бон бачить важіль усякої влади.

“Слова і формулювання, – пише він, – є великими генераторами думок і вірувань. Будучи небезпечною силою, вони гублять більше людей, ніж гармати”.

Чи можна в це повірити? Гітлер йде по його слідах, коли пише в “*Mein Kampf*”:

“Силою, що надала руху великим істо-ричним потокам у політиці чи релігії, була з незапам’ятних часів тільки чарівна могутність вимовленого слова. Велика маса людей завжди підкоряється могутності слова”.

І він довів це в ряді випадків, зовсім як його антипод Ганді, що використовував слово як найефективніший засіб для воцаріння миру в умах і перемоги над насильством.

Що ж перетворює звичайне слово у слово зваби? Зрозуміло, авторитет того, хто його вимовляє пе-ред юрбою. Ефективність слів зале-жить від викликаних образів, точних, наказових.

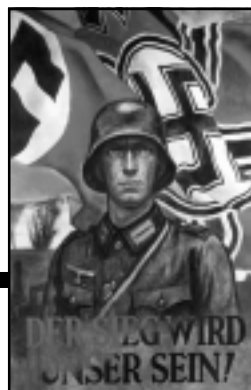
**маніпуляції
і національна
безпека**

андрій
КИРЧІВ

“Маси, – пише Ле Бон, – ніколи не вражає логіка мови, але їх вражають почуттєві образи, що народжують визначені слова й асоціації слів”. “Їх зосереджено вимовляємо перед юрбами, і негайно на обличчях з’являється повага, голови схилиються. Багато хто вважає їх силою природи, міццю стихії”.

Досить згадати деякі гасла: “Свобода чи смерть”, “Хай живе Франція”, згадати про магічну силу, з якою у примітивних культурах пов’язують формули чи імена. Усі вони мають силу образів, спогадів що спонукають. Психологія натовпів безмежно довіряє мові, подібно до того, як християнин вірить божественному слову. Виходячи з практики, вона стверджує, що можна переконати людей вірити в те, у що віриш сам, і змусити їх зробити те, чого хочеш. Граматика переконання ґрунтується на твердженні і повторенні, на цих двох чільних пра-вилах.

Перша умова будь-якої пропаганди – це ясне і таке, що не допускає будь-яких заперечень, твердження однозначної позиції, ідеї, що

Здавалось би – запитання про відповідь. Що може маніпуляція окре-в демократичному суспільстві, окрім чень у шахрайстві і порушеннях прав лише позаздрити однастайності підтримки державними мужами непорушності гасла “Безпека особи – безпека нації”. Жоден із них і оком не зморгне при особистому переході таким чином у площину подвійних стандартів. Та чи лише подвійних?

Кастовість і соціальне розшарування суспільства стає дедалі ліпшим підґрунтям для адаптації та модернізації старих і творення принципово нових форм і методів впливу, полігоном їх випробувань та підбору оптимальних механізмів. Чим вищою є демократичність суспільства, тим значнішою є його диверсифікація – і тим складнішим є підбір оптимального маніпуляційного інструментарію, тим менше загальних методів впливу і можливостей їх подальшого генералізування. Однак, ці майже аксіоматичні

панує. Інформаційний зміст може бути повер-ховим. Можна навіть сказати, що немає необ-хідності, щоб у публічному виступі містилося що-небудь, чого слухачі не знали б раніш. І позаяк існує рід співництва, щоб не сказати тотожності, між юрбою і вождем, що поміщає їх в одній площині, вождь не повинен прагнути здаватися викладачем, демонструвати свою перевагу педагога.

Дійсно, краще не вводити змістовну новизну. Варто постійно оновлювати стиль чи мову виступу, викликаючи подив. Формули повинні бути короткими, вражаючими, такими, як “Прийшов, побачив, переміг” Юлія Цезаря чи ближче нам: “Франція прогала бій, але не про-грала війну” – цим закликком 18 червня 1940 р. Де Голль надихнув французів, що підупали духом.

Потрібно постійно враховувати втому натовпів, те, що слова стира-ються від частого вживання і зреш-тою вкриваються павутинням. На-приклад, слова “воля”, “рівність”, “братерство”, “революція” чи “ін-тернаціоналізм” можуть виявитися

серж
москвичі

сте і передбачає таку ж однозначну мої особи, групи чи структури викликати осуду, гонінь на її виконавців, звинув-людини. В останньому випадку можна

затертими до краю. Але в годину небезпеки у контексті, що змінився, вони звучать по-новому. Ми машинально повторюємо слова національного гімну. Але, якщо ворог біля наших кордонів, слова “До зброї, громадяни!” звучать як сигнал горна і стають колективним паролем. Маючи мінімум змісту, але разом з тим наказову форму, таке слово може багато чого стверджувати, не піклуючись ані про логіку, ані про правду.

Твердження зазвичай відображає чітку позицію. Це позиція сторони, яку захищає оратор, проти тих, кого він атакує. Якщо політичний діяч проголошує “Карлики при владі” чи “Ні – очікуванню, так – боротьбі”, він виражає чітку позицію лівих сил і піддає анафемі правих. Крім того, необхідно, щоб кожне твердження впливало з інших, котрі воно підтверджує, і спиралося на них. Ця вимога відображає прагнення розуму, і Бекон так його описав у “*Novum Organum*”: “Як тільки судження вимовлене (чи за загальною згодою і загальним переконанням або ж через задоволення, що воно приносить),

твердження можна стосувати до соціального рівняння ідеального газу до фізики речовини багаторівневу структуру та хаотичніше нинішнє аморфне у стані чіткої зорганізованості та єдності при явній внутрішній енергії очікування зовнішнього лідерства. Саме тоді цей ситуативно уніфікований об'єкт стає ідеальною здобиччю сонми маніпуляційних структур усіх рівнів та відповідних технологій усіх штибів. І якщо до того для кожної чи майже кожної суспільної групи свого часу доводилось спеціально творити тонкі алгоритми впливу на порівняно невелику за обсягом умовно суспільну свідомість (а радше – квазі-суспільну, або ж множину компромісів, що особливо часто спостерігається в колах інтелектуалів), то у таких ситуаціях усі чи майже всі наявні розробки (водночас, компендіумами чи послідовно – все залежить від конкретного випадку, ступеня важливості мети та інших факторів) “проганяються” через усе суспільство. Парадоксальним чином

людський розум змушує всіх інших додавати до нього нову підтримку і підтвердження”.

Чим рішучіші і точніші судження, тим більшу силу має твердження, тому що в цьому бачать доказ переконаності і правоти того, хто говорить. Гьоте жадав від свого співрозмовника: “Якщо я повинен вислухати думку іншого, необхідно, щоб вона було виражена у позитивній формі. У мені самому досить проблематичних елементів”. Твердження повинне бути висловлене коротким і наказовим тоном гіпнотизера, що віддає наказ тому, кого гіпнотизують, наказ без заперечень. Воно повинно “бути коротким, енергійним і вражаючим”.

Твердження в будь-якій мові означає відмову від обговорення, оскільки влада людини чи ідеї, що може піддаватися обговоренню, втрачає всіляку правдоподібність. Це означає також прохання до аудиторії, до юрби прийняти ідею без обговорення такою, якою вона є, без зважування всіх “за” і “проти”, і відповідати “так”, не роздумуючи. Приклад – запитання Геббельса на мітингу після

альної політики приблизно так само, як альних процесів. Незважаючи на свою ролі внутрішніх взаємодій, навіть суспільство періодично перебуває

розгрому під Сталінградом і відповіді на них із залу:

– Чи вірите ви разом з фюрером і нами в повну перемогу німецької нації?

– Так!

– Чи хочете ви тотальної війни?

– Так!

– Чи хочете ви, щоб війна, що так необхідна, стала ще більш тотальною і радикальною, ніж ми тільки могли б собі сьогодні уявити?

– Так!

Ці псевдозапитання, звичайно, є твердженнями. Вони формують свідомість юрби в одному напрямі. Псевдовідповіді тільки знову підтверджують те, що говорить оратор, оскільки повторення є найсильнішим твердженням.

Діє магія повторюваних слів і формулювань. Вона поширюється, подібно зараженню, зі швидкістю електричного струму і намагнічує юрбу. Слова викликають чіткі образи крові чи вогню, що викликають болісні спогади про перемоги або про поразки, сильні почуття ненависти чи любові. Наступний фрагмент із промови Аятоли

виникає той самий ідеальний газ, до реальних процесів і субстанцій. Ще телів механістичної уніфікації суспіль-

Зазвичай таких станів псевдочотири:

- зовнішня загроза (у т.ч. і війна);
- стихійне лихо;
- катастрофа національного масштабу;
- вибори або ж референдум.

Якщо перших три значною мірою можна назвати станом суспільного заціпеніння, то останній демонструє щось протилежне і дуже схоже на славнозвісний броунівський рух. Маститі фахівці від маніпуляцій доволі легко і цинічно роблять три перших означення взаємозамінними для суспільства,

Хомейні дає точне уявлення про такий вплив сили слова:

серж
москвичі

“Знедолені, піднімайтеся, захищайтеся! Ізраїль окупував Єрусалим, і сьогодні Ізраїль та Сполучені Штати організували змову з метою окупувати мечеті Аль Карам і Аль Набіль” (...) “Підіймайтеся і виступайте на захист ісламу, тому що захищати його – це наш обов’язок. Покладетесь на Всемогутнього, і вперед! Перемога близька! Вона безсумнівна!”

Короткими фразами, вказуючи на святі місця, які кожен знає особисто чи чув про них, називаючи ворогів, що їх опоганили, оратор малює картину, яку будь-який слухач яскраво собі уявляє – темні диявольські сили вторгаються у святі мечеті. Деякими словами він пояснює, чому потрібно битися. Він закликає кожного до боротьби і запевняє народ у перемозі.

***

Отже, повторення є другою умовою пропаганди. Воно додає твердженням ваги додаткового переконання і перетворює їх у нав’язливі ідеї.

якого, однак, стосують рівняння опису один вагомий контраргумент длялюбних процесів та факторів впливу на них. едности можна виокремити принаймні

Чуючи їх знову і знову, у різних версіях і з будь-яких приводів, зрештою починаєш переїматися ними. Вони, у свою чергу, непомітно повторюються, немов нервові сипання мови і думки. У той же час повторення зводить обов'язковий бар'єр проти будь-якого іншого твердження, усілякого протилежного переконання з допомогою повернення – без розмірковувань – тих самих слів, образів і позицій. Повторення додає їм відчутности й очевидности, що змушують прийняти їх цілком, з першого до останнього, ніби мова йшла про логіку, у термінах якої те, що повинно бути доведено, уже відбулося.

Тому не дивно, що промови якого-небудь диктатора – Сталіна, Гітлера – настільки багатослівні. Оратор тільки те й робить, що повторює звичайні теми, не завдаючи собі труда обновляти вислови. Його багатослівність – це багатослівність переконаних, що свідчить про своєрідну віру, яка опанувала ними до одержимости:

“Зазвичай,” – зауваження Ле Бона стосовно усіх вождів, – “розум

водночас характеризуючи останній вражає: що може бути безглуздішим і

Про вибори та різнобарвні PR-на написати не одну книгу (що, врешті, підприємливі й знані нині автори, жваво компілюючи огрядні книжки з відомих у світі праць, заробили чималенькі гроші на цій справі). Цікавим у цьому контексті є аспект монополізації впливу через ЗМІ, який іноді набирає рис цілеспрямованого зомбування. І знову парадокс: зріст довіри (а водночас – впливовости) медій є прямо пропорційним до зростання демократизованости суспільства, що при тоталітарних тенденціях владних еліт та їх реальному володінні медіа-холдингами і можливостях застосування силових методів впливу до непідвладних ЗМІ творить невеселу картину дійсности. Процес формування “єдиномислія” в суспільстві за таких умов відрізняється від класично-диктатурного лише кволими намаганнями переконати споживачів інформації у незалежності її джерел. З точки зору де-

дуже обмежений, але обдарований великою завзятістю, що завжди повторює те саме в тих самих виразах і часто готовий пожертвувати власними інтересами і життям заради триумфу ідеалу, що його скорив”.

Повторення має двояку функцію: будучи нав'язливою ідеєю, воно також стає бар'єром проти думок, що відрізняються, або протилежних. Таким чином, воно зводить до мінімуму міркування і швидко перетворює думку в дію, на яку у маси вже сформувався умовний рефлекс, як у відомих собак Павлова.

Ця швидкість дозволила Наполеонові сказати, що є лише одна форма ефективного переконання – повторення. Шанувальник імператора, у якому він бачив, як і в Робесп'єрі, великого спокусника юрб, Гюстав Ле Бон відводить цьому ораторському прийому визначальне місце у психології переконання: “Повторення впроваджується зрештою в глибини підсвідомости, туди, де зароджуються мотиви наших дій”.

І він додає ще одне надзвичайно тонке зауваження: “Через деякий

мало не як поєднання всіх трьох. Ефект контрольованішим, ніж заціпеніння?! технології, що діють в цей період, може-небезуспішно робиться, а деякі доволі

небезуспішно робиться, а деякі доволі ефективно впливають на суспільство, що при тоталітарних тенденціях владних еліт та їх реальному володінні медіа-холдингами і можливостях застосування силових методів впливу до непідвладних ЗМІ творить невеселу картину дійсности. Процес формування “єдиномислія” в суспільстві за таких умов відрізняється від класично-диктатурного лише кволими намаганнями переконати споживачів інформації у незалежності її джерел. З точки зору де-

час, забувши, хто автор повторюваної сенсції, ми починаємо в неї вірити. Цим пояснюється дивна сила реклами. Коли ми сто разів прочитали, що найкращий шоколад – шоколад Х..., ми, уявляємо, що часто чули це, і закінчуємо тим, що утверджуємося в цьому”.

Ця інтуїтивна думка була підтверджена дослідженнями пропаганди під час війни.

За допомогою повторення наказ, формулювання відокремлюються від особистості вождя. Вони живуть власним життям і знаходять автономну дійсність, подібно змові чи молитві. Потім вони проникнуть у підсвідомість і стануть елементом колективного вірування. Цей процес піде швидше, коли юрбу покличуть відповідати вождєві, як віруючі відповідають священникові під час меси і хором повторюють проголошене слово, що віддається голосною луною, повторюване тисячами вуст. З допомогою повторення думка відокремлюється від свого автора. Вона перетворюється в очевидність, що не залежить від часу, місця, особистості. Вона не є більше виразом людини, що говорить, але

мократії (в її ідеальному і неіснуючому є вияв стовідсоткового інформаційного безпеки з властивим їй цинізмом вбаву, і небезпідставно. Якщо за приклад позитивних прикладів став інформаційний потік цілеспрямованого формування якнайкращого іміджу незалежності України, що і зумовило несподівані навіть для організаторів кампанії результати референдуму 1 грудня 1991 року. Навіть у нефахового спостерігача не виникало сумніву щодо жорсткої локалізації та регламентації *єдиного* джерела пульсуючої інформації. Факт, що конструктивно майже той самий інформаційний потік згодом було використано як брендспойт для гасіння “касєтного скандалу” та відмивання від компроматного лайна найвищих посадовців, – лише зайвий доказ необмежених операційних можливостей ЗМІ при правильному визначенні завдання і фокусуванні на ціль їхніми фактичними господарями, генеральними чи локальними менеджерами. Останні особливо ціняться

стає вираженням предмета, про яке він говорить. Обмовляйте, обмовляйте, що-небудь неодмінно залишиться. Повторюйте, повторюйте, що-небудь неодмінно залишиться, хоча б обмовляння. А обмовляння, як і забобони, як і наклеп, – це сила.

***

Повторення має також функцію зв’язування думок. Асоціюючи найчастіше розрізнені твердження й ідеї, воно створює видимість логічного ланцюжка. Складається враження, що за фразами вимальовується система, за частим зв’язком несумісних понять стоїть принцип. Якщо ви часто повторюєте різномірні слова: “революція” і “релігія”, “націоналізм” і “соціалізм”, “марксизм” і “християнство”, “євреї” і “комуністи” і т.д. – ви створюєте у вашої аудиторії ефект подиву (принаймні, він створювався раніше!). З іншого боку, ви їй передаєте впевненість у тім, що обидва ці поняття зв’язані і їхня парність має приховане значення. Людська істота має особливість бути притягнутою і спокушеною

серж
московічі

в прикладній формі вигляді), очевидним тоталітаризму. Політика національної чає в цьому стільки ж відсотків позитиву брати український досвід, то одним із

андрій
кирчів

упорядкованим уявленням про світ, що її оточує. Говорячи про тоталітарну пропаганду, Ханна Аренд із повною підставою зауважувала:

“Маси дозволяють себе переконати не фактами, навіть вигаданими, а тільки зв'язністю тієї системи, частиною якої вони нібито є. Зазвичай перебільшують значення повторення, тому що вважають маси здатними розуміти і згадувати; у дійсності ж повторення важливе лише тому, що переконує масу у зв'язаності в часі”.

Німецька філософія помиляється принаймні в одному: маси мають здатність пам'ятати. У певному сенсі вони пам'ятають навіть занадто багато.

Твердження і повторення як результат мають колективне навіювання. Вони зливаються в потік вірувань, що поширюються зі швидкістю епідемії. Зараження відбувається тим швидше, чим сильніше викликані почуття і чим скоріше дія з'єдналася, немов у короткому замиканні, з думкою.

“Ідеї, – резюмує Ле Бон, – ніколи не утверджуються тому, що

вони точні, вони утверджуються тільки тоді, коли з допомогою подвійного механізму повторення і зараження окупували ділянки підсвідомості, де народжуються рушійні сили нашої поведінки. Переконати будь-кого – не значить довести йому справедливість своїх міркувань, але змусити діяти відповідно до цих міркувань”.

Що в багатьох відносинах дивно і малозрозуміло – це всемогутність слів у психології натовпів. Могутність, що зроджується не з того, що говориться, а з їх “магії”, від людини, що їх говорить, і атмосфери, у якій вони народжуються. Поводитися з ними слід не як з частками мови, а як із зародками образів, як із зернами спогадів, майже як з живими істотами. Оратор, що нічого не нагадує, ні до чого не волає. Коли діють чари, юрба піддається силі того, що вони нагадують, і діям, до яких вони закликають. Вона піддається вождеві, що її спокушає. Він малює перед нею грандіозні, але неясні перспективи, і той туман, що їх обволікає, навіть збільшує їхню загадкову силу.

в контексті загальної маніпуляційної від них вимагається) при безумовному ховувати місцеві особливості політичну. Крім усього іншого, на них поклахового порівняльного аналізу інформації, почерпнутої з центральних (національних) та регіональних ЗМІ, адже саме останні, через надмірну залежність від місцевого владно-силового поля, вдало “фонять” для “незаангажованих” загальнонаціональних медій низьким рівнем аналітично-інформаційних матеріалів та відвертою лояльністю. Паралельно, з цією ж метою, нерідко створюються мультиплікації існуючих інформаційних структур, які підсилюють одноставність хору (при підкресленій гармонії різних його партій). Переважно це координовані і контрольовані відповідними службами ЗМІ нового покоління (Інтернет-видання), спроможні боротися за гроші грантодавців, надто коли їх периферійні структури “на місцях” наскрізь прокорумповані. Інколи навіть до таких тонкощів ніхто не вдається, а просто

картини, оскільки здатні (принаймні це виконанні генеральної директиви враного, соціального та ментального пладається роль асенізатора у випадку фа-

У сучасних і древніх книгах ми знаходимо вказівки, що стосуються кожної зі стратегій: демонстрації, церемоніалу, переконання. Але психологія юрб зв'язує їх із спільним фактором: гіпнозом. Розіграні в єдності місця і часу, вони зливаються і формують одну стратегію – стратегію колективного навіювання. Вождь, що володіє таким даром і ремеслом, перетворює своїм способом різноманітні юрби людей – і чим вони різноманітніші, тим ліпше – в однорідну масу. Він насаджує в ній вірування, ядром яких є пристрасть, а метою – дія. З моменту свого відкриття ця стратегія колективного навіювання застосовувалася всюди. Найчастіше в ній використовують рецепти, узяті поодиноці. Я прагнув представити їх у сукупності, щоб познайомити зі змістом їхнього існування та їх єдністю.

Переклала Лідія Леонтєва

і зримо пропонується споживачам опусами верхньої влади та її місцевих термін “маніпулювання” набуває виракомпозиційної привабливості.

Якщо маніпуляції свідомістю розглядати у світлі реалізації політичної доктрини держави, то інтереси національної безпеки стають в цьому випадку незаперечним абсолютом і повністю витісняють будь-які демократичні вияви (за винятком широкого пропагандивного використання понять з арсеналу демократичної риторики). Особливо вагомі (з точки зору владних еліт) кроки зазвичай супроводжувалися, окрім інформаційного brain washing, масовими мітингами, демонстраціями, колективними листами підтримки тощо. Таку тактику не придумали Ленін, Сталін чи Гітлер. Вона існувала з часів появи перших тоталітарних режимів в історії людства, включно із демократичним тоталітаризмом, який нині de facto сформувався у США на тлі реальної монополії сили у світі. Змінювалися і модернізувалися лише її форми.

інформації вдовольнитися офіційними ретрансляторів. У цьому випадку женої буквальності та позбавлений

психологія влади
в інтерактивному дискурсі
ВАДИМ

ВАСЮТИНСЬКИЙ

Символом пост-совєтських ли події вересня цього року в Україні. для переважної більшості виснажено-рваного і зневіреного у дієвості влади впливи викликають в уяві чіткий асоціативний ряд: зміни – це значна доля невідомости, а нею за останні 4-5 поколінь всі ситі по саме нікуди. Доповнити палітру червоною барвою – і навіть у тих, що ще вагалися, зникає ентузіазм та ініціатива що-небудь змінювати. А твердо налаштовані та переконані помалу, але остаточно, перетворюються в очах юрби у “дрібку” маразматично-фанатичних політиканів, яких, безсумнівно, сам “народ” невдовзі назве своїми ворогами... У наведеному прикладі, щоправда, йдеться про окремий випадок розуміння національної безпеки, як гарантування безпеки окремо взятого суб'єкта, що впродовж тривалого часу живе за принципом Луї XIV “L'etat c'est moi”.

Проте, загалом, маніпулювання свідомістю громадян з метою переконання їх у правильності зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу політичних еліт, з точки зору пріоритетів держави та націо-

метаморфоз у практиці маніпуляцій ста-ідентичність методів просто вражає, але го соціальними негараздами та розчасуспільства навіть незначні зовнішні

Домінування і підпорядкування

Будь-які владно-підвладні стосунки мають сенс лише тоді, коли охоплюють, включають щонайменше дві сторони: одну, яка владує, домінує, і другу, яка є об'єктом такого домінування, владування. Якщо владно-підвладні співвідношення вважати за атрибутивну характеристику кожного акту соціальної взаємодії, то належить визнавати в ньому наявність двох сторін: домінуючої і підпорядкованої. Навіть коли мова йде про поведінку окремого автономного суб'єкта, дуже опосередковано пов'язану з певним соціальним контекстом, то й у цьому разі його позиція може бути охарактеризована за ознаками домінування або підпорядкування. Натомість, відповідно, підпорядкований або домінуючий інший суб'єкт може бути присутній опосередковано, невидимо, умовно.

У владному контексті взаємин їхня домінуюча сторона зазвичай постає як очевидніша. Це, зокрема, виявляється у помітно більшій кількості

нальної безпеки, має непересічно-це усвідомлювати на рівні окремого не виникало у правозахисників з цього "мета виправдовує засоби" набуває щення у вже згаданих випадках зовнішньої (внутрішньої) загрози, стихійного лиха чи значних катаклізмів, які разом можна об'єднати терміном "національна трагедія".

Одним із хрестоматійних зразків генези маніпулювання свідомістю громадян, об'єднаних страхом перед невідомою і могутньою загрозою, з метою вироблення єдиної національної позиції однозначного і безапеляційного схвалення наступних дій влади на всіх рівнях стала робота пропагандистських та інших спецслужб США у перші дні після атаки терористів на вежі WTC та Пентагон 11 вересня 2001 року. Вже під час прямого включення з місць подій стало відчутно, коли ці структури оговталися від шоку і встановили контроль над виходом інформації, дозуючи та фільтруючи її безпосередньо

термінів, що означають різні види й форми домінування: панування, керівництво, лідерство, перевага, вищість, зверхність тощо, тоді як підпорядкування має набагато менший синонімічний ряд. Факт більшої очевидності владної позиції в стосунках може мати принаймні три психологічні пояснення. По-перше, владна сторона набагато виразніше виявляє, утілює свою власну суб'єктність; вона є стороною ініціативною, яка ухвалює рішення, нав'язує їх іншим учасникам, визначає дискурс спілкування. По-друге, для самого суб'єкта мотивація посідання владної позиції є очевиднішою й зрозумілішою, ніж мотивація підпорядкування. По-третє, владно-домінуюча позиція, як правило, має більший соціальний престиж.

Проте сама очевидна потреба того, хто домінує, мати іншого суб'єкта як об'єкта домінування вже означає певну залежність домінуючої сторони від підпорядкованої. Відтак домінування і підпорядкування слід звичайно розглядати як протилежні полюси цілісного простору стосунків, але їх взаємна зумовленість настільки вагома,

вадим
васютинський

позитивний сенс, як би не прикро було громадянина та скільки б заперечень приводу. Застосований тут принцип особливого значення і отримує всепро-

навіть діалектична, що один полюс не може існувати без іншого, а відтак їхнє протиставлення практично завжди є вельми відносним.

Досить широке розуміння явища влади веде до визнання її за іманентну властивість кожної живої істоти (як у Ф. Ніцше [1]) або психічного індивіда (як в А. Адлера [2]). І в тому, і в іншому контексті влада постає як невід'ємна сторона, властивість живої істоти, що взаємодіє з оточенням і в цій взаємодії намагається утвердити власне існування, задовольнити свої потреби, дотримати власних інтересів, захиститися від конкурентних впливів інших істот. Для того щоб бути, треба виявляти себе, заявляти про себе, висловлювати домагання щодо середовища. Оскільки існування неможливе без натрапляння на труднощі й перешкоди, то їхнє подолання стає доконечною потребою, а це означає утвердження суб'єкта у владній позиції. Таким чином, якщо потреба домінувати є первісною іманентною потребою психічного суб'єкта, то давній спір З. Фрейда і А. Адлера про первинність чи то сексуальних,

у прямому ефірі. При цьому щоразний стан дезорганізації інформаційних виправлення попередніх повідомлень пропагандистських маневрів). Розпоз корегування офіційної інформації та коментарів і висловів чільних державних діячів. Важко аналізувати правдоподібність деяких пізніших повідомлень про події саме 11.09.01, скажімо, версії падіння четвертого лайнера за лічені секунди із захмарної висоти внаслідок боротьби пасажирів з терористами (і це з тими, які спромоглися практично без зброї захопити рейсовий літак!), чи інших подібних "фактів". Водночас із появою на горизонті тверджень щодо причетності до терактів одіозної постаті Усами бін Ладена, до неї відразу було приєднано рух Талібан, уряди Іраку, Лівії та Сомалі – тобто всіх тих (далеко не безгрішних!), кого вже тривалий час вводили у свідомість пересічних американців у вигляді ін'єкції безумовної ворожості. Було запущено модернізовану балканську схему підготовки і проведення агресії в Афганістані з паралельною узурпацією інформаційних потоків та спрямуванням їх на формування

чи то владних потягів має бути розв'язано на користь останніх.

Владні потяги пронизують усю сферу психічного життя індивіда, опановуючи, зокрема, й сексуальною. Можливість чи неможливість задоволення сексуальних потреб суб'єкта визначається змістом його стосунків з оточенням, залежить від ступеня домінування оточення над індивідом або індивіда над оточенням. Накладаючи численні табу на сексуальну сферу, соціум обмежує індивіда, упокоює його, але водночас спонукає до реалізації відповідних потреб непрямим чином. Індивід, отже, "вислизає" з-під суспільних заборон і, бодай почасти, здобуває владу над обставинами. Пряме ж задоволення сексуальних потреб тим паче передбачає присутність інших осіб, і контекст такого задоволення набуває ще більш вираженого владно-підвладного характеру.

Чи не найяскравішим утіленням поєднання сексуальних і владних імпульсів є садизм, де сексуальні і владні потреби задовольняються одночасно, а незадоволення одних унеможли-

більше наголосів робилося на загальпотоків та потребу їх уніфікації (з метою та формування поля для подальших чалася складна і багаторівнева кампанія

кола. І загальна історія людства, і зміст повсякденних людських стосунків дають безліч прикладів свідомої, напівсвідомої чи майже несвідомої активності осіб, які потерпають від комплексу малоцінності і прагнуть заглушити його, замаскувати через здобуття влади над іншими людьми. (Класичним прикладом є комплекс Наполеона, який спонукає низькорослих чоловіків до владного вивищення над оточенням).

Узагальнення результатів низки досліджень дає підстави для визначення кількох основних інтерактивних механізмів (радіше сукупностей, класів механізмів) домінування – підпорядкування. По-перше, слід вести мову про механізми взаємної суб'єктної активації учасників владно-підвладної взаємодії. Друга сукупність механізмів стосується взаємного узгодження позицій і статусів учасників. Третя група, найчисленніша серед вивчених механізмів, зумовлює примусово-наказово-обмежувальний модус владно-підвладної взаємодії з погляду панівної і підлеглої сторін. Четверта група включає механізми, що роблять взаємодію емоційно на-

талібів та членів Аль-Каїди військового уряду, обмеження свобод власперелік порушень прав людини (в тому серед яких значне місце займає комплекс свідомість громадян – своїх і загалом в усьому світі. Завдяки запровадженню у політичний лексикон термінів “вісь зла” (офіційно) та “терористичні нації” (напівофіційно) та інформаційному забезпеченню неосудности “війни проти тероризму”, нагодою розправитися із об'єктами тривалого безуспішного протистояння всіма можливими засобами спробували скористатися Росія (каральні експедиції проти Ічкерії та ескалація конфлікту з Грузією), Ізраїль (геноцид у палестинських таборах), та навіть Іспанія і Британія (поліційні акції супроти басків та прихильників “Шин Фейн”, відповідно). У руслі тієї ж інформаційно-пропагандистської діяльності, розгорнутої у цілому світі, розпочалися різнопланові репресії щодо мусульман у країнах ЕС та США: від селективного імміграційного законодавства до відверто расистських

сиченою і формують її за шкалою “любов – ненависть”. Нарешті, п'ята сукупність механізмів, що в багатьох відношеннях близька до другої, стосується встановлення або порушення різних видів близькості – віддаленості між учасниками взаємодії, насамперед просторової та психологічної.

Психологічні вигоди підпорядкування

Менш очевидним, але не менш загальним, ніж потреба домінування, є прагнення підпорядкуватися, бути підлеглим, залежним. Оскільки жива істота чи психічний суб'єкт не можуть існувати поза певним середовищем, то вони ніби приречені на те, щоб якимсь чином до цього середовища устосунковуватися, пристосовуватися до його умов. Цілковита нездатність до такого пристосування означає нездатність до самого існування. У будь-якому вияві влади над оточенням, яку має індивід, завжди має місце і його узалежнення від цього оточення, підпорядкування йому. Адже сама наявність середовища,

полоненими, встановлення маріонеткових громадян... Це ще далеко не повний числі і реальних військових злочинів), лекс маніпуляційних заходів впливу на

у якому індивід має утвердитися, означає залежність від такої наявності.

Порівняно з домінуванням, підпорядкування має здебільшого менш виразний, часто зовсім непомітний характер. Воно виражається не лише в актах інтерсуб'єктної взаємодії, а насамперед у внутрішніх позиціях її учасників. У різних версіях соціального психоаналізу досить докладно відстежено загальнолюдську потребу підкорення авторитетові, ідентифікації з вождем. Найчастіше така ідентифікація відбувається майже автоматично, майже несвідомо і не виділяється її суб'єктами як якийсь особливий феномен.

Якщо підпорядкування іншій особі є ніби психологічною суттю процесу ідентифікації, то в протилежному йому за багатьма ознаками процесі проекції таке психологічне підпорядкування втілюється не меншою мірою. І це хоч би через те, що, по-перше, суб'єкт потребує мати за об'єкт проекції більш чи менш значущу для нього особу, по-друге, ця особа повинна мати певний набір рис, до яких ніби допасовується проекція.

актів на побутовому рівні. “Полювання ційних співучасників світового терориспід сумнів існування чогось такого!) подвійного призначення, зокрема й Ук-крутка скандалу довкола потенційних конкурентів на тісному і динамічному ринку зброї в контексті всезагальної боротьби з тероризмом неодмінно призведе до введення супроти них комплексу міжнародних санкцій і просто “виб'є із сідла”, або ж перетворить на слухняних виконавців волі центру світової потуги. І над усім цим – дійсно геніальний винахід державного PR – 11 вересня віднині зветься Днем Патріота! Зазначмо: не днем національної скорботи і не днем всесвітньої боротьби з тероризмом. Ця назва – перенесена на реальний трагічний ґрунт дія призабутого Закону про “Happy End”, символ незнищенності і, водночас – знак для потенційної загрози: відповідь не забариться, кара завжди буде супутницею злочину. Інша річ – адекватність покарання, масштаби якого можуть автоматично

А з другого боку, підпорядковуючись іншій особі, суб'єкт ідентифікується з нею, і проєкує на неї свої власні риси й комплекси.

Підпорядкування, так само як і домінування, може виконувати компенсаторну функцію для психологічно слабких індивідів, відігравати роль своєрідного психологічного костура. Основна психологічна вигода підпорядкування полягає, очевидно, у відмові від відповідальності. Можна говорити про два варіанти такої відмови – від відповідальності позитивної і негативної. Відмова від позитивної відповідальності означає, що індивід, передчуваючи свою неспроможність у виконанні певних функцій, наперед відмовляється від них, перекладаючи керівні обов'язки та відповідальність на іншу особу. А з того, хто неспроможний бути відповідальним, “нічого й не візьмеш”.

Що ж до негативної відповідальності, то тут може йтися про те, що індивід визнає свою неспроможність у разі вчинення ним – реально чи потенційно – неправильних або неадекватних дій. Готовність

на відьом” внесло до периметру потентичного руху (ніхто навіть не ставить країни-експортери зброї та технологій раїну. Сенс – більш ніж прозорий: роз-крутка скандалу довкола потенційних конкурентів на тісному і динамічному ринку зброї в контексті всезагальної боротьби з тероризмом неодмінно призведе до введення супроти них комплексу міжнародних санкцій і просто “виб'є із сідла”, або ж перетворить на слухняних виконавців волі центру світової потуги. І над усім цим – дійсно геніальний винахід державного PR – 11 вересня віднині зветься Днем Патріота! Зазначмо: не днем національної скорботи і не днем всесвітньої боротьби з тероризмом. Ця назва – перенесена на реальний трагічний ґрунт дія призабутого Закону про “Happy End”, символ незнищенності і, водночас – знак для потенційної загрози: відповідь не забариться, кара завжди буде супутницею злочину. Інша річ – адекватність покарання, масштаби якого можуть автоматично

вадим
васютинський

визнати свою провину, а відтак віддатися “під справедливий суд” інших, перетворює індивіда з винуватця на одну з жертв його власної неспроможності. Таке каяття робить його водночас винним і невинним, а “покірної голови й меч не бере”.

Уже в самому підпорядкуванні як прямий відмові від перебирання на себе більш-менш самостійних владних функцій криється намагання бодай непрямо володіти ситуацією взаємодії. Той, хто підпорядковується, прагне змінити дискурс взаємодії, надаючи йому більш сприятливого для себе забарвлення та нейтралізуючи можливі негативні аспекти.

Проте, підпорядкування може мати й більш химерний, багатоплановий характер і мати на меті якраз протилежне: здобуття домінуючої позиції. Така позиція здобувається в непрямий спосіб, а зайняття позиції підлеглої сторони стає засобом відповідного маніпулювання стороною, якій віддається позирна перевага у взаємодії. Двома найтипівшими шляхами такого маніпулятивного підпорядкування є, по-пер-

перетворити його в наступний злочин. мократичної, християнської чи ще пеки вони мають доволі опосередко-

Час, проте, поставити запитання: лексу маніпуляцій свідомістю в контексті саме національної безпеки США? Чи згуртувало це націю перед обличчям смертельної загрози? Так. Розв'язало руки для нічим не обмежених силових та поліційних кроків уряду у світовій та внутрішній політиці? Безперечно. Захистило націю від потенційного ворога, сприяло поверненню до всіх і кожного почуття безпеки? Частково. Сприяло стратегічним завданням вдосконалення демократії, доведення її до світового взірця з метою гарантування миру і безпеки (як внутрішньо-, так і зовнішньополітичної) на декілька поколінь наперед?.. У покійному ССРС існував злий жарт: “Коли особа не здатна подбати про власну безпеку, на допомогу їй приходять Держбезпека”. Є підстави непокоїтися, що саме у такому критичному випадку може трапитися підміна національної безпеки державною, яка, проте, вже матиме не ситуативний, а цілком перманентний характер.

ше, вияв своєї безпорадності і заклики про допомогу, по-друге – увиразнення відповідних переваг іншої сторони. Обидва модуси поведінки передбачають спонукання цієї іншої сторони до відповідних дій і відповідальності за них.

Крім різного типу компенсаторних функцій, підпорядкування може відігравати роль досить адекватного самоствердження, насамперед у тому разі, коли підпорядковується особистість, схильна до постійного надмірного домінування. Нерідко це особистість у певному розумінні психопатична, така, що має проблеми з адаптацією до соціального оточення. Підпорядкування для неї може мати зміст належної корекції поведінки й ставлень.

Взаємна залежність керівників і підлеглих

У переважній більшості стосунків і взаємодій, які мають місце в соціумі, взаємне зайняття суб'єктами позицій домінування і підпорядкування відбувається доволі стихійно, але водночас згідно з неписаними соці-

Проте це вже речі зі сфери моралі (деякоїсь) і до політики національної безпеки відношення.

яким був ефект від переліченого комплексу?..

альними нормами. Коли ж ідеться про стосунки формалізовані, рекомендовані офіційно, то тут позиції керівництва – підлеглості визначаються заздалегідь і приймаються всіма сторонами взаємодії як обов'язкові до виконання.

У соціальній психології відомо, що формальні стосунки керівництва – підлеглості виявляються продуктивнішими, якщо істотно збігаються із структурою неформальною. Між формальною і неформальною структурами стосунків домінування – підпорядкування є істотною відмінністю. З одного боку, формалізована структура владно-підвладних співвідношень є жорсткіша, нав'язує учасникам взаємодії відповідні позиції заздалегідь і ззовні. Перебування на цих позиціях зазвичай має для суб'єкта істотну соціальну, зовнішню значущість, але з другого боку, внутрішня, особистісна значущість таких співвідношень може бути досить незначною, оскільки не зачіпає глибинної суб'єктної мотивації (мабуть, за винятком мотивації кар'єри).

Зовнішнє добровільно-вимушене прийняття владної чи підвладної

позиції здебільшого сприймається як чинник, що не містить істотної об'єктивної оцінки самого суб'єкта. Знову ж таки виняток тут можуть становити виражені кар'єрні устремління особи, які часто-густо виконують компенсаторну функцію.

У міжсуб'єктних стосунках позиції домінування і підпорядкування, як правило, взаємно узгоджуються. Суб'єкти діють згідно з визначеними для них і взятими на себе функціями, а відтак ці стосунки не набувають проблемного характеру і їхній владно-підвладний зміст найчастіше залишається непоміченим. А найбільше цей зміст увиразнюється тоді, коли суб'єкт, від якого вимагається або очікується підпорядкування, не в змозі зайняти цю позицію і виявляє непокору щодо домінуючих впливів іншого суб'єкта.

З погляду функцій домінування і підпорядкування така непокоря може мати двоїсту природу. З одного боку, вона, безумовно, є виявом владних домагань суб'єкта, якого спонукають до підкорення. Проте, з іншого, вияв непокори досить часто

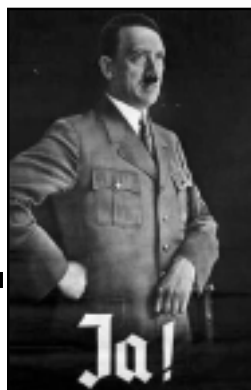
В Україні наразі не існує загрози містю на національну безпеку через і фокусування самих маніпуляцій на ви (в розумінні терміну, як керівного інструментарію). З наведених вище причин спроби переконання суспільства у необхідності змін (контрманіпуляції опозиції) мають ККД майже як у паротяга. У залежності від ситуації в країні та довкола неї, діюча влада з допомогою відповідних структур та медій згущує або розмиває фарби на картинці впливу опозиційних сил на суспільство (то намагаючись настрашити населення черговим привидом, то демонструючи показну дріб'язковість проблеми і нікчемність її творців). Кризові скандали (на кшталт "касетного", серія політичних вбивств), ряд нещастя загальнонаціонального масштабу, що трапились за останні два роки, дають вдосталь підстав, аби з певністю підтвердити факт серйозного маніпулювання свідомістю громадян виключно з метою захисту владних еліт. Причому, робилося і робиться це

впливу маніпуляцій суспільною свідомістю майже повну відсутність останньої збереження status quo безпеки державного апарату та набору його ефективного

ВАДИМ
ВАСЮТИНСЬКИЙ

може бути результатом своєрідного підпорядкування суб'єкта, який не хоче коритися саме тому суб'єктові, який вимагає від нього покори. Адаже нерідко оптимальною з погляду можливостей і цілей може бути якраз поведінка, спрямована на впокорення, якщо, наприклад, таке підпорядкування є мало значущим порівняно з домінуванням в інших сферах або коли підпорядкування може бути засобом маніпуляції домінантним суб'єктом. Очевидно, в актах непокори сильніше, ніж в актах домінування, виражається психологічно напружене прагнення діяти з власної волі.

Оскільки кожний суб'єкт протягом свого існування неминує стає об'єктом владних домагань із боку інших суб'єктів, то вияв непокори, її зміст, частота, інтенсивність стають його важливою інтерактивною характеристикою. Відсутність здатності або бажання виявляти непокору взагалі може розглядатися як визначальна ознака такого собі психологічного рабства, внутрішньо притаманної неспроможності бути самодіяльною, автономною істотою. Але й не-

переважно настільки виразно непрояльності, що, з одного боку, є ознакою міцніших аналогічних тенденцій, а з іміджеві держави (що в нормальних зою національній безпеці). Класичним прикладом такої "піарщини" є дії офіційних інформаційних джерел після катастрофи російського лайнера Ту-154 над Чорним морем внаслідок попадання в нього української ракети. Не набагато краще виглядала справа із пошуком "стрілочників" в аваріях на шахтах "Україна" та ім. Засядька: з "великої хмари" найвищого рівня обурення пролився "малий дощ" зтяжних слідств, які, традиційно, скінчаться нічим або майже нічим. Дещо з іншого ракурсу почалося формування громадської думки (і навіть доволі вдало) після трагедії на авіашоу у Львові. У центральній владі з'явився шанс принагідно розправитися із новим мером міста (явно недосвідченим в апаратних іграх і підтриманим опозицією на виборах), зробивши з нього офірного цапа за підписання дозволу на проведення святкування на летовищі.

адекватно часте й активне виявлення непокори також може бути свідченням недостатньої автономності та істотної залежності від взаємодії з іншими людьми.

Ще Адлер звернув увагу на невротичне розширення поняття примусу, коли найзвичайніші ситуації та події сприймаються невротичною особистістю як зазіхання на її індивідуальну свободу і викликають у неї заперечення й протест [2]. Відтак невротична особистість, виявляючи непокору щодо явищ, цілком нешкідливих для неї, марно й недоцільно тратить свою енергію, виявляючи непотрібну zaangażованість в одні справи і не розв'язуючи справді важливих для неї проблем, через що її позиція постійно залишається неадекватно підвладною попри наполегливе прагнення влади. Натомість адекватний, психологічно обґрунтований вияв непокори може бути важливим чинником послаблення владної потуги суб'єкта – носія влади.

Сумніви щодо справжньої сили і доречності, слухності влади цю владу більшою чи меншою мірою спростовують. Тому носії влади здебільшо-

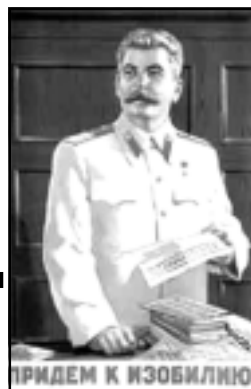
фесійно, із гіпертрофованим виявом ломіцних тоталітаристських традицій і ще іншого – наносить непоправну шкоду країнам вважається однозначною загрозою

го не люблять і бояться виявів непокори, хоча нерідко виникаючі проблеми можуть зніматися шляхом своєрідної компрометації таких виявів через надання їм неадекватного вигляду.

Узалеження і впорядкування як дискурси взаємодії

Інтерсуб'єктна взаємодія – явище вочевидь багаторівневе й багатопланове. А коли зважити на її істотно символічний характер, то слід говорити про полідискурсивну природу такої взаємодії. Полідискурсивність означає обов'язковість і неминучість багатьох (у принципі, нескінченно багатьох) дискурсів та субдискурсів, які сукупно мають вичерпувати весь обсяг символічного тексту взаємодії. Ці дискурси й субдискурси перебувають між собою в складних ієрархічних залежностях.

Результатом акцентування владно-підвладних характеристик взаємодії стає виділення як особливо значущих двох її дискурсів: узалеження і впорядкування. У дискурсі узалеження відображаються взаємні намагання суб'єктів актуалізувати

Проте спільною рисою маніпулюючих подій була центроспрямованість структур, намагання будь-що виправдати верховне керівництво, навіть якщо від і його цілісність. Цю рису вже давно помітили ззовні і цілком вдало нею маніпулюють як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні, підкидаючи чергові скандали і конфлікти (згадати хоча б “Кольчуги”, Личаківський цвинтар, ідеї регіонального сепаратизму, двомовності та інші опуси такого штибу). Прикро і парадоксально, але доводиться визнати: маніпулювання свідомістю суспільних суб'єктів в українському контексті не сприяє ні самому суспільству (в т. ч. і за критичних обставин), ані національній безпеці.

А поставлене у заголовок запитання так і залишається важкою дилемою, опертою на численні “якщо”. Тільки не для України...

і реалізовувати мотиваційно-афективні сфери їхньої психіки, що втілюються насамперед у різного роду емоційних, особистісних, психологічних залежностях. Дискурс упорядкування означає прагнення учасників взаємодії до оптимального регулювання їхніх когнітивних і поведінкових сфер відповідно до раціонально окресленої доцільності. Обидва ці дискурси виявляються, мають місце в найрізноманітніших аспектах інтерсуб'єктної взаємодії.

Відповідні параметри можна розглядати як дві досить незалежні шкали, що при їхньому зіставленні дають чотири можливі варіанти поєднання: домінантне впорядкування, домінантне узалеження, підпорядковане узалеження, підпорядковане впорядкування. Відносно очевиднішими тут є два варіанти: домінантне впорядкування, у якому втілюється організаційний компонент владних функцій, і підпорядковане узалеження, яке відображає потребу підпорядкованого суб'єкта скинути із себе тягар відповідальності.

Домінантне узалеження означає не тільки і не стільки

вадим
васютинський

вання свідомістю для перелічених тра-
захисних функцій відповідальних за це
чи бодай подати в найкращому світлі
цього постраждає спокій в суспільстві

встановлення залежності підлеглих суб'єктів від панівного, скільки специфічну залежність цього панівного суб'єкта від йому підлеглих. Ще специфічнішу природу має підпорядковане впорядкування, зміст якого відображає своєрідну залежність підпорядкованого суб'єкта від суб'єкта домінантного, який має впорядкувати як спільний простір їхньої взаємодії, так і внутрішній світ підпорядкованого суб'єкта.

Якщо виходити із запропонованої схеми, то процес лідерства, наприклад, можна розглядати в розрізі двох функцій – упорядкування та узалежнення, причому з позицій обох сторін цього процесу: лідера і ведених ним осіб. Відповідно до цього результати численних досліджень особистості лідера можна поділити на такі, що відображають його здатність домінантно впорядковувати або узалежнювати інших від себе, і його особистісну придатність на те, щоб інші визнавали його за об'єкт їхнього підпорядкованого узалежнення від нього та їхнього ним упорядкування.

Узалежнення і впорядкування набувають специфічного відображення у співвідношенні біологічного і соціального. У соціально не оформленій психіці тварин мають місце виключно характеристики узалежнення (які, утім, не можна назвати дискурсом узалежнення з огляду на здогадну непритаманність символічного відображення тваринної психіці). Соціальне формування дитячої психіки насамперед означає впорядкування її взаємодії із середовищем, але це впорядкування жодним чином не усуває дії узалежнювальних механізмів, через що формування відбувається через складне поєднання обох дискурсів. Первісно біологічно зумовлені залежності соціалізуються й трансформуються в залежності психосоціальні, а впорядкування, що має соціальну природу, поширюється й на біологічний рівень існування людини.

Якщо розглядати життя індивіда як розгортання його потенційних можливостей і вести мову про його первинну і вторинну потенційність, то первинна, яка має енергетично-генезисну природу, узгоджується з дис-

**що робити
з монстром?**

**РОСТИСЛАВ
СЕМКІВ**

курсом узалежнення. Натомість на етапі переходу первинної потенційності у вторинну актуалізуються характеристики впорядкування, а згодом, на рівні вторинної потенційності, провідним знову стає дискурс узалежнення, але вже в новій якості.

Специфічним чином співвідносяться дискурси узалежнення і впорядкування в суб'єктивному світі невротичної і здорової особистості. Для здорової особистості співвідношення двох дискурсів є більш-менш оптимальним та адекватним умовам існування. Можна навіть твердити: що оптимальнішим є таке співвідношення, то вищим є ступінь психічного здоров'я. Натомість неадекватно узалежнена невротична особистість постійно вдається до впорядкування як засобу штучного, неадекватного звільнення від хворобливих залежностей, не досягаючи, як правило, у цьому успіху.

Узалежнення і впорядкування постають і як сторони процесу пізнання та опанування світу суб'єктом. Суб'єкт, що первісно залежить від світу, у ході подальшого поставання

узалежнюється від нього дедалі більше, одночасно при цьому автономізуючись. Виразнішими в цьому процесі є характеристики впорядкування. Суб'єкт одночасно впорядковує свій внутрішній світ відповідно до впливів і вимог середовища і зовнішній світ – відповідно до своїх власних потреб, станів і можливостей. Досягаючи дедалі вищого ступеня контролю над світом, а радше над собою у світі, суб'єкт і впорядковує цю сферу відношень, і наповнює її безліччю залежностей.

На ранніх етапах індивідуального розвитку узалежнення і впорядкування існують як цілісний дискурс входження індивіда у світ, що водночас є процесом проникнення світу в початково синкретичну суб'єктність індивіда. У психоенергетичній парадигмі в дискурсі узалежнення відображаються або набувають утілення енергетично напружені співвідношення, що іманентно притаманні психічному. Упорядкування, натомість, має означати відрив від первинного енергетичного джерела і трансформацію початкової емоційно-чуттєвої основи в раціонально-

вадим
васютинський

У тенетах інформації

Платон вважав, що людство спокриється справжній світ ідей. Зміна ніж грою тіней без чітких обрисів та часне людство повертається до Платонової концепції у вельми специфічний спосіб: реальний перебіг подій ми бачимо найчастіше як гру відеообразів, створюваних і редагованих цілою низкою осіб, що перебувають між тією майже примарною дійсністю і нами. Оператор не стільки знімає на плівку камери документальні свідчення, скільки “робить картинку” – обирає місце, час та ракурс зйомки, відсікаючи тим самим усе, що залишилося поза полем зору його об'єктива. Подія зводиться до мізансцени в окулярі відеошукача, численні деталі втрачаються. Пізніше монтаж відкидає всі “зайві”, “неякісні” та “нецікаві” кадри, а ще далі режисер відбирає лише ті матеріали, які (а) виглядають найбільш сенсаційними і (б) особисто для нього найбільше розповідають про подію, якої він не бачив. Редактор добирає

ростислав
семків

логічну матрицю. Головним чинником такого раціонального впорядкування індивідуального буття є перебування індивіда в соціумі, вплив соціального оточення на індивідуальну психіку.

Хоча дискурси узалежнення і впорядкування стосуються як індивідуальної, так і соціетальної психіки, дискурс упорядкування видається очевиднішим, притаманнішим явищем психіки соціетальної. Насправді ж ці два рівні психічного – індивідуальний і соціетальний – є навзаєм один для одного чинниками й узалежнення, і впорядкування. Індивідуальна психіка впорядковується завдяки її прилученню до соціальної логіки, а психіка соціетальна набуває найбільш повноцінного впорядкування в змісті індивідуальних логік. Яскравим прикладом є ритуал. З одного боку, він має логічно впорядковану структуру спільних дій учасників та загального дійства, а з другого – спирається на базові психічні та особистісні потреби і служить для їхнього задоволення.

“відповідний” текст. Більшість інтерв'ю рекроюються вже після розмови. Втім, каже нам неправду – навпаки, воно і відредаговану до неправдоподібности. справжня, ніж оригінал. Тому нас не оточують події – лише мерехтіння інформаційних іміджів. Свідок подій, переглядаючи їх відео, водночас забуває деталі баченого насправді – неймовірний випадок, коли гора породжує мишу.

Проте інших варіантів немає: людство завжди прагнуло розкриття таємниць і врешті, освітивши своєю увагою всі закапелки старого світу, випустило інформаційного монстра з лабіринту назовні. Тепер інформацію не потрібно шукати: у вигляді реклами, новин, спаму, телефонних дзвінків та численних ксерокопій вона приходить у кожен дім – *бачить* нас.

Узалежнення і впорядкування становлять психологічну основу багатьох або й усіх соціальних функцій, які виконує соціум чи соціальні інститути щодо окремого індивіда, соціальної групи або спільноти. У цих соціальних функціях, як правило, простежуються дві сторони, або складові: емоційно-енергетична, ірраціональна і формально-логічна, раціональна. Зокрема діяльність суспільних органів, спеціально наділених владними повноваженнями, звичайно скеровується на здійснення влади двох типів: “влади над”, що відповідає функції впорядкування, і “влади для”, у якій увиразнюється функція узалежнення.

Розгляд найвідоміших типів політичної влади за М. Вебером [3] дає підстави розмістити їх у дихотомічному континуумі, де ближчим до полюсу узалежнення є харизматичний тип влади, до полюсу впорядкування – бюрократичний, а проміжним – традиційний.

Дії соціальної, або офіційної, влади найчастіше і насамперед оцінюються з погляду їхніх упорядкувальних функцій, у межах яких на пер-

наперед прописуються або суттєво пемі не можемо сказати, що телебачення пропонує нам саме *правду*, загострену Це копія, – як сказав би Бодріяр, – більш

наперед прописуються або суттєво пемі не можемо сказати, що телебачення пропонує нам саме *правду*, загострену Це копія, – як сказав би Бодріяр, – більш

ший план виступають об'єктивні та об'єктні відношення. Натомість відношення (стосунки) суб'єкт-суб'єктні видаються менш істотними або й зовсім не важливими в контексті виконання владних повноважень. Хоча соціальний порядок, задля забезпечення якого суспільство, по суті, і призначає владні органи, є суто людським продуктом, його справжня людська природа ніби затушовується, стає вихідним фоном, від якого, власне кажучи, і треба відмовитися, відійти, психологічно абстрагуватися.

З енергетично насиченого поля людських стосунків мають вичленуватися відносно постійні, повторювані зв'язки, що можуть підлягати логічному впорядкуванню. Сам процес такого впорядкування і його результат – упорядкований простір соціального співбуття – стають об'єктивною соціальною підставою формування відповідних когнітивних структур в індивідуальних свідомостях. І навпаки: ці індивідуальні когнітивні структури є головним, а мабуть, і єдиним психічним засобом упорядкування на всіх його рівнях, у т. ч. й соціальному.

Телебачення і “Старший брат”

Фантазм Оруела не втілюється у кожній кімнаті “відеооко”, яке водночас спецслужб – операційний міт лібераль-ворога, котрого необхідно повсякчас поборювати. Для втілення у життя системи шпіонажу, описаної в “1984”, потрібні не просто мегакомп'ютери (вони якраз існують), але “мегаоператори” – тисячових і тисячоокі аналітики, які шукатимуть крамоли у кожному кроці нашого життя. Інакше проконтролювати все можна, лише посадивши людину в зручну колбу – але це вже фантазм творців “Матриці”.

Наразі стеження не є тотальним. Найдосконаліші зі спецслужб діють фрагментарно, вибірково, виходячи з конвенційної логіки та складної аналітики. Але людина – се часом потвора вкрай нелогічна і занадто синтетична, аби її можна було такими способами “прорахувати”. Тому й 11 вересня... Тому й московський мюзикл...

Основне, що відрізняє міжлюдські стосунки від будь-якого іншого типу зв'язків і відношень, є іманентна наявність і постійне утворення взаємних суб'єктивних залежностей. Сама лише присутність іншої суб'єктності в просторі індивідуальної активності особи примушує її бодай мінімально зважати на потреби й можливості носія цієї іншої суб'єктності.

За більш очевидним упорядкувальним характером владних функцій завжди криється більш чи менш виражений узалежнювальний зміст. Це узалежнення може впливати із самого характеру стосунків, що завжди мають певне емоційно-чуттєве забарвлення, а може додатково зумовлюватися й посилюватися саме владно-підвладною спрямованістю стосунків, коли владна функція зосереджується навколо досягнення “влади заради влади”. Це має місце в ситуації, коли упорядкувальна функція суб'єкта, який здійснює владу, стає прикриттям, оболонкою для більш істотної для нього функції задоволення його власних владних потреб (як, зрештою,

вадим
васютинський

буквально. Спецслужби не монтують дає інструкції й шпигує. Всюдисущість того суспільства, обов'язковий образ

і для задоволення специфічних потреб підвладного суб'єкта).

Домінантна позиція у владно-підвладних відношеннях не обов'язково означає психологічну перевагу доміантного суб'єкта над підпорядкованими, їхнє узалежнення від нього. Цілком можливим, а часто й доконечним є узалежнення доміантного від підпорядкованих. Адже саме прагнення домогтися владного статусу примушує суб'єкта діяти згідно з певними вимогами. Крім того, за прагненням влади може критися потреба здобуття позитивних оцінок від оточення, потреба підтвердження виправданості свого існування та правильності світобачення тощо, в основі яких лежить почуття банальної тривоги і невпевненості в собі.

Будь-яка соціальна влада певним чином узалежнює залучених до неї суб'єктів – і владних, і підвладних. Таке узалежнення здійснюється через різні форми. Воно є очевиднішим у випадку харизматичної влади, але має специфічне місце і в структурі влади традиційної та бюрократичної.

Набагато страшніший контроль нашої свідомості. У “Злочинній цивілізації” Роберта Шеклі суспільство більше просто не потрібен, бо кожен, хто тільки мушує себе добровільно здатися спеціальному роботі, котрий і ув'язнить його. Такий контроль не підкоряється жодній *централізованій* владі, адже тотальний контроль може бути лише тоталітарним, а отже й мусить загрожувати всім – і тим, кого контролюють, і тим, хто його організовує. З іншого боку, навіть створити таку систему всезагального знання і дізнання раціональними способами не вдається. Скільки зусиль і коштів витрачено на масованій PR та рекламу – але враження таке, що людська спільнота уперто відкидає те, що їй нав'язують. Перемога на виборах не прямо пропорційна вкладеним у технології коштам, а шалений успіх того чи іншого виду товару іноді годі пояснити його рекламною кампанією. Саме слово “технології” щодо суспільних та маркетингових явищ позначає не способи ефективного впливу на цільові

Первинне і вторинне узалежнення

Дискурс узалежнення має дві форми (субдискурси), які, з одного боку, тісно переплітаються між собою і становлять дискурсивну неподільність, а з другого – кожний із них становить якісно інакшу, відмінну від іншого сторону дискурсу узалежнення. Ці два субдискурси, або дві сторони, а в певному розумінні й два рівні дискурсу узалежнення можна окреслити як узалежнення первинне, або узалежнення “материнського” типу, і узалежнення вторинне, або узалежнення “батьківського” типу.

Первинне узалежнення за багатьма його характеристиками збігається з процесом первинної соціалізації. Проте, якщо в соціально-психологічній традиції первинна соціалізація трактується здебільшого в руслі її інституціональної парадигми, тобто залучення дитини до соціальних інституцій, то первинне узалежнення більше відображає індивідуально-психологічний ракурс такого залучення. За такого розуміння первинне узалежнення стає ніби психологічною ос-

поступово витворюється всередині заці” Роберта Шеклі суспільство більше просто не потрібен, бо кожен, хто тільки мушує себе добровільно здатися спеціальному роботі, котрий і ув'язнить його. Такий контроль не підкоряється жодній *централізованій* владі, адже тотальний контроль може бути лише тоталітарним, а отже й мусить загрожувати всім – і тим, кого контролюють, і тим, хто його організовує. З іншого боку, навіть створити таку систему всезагального знання і дізнання раціональними способами не вдається. Скільки зусиль і коштів витрачено на масованій PR та рекламу – але враження таке, що людська спільнота уперто відкидає те, що їй нав'язують. Перемога на виборах не прямо пропорційна вкладеним у технології коштам, а шалений успіх того чи іншого виду товару іноді годі пояснити його рекламною кампанією. Саме слово “технології” щодо суспільних та маркетингових явищ позначає не способи ефективного впливу на цільові

новою первинної соціалізації – такою собі соціалізацією “первісною”, яка передує первинній.

Ідеться про те, що біологічно людський індивід у процесі задоволення його ранніх потреб перебуває в майже цілковитій залежності від дорослої істоти, у найтипівішому варіанті – від материнської постаті. Таке задоволення потреб від самого початку відбувається як процес соціально означений. Доросла особа скерує на дитину впливи, зміст яких, з одного боку, зорієнтовано на дитячі потреби, а з другого – наповнено багаторівневим досвідом власного попереднього соціального існування цієї особи.

Такі усоціальнені впливи виконують винятково важливу функцію порушення початкової психобіологічної синкретичної цілісності індивіда. Вони наповнюють індивідуальне буття стимулами, що мають не безпосередній, а опосередкований характер, що містять сукупність значень, зумовлених соціально, а не біологічно. Залучаючись до процесу задоволення власних потреб із соціально означеного середовища, дитина

аудиторії, а лише інший міт – *неймоволодіти* такими способами. Так софського каменя”.

Звісно ж, ми свідомі неможливості ігор, інтуїтивні прийоми пошуку є свідченнями постійного змагання людства з власною потенційною неописуваністю. Раціональний аналіз відступає усе далі. Кажуть, що й агентам FBI рекомендують стріляти насамперед у терористів-жінок – вважається, що вони менш передбачувані у своїх діях...

Втім, тотальний контроль, який не вдається спецслужбам, навпаки, є невід’ємною рисою сучасного інформаційного простору: інформація повсюдна, проте ми не знаємо емпіричних характеристик більшості речей, про які *маємо уявлення*. Для людини минувшини світ поставав цікавою таємницею, а знала вона про кілька предметів довкола. Для нас світ – затерта відеокасета, про нього ми “знаємо” все, хоча реально довкола нас залишаються усе ті ж кілька предметів.

мимоволі підключається до мережі спрямованих на неї значень. Реагуючи на них, вона певним чином засвоює ці значення, відображає у своїх когнітивних структурах, коригує відповідно до них власну поведінку.

Так відбувається процес початкового входження індивіда в соціальний контекст. Первісна соціалізація, таким чином, має розглядатися насамперед не як формальне опанування дитиною певних умінь і навичок, до яких її зобов’язують правила тої чи іншої інституції, а як набуття здатності взаємодіяти соціально, реагуючи не на біологічні сигнали, а на соціальні за своєю природою знаки та символи. Набуття здатності взаємодіяти з іншими людьми і через таку взаємодію ставати частиною соціальної структури означає водночас набуття дитиною певного підвладного становища. Для того, щоб соціалізуватися, стати соціальною істотою, дитина повинна піддатися під владу соціалізуючих впливів, підпорядкувати свою початково чуттєву сферу логіці соціально забарвлених значень. “Погоджуючись” на задоволення

ВАДИМ
ВАСЮТИНСЬКИЙ

вірне бажання людини раціональної виглядають сьогодні пошуки “філо-

створення “повного реєстру”. Теорія

своїх потреб, дитина тим самим включається у дискурс інтерсуб'єктної взаємодії. Цей дискурс визначається змістом її біологічних потреб, але саме дискурсом він стає настільки, наскільки ця взаємодія має соціальний характер.

Таким чином, можна говорити про визначально владно-підвладний характер будь-якої інтерсуб'єктної взаємодії на вихідних стадіях соціалізації. Ця владно-підвладність опосередковує зміст усіх стосунків, у яких перебуває немовля. Це стосується і статеворольової взаємодії, коли навіть на найбільш ранніх стадіях розвитку дорослі нав'язують дитині специфічний дискурс залежно від їхньої статі і статі самої дитини. Відтак від самого початку в розвитку дитячої суб'єктності неподільно поєднуються, переплітаються співвідношення владно-підвладні і статеворольові. При цьому видається очевидним, що владно-підвладні є більш значущими для життєдіяльності дитини. Вони охоплюють усі ракурси її взаємодії з іншими людьми, не тільки статеворольову. Це

Інформація спонукає нас до дійбального плану: інформаційні потокиються в різних пропорціях, посилюючи домість контролює хаос повідомлень,ши поглядом до своїх екранів та моніторів.

Проект “За стеклом”: концепція

Проект каналу ТВ-6 повторював основні моменти транснаціонального *reality show* “Старший брат” (“The Big Brother”), створеного за мотивами роману Оруела. У Москві, в готелі “Россия” телевізійники винайняли крило першого поверху і змоделивали простору квартиру площею 150 кв. м. Одна зі стін квартири – прозора, так що кожен з вулиці може спостерігати все, що відбувається у кімнатах. Шестеро осіб всередині живуть 2 місяці у повній ізоляції, для них вітрина є непрозорою. Окрім вуличного

вже згодом статеворольова сфера набуває порівняно більшого суб'єктивного значення завдяки її винятковій табуваності, яка переймається дитиною в ході взаємодії з дорослими.

Розгортанню дискурсу первинного уза-лежнення сприяє специфічна дбайливо-опікунська позиція матері або іншої особи, що її заступає. Саме тому цей процес найчастіше пов'язується з материнською любов'ю та формуванням емоційної прив'язаності дитини до матері. Такі рано сформовані механізми залишаються з індивідом назавжди і згодом зумовлюють його усвідомлювані або неусвідомлювані прагнення до емоційно-психологічного затишку, спокою, почуття захищеності й комфорту.

У міру особистісного розвитку процеси уза-лежнення набувають іншої форми і спираються на потребу індивіда мати перед собою привабливу мету існування, позитивні ідеали, досягненню яких можна і варто підпорядкувати своє життя. Людині виявляється не досить раціонально впорядкованого існування, на рівень якого вона може перейти, піднявшись над первинним уза-

не в залежності від чийогось одного гло-є вислідами багатьох планів, які змішу-і послаблюючи одне одного. Нашу сві-ми ж не здатні зупинити його, прикипів-

лежненням. Вона потребує нового узалежнення, емоційно насиченого, але не такого, що повертає до вихідних основ буття, а навпаки, кличе далі і вперед, орієнтує на віддалено недосяжне. Таке узалежнення має характер вторинного, а в контексті протиставлення ролей батька і матері в психічному розвитку дитини може розглядатися як узалежнення батьківського типу.

Ідеться про те, що в найзагальнішому розумінні особа матері забезпечує дитині безпосередній психологічний комфорт, натомість батькова особа, а радше образ, що є більш віддаленим від дитини і просторово, і психологічно, підштовхує її до виходу за межі безпосередньо даного в більш широкий світ. Протягом усього подальшого особистісного розвитку суб'єкт різним чином узалежнюється, віддаючи перевагу то одному, то другому субдискурсові. Частіше буває так, що перехід до узалежнення первинного означає певний регрес особистісного розвитку, тоді як до вторинного – прогрес. Проте, насправді ці співвідношення визначаються за-

гальним рівнем інтерсуб'єктної взаємодії, різні дискурси якої можуть по-різному між собою співвідноситися.

Відповідно до логіки вікового розвитку індивіда можна вести мову про таку собі дискурсивну тріаду, у межах якої існує певна послідовність дискурсів і субдискурсів. Початковим є субдискурс первинного узалежнення, на основі якого подальший розвиток переходить у дискурс упорядкування, а від нього – до субдискурсу вторинного узалежнення. Далі вторинне узалежнення трансформується в первинне і такий тріадичний цикл повторюється вже на новому, вищому рівні. А відтак увесь процес особистісного поставання можна розглядати як постійне чергування та взаємне накладання владно-підвладних тріад, суть яких, насамперед, визначається соціально-інтерактивним змістом людського існування.

вадим
васютинський

“перегляду” є ще й телевізійний, оскільки мери, з яких тричі на день у прямий ефір вається в той час у квартирі.

Подібні проекти ґрунтуються “зінка” у тому, що контроль тут водночас і цілеспрямований, і хаотичний. Кожен, хто підходить до вікна-вітрини, за яким “життєдіють” учасники експерименту, кожен, хто тричі на день вмикає телевізор, щоби переглянути *реальне відео* на ТВ-6, почувається (ексклюзив!) агентом спецслужби, що має владу стежити за приватним життям інших. А от учасники експерименту *точно знають*, що за ними стежать. Тим часом, у житті все навпаки: ми лише *підозрюємо* про шпигування. Отож, експеримент водночас дає владу кожному і виказує її, робить *явною*, тобто демістифікує.

Найповніше виражається влада аудиторії у можливості приймати рішення про виключення того чи іншого гравця з експерименту, що, звісно ж, моделює ситуацію таємної й безликої екезеції – ще однієї нав'язливої фобії ліберальної спільноти.

у кожній кімнаті встановлено відеоконтроль, який запускають зображення того, що відбу-

саме на *симуляції* контролю. Їх “родина” у кожній кімнаті встановлено відеоконтроль, який запускають зображення того, що відбу-

1. Ніцше Ф. Жадання влади / Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – С. 329–414.

2. Адлер А. Наука жить. – К.: Port-Royal, 1997; Адлер А. Понять природу человека. – СПб.: Академический проект, 1997; Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – М.: Фонд “За экономическую грамотность”, 1995.

3. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К.: Основи, 1998.

До того ж, влада у “За стеклом” це *право бачити* те, що за звичних й учасники від початку не мали сумніву, всередині. Уже десь за тиждень чекання ситуація: з одного боку глядачі почали вимагати “*продалження банкету*” (хоча учасники всередині чути натовп на вулиці не могли, зовні скандували: *Жанна, крошка, не забудь абнажить севодня грудь! Всех девченок за стеклом покажите гальяком! Нас реклама уж дастала, в передаче секса мала!* і т. д.), з іншого – аудиторію цікавило, власне, *полювання на секс*: кожен приходив до вітрини готелю чи сідав перед телевізором не з розрахунку, що там весь час демонструватимуть “порнуху”, але *щоби зловити мить*, коли учасники таки зійдуться одне з одним. Власне, можна сказати, що всередині “*застеколья*” відбувався один довжелезний стриптиз, тим цікавіший (цю особливість стриптизу підкреслював Бодріяр), чим довший. З огляду на це, ролі глядачів та учасників перерозподілено ще раз: перші

має підкреслено еротичний характер – умов побачити неможливо. І аудиторія, що саме рано чи пізно має відбутися “*на это*” склалася цікава двозначна ситуація.

набувають недоступного для більшості стриптизерші (чи стриптизера) триває оголення все відтягується, а другі алізувати всі (і психологічні також) свої

Втім, повторюсь, будь-яка влада тут є симульованою. Насправді проект ТВ-6 демонструє можливість контролю лише у штучно створеному середовищі – на обмеженій площі й з обмеженою кількістю учасників експерименту. З іншого боку, в ситуації “за стеклом” перебувають всі особини сучасної людської спільноти: докладну інформацію про кожного з нас отримати надзвичайно легко, вона доступна для багатьох – проте за нами стежать не агенти, лиш безлика множина випадкових глядачів.

Комерційний ефект і ускладнення психіки

Виходить, що цей та інші (“Останній герой”, “Спецназ”, “Гарем”) проекти демонструють *правду* нашого життя. Втім, звісно ж, організаторів аж ніяк не цікавить з’ясування меж суверенності сучасного

статусу VIP-клієнтів, для яких танець майже вічність, а момент остаточного отримують досконалу можливість ре-ексгібіціоністські нахили.

політична реклама:
чинники ефективності

михайло карпенко

індивіда. Згадана симуляція еротичної власний час глядачів спонсорам, шої кількості реклами. Реклама тизі, а тому додатково загострює і впливає на поверхню експлуаторський характер шоу: організатори знають, чого чекатиме публіка, а тому шестеро учасників не просто живуть всередині скляної квартири – вони змагаються (знаково, що й призом є квартира), а отже *мусять* намагатися бути цікавими аудиторії, щоби залишитися, а тому неминуче використають найефективніші засоби зацікавлення – еротіку й агресію. Так, організатори подібних шоу виробляють людську агресивність. Нам демонструють, як за якийсь час гостра конкуренція може обернути нормальних людей на злих параноїків – таке шоу легко продати, хоча воно, пардон, нагадує змагання за повітря в газовій камері. Жанна, Анатолій, Ольга, Макс, Ден, Марго – і ті з них, хто вибули, й ті, хто переміг, за запевненнями організаторів на початку гри були “не найкрасивішими, і не

влади дозволяє ефективно продавати нав'язуючи першим перегляд все біль-сприймається як ще одна пауза в стрип-еротичний інтерес аудиторії. Власне отут

Дослідження сучасної практики ефективної політичної реклами має сенс лише за умов урахування специфіки цілого комплексу обставин, що справляють вирішальний вплив на форми, методи, тактичні та стратегічні цілі рекламної діяльності в політиці. До того ж, особливості ситуації визначають і саме її загальне розуміння, і, за великим рахунком, її “modus vivendi”.

Можна впевнено стверджувати, що на теренах української політики політична реклама, у її найпоширеніших, загальновизначених у світовій практиці формах, представлена дуже фрагментарно. Це зумовлено загальноукраїнською практикою політичної діяльності на всіх рівнях, де основної ваги набувають такі фактори, як доступ до важелів влади, зв'язки у владних структурах, економічній сфері тощо. Це дає змогу з достатньою ефективністю долати виборчі перепони, не обтяжуючи себе зверненням до професійних рекламних агенцій, унаслідок чого

найрозумнішими, а найтипівшими” перименту перетворилися, як мінімум, стан тепер, схоже, стане нормою. стійна переконаність, що за тобою сподили учасників аналогічних західних шоу до божевілля, а то й самогубства. Можна не вагаючись сказати, що перед нами жорстокий *психічний бокс*, раунд в якому може тривати навіть після нокауту гравця.

На таку напівправду антигуманну сутність подібних передач уваги чомусь не звертають: більшість закидів стосується *аморальності* у найзагальнішому сенсі – мається на увазі лише пуританське розуміння *непристоїності сцен* – і такі закиди легко долаються суспільством, яке виправдовує цей психічний канібалізм, вважаючи його просто ще одним еротичним фільмом.

останні не можуть нормально функціонувати, розвиватися, набувати досвіду.

михайло
карпенко

Тут дається взнаки певна архаїчність підходів, зумовлена традиціями провінційної політичної діяльності за советських часів і підсилена сприйняттям ситуації, яку можна охарактеризувати прислів'ям “добра добувши, кращого не шукай”. Справді, поки що й випробувані методи дають задовільний результат. Змагання кандидатів відбувається здебільшого у площині кількісних показників (ефірний час, тиражі друкованої продукції, оплата праці помічників, матеріальне “заохочення” виборців тощо), які залежать від доступу до матеріальних та організаційних ресурсів, і лише вряди-годи можна побачити приклади нестандартних підходів чи оригінальних ідей, втілених до того ж на достатньо високому рівні. Однак такий стан з політичною рекламою не свідчить про те, що вона не може бути дієвою в політичному житті країни, і той, хто зможе ефективно її використовувати, отримає безперечні додаткові переваги.

Нині в Україні спостерігається парадоксальна ситуація, коли існує

звичайними людьми, проте до кінця ексу неврастеніків, для яких депресивний Відсутність зовнішньої інформації, постерігають, і гостре суперництво дово-

багато ґрунтовних фундаментальних і прикладних напрацювань у галузі паблік рілейшнз та політичної реклами, що, проте, майже не застосовуються не тільки у політичному “міжсезонні”, а навіть і під час виборів. До виборів кандидати нагально створюють тимчасові виборчі штаби, які й займаються питаннями реклами кандидата, розуміючи її згідно з своєю професійною кваліфікацією й згаданою вище специфікою українського політичного життя. Це часто призводить до кустарщини, дилетантства, а подекуди відвертого порушення етичних і законодавчих норм передвиборної боротьби. І якщо сьогодні такий підхід ще дає певні результати, то у майбутньому він ставатиме дедалі менш ефективним. Це детерміновано загальними об’єктивними тенденціями суспільного розвитку. У демократичному суспільстві, суспільстві вибору і конкуренції, незмірно зростає роль реклами, коли людині не наказують, не ставлять її перед фактом, а переконують, і хто робить це краще, той успішніше відповідає вимогам часу.

Проте це дуже специфічний навпаки, перетворити групу випадково – така *просвітницька* передача жодб, а отже й продати свій час рекламо-стеклом” пропонує нам більш рафіноване шоу: перед очима публіки поступово відбувається деградація людської особини. І ми готові платити, щоб нас переконали, що все це відбувається не з нами і не насправді.

Спонука до насолоди

Жижек називає спонуку сучасного суспільства до насолоди “притлумлюючою десублімацією”. Супер-Еґо сучасної моралі вже не каратиме нас за *непристойне*, не вимагатиме сублімувати “низькі потяги” у твори мистецтва чи іншу конструктивну працю. Навпаки, сповнене інформацією суспільство

Це підтверджує світова практика просування політиків, політичних та інших організацій усіх рівнів, які для досягнення своїх цілей широко користуються послугами професійних рекламних агентств.

Діяльність професійних паблік рілейшнз та рекламних агенцій має ще й ту перевагу, що кампанію проводять люди незаангажовані, але зацікавлені. Вони пов’язані з кандидатом не з якихось ідейних міркувань, особистих зобов’язань чи сподівань у разі успіху отримати певні вигоди, а економічними стосунками та професійними амбіціями. Для професійного рекламиста (іміджмейкера, спеціаліста паблік рілейшнз) навіть відносний успіх підопічного означає підвищення професійного авторитету, майбутні вигідні контракти тощо, у той час як для тимчасових, у значній пропорції, працівників виборчих штабів успіх може бути лише повним, і якщо він не вбачається гарантованим, це створює передумови для зловживань (інформованістю, фінансами тощо).

Тому сьогодні у світовій практиці виборчі кампанії проводять не ідейні соратники кандидата чи “сірі карди-

“фільм”: адже чомусь ніхто не береться, зібраних бомжів на симфонічний оркестр еротичного інтересу не викликала давцям аудиторія б не погодилася. “За

дол. США, тоді як у 1968 р. ця сума становила лише 8,5 млн. дол. [1].

Слід зазначити, що рівень політичної реклами, її форми і методи корелюють із загальним рівнем і способом політичного життя суспільства. Підвищення політичної культури сприяє розвиткові культури політичної реклами, що, у свою чергу, є одним із засобів формування загального рівня першої.

Реклама є частиною суспільної комунікації. Це – комунікативний акт, структура якого є спільною для всіх різновидів комунікації. Схематично його можна представити у такий спосіб: *відправник* → зміст → код → повідомлення → канал передачі → повідомлення → код → зміст → *одержувач*.

Ефективність комунікації залежить від ефективності функціонування кожної з цих ланок. Очевидно, що ступінь схожості змісту відправника і змісту одержувача визначається відповідністю кодів комунікаторів, а також каналом передачі, його здатністю протистояти зовнішнім впливам, так званим шумовим перешкодам. Очевидно, що дієвість по-

відомлення значною мірою залежить від можливості її контролю. У наведеній схемі представлено однонаправлений комунікативний акт. І якщо він залишається таким, це набагато знижує можливості контролю, а, отже, й ефективність комунікації. Підвищити коефіцієнт корисної дії кожної з ланок комунікативного процесу можна на шляху перетворення його на двонаправлений. Лише у такий спосіб можна фіксувати дієвість повідомлення і вносити відповідні корективи.

До чого зазвичай зводиться комунікація в рекламі? Виробник реклами отримує єдину відповідь: купівлю/некупівлю товару або голоси виборців чи відсутність голосів. Тобто, комунікація стає двонаправленою лише на тому етапі, коли вже пізно вносити корективи для підвищення її дієвості. У політичній рекламі не менш важливим є етап, коли майбутній виробник реклами у певній формі отримує повідомлення від потенційної аудиторії, на основі яких і формуються зміст, код та обираються канали передачі майбутнього рекламного повідомлення. При цьому важливим є, власне, не якість самого

**психологічна
реабілітація
пересічного
суб'єкта
політики**

**віталій
Татенко**

товару (у випадку політичної реклами – партії чи політика такими, які вони є насправді), а відповідність змісту, коду й каналу повідомлення бажанням і очікуванням аудиторії.

Для того, щоб отримувати повідомлення від аудиторії і на цьому підґрунті створювати ефективну рекламу, треба значно збільшити термін її повного циклу – від одержання попередньої інформації виробником реклами до кінцевого повідомлення від аудиторії у вигляді підтримки/непідтримки рекламованого об'єкта.

Досвід розвинених країн засвідчує, що виборчі кампанії розпочинаються наступного дня після оголошення результатів минулих виборів. Нині у Росії вже багато кампаній починають готуватися за рік до реєстрації кандидатів, і це відбувається не лише на рівні виборів до Держдуми, а й на рівні депутатів регіональних органів законодавчої влади. Набуло поширення таке поняття як “перманентна виборча кампанія”, вже добре відоме на Заході. Якщо раніше у Російській Федерації після обрання до якого-небудь органу влади політики згадували про громадську думку лише перед чер-

Тема щодо ролі особи в історії альність цієї теми цілком зрозуміла, боку, творить історію, а з іншого, – результатів свого творіння. Крім того, що слід розуміти під поняттям “особа” і про яку таку її “роль в історії” можна вести мову, коли існують поняття “суспільство”, “державна”, “влада” тощо. “Історія” також одними тлумачиться як спонтанний процес, що не має кінцевої мети, а іншими, – як наперед визначений рух людства у напрямку від минулого до майбутнього з короткими зупинками в теперішньому. Хто спрямовує цей рух? Хто може взяти на себе відповідальність, а отже, взяти на себе роль справжнього суб'єкта історичного процесу? Такі ж за рівнем складності і суперечливості питання виникають тоді, коли мова йде про політичне життя і його суб'єктів.

Суб'єктом політичного життя можна вважати будь-якого його учасника, який хоче і може приймати політичні рішення, проводити їх у життя суспільства і нести відповідальність за наслідки своєї

говими виборами, то нині така робота дедалі частіше починається одразу після закінчення попередньої виборчої кампанії. І якщо раніше соціологію використовували головним чином для прогнозування результатів виборів, то зараз її залучають на всіх етапах виборчої кампанії.

На першому етапі проводяться соціологічні дослідження на територіях для пошуку найбільш виграшного для кандидата місця для висунення. Оптимальний вибір місця для висунення багато в чому визначає подальшу стратегію виборчої кампанії, а, отже, значною мірою її успіх.

На базі цих даних виробляється виборча програма, максимально наближена до потреб і вподобань населення, розподіляються ресурси для роботи з різноманітними групами, плануються рекламні заходи, визначаються списки груп і організацій для переговорів з питань підтримки, розробляються методи і заходи ефективної контрпропаганди щодо конкурентів тощо.

Отже, викладене вище стосується попереднього етапу, що передує

михайло
карпенко

є однією з “вічних”. Позачасова актуальність особи, про яку йдеться, з одного не тільки тішить, але й потерпає від завжди залишаються питання про те,

власне виготовленню політичної реклами. Проте зворотна комунікація – від аудиторії до рекламованого суб'єкта політики, не має припинятися на всіх стадіях.

Під час усього періоду виборчої кампанії (а він, як уже зазначалося, в ідеалі має збігатися з періодом політичного життя суб'єкта політики загалом) йде моніторинг суспільної думки, динаміки ставлення до кандидата, його конкурентів, оцінюється ефективність здійснення тих або інших заходів, перерозподіляються ресурси тощо. Це дає можливість ефективно планувати проведення кампанії, своєчасно перегруповувати зусилля, мобілізувати наявні ресурси й адекватно відповідати на дії конкурентів [4].

Системи, плани і схеми дослідження залежно від конкретики політичних та економічних реалій можуть бути різними. Наприклад, Умберто Еко пропонує виокремити такі етапи дослідження ефективності повідомлення (вони стосуються телевізійного повідомлення, але їх можна віднести й до інших носіїв):

політичної активності. Традиційно в окрема людина, яка одноосібно утримонархи, президенти тощо), або група колегії, пленуми, ради, парламенти, тилежному полюсі, умовно кажучи, розміщуються об'єкти політичного життя, які повинні виконувати рішення, прийняті суб'єктами політики, і розуміти те благо, яке вони від цього можуть і повинні мати. Хто виступає в ролі таких "об'єктів" політичного життя? Зрозуміло, що мова йде про спільноти, які позначаються поняттями "народ", "нація", "населення", "електорат", а також про окремих громадян, що входять до їх складу.

Сьогодні всі (особливо ті, хто при владі) говорять про народовладдя. Водночас "народ" суб'єктивно якимось не відчуває себе владарюючим суб'єктом. Тому, логічно поставити питання про те, чи можна спільноти, які ми віднесли до категорії об'єктів політичного життя, хоча б теоретично помислити

Розмежування кодів організації, що передає, і кодів одержувачів; аналіз повідомлень, що встановлюють коди, на які вони спираються, і всіх посилань на коди, що повинні мати одержувачі цих повідомлень.

На другій фазі методами польового дослідження на визначеній вибірці слід перевірити, як проаналізовані повідомлення були сприйняті.

Дані щодо прийому повідомлень порівнюються з результатами аналізу самих повідомлень, щоб побачити:

- чи усі випадки прийому виявилися виправданими;

- чи є випадки прийому, що продемонстрували рівні змісту, що уникнули як даного аналізу, так і уваги відправника;

- чи є випадки прийому, які показують, що дані повідомлення можуть бути інтерпретовані у спосіб, цілком відмінний від того, що був передбачений відправником, хоча й припустимим чином;

- чи проєктують на повідомлення одержувачі власні змісти, яких у ньому немає, але які їм хочеться виявити тощо.

ролі такого суб'єкта розглядається або мус в своїх руках політичну владу (вожді, людей, наділена владою (віче, збори, політбюро, адміністрації тощо). На про-

Подібне дослідження може призвести до інваріантних висновків. Може виявитися, що деякі послання, задумані як найбільш певні стосовно змісту, сприймаються аудиторією як найменш прозорі та зрозумілі. Або аудиторія має таку свободу декодування, яка робить вплив організації, що формує і передає повідомлення, набагато слабшим, ніж очікується, або навпаки.

Звідси можна дійти висновку, що політичні організації і культурні спільноти мають фокусувати увагу на другому кінці комунікативного ланцюжка, що приймає (просвітництво аудиторії), тому що саме тут відбувається боротьба між змістом, свободою і пасивністю прийому повідомлень.

Такий аналіз виходить з передумови, що існує розрив між образом, який створений організацією, що передає, і образами, що сприймаються представниками аудиторії в різноманітних ситуаціях. Розрив, який може бути скорочений (або збільшений) лише за рахунок глибшого розуміння механізмів комунікації.

його суб'єктами? І власне чи можна реального конкретного живого, психічно

Почнемо із загального твердження "життя" використовується для позначення способів і вищих рівнів людського буття, яке виступає онтопсихологічною умовою і, водночас альтернативою "життя індивідуального", тобто життя окремої конкретної людини.

Як співвідносяться ці дві реальності – суспільне життя та індивідуальне? Тут може бути кілька тлумачень.

Оскільки поняття "життя" традиційно передбачає існування його матеріального носія чи субстрату (наприклад, мозку для життя психічного), то поняття "суспільне життя", відокремлене від його тілесно-душевних носіїв може розглядатися як метафора чи абстракція. Науці відомі спроби віднайти суспільному відповідну "твердь". Натомість з'явилося поняття "суспільний організм". Ще Г. Спенсер,

Подібне дослідження має враховувати те, що проблема комунікації – проблема ідеологічна, а не тільки технічна [5].

михайло
карпенко

Для правильної інтерпретації отриманих даних і продукування ефективної рекламної відповіді необхідне залучення спеціалістів.

На всіх етапах підготовки друкованої, відео- й аудіопродукції залучають психологів. Вони здійснюють корекцію тексту, зображення, відеоряду для максимального позитивного сприйняття рекламних матеріалів, а також при необхідності беруть участь у створенні слоганів виборчих кампаній.

Наприклад, у процесах підготовки текстів застосовуються методи психолінгвістики, що дозволяють за допомогою спеціального добору слів, сполучення різноманітних асоціацій, добору фонетичних рядів, відповідних шрифтів та інших засобів досягти найвищого ефекту для певної електоральної групи, забезпечити виконання поставлених завдань і реалізацію відповідних інтересів. При створенні вербальної реклами перспективним є використання методів нейролінгвістичного програмування (НЛП).

вважати суб'єктом політики кожного окздорового людського індивіда?

ження про те, що поняття "суспільне чення та інтерпретації одного із сутніс-

Таким чином, наведені вище міркування можна підсумувати наступним положенням: ефективність політичної реклами зростає за умови перетворення рекламної кампанії на двонаправлений комунікативний процес.

Ця вимога реалізується за умови збільшення терміну проведення рекламної кампанії, в ідеалі – перетворення її на безперервний циклічний процес з наступними етапами:

1. Попередні дослідження бажань і вподобань аудиторії, що зумовлені її соціальними, віковими, етнічними, статевими та іншими ознаками, географією, традиціями тощо. На цьому етапі комунікація спрямована від аудиторії (А) до суб'єкта політики (S). Схематично:

$S \leftarrow A$

2. На цій основі виготовляються і розсилаються рекламні повідомлення. Напрямок комунікації:

$S \rightarrow A$

3. Аналіз і корекція інформаційних потоків у процесі двосторонньої рекламної комунікації:

а) моніторинг реакцій аудиторії:

$S \leftarrow A$

б) корекція рекламних повідомлень:

$S \rightarrow A$

Пункти а) і б) реалізуються паралельно.

4. Остаточне повідомлення аудиторії – підтримка/непідтримка суб'єкта політики (наприклад, на виборах):

$S \leftarrow A$

Звернімо увагу на відмінність між рекламою товару і рекламою суб'єкта політики. У першому випадку зворотна комунікація часто охоплює весь чи майже весь час проведення рекламної кампанії і легко фіксується без особливих додаткових заходів як динаміка кількості проданої продукції. Щодо реклами суб'єкта політики, то зворотна комунікація зазвичай обмежується четвертим пунктом, що явно недостатньо. Актуалізація ж двонаправленої комунікації упродовж підготовки і проведення усєї рекламної кампанії потребує додаткових заходів і зусиль, а головне – чіткого розуміння їх необхідності для досягнення оптимальних результатів.

Звичайно, послідовна, якісна і дієва реалізація даного алгоритму

як засновник органічної школи в соціоаналогію з функціями, що існують між тождював поняття “життя” з поняттям розглядається в цьому ракурсі як живе спільного), що має свій початок і, напевно, має свій логічний кінець.

Проте, скінченність є необхідною, але не достатньою ознакою життя як такого. Жити не дорівнює народитися, існувати і вмерти. Життя у його найвищих проявах визначається як процес самовідтворення і самотворення нових буттєвих форм і в цьому розумінні не може не передбачати існування реального, а не тільки удаваного, містичного творця, діяча, автора, тобто того, хто є справжнім суб'єктом цього життя, зокрема, життя спільного.

Дійсно, проблема суб'єкта спільного життя знаходить свої перші інтерпретації і шляхи розв'язання в межах релігійного світогляду. Бог і є таким суб'єктним центром, який створив і творить світ із себе, визначає логіку і норми людських стосунків і спільних відношень. Він, як зауважує П. Тіпліх,

ології, будову суспільства розумів за органами живого тіла. У Дільтей ото-“історії”. Тобто, суспільство, людство цілісне утворення, як форма життя (су-

можлива повною мірою лише за умов проведення рекламної кампанії фахівцями.

Автори деяких публікацій поділяють комунікативні стратегії на презентаційну, маніпуляційну та конвенційну. Так, С. Дацюк зазначає: “Існують такі типи комунікативних стратегій – презентація, маніпуляція, конвенція. За рівнем відкритості, симетрії і засобами проведення комунікацій вони теж відрізняються: презентаційний тип є пасивною комунікацією, маніпуляційний тип є активною комунікацією, конвенційний тип є інтерактивною комунікацією. Так само основними засобами є: для презентації – послання, для маніпуляції – повідомлення, для конвенції – діалог” [3]. Звичайно, в цьому є сенс, але необхідно зауважити, що в реальній комунікації майже завжди переплітаються і взаємодіють усі наведені типи, і кожна з комунікативних дій всередині себе може мати одночасно всі згадані стратегічні цілі.

Тому для підвищення ефективності будь-якого типу комунікації потрібно ширше й інтенсивніше створювати та використовувати канали зворотного зв'язку, і це можна

вважати засадничим принципом, дотримання якого спроможне забезпечити зростання дієвості всіх чинників ефективної політичної реклами як складової суспільної комунікації.

михайло
карпенко

1. Гончаров В.Э. Политический консалтинг вчера и сегодня // Петербургские выборы. – 1999.
2. Гончаров В.Э. С чем едят и закусывают “политический консалтинг” заказчики и ученые? // Петербургские выборы. – 1999.
3. Дацюк С. Коммуникативные стратегии // XYZ. <http://xyz.org.ua/russian/win/index.rus.html>
4. Петров О., Полторак В. Опитувальні технології у виборчій кампанії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 4-5. – С. 56-75.
5. Eco U. Towards a Semiotic Inquiry into the Television Message // Working Papers in Cultural Studies. – 1972. – Vol. 2. – P. 103-121.

є Абсолютний Суб'єкт, який єдиний не себе (1). У християнстві цей “Суб'єкт” Бог виступає, так би мовити, ідейним побудови. “Відповідальним виконав-Премудрість Божа. Служителі церкви мисляться тілесними носіями і трансляторами суб'єктної сили Господа. Пересічному людству визначається роль об'єкта, в якому божий промисел повинен знайти свою реалізацію.

Якщо ступити з релігійних чи містичних небес на землю науки, то й у цій царині віднаходиться основа для утвердження позаіндивідуального суб'єктного центру, який визначає динаміку подій, напрям і логіку розвитку суспільно-політичного життя. Тут, зокрема, варто звернутися до інтерпретацій деконструктивізму щодо проблеми “суб'єкта” і проблеми “центра”. “Суб'єкт висловлювання не отожднюється з автором чи тим, хто матеріалізує певний вислів, – стверджує М. Фуко. – Цей суб'єкт – тільки

може бути об'єктом навіть для самого певним чином диференціюється. Сам суб'єктом, архітектором проекту світоцем” цього проекту вважається Софія —

що є істина?

жан франсуа ЛІОТАР

розмова з річардом керні

“порожнє місце”, позиція, яку мусить автором певного формулювання у пев-значень, які вибудовують твір; автор не певною функціональною засадою” (2, ку, можна припустити, що різноманітні надіндивідуальні за своєю природою ідеї політичного устрою, ті чи інші доленосні політичні рішення просто знаходять своє утілення в конкретних живих носіях, які й артикують їх загалу. Тому може складатися враження, що ці “артикулянти” і є справжніми суб’єктами суспільно-політичного життя. Насправді ж, мовляв, усім керує “соціальний дискурс” (М.Анджено), а саме: “усе, що сказане чи написане у цій державі чи цьому суспільстві, загальні системи, репертуар тем, правила висловлювання, які у цьому суспільстві організують здатність... розповідати та аргу-ментувати, і забезпечує поділ дискурсивної практики” (Там само, 604). Тут наче немає нічого від релігії чи містики. Проте, “соціальний дискурс” набуває значення нетілесної самодостатньої суб’єктної інстанції, що несе в собі знання про вищу мету, проект суспільного розвитку і шлях (спосіб), який до неї веде,

зайняти будь яка особа, щоб стати ному дискурсі”; “Автор – це не джерело випереджує своїх творів, він є тільки 442-443). Тобто, продовжуючи цю дум-

Жан Франсуа Ліотар (1924-98) народився у Версалі, Франція. Його філософська діяльність почалася з монографії “Феноменологія” (1954), присвяченої головним чином творчості Мерло-Понті, однак широку популярність в англомовному світі думка Ліотара здобула саме після публікації в 1979 році книги “Стан постмодерну”. Критичні інтуїтивні прозріння Ліотара у царині сучасних зв’язків між культурою, наукою, технологією і політикою вплинули не тільки на філософію, але й на гуманітарні науки в цілому. Справді, його новаторський науковий підхід, що сформувався на стику наукових дисциплін, поклав початок виразно означеному постмодерністському методу.

На філософську думку Ліотара великий вплив мали мислителі-феноменологи Гайдеггер, Мерло-Понті та Левінас, однак вона позначена також й іншими впливами. У 1960-х роках, у період свого співробітництва з групою “Соціалізм чи варварство”, Ліо-

а тому вивищується над індивідуально-плотськими формами людського буття, історичних задумів. Утіленими формами виступають видатні мислителі, правинародним масам і окремим їх представникам (індивідам) при такому підході відводиться роль об’єктів, (у кращому випадку – “факторів”, у гіршому – “гвинтиків”) або, просто кажучи, засобів політики як мистецтва управління. Тому не дивно, що правителі, видатні політичні діячі, яким випадало суб’єктно уособлювати “всезагальну волю”, часто (можливо навіть усупереч своїм переконанням) перетворювали її у суб’єктивну “волю над загалом” і отримували, в кінцевому рахунку (до речі, не зовсім за адресою) ярлик поневолювача, диктатора, тирана тощо. Адже вони – тільки маріонетки в руках “соціального дискурсу” чи чогось подібного.

Суб’єкт політичної діяльності, у додаток до відомих визначень (вправного управління і відповідального творця історії) це той, хто також виступає регулятивним центром суспільного життя.

тар часто посилається на Маркса й Адорно. У 1970-х центральною фігурою для нього стає Фройд, про що свідчать такі публікації, як “Девіація за Марксом і Фройдом” (1973), “Від механізмів імпульсивності” (1973), “Економія бажання” (1974). У 1980-90-х роках до цього списку авторитетів, що впливали на творчість Ліотара, долучилися Вітгенштайн, Ніцше й особливо Кант із його концепціями “рефлексивної здатності судження” та “піднесеного”.

Проте, наукові заслуги Ліотара не визначаються тільки творчою переробкою поглядів його інтелектуальних наставників. Внесок Ліотара у дискусію про “постмодернізм” у філософії, мистецтві і політиці є винятковим – як за наповненістю, так і за стилем. Новаторськими є його самотутні міркування про мову, час, бажання, виробництво і правосуддя, узагальнені у визначальній концепції “різного”, тобто розходження між двома сторонами, що не може бути зведене до нейтральних категорій консенсусу, чи універсальності

жан
франсуа
ліотар

ними душевно-тілесними і духовно-використовуючи їх для реалізації своїх активності цього безтілесного суб’єкта телі, політики. Зрозуміло, що широким

симетрії. Це та “висока нездоланність речі”, котрою, за Ліотаром, характеризуються категорії “подія”, “явище” в етиці й естетиці. Так званий “великий нарратив” західної культури – від давньогрецької і християнської метафізики до раціоналізму Освіти – дискредитується унікальністю подій і явищ, що не піддаються узагальненню чи виправданню. Такі події і явища, за переконаннями Ліотара, можуть бути презентовані лише як невеликі “оповіданнячка”, “баєчки” (petits recits), що вразно свідчать про передчасність закриття теми і припинення полеміки, про відсутність вирішального, авторитетного доказу й, у кінцевому рахунку, про цілковиту їхню “непоказність”. Істина, “справедливість”, за Ліотаром, є характерною рисою такої “непоказності”, символом смиренності думки і дії, котрі протистоять чисто ідеологічним, розумовим побудовам. Різка критика ключових категорій сучасності – гуманізму, теорії, капіталізму, універсальності – визначила місце Ліотара поруч з мислителями – “деконструктивістами”

і “постструктуралістами” континентальної Європи, такими, як Дерріда, Фуко і Дельоз. Але Ліотар не вписується в будь-які прості і доступні класифікації, позаяк волає до “нової відповідальності”, що розмежовує істинний інтелект постмодерну та “параною, що дала початок модернізму”.

Багато років Ліотар викладав філософію в Паризькому університеті і читав лекції в університетах – Каліфорнійському, Вісконсинському, Монреальському, Стонібрुक, Міннесотському, Еморі, Єльському і Джонса Гопкінса, був членом ради й экс-президентом Міжнародного філософського коледжу.

Р.К.: Вас сьогодні вважають першим філософом “постмодерністського” штибу.

Тим часом однією з Ваших перших праць була “Феноменологія” (1954). Як би Ви означили розвиток Вашої власної думки – від феноменології до постмодернізму? Чи існує спадковість між цими двома напрямками?

Ж.Ф.Л.: “Феноменологія” була офірою науковим досягненням Мерло-

Традиційно таким суб'єктивним управляє влада – одноосібна чи колективна, кращих, чи захоплена у політичній спритнішим, сміливішим тощо. І, звісно, можна вважати навіть саме припущення, що такий суб'єктивний центр політичного життя і політичної діяльності реально віднайти в окремому пересічному громадянину.

Проте, як виявляється, наукове тлумачення поняття “центр” буває різним. Так, наприклад, Ж. Дерріда, з одного боку, визнає, а з іншого, – проблематизує факт реального існування центру у будь-якій структурі. “Поза сумнівом, – пише він, – обираючи напрям і організовуючи пов'язаність системи, центр структури дозволяє вільну гру елементів всередині її цілісності. Тому навіть сьогодні поняття структури, що позбавлена будь-якого центру, є щось, чого не можна собі уявити. Але, незважаючи на те, цей центр замикає гру, яку він відкриває і уможливорює. Як і годиться центрові, це є пункт, де зміна змісту елементів і термінів вже неможлива. У центрі заборонені переміщення чи перетворення

лінським центром у суспільстві виступає делегована суспільством кращим із боротьби тими, хто виявився сильнішим, чайно, дивним, на перший погляд,

Понті – його міркуванням про тіло, про почуттєвий досвід і, відповідно, про відсутній у Гегеля, Гуссерля і Сартра естетичний вимір, що розкривається під феноменами свідомости. У ті часи я читав також усе доступне із праць Гайдеггера. Невелика книжка з феноменології виникла з прагнення висловитися щодо відсутности в марксизмі будь-якої щирої думки про ідеологію. Я відчув, що важливо встановити, як можливість і успіх революції залежали від самосвідомости робітників у тій ситуації та їхнього бажання перемоги. Робота, пророблена в цьому сенсі і Чан Дук Тао, і Клодом Лефором, була дуже корисна. Я був тоді переконаним учасником проекту “Соціалізм чи варварство” (1952–66), головними об’єктами критики якого були догматичний марксизм, сталінізм, класова структура “советського” суспільства, неузгодженість троцькістської позиції і післявоєнний капіталізм (повна протилежність “пізньому”, або западаючому капіталізму). Наша практична діяльність із прицілом на організацію груп самоврядування передбачала співробітництво з пролетарями,

елементів, які, зрозуміло, можуть бути структури. Принаймні, завжди була на таке переміщення. Завжди вважали, ний, творить всередині структури власне структуральности. Ось чому класична думка, зосереджуючись на проблемі структури, могла парадоксально стверджувати, що центр перебуває водночас *всередині структури і поза нею*. Центр перебуває в центрі цілісности, а оскільки не належить до цілісности, то ця цілісність має центр десь-інде. Центр не є центром” (Там само, 460).

Це, звичайно, – дещо парадоксальний висновок. Але ж дійсно, саме той, хто визначає правила гри, керує грою, встановлює її межі, сам не бере участі у цій грі. Його “гра” – в організації гри. Отже, напевно не варто беззастережно ототожнювати центр політичного життя з владною структурою чи носіями влади і навіть конкретними політичними діячами. Це зауваження є тим більш справедливим для “демо-кратичного” суспільства або суспільства, що перебуває на перехідному етапі свого розвитку.

іншими найманими робітниками і студентами. Я вийшов з цього проекту в 1966 році, коли зрозумів, що у фундаменті нашої теорії і практики була відсутня альтернативна фігура пролетаріату (у Марксовому розумінні) як працюючого класу, що усвідомлює свої цілі і завдання. Я прийшов до того, щоб сформулювати ідею “постмодерну” лише наприкінці 1970-х років, після довгого манівця. Термін, навмисне розмитий і двозначний, був запозичений з американського критицизму і праць Іхаб Хассана¹. Я використовував його, щоб “позначити” переростання буржуазного капіталізму з усіма властивими йому протиріччями в глобальну “систему”, що – на горе чи на радість – керує всіма його невідповідностями і (зокрема, на “ідеологічному” фронті, надалі іменованому “культурним”), домагаючись росту і розвитку за допомогою науково-технічних засобів. Тоді я з’ясував кілька моментів: що новий панівний клас керівників поступово, без вкладення капіталу, витісняє приватних власників, що нова робоча сила відрізняється від тієї, що була

жан
франсуа
ліотар

закритими структурами всередині *заборона* (я зумисне вживаю це слово) що центр, який згідно з дефініцією, єди-те, що нею керує, уникаючи при цьому

в дев'ятнадцятому столітті, що перерозподіл доданої вартості відбувається вже зовсім іншим шляхом, і що вимальовується структурний рівень безробіття, навіть незважаючи на те, що тоді ми ще мали повну зайнятість. У цих нових умовах треба було радикально змінити погляд на природу історії і політики.

Р.К.: З огляду на численні визначення "постмодернізму", що мають місце в сучасних дискусіях, чи вважаєте Ви, що первісне трактування цього терміна – у роботах "Стан постмодерна" і "Що таке постмодерн" – зрозуміли невірно? Ви дійсно думаете, що сутність "постмодерну" – це щось більше, ніж просто "історичний період"?

Ж.Ф. Л.: Дійсно, було багато нерозуміння, зокрема, і у мене. І уявлення про періодизацію – наслідок одного з таких "нерозумінь", типово "модерністська" манія. Здається, істотні і невід'ємні риси постмодерну в тому вигляді, в котрому він заявляє про себе сьогодні, є численними. Вони, зокрема, пов'язані із поширенням "міновості" (згадаємо стару добру "мінову

Адже цей центр не є статичним утопі, на зразок такого відомого в психології "перевтілюватися" у нового носія, який суспільно-політичного життя, суб'єкта ітичну ініціативу і політичну волю до її реалізації. Оскільки ж реальним носієм реального, а не тільки помисленого чи уявного політичного життя є живий людський індивід, то логічно припустити, що суб'єктивний центр суспільного життя має віднаходитись не "десь-інде" (наприклад, у світі Ідей Платона, еманациях Абсолютної ідеї Г.Геґеля, божественному світі, іманентній логіці історичного процесу чи у соціальному дискурсі), а саме в межах індивідуального душевно-духовного простору конкретної живої (емпіричної) людини, яка і відкриває, і уможливорює "вільну гру" (Ж.Дерріда) суспільного життя як певної структури, і разом із тим замикає її (окреслює, обмежує, конкретизує). Психічний індивід – здатний до вільного і відповідального творення світу і себе в цьому світі носій свідомості і діяльності, душевності і духовності – є невід'ємним елементом суспільного життя як цілого і є, водночас, автономною

вартість" в Маркса), традиційно значимої в сфері діяльності капіталізму, на досі ще не охоплені об'єкти і сфери: думки, почуття, культуру, дозвілля, хворобу і смерть, сексуальність і т.д. (тоталітарні системи страхітливим чином захопили тут першість, і це вимагало відповідного відгуку і корегування концепції).

Можна також говорити про обмеження "комплексности" у виробничих відносинах, у досягненні цілей і засобах зв'язку – процесі, спрямованому на "оптимізацію" функціонування системи; сюди ж належить ослаблення і навіть катастрофа традиційних цінностей (праці, знання, чесноти, життєвої мети), прямо пов'язаної із кризою освіти у всіх розвинених країнах. Крім того, треба відзначити наявність прихованого нігілізму (у "пасивному", за Ніцше, сенсі) і незадоволеності (за Фройдом), не говорячи вже про хронічне занепокоєння внаслідок відсутності символів, що маскуються під індивідуалізм, цинізм, культ гри, незмінне прагнення підтримувати в собі відчуття святкової веселості, одержимість ідеєю участі і спілкування,

ренням. Він має властивість мігрувати феномена, як домінанта Ухтомського, на певний час і набуває статусу суб'єкта політичної діяльності, що виявляє політичним носієм реального, а не тільки помисленого чи уявного політичного життя є живий людський індивід, то логічно припустити, що суб'єктивний центр суспільного життя має віднаходитись не "десь-інде" (наприклад, у світі Ідей Платона, еманациях Абсолютної ідеї Г.Геґеля, божественному світі, іманентній логіці історичного процесу чи у соціальному дискурсі), а саме в межах індивідуального душевно-духовного простору конкретної живої (емпіричної) людини, яка і відкриває, і уможливорює "вільну гру" (Ж.Дерріда) суспільного життя як певної структури, і разом із тим замикає її (окреслює, обмежує, конкретизує). Психічний індивід – здатний до вільного і відповідального творення світу і себе в цьому світі носій свідомості і діяльності, душевності і духовності – є невід'ємним елементом суспільного життя як цілого і є, водночас, автономною

повернення до коренів. Ця “постмодерністська” ситуація не відкриває нічого нового. Навпаки, заради жаданих свобод західна тяга до знання, що породжує сумнів, і західне прагнення до влади, що породжує панування, “визволили” споконвічний нігілізм, пов’язаний із смертю – богів, Бога, людини. “Система” функціонує вкрай неприродно – за принципом функціонування спочатку найпростішого живого організму, а потім людської істоти і мозку, – здобуваючи необхідну їй енергію з енергетичного хаосу, що первісно іменувалося природою чи космосом (грандіозний результат певного загадкового вибуху... Але у відповідь на Ваше питання про сутність постмодерну я б сказав, що насамперед західна воля відкриває для себе “ніщо” (*neant*) своїх цілей й задумів і у зв’язку з цим виявляє себе населеною чимось, чого вона не розуміє і чим не керує. Деякою “річчю в собі”, що нам опирається. Її ім’я не має значення. Вона “не надається до найменування”, тому що занадто часто є іменованою.

структурою (“вільною грою в самого основу”, що належить і не належить

Натомість, політичне життя доі “полісуб’єктне” утворення, внутрішня ся і обмежується активною, зацікавленою, а також свідомою і відповідальною політичною поведінкою емпіричних людських індивідів, яким справді небайдужі кондиції і перспективи їхнього життя. У цьому розумінні згаданий “соціальний дискурс” – як можливість і здатність “розповідати й аргументувати” – не існує у вигляді окремого надіндивідуального суб’єкта і центратора суспільного життя, а онтично укорінений в психічній реальності конкретної живої людини, яка і виступає (знає вона про це чи не знає, бажає того чи ні) живим тілесно-душевно-духовним центром і суб’єктом політики в широкому розумінні цього слова. До речі, саме з цих позицій реально відстоювати гуманістичну тезу про аксіологічну “нерівноцінність” індивідуальної і суспільної форм буття, маючи на увазі, що саме друга виступає умовою і засобом існування першої. Тобто, все починається і закінчується конкретною людиною, яка

Р.К.: *Як же тоді ми можемо щось про неї сказати? Які маємо свідчення її існування? Як вона себе виявляє?*

жан
франсуа
ліотар

Ж.Ф.Л.: Усі мислителі, письменники і художники Заходу, включно з великими “раціоналістами”, зашпортувалися за цю “річ у собі”, прагнули дати їй назву, усвідомлювали неможливість її ігнорування й визнавали, що жодна „одісея”, жоден “великий наратив” не може її вмістити.

Р.К.: *Це веде нас, зрозуміло, до Вашої знаменитої критики “великих наративів” західної традиції (марксизму, іудеохристиянства, просвітницького раціоналізму і т.п.). Але чи можливо (та й чи бажано) відмовитися від будь-якої оповідної моделі? Чи не можна зробити так, щоб “баєчки” (*petits recits*) могли послужити етико-політичному завданню? Чи не є прихильність до плюралістичної парадигми “маленьких наративів” сумісною, наприклад, з основною турботою про захист прав людини? Властивоя намагаюся зрозуміти таке: чи можливо уникнути релятивізму, рятуючи те*

себе”) і, у цьому розумінні – “сталю соціальною структурі.

цільно розглядати як “поліцентроване” “ігрова” динаміка якого обумовлюється

найліпше в просвітництві, що відповідає загальнолюдським цінностям, не будучи культурно-специфічним? Іншими словами, чи можливо примирити Ваш захист своєрідності, неповторності тієї чи іншої події і явища з певною універсальністю прав і обов'язків, чи справедливостю?

Ж.Ф.Л.: По-перше, я протестую щодо терміну “їудеохристиянство”. Він нагадує про поглинання Тори Євангелієм. Я знаю, цей термін є традиційним. Але, тим не менше, він є несправедливим у глибинному сенсі, і після Голокосту є образою народу, що став жертвою винищення (якщо згадати про політику Ватикану в ті часи). Таким чином, я не впевнений, чи є захист основних прав людини сумісним, як Ви сказали, з належною увагою до цієї події, що затушовується. Чесно кажучи, саме питання сумісності насправді більше мене не турбує, оскільки не є ні лляйбніцевським, ні гегелівським. З одного боку, вочевидь є те, що права повинні захищатися кожним громадянином від “безсоромних” домагань системи вичавити по-

конститує суспільно-політичний в якому вона виступає і суб'єктом виміру припустити, що суспільство центр. Воно є багатовимірним динамічною визначеності, тобто стає окремою реальністю і тотальною цілісністю, лише як результат реального існування і реальної інтеграції окремих індивідуальних осередків суспільно-політичного життя. Саме у цьому сенсі набуває значення теза про “інтерсуб'єктивну” (Е. Гуссерль) й, додамо, – “інтерсуб'єктивну” природу людини. І хіба не це мав на увазі С.Л. Рубінштейн, надаючи їй онтичний статус суцього “у-середині-буття” (4)?

До речі, висловлені твердження не слід нівелювати, асоціюючи їх з уявленнями про “людину взагалі”, що по суті дорівнює поняттям “людство”, “суспільство”. Вони насамперед стосуються кожного конкретного людського індивіда, з якого ці абстракції власне і були витворені наукою. На думку Е. Гуссерля, суспільство – це не просто сума окремих особистостей. Це особистість у точному розумінні

трібну їй ефективність; з іншого боку – ми в неоплатному боргу перед тією “річчю”, про яку ми вже говорили. Навіщо прагнути сполучити, примирити ці обставини? Такого роду “братань” треба завжди остерігатися.

Р.К.: Чому? Можете навести приклад?

Ж.Ф.Л.: Будь ласка. Гайдеггер, автор книги “Буття і час”, що витлумачує політичні погляди “Майн кампф” як привід для міркувань про страх буття (*Dasein*).

Р.К.: Ви хочете сказати, що не можна використовувати “баєчки” у боротьбі за основні права людини?

Ж.Ф.Л.: Я хочу сказати, що було б марною справою серйозно обговорювати використання *petits recits*. Завжди і скрізь, у Тибеті, на Амазонці чи ще десь, це вони використовують нас, щоб висловити себе. Вони оголюють ілюзію величного і грандіозного. Шекспірівські кухні і стайні висміюють трагедії двору, так само як у Рабле низькі персонажі передражнюють всезнаючих і могутніх. Усе мале майже неодмінно є комічним. Сміятися – значить визнати, що

простір і час свого власного життя, центром, і діячем. З цих позицій прамає не один життєвий вимір, і не один мічний утворенням, яке набуває онтич-

є щось невимовне словами, і трагічна його драматизація чистої води марнославство, марнота марнот. У цьому сенсі Беккет теж смішний. Але на такій основі не створиш партії гуманістів.

Р.К.: Чи вірно, що Ваш відхід від проєктів, пов'язаних із Просвітництвом і марксизмом, неодмінно дає привід звинувачувати Вас у “неоконсерватизмі”, як стверджують Хабермас та інші? Як тепер Ви оцінюєте політичні погляди, сприйняті Вами в рамках проєкту “Соціалізм чи варварство”?

Ж.Ф.Л.: Логічно обвинувачувати “постмодернізм” (термін, що я ніколи не використовую стосовно своєї роботи) у “неоконсерватизмі”, якщо ти сам є прихильником модерністського проєкту. Відповідно модерністській упертості можна дорікати в “археопрогресивізм”... Я ніколи не використовував подібні терміни, щоб провести грань між собою, з одного боку, і Хабермасом і його послідовниками, з іншого. Ця риторика політичних трибуналів мала деякий сенс, коли конфлікти думки негайно переводилися у площину суспільної трагедії: людина зо-

бов'язана була урочисто засудити Ворога, що був по інший бік. Хабермас явно помилився стосовно своєї епохи, прийнявши її за якусь іншу. Я ніколи не дивився на його етичні дискурси як на ворожу ідеологію.

Р. К.: Як би Ви охарактеризували етичну і політичну мотивацію в аргументах Вашої роботи “Стан постмодерну” і наступних праць, таких, як “Антигуманне”? Яка суть заяви Аполлінера, що художникам та інтелектуалам у наші дні варто зробитися “антигуманними”? Чи означає це, що постмодернізм не сумісний із “гуманізмом”?

Ж.Ф.Л.: Дозвольте повторити, я використовую термін “постмодернізм” лише як зручний ярлик для певного напрямку чи школи (у літературній критиці, в архітектурі). Я особисто надаю перевагу термінам “постмодерн” і “постсучасність”. Я навожу цей вислів Аполлінера (узятий з твору “Художники-кубісти” і застосований до кубізму загалом), тому що він стверджує, що антигуманне в нас є річчю непізнаною (*la chose tessonnie*), єдиним справжнім ресурсом

жан
франсуа
ліотар

цього слова. Суспільство може мати і волю до самоперетворення, причому актах окремої особистості (Див. 3,110). свобідні волящі суб'єкти, діяльнісно зайого перетворюючі. Бажаємо ми того чи ні, добре це чи погано, ми діємо так. ...Це насамперед нам диктує природне почуття, яке явно вкорінене у платонівській аналогії між одиничною людиною і суспільством” (Див. Там само, 112). Спільнота є особистісна, складена із окремих тіл і все ж таки зв'язана суб'єктивність. Вона час від часу може діяти “багатоголово”, але при цьому “безголово”, тобто не інтегруючись у “єдність вольової суб'єктивності і не стаючи аналогом діяльності окремого суб'єкта”. Більше того, така спільнота може стати “особистістю більш високого порядку”, може “створити єдиний образ практичного розуму, “етичного” життя”, але “це слід розуміти в дійсній аналогії з окремим етичним життям” (Див. Там само, 122).

свідомість, самосвідомість, самооцінку ці акти знаходять свій фундамент у “Ми, – наголошує Е. Гуссерль, – люди, лучені у світ, що нас оточує, постійно

мистецтва, літератури і міркувань. Візьміть “Досвіди”, “Похвалу Дурості”, “Племінника Рамо”: гуманізм завжди був антигуманізмом.

Р.К.: Мене цікавлять політичні висновки з цієї позиції, особливо як вони змальовані у Ваших “Політичних творах”. Не могли б Ви конкретизувати обговорюване там розходження між “специфічно інтелектуальним” і “органічно інтелектуальним”? Чи і надалі інтелектуальне має вагу в проекті емансипації? І яка критична функція залишається філософу (якщо залишається), коли він вже проголосив смерть “сучасної ідеї універсального суб’єкта знання”? Чи повинен інтелектуал доби постмодерну обмежувати себе, як Ви пропонуєте, “розв’язанням питань, поставлених перед громадянином конкретної країни в конкретний момент”?

Ж.Ф.Л.: Інтелектуалові відведена визначена роль у країнах, маргінальних за рівнем розвитку. Там його робота сама є доказом і його емансипації, і його причетності; і головна проблема, перед якою стоять такі країни – це емансипація без зради

Тому виглядає досить дискусійного, головного чи основного суб’єкту підпорядковуються всі менші живих індивідів. Суб’єктно-психологічне індивідуального укорінене в самій його природі. Адже, суспільство виникло і отримало розвиток у зв’язку з потребою людини вижити біологічно, а надалі – стати і бути душевно-духовною істотою. Отже, суспільство, у цьому розумінні є, насамперед, умова, засіб, інструмент, спосіб забезпечення індивідуального існування і розвитку кожної окремої людини. Суспільство є нічим іншим, як функцією окремої людини. Розвиток суспільства знову ж таки є похідною від бажання кожного і всіх жити краще і актуалізувати свої індивідуальні сутнісні сили. Навіть тези про соціалізацію та інтеріоризацію не здатні спростувати чи знецінити індивідуально орієнтований суб’єктний психологічний підхід до інтерпретації суспільного життя та його феноменів. Адже, не абстрактне суспільство надає молодому чоловікові можливість стати людиною, а конкретні емпіричні особи: батьки, вихователі, учителі, автори книжок

місцевої культури. (Тут доводиться констатувати явище фундаменталізму з його терористичною стратегією убивств з ідейно-політичних мотивів.) Навпаки, у країнах розвинених, котрі займають привілейоване становище (а ми знаємо, яким ганебно вибірковим може бути цей привілей), такі великі “свідки обвинувачення”, як Вольтер, Золя, Грамши, Хоркхаймер, Рассел, мабуть, уже не грають колишньої ролі. За старих часів емансипація перебувала під загрозою й у самій Європі з її абсолютизмом і тоталітаризмом, і діяльність цих, вже тоді видатних особистостей, сама була спричинена громадянськими свободами. Сьогодні ми спостерігаємо іншу картину, коли критичні роботи мають незначне поширення і рідко читаються, крім тих випадків, коли вони, потрапивши в поле зору засобів масової інформації, задовольняють запити в культурній продукції певної частини населення. Властиво, людині, що виступає за громадянські свободи на радіо чи на телебаченні, не потрібне знання першоджерела; досить того, що її красномовство і “при-

ним твердження про людство як визначення діяльності (А.В. Брушлінський), значущі суб’єкти, включаючи конкретні залежності суспільного життя

сутність” на трибуні виявляться вагоміші (тобто переконливіші і результативніші) від аргументів інших професіоналів мас-медіа чи навіть інших мислителів, письменників і діячів мистецтва. Єдиний виняток тут складають вчені, та й ті лише тому, що система абсолютизує науково-технічні досягнення.

Р.К.: У своїй книзі “Смерть інтелектуала” Ви говорите про “нову відповідальність” інтелектуалів у розв’язанні неможливого завдання – про “відповідальність за розрізнення інтелекту і параної, від котрої і походить “модернізм”. Що Ви маєте на увазі під цією “параноєю”? І як ми усі повинні відрізнити нову відповідальність постмодерністського “інтелекту” від безвідповідальності ірраціоналізму?

Ж.Ф.Л.: До певної міри раціоналізм є параноєю дискурсу: я буду говорити все, знати все, володіти усім, бути усім. Ніщо не промине повз мою увагу. З іншого боку, література теж зобов’язана тут підкоритися, тому що, як сказав (слідом за Кафкою) Жорж Батай, вона ніким і нічим

тощо. У свою чергу, старші передають а пропустивши його через себе, зробивши хологічним.

Отже, індивідуально зорієнтована життя не обмежується тільки питанням про індивідуальні потреби, необхідність і неможливість задоволення яких примусили людей згуртуватися у політичні спільноти. Досить переконливим є погляд на суспільство як специфічне зосередження засобів і умов, яке кожна окрема емпірична людина створює і використовує для свого власне людського розвитку і яке передає наступним поколінням. Тільки у такому розумінні (у поєднанні з живою душевно-духовною природою конкретної людини) суспільство може розглядатися не як уявне, надіндивідуальне, епіфеноменальне утворення, а як реальна жива система, що за визначенням не може мати самостійної мети, надбудованої над метою і сенсом життя конкретної людини. Суспільно-політичне життя є найважливішою умовою, але не причиною життя індивідуального. Ніяке суспільство ніколи самотужки не зможе породити ні генія, ні злочинця. Як геній,

ні на що не уповноважена. “Річ”, що вимагає жан франсуа ліотар
втілення в літературі чи мистецтві, не має права цього вимагати. Ця “безвідповідальність” є найбільшою відповідальністю у значенні збереження уваги до Іншого, котрий не є ні співрозмовником, ні стороною в суперечках, що закриваються. Істотно важливо, вважала Ніна Берберова, оберігати цю “таємницю” від системи, котра хоче бачити і знати все, мати відповіді на все, розмінювати усе. Нам треба гарненько перечитати Оруелла.

Р.К.: Що дає Ваша ідея “антигуманізму” у руслі постмодерну нашому розумінню “громадського обов’язку”? Чи думаєте Ви, що традиційні концепції нації, держави і громадянського суспільства адекватні Вашому аналізу? Чи повинні загальноприйняті уявлення про соціальний прогрес змінитися при переході до ідей постмодерну?

Ж.Ф.Л.: Вибух із середини великих тоталітарних режимів, породжених “мріями модерну”, викликає ностальгію за “природними співтовариствами”, заснованими на спільності крові, землі, мови, традиції. Вірність

досвід людства молодшим не прямо, досвідом власним, індивідуально-пси-

інтерпретація суспільно-політичного

демосу здобуває тут пріоритет над повагою до республіканського ідеалу. Водночас останній є лише зовнішньою оболонкою, зовнішнім лиском законности для системи, для того щоб вимагати від усіх країн світу залишатися відкритими для вільної циркуляції товарів, послуг і функціонування засобів комунікації. Насправді для Республіки істотно важливо бути всезагальною. Заради цього “ринку” дозволено прийняти світові масштаби. Ось чому сьогодні привілей суверенітету, яким національні держави користувалися якнайбільше протягом декількох століть, виявляється перешкодою подальшому розвитку на кожній території багатонаціональних взаємозв'язків, укоріненню іммігрантів, міжнародної безпеки... Усупереч зовнішній видимості, може виявитися так, що реалізувати концепцію єдиної Європи легше через федерацію “природних співтовариств” (“регіонів” на кшталт Баварії, Шотландії, Фландрії, Каталонії й ін.), ніж через суверенні держави, – з урахуванням усіляких небезпек, котрі притаманні домінуванню *демосу* в кожному з цих співтовариств.

так і злочинець є витвором індивідуально важко завдяки соціальним умовам,

Отже, тільки людина як окрема не, безтілесне суще, може мислитися ного життя. У кожній емпіричній людській істоті закладений потенціал політичної активності, спрямованої на встановлення оптимальних стосунків зі своїм соціальним оточенням. І в залежності від різних умов (внутрішніх і зовнішніх) цей потенціал так чи інакше актуалізується. Або у формі висловленого собі наодинці невдоволення політичною ситуацією, що склалася, або у формі активної самовідданої політичної боротьби за свободу свого народу чи за його краще життя. І саме тому, що кожний індивід є потенційним суб'єктом політичної діяльності, історія знає видатних політичних діячів, зусиллями яких те чи інше суспільство і людство в цілому розв'язувало суперечності свого існування і подальшого розвитку.

Р.К.: *Очевидно, такий сценарій підтримав би Вашу переконаність у тому, що місце модерністської категорії “всесвітнього мислителя” посяде “симптоматолог”, котрий орієнтується тільки на явища нездоланного розходження (le differend). Але чи не означає це кінець філософії як академічної дисципліни? Що, по-вашому, є зараз функцією філософії і системи викладання та навчання взагалі?*

Ж.Ф.Л.: Не слід забувати, що філософія лише нещодавно, а саме в 1811 році в Берліні, була визнана академічною дисципліною. В античності та Середньовіччі людей не навчали філософії, їх вчили філософствувати. То було питання радше “вивчення”, ніж “викладання”. За Кантом, це означає вчитися знаходити свій шлях мислення. Чи, якщо згадати Вітгенштайна, найважливішим положенням філософського пошукування є його формула “Я більше не знаю, де перебуваю”. Філософствування не дає очевидної користі суспільству. Це, зрозуміло, визнавав Кант, і цим пояснюється те, що філософські факультети ніколи не були такими престижними,

альної людської життєдіяльності: переле, нерідко і всупереч їм.

жива істота, а не якась надіндивідуальсправжнім суб'єктом суспільно-політич-

як медичні, юридичні й економічні (не кажучи вже про природничі науки). Філософу завжди нелегко домогтися статусу фахівця. І такий стан речей фактично витікає із суперечки Сократа із софістами. Можна хіба що говорити про присутність (котра не дорого коштує) у педагогічних інститутах непрофільної дисципліни, якщо вона націлена на формування “освічених громадян”, здатних орієнтуватися в складних суспільних ситуаціях, але в цілому нинішня система продукує тільки потрібних фахівців. Здатність до міркування і споглядання їй не особливо потрібна. І стане потрібна ще менше із появою більш складних і витончених, аніж цифрові комп’ютери, автоматичних систем. Значна частина філософії як академічної дисципліни вже зараз націлена (прямо чи опосередковано) на дослідження в галузі “штучних” мов. І неминучим наслідком цього є те, що ті, хто продовжує займатися чимось, не придатним для прямого використання, виявляється наполовину усередині системи, наполовину поза нею. Я думаю і сподіваюся, що філософії вдасться

Проте, як відомо, ця потенція можливість актуалізації, або ж набуває вияву, коли за зовнішньою суб’єктністю і це має свої пояснення.

Розвиток суспільного організму супроводжується постійним і далеко не завжди прогнозованим ускладненням соціально-економічних, соціально-політичних і соціально-психологічних відношень і відносин. Кількісні зміни переходять у якісні. Одні з них призводять до розвитку, інші – надовго знецінюють досягнуте. Тому кожна зріла людина так чи інакше повинна визначитись і знайти своє місце в суспільно-політичній ситуації, що постійно змінюється. При цьому можливі різні прояви її активності, зокрема, як: просоціальної чи асоціальної; конструктивної, чи деструктивної, зацікавленої чи індіферентної; провладної чи опозиційної; адаптивно-приспосовницької чи революційно-перетворювальної, широко- чи вузькомасштабної; організованої чи стихійної, компромісної чи безкомпромісної тощо. Однак, за великим рахунком, всі існуючі різновиди індивідуальних політичних позицій і стратегій можуть бути

протриматися в такий спосіб ще доволі тривалий час, незважаючи на зростаючу втрату довіри до неї (що, утім, додає цій науці деякої елітарності).

Р.К.: *Значна частина Ваших робіт присвячена взаємозв’язку між естетикою і політикою. Чому уявлення про “піднесене”, зокрема, як його сформулював Кант у своїй третій “Критиці”, посіло настільки кардинальне місце у Ваших міркуваннях з приводу цього взаємозв’язку?*

Ж.Ф.Л.: Те, що від Канта до Адорно час-то називали “естетичним”, належить до тієї галузі, де раціональне мислення наштовхується на щось, що чинить лютий опір в собі самому. Ця “творчість” – деякий спосіб творення, що є мистецтвом, “переживання абсолюту”, те, що Кант конкретизує у своєму творі “Аналітика піднесеного”. Я думаю, там можна знайти щось подібне до пригадування (анамнесис, проведений у “критичних” термінах) відношення будь-якої думки – споглядальної, літературної, образотворчої, музичної – до невідомого

жан
франсуа
ліотар

далеко не завжди знаходить для себе неадекватних, спотворених форм приховується войовнича об’єктність.

“чогось”, що цю думку населяє. Це відношення неминуче є одним з *differend* усередині думки, одночасно здатної і не здатної до абсолюту – цього “переживання духу”, а не природи, як сприйняття прекрасного. Кант повторює слова: *Widerstreit, Widerstand, Unangemessenheit*². Цими ж словами і Ван Гог, і Джойс, і Шьонберг, і Кьєркегор чи Беккет (імена обрані довільно) могли б сказати про суворе випробування думки, що прагне до абсолюту. Можна навіть додати, що така думка породжує “симптоми”. Так це є для більшості з нас, для кого прагнення до абсолюту є настільки ж настійним, як і для перерахованих письменників і художників. Але загадка “естетичного” полягає в тому, що вони роблять з цього *angoisse*³ твір мистецтва.

Р.К.: *Оскільки таким є Ваше розуміння Канта, Гайдеггера, Адорно та Дерріди, чи не схилиєтеся Ви до думки, що мислитель, чи “симптоматолог”, повинен черпати натхнення радше в мистецтві і літературі, ніж у традиційних дискурсах про епістемологію й онтологію?*

укладені в два протилежні типи, а активності. Об'єктної – коли людина трібно протистояти тому в суспільно-і погоджується (більш чи менш свідомо за неї вирішували інші. Суб'єктної – коли вона вважає себе автором власного життя і починає активно боротися за свої соціальні права, за устрій, владу, курс і напрям соціального розвитку, що, на її думку, є найбільш прийнятними і перспективними для неї.

Як учив К. Маркс, людина не робить нічого такого, що не відповідає її власним потребам. Тому, утопічними є думки, щодо дієвості мотивації типу “боротися за світле майбутнє свого народу і всього людства”, безвідносно до власних цілей і цінностей. Реально людина суцільно і по-справжньому віддається політичній боротьбі лише тоді, коли вимушена відстоювати власні права чи знає як і прагне виправити те, що її не влаштовує, змінити ситуацію на краще. Зрозуміло, що у неї можуть з'являтися однодумці, від чого суб'єктна політична сила буде множитися і зростати за рахунок організованості,

Ж.Ф.Л.: Думаю, що так. Але я також думаю, що, наприклад, онтологія – можливо негативна – неодмінно виявиться в царині літератури і мистецтва. Чому? Тому що в цій сфері буття (чи ніщо) не розглядається з посиленням на пізнавальний дискурс. Воно не проєктується, не ставиться уявою на місце, відведене спеціально для того, *про що* мають намір говорити, як у випадку найсерйознішої епістемології. Навпаки, до нього наближаються в “поетично конкретній” манері, воно є пережитим й усвідомленим як щось призначене до негайного розв'язання, безумовно, але не явно присутнє. Яке слово тут, який колір там, який звук чи яка мелодія? Звідки нам *знати*? Це – не питання знання. Буття (чи ніщо) не чекає під дверима. Воно вже живе у вас, чекаючи будь-якої форми, у якій ви запропонуєте йому негайно оселитися.

Р.К.: *Ваше протиставлення “прочитання” теорії (чи інтерпретації) полегшує, на Вашу думку, можливість естетичного й етичного судження? Якщо ми залишимо поза увагою “зміст” на угоду нездоланній*

саме: об'єктної і суб'єктної політичної не вважає за можливе чи навіть по-політичному житті, що її не влаштовує і відкрито) на те, щоб доленосні питання

унікальності події, чи не виявиться знищеною сама основа судження, котру прийнятим у суспільстві способом могли б розділити з нами й інші? Як це поєднується із солідарністю – чи з тим, на що посилається Ханна Арендт (знов-таки у зв'язку з Кантом) як на “репрезентативне мислення”, що є, на її погляд, обов'язковим інструментом для етичного судження?

Ж.Ф.Л.: Теорія – це система тверджень, сформульованих ясно і недвозначно в певних термінах і відповідно до встановленого синтаксису. Передбачається, що ці твердження пояснюють усі явища, що виникають у сфері, до якої застосована дана теорія. (Я не обговорю тут ґрунтовні інтуїтивістські заперечення, чи заперечення, пов'язані із теоремою незамкнених дискурсивних систем та спрямовані проти цієї аксіоматичної моделі.) Жодне естетичне чи етичне судження ніколи не задовольнить умови такої системи. Дуже часто це пов'язано, за Фройдом, з підсвідомим бажанням. І це завжди небезпечно. Завдання полягає в тому, щоб зробити

про що писав „незабутній” В.І. Ленін. гічних умов ця сила може деіндивідуалізуватися і штучно набувати лад з КПСС. Саме така деперсоніфікація і містифікація колективного політичного суб'єкта як окремого, реально існуючого суцього, створює можливість для деструктивного перерозподілу суб'єктності в конкретному соціумі (5).

Дійсно, якщо конкретній країні, а отже кожному її громадянину загрожує небезпека поневолення, відбувається частковий добровільно-примусовий перерозподіл індивідуального суб'єктного потенціалу на користь владних і силових структур. Проте, коли ця небезпека минає чи долається, влада, як правило, не поспішає повернути делеговану чи позичену їй суб'єктність індивідуальним власникам останньої. Саме цим пояснюється феномен “відшукування ворогів”, підтримування у народі відчуття загрози, до чого завжди вдавалися владарі в тоталітарних суспільствах.

таке судження “чистим”, безкорисливим, вільним від наслідків (концептуалізованих чи ні) і від усього, що ставить його в залежність від чого-небудь, крім замилювання справедливостю і красою. Тільки з урахуванням такого обмеження подібне судження може претендувати на те, що його розділять з вами й інші. Кожен намагається висувати докази “за” чи “проти”, але в дійсності можна розраховувати лише на здатність інших прийняти того ж роду обмеження чи “позбавлення” (*denument*). Арендт сміливо зараховує кантівську категорію *sensus communis*⁴ до сфери суспільного і до міжособистісної солідарності, так, ніби це – якийсь різновид “взаємного почуття”. Але в Канта *sensus communis* ретельно простежене і виведене із трансцендентальної спорідненості

між різними типами мислення на основі пережитого “досвіду” щастя, котрий “об'єкт” може зненацька набути. Більше того, Арендт, схоже, зовсім ігнорує випадок – як на мене, навіть більш значущий, – коли мислення користує не зі своєї спорідненості, а, навпаки, зі своєї

жан
франсуа
ліотар

розз'єднаности; такою є справа з категорією “піднесеного”, котре теж вимагає, щоб його визнали усі. Що ж стосується *етичного* вибору, то якби такому вибору довелося на своє виправдання і підтримку залучити теорії Блага чи Справедливости, він би негайно втратив право називатися етичним. Чому? Тому що, підпорядкувавшись теорії, втратив би всю відповідальність за рішення, що виноситися. Вибір, судження є етичними тільки тоді, коли не шукають обґрунтування і виправдання своєї “авторитетности” (доступної для розуміння чи ні), коли самі беруть на себе відповідальність за свою “авторитетність”. Мучитель-есесівець є низьким не тому, що “теорія” Гітлера була фальшивою, а тому, що відмовляється від власної відповідальности і вважає, що його виправдує необхідність підкорятися. Арендт говорить про це як про “банальність зла”, тобто вульгаризацію відповідальности “необхідністю”. Необхідністю тут є убогість, але і вона, необхідність, також є теорією убогости моралі.

Повернення узурпованої суб'єкт-еволюційним чи революційним шляхом, Але це так чи інакше має відбуватися. в цілому в своєму історичному русі із себе раба”, перетворити необхідність в можливість, подолати об'єктність і утвердити суб'єктність, а отже, перейти від зовнішніх до внутрішніх, автентичних цінностей людського життя-буття.

Зрозуміло, що суб'єкту позицію у політичному житті кожна людина займає в залежності від її індивідуально-психологічних, вікових, статевих, світоглядних особливостей, сімейного стану, стану здоров'я, в залежності від власного і запозиченого досвіду взаємодії з органами держави і влади тощо. В одних випадках індивідуальне життя конкретної людини може складатися таким чином, що вона буває вимушена включитися у політичну боротьбу, віддавати їй всю свою життєву енергію, всі свої сили. Дещо інша психологічна ситуація має місце тоді, коли політика виступає для людини

Р.К.: *Якщо існуюча політика визначена як тоталітарна модель “великого нарративу”, чи можливо взагалі переміститися від етики поділу (differend) до політики спільних дій? Чи вважаєте Ви, що герменевтика, структуралізм і критична теорія неодмінно спрямовані до тоталізуючої парадигми “великого нарративу”? Чи можливий діалог між цими філософськими підходами і Вашим власним?*

Ж.Ф.Л.: Такий діалог завжди можливий. Але довіра до діалогів – це герменевтичний забобон. Чи можете Ви уявити собі Антонена Арто⁵, що веде діалог з Біллом Клінтоном? Пристрасть до діалогу – пересічна пристрасть. Усе справжнє і щире – узгоджене з Істиною – уникає діалогу. Мої колеги-філософи не читали Фрейда. Якби читали, то принаймні засвоїли б, що діалог є наскрізь пронизаним підсвідомими імпульсами, вигодуваними на неконтрольованих переносах і контрпереносах. І вони б довідалися, що контрольований перенос, котрий важче всього досягається у взаєминах з іншою людиною, не має нічого спільного з “діалогом”. Звідси впли-

ности може відбуватися по-різному – через реформування чи повстання. Адже кожна окрема людина і людство власне і прагне “по краплині витиснути

ває, що немає ніяких протипоказань проти політики спільних дій, і нам варто віддати себе в її розпорядження. За умови, звичайно, що ми будемо бачити в ній швидше корисну, аніж цілющу цінність. Це є мінімальною умовою для того, щоб зберегти елементарні права людства як такого.

Р.К.: Чи не прирікають Вас Ваші концепції “непредставницького” і “непорівнянного” до нескінченної “деконструктивної” практики і, таким чином, чи не перешкоджають висуненню раціональної, ясної і послідовної моделі справедливості і блага? Як Ваша думка у цій царині співвідноситься з поглядами Дерріди і Левінаса ?

Ж.Ф.Л.: Повторюю – не існує “раціональної, ясної і послідовної моделі” справедливості і несправедливості. Така модель є мрією системи, котру хтось подібний до Ролса наївно пропонує втілити в життя. Згадайте історію – у ній стільки викликає несприйняття – аборти, розлучення, гомосексуалізм, тілесні покарання (самі по собі гріх), старість, смерть, – проте є й народ-

у вигляді професійного інтересу, є для самоактуалізації, реалізації творчості. І зовсім інший випадок, коли “годує”, забезпечує персональну недовласний бізнес тощо. Щодо останнього варіанту можна говорити про неадекватну, викривлену, а, по суті, об’єктну форму участі у політиці.

Шлях у політику можливий також через механізми політичної мобілізації, прилучення індивіда до діяльності якоїсь політичної структури. Проте, його політична доля може знову ж таки скластися за об’єктним сценарієм: статиста, партійного функціонера, виконавця волі лідера тощо. Аби піднятися до власне суб’єктного рівня політичної активності, до рівня політичного діяча, індивід повинен, насамперед, здолати в собі об’єктну залежність від зовнішніх чинників і зорієнтуватися на внутрішні, сутнісні критерії людського буття. Дійсним суб’єктом політичної активності може вважатися індивід,

і турбота про хворих, і гостинність... “Так” і “ні” послідовно присутні в кожній з цих ситуацій, а філософи завжди примудрялися ці ситуації “раціоналізувати”. Чи чули колись мої колеги, що “раціоналізувати” за суттю є спорідненим вислову “давати раціоналістичне пояснення”? Пряма дорога до скептицизму. Цьому я би протиставив важкий анамнезис, котрий уточнює: “у моїй душі й у моєму несвідомому”... Що ж стосується тих, хто слідом за Спінозою і Гегелем вважає несуттєвою оцінку будь-кого, – не думаю, що вони усвідомлюють те, що Бог (включаючи *Natura naturans*⁶) є мертвим. Це з царини того, що Левінас рішуче називає ризиком, до якого вдаються, щоб збагнути Інше в інших людях. Це не є повсякденною реальністю на кшталт операцій на уолл-стрітвській фондовій біржі, про які послідовний прихильник ідей Ролса читає у вечірній газеті. На закінчення скажу: що стосується “деконструктивного” мислення, котре я поважаю і котре також має своїм предметом “нерозв’язування”, то воно зазнає проблем із

жан
франсуа
ліотар

судженнями й оцінками (*Urteil*). Цього слід було очікувати; і в мене є підстави думати, що воно цим стурбоване.

Р.К.: Чи є політика *differend* неминуче політикою нескінченної риторичної суперечки, в котрій ніхто не дійде жодного висновку? Невже усе закінчиться паралогізмом і парадоксом? Анархізм як остання поза? Інакомислення як останній ключ?

Ж.Ф.Л.: Не існує “політики *differend*”. Просто не існує. *Differend* може породити лише жажливу меланхолію, практику споглядання, поезику.

Р.К.: Чи може політика постмодерну зробити щось більше, ніж виявити проблеми політичного як системи представництва (функція західної політики з часів Платона)? Чи існує, на Ваш погляд, якась альтернатива пануючій системі споживання й обміну, крім самокритики поразки, що кидає нас у лабіринт, але не пропонує жодного виходу назовні?

Ж.Ф.Л.: Я щиро переконаний, що нічого не існує зовні, за межами системи. Існує щось нижче, те, що

що бачить у політиці не стільки засіб, вання прав і свобод, прийняття рішень, буту кожного члена громади, які забезпечують можливість її розвитку діяльності не фіксується на руйнівній, деструктивній позиції, а виявляє себе, насамперед, у розробці і запровадженні конструктивної альтернативи існуючому з урахуванням потреб і логіки розвитку власне людського в людини і в суспільстві.

Таким чином, ні містичні сили, ні групові феномени типу партій чи рухів, ні революційні ідеї чи соціальні дискурси самі по собі не можуть виступати суб'єктами політичного життя. Таким реальним суб'єктом може мислитися і бути лише окрема емпірична особа, для якої політика набуває значення мистецтва гармонізації суспільства заради добробуту і особистісного розвитку кожного його громадянина і для якої внутрішні цінності людського життя домінують над зовнішніми.

Фройд пов'язував із дитячою свідомістю. Будь-який “культурний продукт” цього щось сам по собі буде помилковим, сповненим невідповідностей, промахом (*meprise*), марною розтратою сил. Його якість як засобу боротьби з абсолютним, можливо, буде визнано коли-небудь читачем, слухачем чи глядачем.

Р.К.: А звинувачення в “поразковості”?

Ж.Ф.Л.: “Поразковість”, як Ви її розумієте, завжди була фактом серйозним, що вселяє страх (*le fait du serieux*). Кожна вірна думка знає, що буде переможена. Аристотелівська *episteme* знала про себе, що вона є безпомічною перед обличчям *pollakis*, котрий протиставляє їй Буття. Те ж саме стосується платонівського ідеалізму перед обличчям *chora*. У звільненому від доктринерських прикрас вигляді західна думка завжди являла собою опір. Опір – це шлях переможених, котрі не визнають своєї поразки. Але претензія на тріумф – у римському сенсі – є найгіршим видом дурости і нерозсудливості. Те саме, що “зовні”, не дозволяє до себе підступитися, загрожуючи вогнем. У цьому

скільки мету своєї діяльності: відстоюючи зорієнтовані на підвищення добробуту захищеність кожної конкретної тощо. Справжній суб'єкт політичної

немає нічого романтичного, це навіть “реалістично”, якщо йдеться про зв’язок зі словом *res*, “річ”. Ось чому настільки важкою і настільки смиренною є ця справа – “вчитися філософствувати”, чи займатися живописом, писати музику, знімати кіно. Учнівство не має кінця, остаточного виконання зобов’язань і остаточного розв’язання проблеми. Можна домогтися певного успіху, але чи залишиться хто-небудь задоволеним? Не існує поразковости в цьому періодично повторюваному розчаруванні, лише, як виняток, для тих, хто прихильний до фантазії про повну реалізацію, завершення і виконання в системі, що вимагає від вас відповідности.

Р.К.: *І останнє. Якщо політика differend не пропонує проект подальшого розвитку, чи будете Ви стверджувати, що Ваша ідея “іммеморіального” (тобто такого, що є несуттєвим для пам’яті, проте не буде забутим) ставить перед нами вкрай важливе завдання анамнесису, як Ви це називаєте, спонукуючи до постійного, завзятого тлумачення нашої культури? Чи на-*

“Філософія суб’єкта”, за висловом Європі “карнавалом внутрішнього”. аби свято віднайдення, відтворення і захопило і ту частину європейського України.

явна отут певна стратегія постмодерну, що полягає в озиранні на минуле, замість того, щоб виступати його представником, – стратегія, що могла б запропонувати більше можливостей для змін, ніж просвітницька одержимість майбутнім прогресом ?

Ж.Ф.Л.: Це останнє запитання може, ймовірно, здатися втішним. Але вибір варіанту руху – *назад* чи *уперед* – є, власне кажучи, вкрай убогим стосовно категорії часу. Така альтернатива зводить час до двох протилежностей – *раніше* і *потім*. Терміном “іммеморіальний” я намагаюся виразити інший час, у якому те, що пройшло, підтримує присутність минулого, і *забуте* залишається *незабутнім* саме тому, що є забутим. От що я розумію під анамнесисом, пригадуванням, – на противагу пам’яті. У часі, котрий встановлюється за допомогою концепції і волі, проект подальшого розвитку є лише “проекцією” нинішніх обставин на майбутнє (як у “футурології”), котра ставить перешкоду події, підготовляє її, уявляє її собі, керує нею заздалегідь. Таким є час

жан
франсуа
ліотар

люванням Ж.-П. Сартра, пронеслась Будемо сподіватися і щось таке робити, розвитку людського в людині невдовзі континенту, до якого належить наша

- 1.Тиллих П. Систематическое богословие. – СПб.: «Алетейя» 1998.
- 2.Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./ За ред. М.Зубрицької. – Львів: “Літопис”, 1996
- 3.Гуссерль Э. Статті об обновлении. – “Вопросы философии”, № 4, 1997, с.109-135
- 4.Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М.: Изд-во АН СССР. 1957.
- 5.Татенко В.О. Про теоретико-методологічні засади психологічного дослідження суспільних явищ / Наук. студії із соціальної та політ. психології: 36.статей. - К.: Агрпромовидав України, 2000. - Вип. 2(5)

віталій
татенко

Пентагону, ФБР, служб безпеки. Навпаки, те, що я називаю анамнесисом, є протилежністю генеалогії, що розуміється як повернення до “джерел” (котра завжди є лише зворотною проекцією). Анамнесис переробляє залишки, котрі перебувають усе ще там, у сьогодні, десь біля нас. Стосовно того, що *ще не є там*, що ще повинно прийти (*l'd-venir*), то це не є питанням майбутнього (*fruit*) як такого (латинський корінь *fruit* означає “було, пройшло”), питання торкається невизначеності приходу того, чого ще тільки чекають. Того, на що сподіваються, чого побоюються, чому дивуються, – у будь-якому випадку це є чимось *непередбаченим*. Воно прийде; але *що саме* це буде – от питання. Отже, насправді не можна просто балакати про “стратегію постмодерну”. Якщо існує ворог (незрозуміла примітивність, можливо, нейтральна сила, що водночас лякає і очікується із нетерпінням), то цей ворог живе усередині кожного з нас. Важкість завдання “прокладання шляху” полягає в тому, щоб не дуже помилитися в стратегії. Керуватися можна

лише неясним відчуттям правильності (*justesse*). Але зазвичай, хтось ніколи не буває задоволеним обраною стратегією, а інший чогось не розуміє. Залишається тільки читати листи Вінсента фан Гоха, Арто чи Кафки, “Сповідь” Блаженного Августина чи “Досвіди” Монтеня, вивчати життя Анджело де Фоліньйо чи праці Генрі Джеймса (бачите, наскільки “постмодерн” не прив’язаний до якогось конкретного історичного періоду), щоб усвідомити для себе, з якого роду опором вони зіштовхувалися. Не можна злословити й обмовляти під видом тлумачення те, що усередині себе залишається шифром, таємницею (*crypte*). Замість того щоб робити з таємного загальнодоступне і загальноживане, ми зобов’язані прагнути віддати належне його незначності. От що буде правильним. От у чому істина.

Переклав Володимир Євкілев

маніпуляція
свідомістю
як спосіб
ведення
війни

ярослав
сватко

¹ Американський літературознавець, котрий воскресив у 1960-х рр. термін, “пост-модернізм”

² Зіткнення, опір, розрив (*нім.*).

³ Томління (*франц.*)

⁴ Здоровий глузд; розум (*лат.*).

⁵ Французький актор, режисер, художник, поет.

⁶ Природа, що породжує (*лат.*)

жан
франсуа
ліотар

Природним середовищем існування людини реалізує себе як особистість, обсязі виконуються життєві функції. середовища, людина гине як homo вілізаційного процесу, якщо не повертається до цивілізації, а розвиток цивілізації — це процес вдосконалення людини як виду.

У процесі власне цього розвитку утворились кілька ширших концепцій побудови суспільства, які ми звичайно називаємо цивілізаціями та доволі багато дрібніших національних концепцій. Усі вони в той чи інший спосіб взаємодіють між собою, конкуруючи, співпрацюючи, зливаючись та утворюючи нові суспільні об'єднання чи гинучи — або внаслідок конкуренції, або внаслідок власної нежиттєздатності. Дотеперішній перебіг історії свідчить, що суспільні конфлікти так чи інакше вирішуються війною, і, незважаючи на тисячолітні зусилля миротворців (протягом останніх століть узвичаєно назву

вання людини є суспільство. У ньому здійснюється її призначення, у повному Будучи ж вирваною зі свого природного sapiens — Робінзон не є учасником ци-

ідеологічна машина в Україні

ярослав

ГОНЧАР

від (“по-“?) етичного етатизму
до позаетичної компрадоризації

„пацифіст“), цю історію очевидно, Однак, з розвитком цивілізації технологуються, і ХХ століття продемонстру- можна досягти, поєднуючи знання про циркуляції у ньому інформації із розумінням того, що суспільство є явищем насамперед інформацій- ним, що нематеріальна ідея, нематеріальний суспільний договір (не завжди, до речі, зафіксований документально) мають значно більше значення для тривкості суспільства, ніж чинники матеріальні. Але для того, щоб впровадити в практику нові підходи до технології ведення національно-державних конфліктів була необхідною ще одна передумова — усвідомлення державними діячами того, що для окремої особи і суспільного організму час тече з різною швидкістю, що реалізацію свого плану автори можуть і не побачити. Звичайно, потрібне було ще переконання, що нові технології ведення воєн — річ така ж реальна, як і атомна бомба. Проте, якщо державний діяч не є випадковою фігурою на своїй посаді, то він з досвіду (а то й за освітою) поєднує знання соціології, історії та економіки, і для нього

доведеться спроектувати і в майбутне. логії розв’язання конфліктів удоскона- вало, яких фантастичних результатів закони розвитку суспільства, закони

Після усамостійнення України успадкована нею ідеологічна машина зберегла інерцію функціонування – лише перейшла від пропаганди перебудови та суверенітету до пропагування незалежності, та ще й відточила – обміт про “золото Полуботка” – свою зброю так, що вона непомітно протинає ество людської свідомості¹.

...Дивно, але використання паттернів та методів пропаганди, успадкованих від “ГЛАВ-ПУРів” пропагандистами “від Л.Кравчука”, толерантно сприймалося політичною елітою, передовсім – націонал-демократами. Останні наївно сподівалися, що успадковані кадри та машину паразитування на свідомості, почуттях патріотизму та громадянськості (а також на глибинних, рівня психоаналітичного (потреба “символічного батька”, “символічної матері” тощо) можна використати “во благо” української державності. Наприклад, українізувати та геополітично переорієнтувати “біо-

зрозуміти, внаслідок яких дій та чи інша паду впродовж покоління чи двох просвої бомби.

Від часу доктрини Монро до шабагато часу, щоб державно-політичні еліти провідних країн світу почали мислити технологіями суспільно-історичної інженерії. (Те, що згадані дві точки відліку пов'язані з розвитком американської політичної думки зовсім не означає, що лише США розвивали у себе цю галузь знання про суспільство, це всього лише демонструє, що американська школа є більш відкритою ніж інші). За цей проміжок часу в світовій історії було достатньо спроб ефективного застосування маніпуляції суспільною свідомістю для досягнення більших чи менших політичних перемог, але два приклади вражають. Один — це зупинка глобальної експансії Німеччини через нав'язування суспільній свідомості думки про можливість перемоги у разі конфронтації цієї держави із рештою світу.

масу на Сході України”² – варто лише “видозмінити платівку – вірніше, касету.

ярослав
гончар

Мабуть, толерантність націонал-демократів до відверто примітивної моделі інформаційної політики забезпечено не в останню чергу завдяки: а) реверансам Л. Кравчука у бік Руху у часи його ідеологічного секретарювання та б) його віртуозним задобрюванням нацдемократів символічними та (або) третьорядними, “найубитішими” комісіями (комітетами) ВР та управліннями Кабміну, гуманітарному (на жаргоні Кабміну -- “шароварному”) віце-прем'єрству тощо) або й відверто маргінальними, як для серйозних політиків, посадами – посольствами.

Благі наміри набули, проте, потворних проявів.

Спочатку було...

Проте спочатку, попри успадкування відлагодженої ідеологічної машини, панівною у владній еліті була непевність щодо потреби розробки ідеології та пропаганди як такої. Адже держава не визначилася з цінностями, а її найвищі службовці

держава може бути доведена до зане-тіше, ніж зрозуміти принцип дії урано-

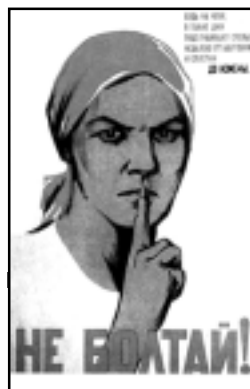
хівниці Бжезінського минуло доволі

надто добре знали, що слово «пропаганда» в теперішньому значенні походить з середовища католицьких орденів, і передує появі слова «інквізиція»³.

Відтак, «по умовчанию» згори машина і діяла «по мінімуму»: для обережних редакторів радіо та ТБ, гірко навчених розносами на килимах ідеологічних відділів міськ-, рай- та обкомів, оптимальною була сумно (славно-?) звісна «щароварщина».

Це збіглося і з мінімум-мінімумом влади – з завданням вибудувувати систему зовнішньополітичних переконань через акцентування на етнічній та національній ідентичності, за допомогою історичного аналогізування. (Окремий аспект – це конфліктогенна негати́візація, часом навіть – демонізація – історичних образів, стереотипів населення щодо країн-сусідів.)

І лише згодом, у період різкого погіршення соціо економічної ситуації (1992 рік і далі), додалася потреба внутрішньополітичної пропаганди – задля, передовсім, розпорощування (деканалізації) та хибного (наприк-

У цьому випадку некоректно спільство ззовні — очевидно, що ідею німецькому суспільстві, ображеному Але цілком коректно говорити про за- дом чого є вся міжвоєнна історія європейської дипломатії. Спочатку ігнорування мілітаризації Руру, потім ігнорування аншлюсу, нарешті „подарунок“ Чехії фюреру — які ще кроки необхідно було зробити англійській дипломатії, щоб переконати керівництво Райху в правильності обраного шляху? Теза про заангажованість у цей випадок саме англійської дипломатії має право на існування не лише тому, що Британія була країною, найбільш зацікавленою в зупинці німецької експансії. Дослідження Міхаеля Лібіґа „Стратегічний контекст сучасного іррегулярного ведення воєн“ наочно показує, наскільки далекогляднішою у плануванні майбутнього є позбавлена забобонів щодо правил міждержавної боротьби англійська еліта, яка у своєму розумінні перебігу історичних процесів стоїть на щабель вище від інших національних еліт Європи. Зіштовхнути Німеччину зі світовими потугами і на кілька поколінь вивести її

лад, “у бік” Верховної Ради) спрямовування протестного соціально-економічного потенціалу населення. Однак, для державних “маніпуляторів” можновладців результати були неочікувані.

Якщо за часів Шелеста, коли достатньою соціо(етно-, історико-) психологічною передумовою “автономізації” було посилення і загострення почуття національної ідентичності лише в її етнокультурній компоненті, то уже на початку президентства Л. Кравчука, необхідним вважалося акцентування лише на ідентичності етнічній – вочевидь, вона вважалася достатньою умовою підтримки населенням суверенізації, а згодом – і незалежнення.

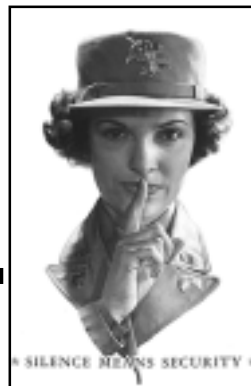
Проте, все виявилось набагато складнішим: етнічна ідентифікованість особистості урухомлює не лише я-образ людини, як суб’єкта етнічних взаємин, а й образ “вершинного” соціального вияву даного етносу – держави, передовсім в її найвищому, міжнародному, вияві. А в етносу, який, за своєю чисельністю, ресурсами та культурною креативністю, є регіональною потугою⁴ або

говорити про внесення ідеології в су- логія нацизму виникла і розвинулась на цілий світ за Версальський договір. хочення агресора до конфлікту, прикла- дом чого є вся міжвоєнна історія європейської дипломатії. Спочатку ігнорування мілітаризації Руру, потім ігнорування аншлюсу, нарешті „подарунок“ Чехії фюреру — які ще кроки необхідно було зробити англійській дипломатії, щоб переконати керівництво Райху в правильності обраного шляху? Теза про заангажованість у цей випадок саме англійської дипломатії має право на існування не лише тому, що Британія була країною, найбільш зацікавленою в зупинці німецької експансії. Дослідження Міхаеля Лібіґа „Стратегічний контекст сучасного іррегулярного ведення воєн“ наочно показує, наскільки далекогляднішою у плануванні майбутнього є позбавлена забобонів щодо правил міждержавної боротьби англійська еліта, яка у своєму розумінні перебігу історичних процесів стоїть на щабель вище від інших національних еліт Європи. Зіштовхнути Німеччину зі світовими потугами і на кілька поколінь вивести її

навіть імперією, неодмінно формується певний “образ бажаного майбутнього”. Такий образ є ніби проекцією образу цього ж таки етносу часів вершинного вияву держави – як внутрішньо- так і зовнішньополітичного – аж до “регіональної потуги” часів Святослава – розквіту⁵.

Загострювання етнополітичної ідентичності мало на меті *лише* збагачення еліти – через автономізацію, яку не здійснила генерація П.Шелеста. Проте в результаті етнополітична ідентичність, загострена ескалацією образу ворога в особі Росії, а також, частково, і Румунії (щоправда, не через бажання їх демонізувати, а радше через політичну недолугість цих держав) переросла в ідентичність “міжнародну”. А її усвідомлення спричинює і усвідомлення національних інтересів (ба навіть – регіональних амбіцій!) держави.

Тому, у площині ж зовнішньополітичних переконань, можна говорити про головний результат: вони ще не мають чіткої віднесеності до *цивілізаційної* ідентичності України, проте вже впливають на внутрішньополітичні процеси – так само, як

з кола державних націй, здатних впровадження світу — із цим завданням англійти цього вдалося, навіюючи німецькості хибних концепцій національно- в 1932-33 рр. націонал-соціалістична партія не мала беззаперечної підтримки в суспільстві — сім мільйонів виборців голосували у березні 1933 р. за соціал-демократів, шість — за католицьку центристську партію і п'ять — за комуністів, але політика послідовного непротивлення мілітаризації Німеччини та її агресії переконали значну частину німців у місяцстві свого фюрера, а оточення вождя — у правильності його концепцій розвитку держави. Результат руху цілої нації хибним шляхом відомий. Та був ще один результат, на який навряд чи розраховували розробники плану елімінації Німеччини: незважаючи на всі агітаційні зусилля сіоністського руху, до війни євреї Європи не були надто схильні покидати обжиті домівки і їхати творити власну державу. Після Голокосту питання доцільності створення Ізраїлю стало для євреїв бездискусійним.

і сама система міжнародних відносин змушує політику держави пристосовуватися до неї, часто навіть коштом внутрішньополітичних ка- таклізмів.

Чи можна з цього зробити висновок, що система внутрішньополітичних переконань українських громадян формується хоч якоюсь мірою самостійно, за мінімуму зовнішніх, з-поза політичної системи, впливів – аж до набуття власних, системних функціональних характеристик, хоча би мінімальною мірою незалежних від “того, котрий на Банковій сидить” та від власне (неопосередковано) зовнішніх чинників? Те саме питання постає і щодо незалежності, від впливу суб'єктів з-поза політичної системи, зовнішньополітичних переконань.

Швидше за все, ствердно можна відповісти лише щодо переконань зовнішньополітичних – та й то це не наслідок доцільної діяльності, а ідеальний, соціопсихологічний вияв усвідомлювання вже вказаної обмежувальної щодо держави, особливості міжнародної системи. Це –

ярослав
гончар

ваджувати власні концепції облашту- ська еліта впоралася блискуче, і досяг- му суспільству впевненість у правиль- державного проводу. Згадаймо, що

ярослав
сватко

еволюційна, необхідна “внутрішня”, соціально-, політико-, етнопсихологічна умова виживання держави в “анархічному” міжнародному середовищі, як вже зазначено двома абзацами раніше.

Проте не можна й оминати тих – несподівано позитивних, бо прямо супротивних закладуваній меті – результатів внутрішньополітичної пропаганди.

Справді, головною метою “офіцерів ідеологічного резерву, вірних присязі розваленої країни” на зразок Кічігіна було не допустити створення повноцінної системи політичної комунікації всередині країни. На переконання автора цієї статті (тільки як приватної особи), за задумом “архітекторів” (ні, автор тут не схиляє до “conspiracy theories”!), “вхід” системи мав контролюватися ззовні – не тотально, проте у мірі, достатній для потрібних корекцій стану системи – зокрема, і в площині зовнішньополітичних переконань.

І можна сказати, що перелом і в аспекті самодостатності, всупереч подібним до вказаних діям та на-

Иншим прикладом, у якому баніпулювання суспільною свідомістю, є року в Росії та його наслідки. Не єся німецькими спецслужбами, і вочетичного пляну не передбачили далекосяжних наслідків інфікування російського суспільства такою місянською ідеологією, як комунізм. Фінансуючи діяльність більшовиків та переправляючи Леніна у Швецію в запломбованому вагоні, німецька розвідка не зрозуміла, що вона закидує в російське суспільство носія універсального ідеологічного вірусу, і суспільна ментальна хвороба під назвою „комунізм” не обмежиться імперією Романових. Ще навіть не до кінця опанувавши Росію, більшовики понесли вогонь комуністичної революції в саму Німеччину, в Угорщину, Італію і Францію, наочно демонструючи, що вміло впроваджена в суспільство ідея сильніша від армій, бо вона сама ставить під свій прапор дивізії, розкладаючи найбоєздатніші армії ворога. Проте історія якщо кого і вчить, то лише її дослідників. Через неповне століття американці самі виплекують Бін Ладена і його моджахедів, ігноруючи

мірам, таки стався – подивімося лишень на міру впливу іноземних ЗМІ на перебіг президентських виборів 1999 та на парламентські перегони 2002 року.

І тут постає проблема наукової коректності методології обчислення важливих індикаторів довіри до іноземних, вітчизняних та “вітчизняних іноземних” ЗМІ, головна причина збоїв у якій – недооцінювання чинників неформальної політичної комунікації. Йдеться про політичні чутки, поради “медіаторів” (осіб, авторитетних з політичних питань у відповідних малих соціальних групах та мікроспільнотах). Адже, що більш демонстративною є тенденційність окреслених ЗМІ у ставленні до певних суб’єктів політики, то менший рівень довіри до них аудиторії – нехай і чисельної.

Проте, при звичайвись до отримання певної кількості релевантної інформації політичного характеру, в разі відвертої тенденційності її джерел “людина політична” звертається до джерел неформальної політичної комунікації – і здобуває релевантну інформацію звідти.

Саме в цьому криється, зокрема, і феномен “Нашої України”, БЮТ та СПУ – адже їх образ *цілеспрямовано формувався* через одні, монологічні джерела політичної інформації, а сформовувався, “кшталтувався”⁶ – через неформальні, діа- та полілогічні канали політичної комунікації. До того ж, сформувався і певний “репертуар” салієнтних⁷, важливих для виборця тем, згрубува таких: власна та родини соціальна забезпеченість, власна забезпеченість (“правоохоронні органи, боротьба з кримінальною злочинністю”) справедливості розподілу відчужуваних у громадянина податків, справедливості урядування взагалі та урядування соціальною власністю та національною власністю. Звідси непрямо випливає і увага до дотримання суб’єктами урядування національних інтересів – тобто ефективності управління деякими з видів національного ресурсу (транзит, копалини, людський та технологічний потенціали, ландшафт тощо).

Можна припустити, що системники, соціальні філософи та політичні антрополози, які є аналітиками тих

ідеологічні аспекти руху борців з шук є логічним наслідком бездумного викоромом, дивно лише, що американці, які ня суспільства, обрали тактику знищення війну з осами з допомогою сокири.

Що ж до німецького плану боротьби з Росією, то він несподівано виявився корисним для інших учасників світового процесу. Незважаючи на невпинне підбурювання країн Антанти російською еміграцією до хрестового походу на більшовиків, незважаючи на чималі втрати інвестованих у російську промисловість грошей, Англія і Сполучені Штати дуже швидко змирилися із новим російським режимом та дипломатично його визнали. Безумовно, вони мали достатньо клопотів, щоб нейтралізувати поширення комуністичної пропаганди, але історичний виграв виявився більшим!

Після реформ Століпін темпи економічного розвитку Росії були найвищими у світі. Незважаючи на поразку в війні з Японією, експансія на Схід продовжувалась, Харбін практично став російським

суб’єктів⁸ міжнародних (в тім і інформаційних) відносин, що прагнуть чинити вплив на Україну, не розраховували, що комунікативна підсистема політичної системи українського суспільства так швидко набуде здатності до адекватної репрезентації політичних інтересів виборців та “вибраних”. А звідси – і здатності до репрезентації проблематики національних інтересів, що вимагає передумовою доволі складні зовнішньополітичні переконання – нехай вони навіть, значною мірою, актуалізовані на основі грубих і неактуальних історичних стереотипів щодо інших суб’єктів міжнародних відносин.

Відмінними від намірів “архітекторів” іноземних та, за висловом дуже відомого та впливового політика, “наших, доморощених” інформаційних “владомощців” є і результати тенденційного висвітлення внутрішньополітичної проблематики. Так, минулі вісім років у вітчизняних провладних та підконтрольних провладним структурам ЗМІ провідною була тема неконструктивності парламенту та постійного саботування ним усіх

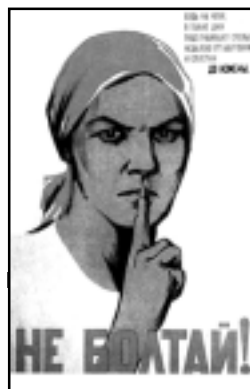
ярослав
гончар

раві. У цьому сенсі теракт 11 вересня ристання ідейного руху в боротьбі з вомають безліч інституцій для дослідження цього ворога силою. Це нагадує

ярослав
сватко

прогресивних починань виконавчої влади. Проте, це не завадило негативному рейтингові виконавчої влади з часом стати навіть нижчим, аніж рейтинг влади законодавчої та місцевої, а позитивний рейтинг Верховної Ради не став значущо нижчим від позитивного рейтингу особистостей та інституцій центральної виконавчої влади.

У висвітленні міжпартійних відносин головний імпліцитний висновок, до якого схилили вказані ЗМІ – те, що недостатній рівень партійної культури та парламентаризму, який є наслідком неготовності до демократії всього суспільства, спричинює необхідність зосередження більшості владних повноважень у руках більш проринкового і прогресивного президента, – на період створення соціально-економічного базису для середнього класу як основи демократії та громадянського суспільства. Проте така стратегія висвітлення взаємин між суб'єктами політики, котра на Заході дістала означення “mutual negative advertising”, спричинила... визначення значної кількості громадян з пар-

містом, темпи зростання населення умов протягом покоління Росія могла і Францію, а й США! І раптом все нюється не виштовхуванням туди над-а шляхом заслання карних злочинців і противників більшовизму, за розвиток промисловості і науки держава платить людськими життями. Росія поїдає сама себе. Чи варто було валити цей режим державам — історичним суперникам Росії? На це риторичне запитання відповідає нинішній перебіг подій, коли деколонізація Сибіру наростає, російське населення вже залишило Чукотку і активно виїжджає з Далекого Сходу в європейську частину. Цей вакуум протягом наступних поколінь заповнять інші, успішніші нації, яким Росія прогнала внаслідок результативного впровадження в суспільну свідомість програшної моделі суспільних відносин та підтримання у росіян ілюзії, що космічні польоти і атомні субмарини є вичерпним показником економічного розвитку. Програш тим більше дошкульний, бо на реванш потрібно щонайменше покоління...

тійними уподобаннями – внаслідок докладного висвітлення позицій партій – та впевненість значної частини громадян у тому, що саме тяглий, неперервний політичний конфлікт є умовою політичного функціонування суспільства та рівноваги політичної системи. Тому ескаляція начал “авторитарної” (у розумінні Адорно, Міллера та інших політичних психологів Заходу) особистості, що слугувало би електоральною передумовою авторитарного, гіпертрофовано-президентського режиму – за зразком російського та більшості інших пострадянських устроїв – не вдалася. З черги, встановлення такої системи влади означало би не лише кращу маніпульованість владною верхівкою з-поза кордону, але й поступову деградацію та “самоприскорювану”, а отже незворотно авторитаризацію політичної свідомості.

Яка ж причина несподівано компетентного сприйняття громадянами політичної інформації відверто маніпулятивного характеру? На мою думку, одна з них – політико-антропологічна: уявлення про шляхи та

теж були одними з найвищих. За таких економічно обійти не лише Англію змінюється. Колонізація Сибіру здійслю лишку працездатного населення,

процедури розв'язання політичного конфлікту в українській політичній культурі кардинально відмінна від імперської російської, і радше подібна до більш компромісної, візантійської⁹ (а не європейської, яка по суті утворилась у сучасному вигляді набагато пізніше)? Культури, яка не толерувала розв'язання політичного конфлікту як “конфлікту з нульовою сумою”, де повністю перемагає один та нищівно програє інший. Відтак і звинувачення в повній “політичній деструктивності” на адресу ВР сприймалися скептично – через високий рівень колегіальності правової та політичної культури в Україні, і низький, на відміну від Росії (особливо – часів Єльцина) рівень авторитаризму в політичних практиці та свідомості. Як зазначив нещодавно один з російських публіцистів: “Кучме достался не тот народ” – а вищий за політичною культурою від російського та середньоазійських. І в часи СРСР сподіваної конвергенції цих культур та “азійщини” не сталося. На щастя.

Росіяни теж мали власну концепцію. Їх завдання у цій галузі з одного стивостями Марксового вчення, а з іншим станом радянського суспільства. країнами, у яких американці не змогли або не захотіли протиставляти власних устроєвих моделей — у В'єтнамі, на Кубі, в Чилі, в низці африканських країн. Апофеозом їхніх успіхів було Чилі, де здобути владу вдалося без жодного пострілу, і де проамериканськи налаштованим путчистам довелося застосувати досить брутальний терор для повалення уряду Альєнде. Російська схема інформаційної війни передбачала оволодіння свідомістю певної частини суспільства і створення на базі цієї частини нової керівної еліти держави. Цей механізм застосовувався, навіть якщо чилійський сценарій захоплення влади в цих державах був заздалегідь приречений на невдачу — в цьому випадку передбачалось захоплення країни військовою силою на заклик псевдоуряду советськи налаштованого прошарку

¹ Дехто вважає, що підхоплення (чи навіть – створення і «запускання») в ЗМІ міту про золото Полуботка було так званою «віртуальною подією», результатом роботи кваліфікованих аналітиків, що їх успадкувала СБУ від підрозділів КГБ УРСР з «боротьби з ідеологічними диверсіями». Міт, як стверджується, був розрахований на позитивну (щодо незалежності) мотивацію населення Східної та Південної України

ярослав
гончар

² Термін, саркастично вжитий кореспонденткою газети “Пост-Поступ”(Львів) у 1989 році щодо уявлень політично активних західноукраїнців про шляхи «політичної просвіти» Східної України).

³ Вірніше, поява слова «пропаганда» – з семантикою «пропагування дотримувannya вірного розуміння Слова Божого» зумовлює появу слова «інквізиція» – радше, моторошного денотату цього слова

⁴ Suzette Grillot, “Explaining Ukrainian Denuclearization: Interests Versus Identity.” Ph.D. Polit. Science Dissert., Un.of Georgia, June 1997.

цію війни у сфері національної свідомості. боку полегшувалося месіянськими влашного боку — ускладнювалося реаль-Тому їх успіхи обмежились бідними

Щодо усвідомлення вищою політичною елітою України її ролі як регіональної потуги див.: Gl. Chafetz, Hi-l Abramson, and S. Grillot, "Role Theory and Foreign Policy: Belarussian and Ukrainian Compliance with the Nuclear Nonproliferation Regime," *Political Psychology* 17 (December 1996), pp. 727-757.

⁵ тут неминуче згадується рядок Костенко: «Все згадує себе в свою найкращу пору»

⁶ тобто, як образ, набував системних, гештальтних, а отже – ригідних характеристик

⁷ тут – важливих, «рельєфних» (of high salience)

⁸ до суб'єктів міжнародних відносин, згідно х сучасною класифікацією, належать, крім держав, також транснаціональні корпоратції (Shevron oil, Газпром), крупні газети та інші ЗМІ (CNN, Al Jazeera, BBC, RFE/RL, NYT, Известия, Радио России, Le Monde Diplomatique), Церкви (римо-католицька, РПЦ, ЄХБ, методисти), Соцінтерн, Рух неприєднання, Світовий конгрес вільних українців, Всесвітній єврейський та вірменський конгреси тощо.

⁹ Див. Норбер Рулан, *Юридическая антропология*;

Концепция политических конфликтов Теофилакта Симокатты. Москва, 1968;

В. Васильев, *История Византии*. М. 1996.

суспільства з подальшим виконанням урядових функцій. Зразками такої гола, Афганістан, частково — Чехо-Загалом війна в інформаційній містю суспільства, на початку третього тисячоліття стала повсякденною практикою. Її так чи інакше ведуть всі розвинені країни світу, які є більш-менш самодостатніми суб'єктами світової політики. Узагальнені механізми здійснення операцій у цій війні такі:

1. Якщо вас не влаштовує орієнтація національно-державної еліти, і її не вдається шляхом маніпулювання суспільною свідомістю хочайби збити на манівці історичного розвитку, необхідно готувати думку суспільства до усунення цієї еліти. Для цього добре почати з посиленого пропагування в народі споживацьких настроїв, і паралельно — впроваджувати думку, що керуюча еліта забезпечити належний рівень споживання не може і не хоче.

цим псевдоурядом представницьких інформаційно-військової операції є Ан-Словаччина 1968 року.

сфері, означена як маніпуляція свідомістю

2. У будь-якій державі є групи, які конфесійною орієнтацією, існують певні внутрішнього становища є передумоюком інформаційної війни є провокація чи етнічного походження. Це, до речі, при існуючій системі міжнародного права дозволить звинувачувати чинну владу в порушенні фундаментальних людських прав і потім може стати виправданням для здійснення силової акції.

3. Якщо внутрішньодержавна ситуація почала в деяких ділянках виходити з-під контролю урядуючої верхівки — пора починати промоушен власної команди. Загальне гасло цієї кампанії: „Всім — все!“, але, звичайно, достосоване до особливостей даної країни.

4. Якщо народ деморалізований, уряд не в стані контролювати ситуацію — значить, прийшов час брати владу. У більшості випадків доведеться принаймі на початку використати сторонню силу. Це можуть бути, як у випадку жовтневого перевороту в Росії, озброєні заголотниками німецькі та австрійські

різняться за своїм етнічним складом чи субкультури. Оскільки дестабілізація вою захоплення влади, наступним кропроতিরіч між групами різних поглядів

маніпуляція як легітимаційна технологія Оксана дащаківська

військовополонені, може бути бомбару Сербії, а може виявиться, що діючий кладом советського спецназу в Афґа-операція маніпулювання суспільною доведеться застосовувати і тим більші шанси на довготривалий успіх. З погляду майбутніх міждержавних чи міжетнічних відносин найуспішніші планувальники операцій відводили знищення існуючої державної еліти своїм маріонеткам. Для прикладу неґативне ставлення пересічного росіянина до німців аж ніяк не викликане наслідками жовтневого перевороту (хоча їх еліту винищили німецькі ставленики — більшовики), а радше участю в Другій світовій війні по різні боки фронту. У той же час знищення польської військової еліти росіянами в Катині та післявоєнний суд над керівниками польської Армії Крайової в Москві будуть ще довго ускладнювати польсько-російські стосунки, не так на дипломатичному рівні, як у сфері міжетнічних стосунків суспільств.

дування життєво важливих об'єктів, як уряд доведеться ліквідовувати за приністані. Однак, чим якісніше проведена свідомістю, тим менше сторонньої сили

Людина та людські спільноти існують не лише в природному, але й соціальному полі. Перше людина сприймає як даність, те, що не залежить від її волі і є правдивим. Друге ж, навпаки, сприймається як щось неприродне, ненадійне, змінне, неоднозначне. Соціальна дійсність із її нормами та правилами, інститутами та ролями твориться у багаторазових повторях, типологізаціях, форматуваннях і є набутком не одного покоління. Людиною, що приходить у світ, вона сприймається як об'єктивна, але для нормального комфортного існування людини соціальна дійсність з об'єктивної повинна перейти в суб'єктивну. Процес такого переходу включає в себе легітимацію – постійне визнання, виправдання даного соціального порядку.

Значною мірою соціальна дійсність залежить від політичної сфери буття людини. Ця сфера виникає “над” соціальною, створюючи організацію суспільства за допомогою влади. Згодом ця сфера стала ареною для

Незважаючи на чималий досвід в інформаційній війні, наслідки застосування ще недостатньо систематизовані. Використання різних ідеологій для демобілізації в суспільну думку призводить до масового народобивства на етнічній, релігійній, расовій чи майновій основі. Глобалізація ставить на порядок денний прийняття конвенцій про заборону зброю у цій війні, але як це зробити, коли сам факт маніпуляції суспільною свідомістю в інформаційній війні визнається лише тоді, коли приходить термін розсекречення державних архівів?

демонстрації різноманітних проектів соціальної дійсності, що втілюються у ідеологіях, політичних програмах. Вона набула ознак інклюзивності, стала важливою для існування решти сфер суспільства. Зважаючи на це, політика стає дуже чутливою до легітимації і має особливо гостру в ній потребу. Легітимація політики відбувається через легітимацію політичних інститутів та ролей політики.

Традиційними та визначальними в політиці є ролі “тих, що володіють владою” та “тих, що підкоряються владі”, одна з сучасних назв цих ролей “еліта” та “народ” (маси). Ті, що володіють владою, легітимуються тими, хто повинен підкорятися цій владі. Політична еліта при цьому є не лише об'єктом легітимації, а й її носієм для всієї системи влади, політичної та соціальної дійсності. Легітимуючи еліту, суспільство таким чином легітимує всю систему влади у її структурному та ідеологічному виявах, і, навпаки, наділяючи систему влади легітимністю, суспільство легітимує її суб'єктів – політичну еліту.

оксана
дащаківська

маніпуляції суспільною свідомістю сування тих чи інших прийомів ведення. Особливо це стосується наслідків віралізації суспільства, коли їх впровадження

Техніки легітимації, які застосовує еліта, залежать від суті влади, якою вона володіє. Влада – насильство, що діяла до недавнього часу, зумовлювала і специфіку легітимаційних процесів. Стосунки у державі за такого владарювання були засновані на відкритому імперативному впливові, який зводився до застосування насильства (загрози прямого фізичного насильства або економічної сили). Для легітимації монарха чи аристократії достатньою підставою були традиції, харизма (авторитет).

У нинішніх умовах влада змінює дещо свою основу і стає владою-знанням. Застосування насильства елітою у таких умовах приводить до ізоляції цієї групи, виводить цю групу за межі суспільства, “буття – разом”, а значить приводить до розсіювання влади, її втрати. Традиція та харизма є недостатньою підставою для легітимації та доповнюються раціональною легальністю, що засновується на знаннях та калькуляції вигод та витрат. А тому еліта змушена шукати нові технології для своєї легітимності, що будуть впливати на все суспільство,

кожного індивіда, засновуватися на співжитті всіх.

У демократичних політичних режимах, де здійснюється влада-знання, громадяни теоретично наділені рівними частками влади у вигляді голосу. Надана кожному частка влади реалізується через опускання бюлетеня до урни під час періодичних виборів. Рівність у демократії гарантується принципом “одна людина – один голос”. Ніхто, крім громадян не володіє голосом, не забирає їхньої частки влади – ні колектив, ні вождь, ні партія. Демократична еліта для свого існування повинна переконати громадян у потрібності свого існування, доцільності здійснення того проекту соціальної дійсності, що його вона пропонує, підтриманні або зміні соціального порядку за її сценарієм. Для цього зазвичай необхідно переконати людей, що вони хочуть саме того, що їм пропонують. Відомий фахівець у галузі управління С.Паркінсон сказав: “У динамічному суспільстві мистецтво управління зводиться до вміння спрямовувати у потрібному напрямі людські бажання. Ті,

**політичний
міт**

лідія ЛЕОНТЬЄВА

хто досконало оволодів цим мистецтвом, зможуть досягти нечуваних успіхів". Головною стратегією управління стає формування норм поведінки, а для легітимності застосовуються соціальні технології.

Однією з найбільш поширених технологій є маніпуляції свідомістю. Маніпуляція – це спосіб впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив здійснюється приховано і має за мету змінити думки, мотиви та цілі людей, їх поведінку у напрямі, потрібному правлячій еліті.

Маніпуляція, як своєрідна техніка легітимзації, засновується на сучасних засобах влади – знаннях. Розвиток знання у сучасному суспільстві призвів до його значної спеціалізації, та до появи експертів у кожній сфері такого знання. Політична еліта є експертом у політичній сфері, а відповідно наділена монопольним правом на доступ та користування певним видом інформації та знань. Виходячи з цього, між елітою та суспільством виникає своєрідний інформаційно незаповнений простір, який і запов-

нює еліта, відповідно до своїх інтересів. Утворюється паралельна реальність, яку суспільство сприймає як дійсність, і виходячи з цього формулює свої інтереси та потреби. І хоча здається, що нинішній світ буквально завалений інформацією, пронизаний нею наскрізь, для пересічної людини – це не більше, ніж шум на вулиці, бо ж вона не володіє навичками роботи з нею.

Легітимізаційні процеси щодо певного явища проходять два основні етапи (поділ є досить умовним, визначення черговості етапів також, зазвичай ці етапи є паралельними): етап отримання знань про легітимоване явище та етап – співставлення цінностей, що їх легітимоване явище привносить із собою, із ціннісними системами індивіда та спільноти. Успішне використання маніпуляційних технологій полягає у вдалому підборі знань, які необхідні суспільству та індивіду для здійснення легітимзації. Цей дистанційний простір, що розділяє еліту та суспільство, заповнюється знаннями у формі символів, що спрощують соціальну реальність з одного боку,

оксана
дашчаківська

*"Хто пише кров'ю і закличками, той хоче, щоб його не читали, а завчали напам'ять".
Ф. Ніцше "Так казав Заратустра"*

Чому створюється політичний міт?

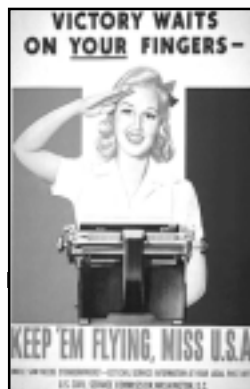
Звернення до теми політичного міту є досить поширеним явищем в сучасній політологічній та політико-психологічній літературі. Ми також торкнемося цієї теми, але в обмеженому аспекті – розглянемо лінгвістичні особливості політичної мітології на конкретних прикладах.

Чому створюється політичний міт? Складність мовного спілкування зростає прямо пропорційно числу тих, хто спілкується, і там, де одна із сторін, що спілкуються, є невизначеною множиною, ця складність

лідія
леонтьєва

а з іншого роблять її ще більш завуальованою. Саме ці структури свідомості діють при ідентифікації соціальної реальності на “дополітичній” стадії розвитку людства, коли люди співвідносять себе з певним родом, племенем. Використання символів, дослідження їх ролі, похитнуло традицію, що панувала до цього у науці: пов’язувати владу передусім з фізичним насильством. У сучасній політичній антропології вважається, що політика виражається через символи і пряме використання сили в політиці є незначним. Хоча матеріальні ресурси залишаються визначальними в політичному процесі, але навіть їх розподіл здійснюється з використанням символічних засобів.

Використання символічних конструктів розпочинається ще на стадії найменування дій, явищ, що виникають у результаті діяльності політичної еліти. Так, назвати події в Чечні “боротьбою з бандитськими угрупованнями”, “внутрішньою проблемою Росії”, а не, до прикладу, „боротьбою за незалежність” сприяє в легітимації президента та його дій. Використання терміну

досягає максимуму. Міт виконує роль двома протилежностями: особистістю і ванні громадських справ маса – це та стійно... Людина, хоч-не-хоч за своєю інстанції. Якщо їй самій удасться знайти її, вона – вибрана людина; якщо ні – вона належить до маси і мусить прийняти її панування...” – такі думки висловлює Хосе Ортеґа-і-Ґассет в своїй праці “Бунт мас” (9). Отже, більшість людей не має поглядів. Але в той самий час маса звикла почуватися останньою інстанцією для себе самої. Тому погляди їй треба впорскувати під тиском, як мастило в машину. Держава, на думку Ортеґа-і-Ґасета, є втримання рівноваги, опінії, статички. Отже, треба так ці погляди впорснути, щоб це було надовго, і щоб ці погляди не могли змінитися під впливом сторонньої інформації, яка надходить з зовнішнього світу і не завжди співпадає з потрібним правлячій еліті напрямом думок. Найефективніший для цього засіб – створення політичних мітологій, вплив на колективне несвідоме, найбільш глибинну, неконтрольовану частину людської душі.

“деструктивна опозиція” мало за завдання розбудити почуття страху перед руйнуванням, до чого можуть призвести дії такої опозиції, таким чином позбавляючи цю опозицію легітимації суспільства, але наперед легітимуючи дії правлячої еліти у боротьбі з опозицією в ім’я порядку і спокою у суспільстві.

Активно задіюються маніпуляційні технології у час виборчих кампаній, адже вибори у демократичному суспільстві – особливий механізм легітимації політичної еліти. Здається, що громадяни можуть вільно обирати, але ж цей вибір здійснюється на основі знань наданих політичною елітою. Кандидати активно застосовують всі можливі способи, щоб переконати, що саме його (чи його партію) він хоче обрати, тобто індивіду нав’язується бажання.

Самі політики замінюються образами, іміджами. І в свідомості індивіда змагаються образ прогресивного та консервативного політика, “надії нації” та “першої особи нації”. Звернення до таких образів пов’язано з особливостями психіки людини, наявністю певних архетипних форм у її свідомості,

мета-мови (посередника, медіатора) між суспільством. “При доброму упорядку частини суспільства, яка не діє самонатурою змушена шукати собі вищої

а образи збуджують асоціацію з однією з атрибутивних ознак такої форми і на підставі цього індивід здійснює свій вибір. Ефективним додатком для маніпуляційних технологій стала іміджологія – наука про створення образів та їх поширення.

Та й самі проблеми, що їх пропонують до обговорення політики, носять символічний характер. Проблема економічного зростання, наприклад, у символічному їх виразі виглядають як проблемами забезпеченості майбутнього дітей, питання укладання політичних домовленостей стає питанням безпеки. Використання символів досить часто носить характер дихотомічного структурування світу щодо певної проблеми, таким чином, спрощуючи вибір власної позиції для пересічного громадянина. Але поза увагою громадян залишається величезна кількість інформації, яка може бути більш актуальною для процесу легітимації. Такий спосіб подачі інформації дозволяє співпрацювати з політичною елітою навіть ті групи, які здавалося б перебувають до неї у опозиції. Так, протягом

Крім того, більшість людей при-середовище – сім'ю, робочий колективних відносин, ставиться до інших як до речей. Мова маніпуляцій стає помічає тих маніпуляцій, які здійснюються над нею. Мова маніпуляцій значно полегшує досягнення цілей у повсякденному житті. А в спілкуванні з масою їй просто немає ціни. Маса при сприйманні ідеї завжди спрощує і посилює цю ідею. Чим більш спрощеною і посиленою ідея надаватиметься до переробки масовою свідомістю, тим краще вона “приживеться” у цій свідомості. Якщо згадати, що маса – експансивна, імпульсивна і агресивна істота, тобто надзвичайно небезпечна, то залишається єдиний засіб. Протистояти ірраціональності та стихійній силі бунту мас може лише ірраціональність та стихійна сила політичного міту. Але при створенні цього ірраціонального міту слід діяти раціонально.

80-их років урядам Рейгана і Буша у США вдавалося провадити цілком праву соціальну та мілітаристську політику навіть за обставин, коли у громадській думці простежувався сильний зсув у бік соціал-демократичних принципів. При опитуванні переважна більшість підтримувала запровадження державних гарантій повної зайнятості, державне медичне обслуговування та будівництво дитячих садків, а співвідношення прихильників і супротивників військових витрат складало 3:1. Майже половина населення США була впевнена, що фраза “від кожного за здібностями, кожному за потребами” – стаття Конституції США, а не гасло з “Комуністичного маніфесту” Маркса.

Нерідко інформація, що може вплинути на легітимацію правлячої еліти, просто приховується. Яскравим прикладом цього є аварія на Чорнобильській атомній енергетичній станції, інформація про яку приховувалася протягом тривалого часу. Інформативні матеріали, що можуть негативно вплинути на імідж владної еліти, набувають означення “для службового використання”, і, як

оксана
дащаківська

звичаюється навіть найближче своє – перетворювати на арену маніпулятивних людей, навіть найближчих і найдорожчих, “рідною” для людини, і вона навіть не звичаюється навіть найближче своє – перетворювати на арену маніпулятивних людей, навіть найближчих і найдорожчих, “рідною” для людини, і вона навіть не

правило, стають надбанням суспільства у разі появи групи, яка конкурує з владною.

Така прогалина в інформаційному просторі створює місце для появи псевдоінформації, саме в такий момент може з'явитися інформація від опозиційної еліти. Не маючи жодної інформації, індивід і суспільство починають вірити у те, що їм подають. Такою прогалиною скористалися США у випадку з Іраком: Ірак не надав інформації про зброю, США ж – надали (правдиву чи неправдиву – це вже інше питання важливо, яке уявлення складається у суспільства), сподіваючись таким чином легалізувати свої наступні дії.

Використання символів, продукування власних соціальних конструктів стало широко використовуватись з появою засобів масової комунікації, що значно розширює можливість маніпулювання свідомістю людей. Сучасні телекомунікаційні технології роблять всю світову спільноту легко оглядовою, створюють враження, що з поля зору не випускається жодна подія. Стрімкий розвиток інформаційних технологій призводить

до заміни багатьох суто міжлюдських взаємозв'язків на технічні. Тепер людина все більше вивільняється від старих соціальних зв'язків, виходить з натовпу, що її оточував фізично. Звертання політичних лідерів до громадян носить особистісний характер, оскільки відбувається в умовах індивідуальної взаємодії між ними за посередництвом телевізора. Зручно вмотивувшись у кріслі, індивід відчуває свою окремішність та самостійність, сприймаючи інформацію індивідуально, і, як йому здається, раціонально. Особливого значення набувають мегазасоби масової комунікації. Недаремно з'явився вислів “четверта влада”, під яким розуміється влада медіа. Хоча це не зовсім влада, це додаток до влади тих, хто володіє засобами масової комунікації. Саме тому кожна сила,

що прагне щось важити у політичному сенсі, спішить обзавестись власним органом ЗМІ. Фрагментація у сфері мас-медіа, спричинена появою багатьох таких нових джерел інформації, призводить до фрагментації їх аудиторії. Це, з одного боку, зменшує можливість політичної еліти маніпу-

Символіка політичного міту

Культ, як міт у дії, містить ряд

1. Літургія (символіка, що вирабряди, проповіді;
2. Іконографія;
3. Символічні дії, що мають теургічне значення: чин богослужіння, жертви, тайни.

Міт втілюється, насамперед, у слові: “на початку було Слово”, що дозволяє “налаштовувати” наступні міти – створювати єдиний текст, включений в історію і культуру суспільства. Людську історію можна представити як історію знакових систем, що змінюються. Це уявлення передбачає існування певної вихідної точки, першознаку, архетипної схеми, що є, перш за все, в ритуально-мітологічних системах. Той чи інший політичний режим формує свій політичний лексикон і навіть мовно-політичні стереотипи. Гіперболізовано це описав Дж. Оруелл у відомому романі “1984”. Нагадаємо, що в його Океанії була розроблена офіційна мова – новояз, щоб не тільки знаковими засобами забезпечити світогляд і розумову діяльність

складових:

жається в слові): молитви, піснеспіви,

лювати свідомістю у межах всього суспільства, з іншого, це дозволяє здійснювати вплив на певні його групи.

Особливим інструментом у маніпуляціях свідомістю є громадська думка – судження людей, яке видається за колективне, де відбивається ставлення людей до подій та явищ у формі осуду чи схвалення. Громадська думка є регулятором діяльності суспільства, своєрідною посередницею між свідомістю людей та їх діяльністю. Актуалізована через засоби масової інформації вона створює відчуття спільноти, коли кожен громадян є частиною цілого і змушує діяти як всі. Враховуючи таку її специфіку, політична еліта часто не просто діє відповідно до громадської думки, а формує її. Це завдання не є дуже складним, якщо взяти до уваги поширеність ЗМІ.

Здавалося б, така ситуація може бути характерна для країн на зразок України, де політичні еліти поширюють свій вплив на усі мега-ЗМІ, а рівень свободи слова не сприяє підвищенню функціональної інформованості індивідів. Проте на

ангсоца, а й “зробити неможливими створені три словники, причому словник руйнованих для політичних потреб. Усі слів або частин слів, лаконічно, у слов-трального слова, натомість вистачало евфемізмів (наприклад, “радлаг” – табір радості, тобто табір каторжників). Вимагалось, щоб у політичних рішеннях слова були “причесані”, мали чіткий зміст; виголошувались такі рішення швидко, щоб якомога менше зафіксуватись у свідомості слухачів. Усе скеровувалось на те, щоб зробити мову незалежною від свідомості. Член правлячої еліти – партієць, “що готувався до виступу з політичного чи естетичного питання, мусив випускати правильні судження автоматично, як випускає чергу кулемет”. Передбачалося в ідеалі, що врешті розбірлива мова народжуватиметься безпосередньо в горлі, без участі вищих нервових центрів. Для цього й було створено слово “речекряк”, що мало подвійне значення. Якщо крякали в ортодоксальному сенсі, то це слово означало схвалення, і тоді урядова “Таймс” писала про якогось партійного промовця, який висловився на “ідейно міцному речекряку”, що було похвалою.

Заході теж виявляються подібні тенденції, коли завдяки ЗМІ політична еліта має можливість маніпулювати свідомістю громадян. Для нейтралізації ЗМІ необхідна зміна базисних основ діяльності органів комунікацій. Такі органи не повинні керуватися логікою комодифікацій чи адміністрування. Оптимальними моделями для діяльності таких структур є культурні фонди, університети.

У сучасних процесах легітимації застосування технологій маніпуляції полягає ще й у тому, що етап отримання знань про легітимоване явище може зовсім упускатися або підмінюватися етапом співставлення цінностей. Звернення до цінностей дозволяє суспільству позабути про знання, необхідну інформацію. Особливо актуальними є цінності, які виходять з потреб людини, це цінності порядку, безпеки, забезпеченості та благополуччя. Національні цінності, що за своїм походженням близькі до родових, займають своє специфічне місце у системі легітимаційних засобів. Здавалося, що у пору глобалізації національні цінності будуть втрачати

оксана
дашаківська

будь-які інші спрямування думки”. Були “В” складався зі слів, спеціально сконст-вислови утворювалися з двох і більше нуку не було жодного ідеологічно ней-трального слова, натомість вистачало евфемізмів (наприклад, “радлаг” – табір радості, тобто табір каторжників). Вимагалось, щоб у політичних рішеннях слова були “причесані”, мали чіткий зміст; виголошувались такі рішення швидко, щоб якомога менше зафіксуватись у свідомості слухачів. Усе скеровувалось на те, щоб зробити мову незалежною від свідомості. Член правлячої еліти – партієць, “що готувався до виступу з політичного чи естетичного питання, мусив випускати правильні судження автоматично, як випускає чергу кулемет”. Передбачалося в ідеалі, що врешті розбірлива мова народжуватиметься безпосередньо в горлі, без участі вищих нервових центрів. Для цього й було створено слово “речекряк”, що мало подвійне значення. Якщо крякали в ортодоксальному сенсі, то це слово означало схвалення, і тоді урядова “Таймс” писала про якогось партійного промовця, який висловився на “ідейно міцному речекряку”, що було похвалою.

лідія
леонтьєва

своє значення. Однак, політична практика за-свідчує протилежне – вони залишаються важливими як у внутрішньому полі держави, так і на міжнародному рівні. Тому спостерігається у демократичних режимах звернення політичної еліти до цінностей, перекриваючи таким чином проблеми, які могли б зашкодити легітимності еліти.

Звернення до цінностей може призвести до непередбачуваних наслідків. Адже це – феномен людської свідомості, який не може бути цілком передбачений і проконтрольований.

Маніпуляція, як легітимаційна технологія, доводить свою успішність. Як свідчить досвід при владі протягом багатьох років перебувають люди, що складають серцевину еліти. Можуть змінюватися політичні лідери, формальні лідери держав, проте, вони зберігають свій вплив на політику держави, еліта залишається та ж сама. Однак, вплив еліти на свою легітимність, застосування маніпуляцій не є тотальним. Існує “область практик”(М. Фуко), в межах якої вплив на поведінку, помисли індивіда

та суспільства неможливий, тут кожен вирішує сам. Життєвий політичний досвід, набутий людиною одного разу повинен зарадити у справі „наступання на граблі” у процесах легітимації.

Справді, рутинний характер політичних новизну в політиці, оскільки правляча нація, тільки вона знала шлях у майбутнє, дійсність дала приклад такого вислову Отже, уся відповідальність у політиці ґрунтувалася на партії, народові не треба було турбуватись, за нього думали, про нього піклувалися, йому залишалось лишень працювати.

Як відзначає Б. Рассел у своїй доповіді “Чому я не християнин”, люди приймають релігію через емоційні спонукання. “Релігія вибудовується, на мій погляд, перш за все, і головним чином на страху. Частково це жах перед невідомим, а частково... прагнення почувати, що в тебе є свого роду старший брат, який постоїть за тебе у всіх бідах... Страх – ось що лежить в основі усього цього явища, страх перед таємничим, страх перед невдачею, страх перед смертю. А так як страх є прабатьком жорстокості, то не дивно, що жорстокість і релігія йшли поряд. Тому що основа в них та сама – страх”. Б. Рассел вказує риси Божества,

рішень вимагав цього, навіть забороняв еліта монополюю представляла інтереси бачила найдалі і найглибше. Советська на новоязі: “партія – наш рульовий”.

що дозволяють йому виконувати сугес-надлюдська міць і влада, але підвлад-досяжна мудрість, неосяжне право

Ми розглянули риси політичного дах “класичних” політичних мітів визначити, які ж мовні засоби використовувались для створення потрібного образу.

тивну роль: амбівалентність образу – ність істинно людським слабкостям, не-карати або милувати.

“божества”. Тепер спробуємо на прикла-

Lingua Tertii Imperii на службі політичного міту

Гітлер майстерно грав свою роль ритуальної фігури в міті про Вождя, що з’явився з невідомости, щоб вершити долі нації. Гітлер був довершеним брехуном і чудовим актором. Він заявляв про свої миролюбні наміри і після кожної перемоги стверджував, що, врешті-решт, все зробить в ім’я миру. Він відверто заявляв, що “маса подібна до тварини, яка піддається інстинктам. Вона не обдумує і не розмірковує...” Масам не потрібні логіка і розумні докази, вони йдуть за “елементарними гаслами”, що їй дають вожді.

зовнішнє управління

сергій

дацюк

Він вмів переконувати – не тільки володів своїм голосом. Для кожної аудиторії, виступаючи перед студентами, він нині проводив мітинги у вечірній час, бо легше захопити волю інших людей. Він був непохитно впевнений у власних ідеях. Він ніколи не втомлював слухачів тонкощами інтелектуальних або моральних суджень. Він брав факти, що підтверджували його тезу, грубо ліпив їх один до одного й отримував текст, переконливий для людей, не обтяжених критичною здатністю розуму. Гітлер особисто сформулював так звані заповіді членів НСДАП. Серед них: “Фюрер завжди правий!”, “Ти – представник партії, рівняй на це свою поведінку і свої дії! Бути націонал-соціалістом – означає бути у всьому прикладом!”, “Вірність і самовідданість нехай будуть тобі найвищою заповіддю!”, “Право – це все те, що корисно Руху і тим самим Германії, тобто твоєму народові!” Мова Третього Райху – явище, яке значною мірою сприяло формуванню фашизму. Були BDM (Bund Deutsches Madel – Спілка Німецьких Дівчат) і HJ (Hitlerjugend – Гітлерівська Молодь), і DAF (Deutsche Arbeits-Front – Німецький Трудовий

словом, але й інтонацією, бо досконало торією в нього була своя інтонація (наприклад, був спокійним і розсудливим). Він прагнув через спад здатності до опору в цей час

Езотеричне знання, що передавалося жерцями черговому фараону, полягало в наступному: «Ним управляють усі, він не управляє ніким».

Тома Кемпійський у трактаті «Про наслідування Христу» зауважує: «Людина пропонує, а Бог панує, і Його шлях не шлях наш...» (Homo proponit, sed Deus disponit), «Человек предполагает, а Господь располагает»).

Михайло Булгаков у романі «Майстер і Маргарита міркує: «...Даруйте, — стиха відгукнувся незнайомец, — для того, щоб управляти, потрібно, врешті решт, мати точний план на бодай якийсь пристойний термін. Дозвольте ж вас запитати, як може управляти людина, якщо вона не тільки позбавлена можливості скласти який-небудь план хоча б на сміховинно короткий час, ну, років, скажімо, на тисячу, але не може ручатися навіть за свій власний завтрашній день? ...І все це закінчується трагічно: той, хто ще недавно думав, що він чимось керує, виявляється раптом лежачим нерухомо в дерев'яній скрині, і навколишні, розуміючи, що користі

**ВИКОНАЙМО
ВУГІЛЬНУ П'ЯТИРІЧКУ
ЗА ТРИ РОКИ**

Фронт), і величезна кількість інших кількість гучних іноземних слів, для «доручитель», «диффамация» замість що не кожен ці слова розуміє – тоді вра-Imperii, мова Третього Райху. Убогість цієї мови майже принципова. Будь-яка мова, що вільно функціонує, служить всім людським потребам: вона є зброєю розуму і почуттів, засобом інформації і бесіди, монологу і молитви, прохання, наказу, заклинання. ЛТІ служить виключно останньому. Обов'язковим для всіх був стиль агітатора. Все, що в ній було, повинно було бути зверненням, закликком, пробудженням пристрасти. ЛТІ – мова масового фанатизму, вона прагнула до того, щоб повністю позбавити людину її індивідуальної сутності. У своїх кульмінаційних моментах вона мала бути мовою віри і повністю спиралася на християнство, точніше кажучи, на католицизм, в той час як націонал-соціалізм явно і приховано, теоретично і практично з самого початку бореться з християнством і особливо з католицькою церквою. При всьому тому перші жертви – партійці, ті 16, що загинули під Фельдхенхалле, з точки зору культурної і мовної трактуються

від лежачого немає жодної, спалюють його в сергій дацюк

Цю ж думку можна висловити простіше: «Озирнись навколо себе — чи не має хто тебе». («Оглянись вокрут себя, не е.т ли кто тебя»).

Або складніше: «Хто думає, що кимось або чимось управляє, не знаючи водночас, хто або що управляє ним, той ніким і нічим не управляє».

Усі ці висловлювання тією чи іншою мірою передають протягом багатьох тисяч років стійке уявлення про те, що не існує ідеальної ситуації управління: або є кілька управляючих систем, або розглянута управляюча система є також і управляємою¹ системою. Припущення ідеальної ситуації, коли є один управляючий і один управляємий, неадекватне для більшості ситуацій управління. У даній роботі ми спробуємо показати, що для опису управлінської ситуації недостатньо використовувати уявлення про об'єкт управління і управляючу систему.

Ми будемо розуміти *управлінську ситуацію* як позиційне співставлення об'єкта (-ів) управління, центру (-ів) прийняття рішень і відповідних їм фокусів управління з урахуванням управлінських часу і простору.

скорочень. Використовувалась велика науковості і солідності: «гарант» замість «безслав'я». Це лякає більше, тим паче, ження ще більше. ЛТІ – Lingva Tertii

Базове поняття, використане у цій роботі, — фокус управління. Ми принципово відмовляємося від терміну «управляюча система» як недостатнього для опису будь-якої ситуації багатофокусного управління. Тобто термін «управляюча система» не дає змоги зрозуміти, що мається на увазі: система процесів управління одного або різних фокусів стосовно об'єкта управління, система центрів прийняття рішень або системний зв'язок тих і інших. Ми також стверджуємо, що ситуації однофокусного управління є дуже рідкими і, як правило, пов'язані або з відсутністю інформації про інші фокуси управління, або, що ще гірше, із втраченою ситуацією управління, коли такі фокуси управління відомі, але з тих чи інших причин не враховуються.

У цій роботі ми будемо спиратися на прийняті в близькій нам управлінській теорії засади:

- 1) Управляти можна об'єктом, що рухається (розвивається), тобто процесом цього руху (розвитку). Нерухомим об'єктом управляти не можна.
- 2) Дійсності — об'єктна (характеристики і якості; проекти), ідеологічна (цінності і норми; ідеології), управлінська (цілі і процеси; програ-

як християнські мученики. Прапор, який вавим стягом», і нові члени СА і СС прий- Відповідні промови і статті рясніють словесне оформлення взято з християнського мучеництва, воскресіння, лицарський орден. ЛТІ безперервно користується епітетами «історичний», «єдиний в своєму роді», «вічний». Вічність – атрибут Божества, називаючи щось «вічним», ми відносимо це до релігійної сфери. «Ми знайшли шлях у вічність» – сказав Лей під час урочистого відкриття Школи Адольфа Гітлера (вища партійна школа) у 1938 році. На іспитах у цій школі часто ставиться провокаційне питання: «Що буде після Третього Райху?» Якщо учень не відчуває хитроців і відповідає «четвертий», то його виключають без жалю (навіть при добрих професійних знаннях). Правильна відповідь така: «Нічого не буде, бо Третій Райх буде вічною німецькою державою». У своєму щоденнику від 10 лютого 1932 року Геббельс описує промову фюрера в Палаці спорту: «Наприкінці він ввійшов у чудесний ораторський пафос і закінчив словом: «Амінь! « Це пролунало так природно, що всі люди були глибоко вражені і зворушені, натопв

ми), організаційна (засоби і завдання; плани) — є різними, вимагають різних означень і різних мов опису.

3) Об'єкт управління повинен бути захоплений управлінським мисленням цілком. Не захоплений цілком об'єкт не дозволяє говорити про управління — тільки про вплив.

4) Керівництво пов'язане з організаційним підпорядкуванням цілям організації і відмовою співробітників організації від своїх персональних цілей. Управління пов'язане з погодженням мотивів співробітників з цілями організації, із включенням їх у зовнішні процеси.

Фокус управління

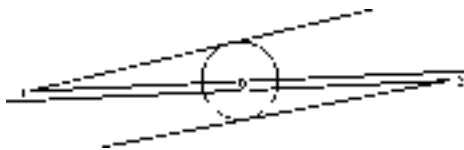
Управлінський об'єкт (об'єкт управління) — фіксована управлінськими діями сукупність. У певному сенсі ми можемо говорити про управлінську апперцепцію об'єкта — об'єкт виникає з управлінських дій. Те, чим ми управляємо, і що зберігає цілісність протягом процесу управління, і є управлінський об'єкт.

«Фокус управління» — термін, що використовується у методології управління для позначення «кута управлінського зору», спрямованого на об'єкт управління. У залежності

несли на чолі тієї процесії, іменують «кромають присягу, торкаючись до нього. виразами типу «свідоцтво крові». Усе янського словника: містика святої ночі,

від вибору позиції того або іншого фокусу управління у тому ж мисленні, розмові, дії, ми будемо по-різному розуміти той самий предмет, що стосується ситуації управління.

Насамперед, фокус управління для збереження ситуації управління стосовно даного об'єкта повинен захоплювати об'єкт управління (О) цілком. Часткове захоплення об'єкта управління різними фокусами управління (1 і 2) призводить до руйнування або управління, або самого об'єкта. Причому фокус управління 1 може бути реальним, а фокус 2 — потенційним.

Управлінське захоплення об'єкта насамперед фіксує сам об'єкт, створює його цілісність, дозволяє виділити дійсність об'єкта. Можна впевнено стверджувати, що тільки управлінська діяльність уперше створює дійсність об'єкта, оскільки тільки вона пов'язує характеристики об'єкта

у Палаці спорту охопив екстаз...” Фюрера німецьким Спасителем, “Майн Кампф” можна знайти яскравіше свідчення майзнятий під час з'їзду 1934 року режисе-волі”. Гітлер сам обрав назву і запропонував покласти в основу сюжету дві теми: тему Волі, що долає всі перешкоди, і тему єдності фюрера, партії і народу. Образ Гітлера домінував тут над усім: з перших кадрів, коли його літак йде на посадку та відкидає хрестоподібну тінь на штурмовиків, що марширують по вулиці і натовп радіючого народу, і до завершальних, коли Гесс проголошував магічну формулу: “Партія – це Гітлер, Гітлер – це Німеччина, а Німеччина – це Гітлер. Гітлер! Зіг Хайль!”

Новостворена фашистська еліта, об'єднавшись із націоналістичною верхівкою італійського королівства, дала змогу тоталітаризму опертися на широкі маси, використовуючи націоналістичну ідеологію, зокрема концепцію Е. Коррадіні про “призначення”, “першість” “латинського духу”, “невід'ємне право відновлення панування на Середземному морі” тощо. Б. Муссоліні доводив, що в Італії ніколи не бракувало планів

з процесами, що впливають на його рух (роз- сергій дацюк
виток) до ідеального (бажаного) стану об'єкта.

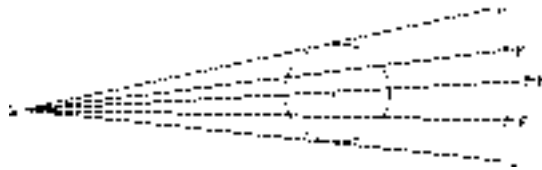
По-друге, фокус управління визначається ідеологією центру прийняття рішень. Будь-який об'єкт ми можемо включити в ту або іншу картину світу. Позиція об'єкта управління в картині світу управляючого і є засадничою підставою управління. Проекція об'єкта на картину світу управляючого є *ідеологічною дійсністю*.

По-третє, фокус управління вказує на мету (F) і визначає собою управляемі процеси (F', F''), що сприяють рухові або розвиткові об'єкта в заданому (управляемому) напрямі. Проекція об'єкта на цільовий ідеал і процеси, що сприяють досягненню ідеалу, являють собою *управлінську дійсність*. *Управлінська дійсність у різних фокусів — одна і та ж. Проте, вона може бути обмежена для управляючого баченням одного (або не усіх) фокусів у втраченій ситуації управління. Тоді різні центри прийняття рішень діють в управлінській дійсності, що сприймають по-різному.*

По-четверте, фокус управління вказує на організаційну структуру управління — центр прийняття

вважали новим Христом, особливим називали “німецькою Біблією”. Навряд чи стерности нацистської пропаганди, ніж ром Лені Ріфеншталь фільм “Тріумф

рішень (В). Проекція центрів прийняття рішень і їхніх оргструктур на об'єкт визначає *організаційні дійсності*. Зверніть увагу, що в даному випадку, на відміну від способу представлення інших дійсностей, ми робимо проекцію оргструктури на об'єкт, а не навпаки. Цим ми вказуємо на те, що після того, як створено оргструктуру, вона виявляється більш штучною, ніж сам об'єкт: може «жити своїм життям», ставити собі не зв'язані з об'єктом цілі і т.д. *У кожного фокуса — своя оргдійсність*.

Для того, щоб управляти об'єктом, потрібно охоплювати думкою певну тяглість простору і часу стосовно об'єкта. Щоб побудувати домінуючий фокус управління з лідируючим центром прийняття рішень, необхідно відновити ситуацію управління в управлінських просторі і часі.

порятунку вітчизни, однак завжди бракує волі. Ми — нові люди, і ми зуміємо у прийнятому “Дисциплінарному статуті” но вимоги та норми права і фашистської моралі щодо сім’ї, політики, друзів... жодного значення не мають. Його законом є честь — як свого часу вона була стародавнім рицарським законом...”

Підтвердження тому ми знаходимо в роботах, присвячених “мовам” тих чи інших суспільств. Так, В. Клемперер у своїй роботі “Мова третього Райху. Записки філолога” доводить, що потрібна була спеціальна мовна система для того, щоб з’явилося таке соціальне явище як фашизм.

Міт посттоталітарного простору та його мова

У той час здійснювався перехід від старої мітології тоталітарної системи до мітології системи демократичної. Міт демократичного суспільства має свою специфіку. Структура демократичного суспільства є

Управлінський час це багатомірна структура включеностей об'єкта управління з боку фокуса управління в певну досить складну структуру часу, співмірну об'єктові. В управлінському часі значення має не величина часового періоду, а об'ємне уявлення про час кожного процесу щодо об'єкта. Наприклад, для країни як об'єкта управління, виграє не той фокус управління, де є розрахунок на більш тривалий термін, а той, котрий враховує і термін 1 рік, і термін 5 років, і терміни 20-30-50-100 років.

Це обставина також важлива і для конкуренції традиційного адміністративного і цільового корпоративного управлінського часу в сьогоденній ринковій ситуації. Адміністративний час пов'язаний із жорсткими малорухомими процедурами планування: якщо в адміністратора 1 січня є план на рік, то 30 грудня в нього є план тільки на день. Тоді як у корпоративному цільовому управлінні і 1 січня, і 30 грудня може бути річний план. Таким чином, адміністративна держава і корпорації діють у різній структурі управлінського часу.

вало одного: “справжніх людей і незламно управляти новою Італією...” Ще пізніше фашистської міліції було сформульовано моралі. Для фашиста “закони загальної

Управлінський простір описується включенням об'єкта в процеси управління стосовно обраного центра прийняття рішень. Управлінський простір — це кількість процесів, з якими працює даний фокус управління. Управлінські простори різних фокусів можуть порівнюватися. Наприклад, для країни як об'єкта управління, грає не той фокус управління, у якого більше оргресурсів, а той, який працює з більшою кількістю процесів, що впливають на об'єкт і сприяють його цільовому рухові (розвиткові).

Управлінський суб'єкт — ретроспективно сконструйоване з різних фокусів управління активне джерело управління або домінуючий фокус управління (лідуючий центр прийняття рішень).

Управлінська ситуація це опис з позиції одного фокуса (нашої позиції розгляду) ідеологічної, об'єктної, управлінської й організаційної дійсностей у всіх відомих фокусах управління стосовно деякого об'єкта або об'єктів в управлінських часі і просторі.

З цього погляду *управління* може бути зрозуміле як формування напрями руху або процесу, що впливають на який-небудь об'єкт. Управ-

ління найбільш адекватно може бути розглянуте в багатофокусній ситуації управління через аналіз процесів і цілей, тобто в управлінській дійсності. Управлінська дійсність для усіх фокусів управління повинна розглядатися як спільна, хоча деякі центри прийняття рішень можуть «бачити» цю дійсність частково. У той час як організаційна дійсність у кожного фокуса управління своя.

Управління організацією полягає в залученні організації в процеси стосовно об'єкта управління. Цікавою є проблема: де перебуває позиція управляючого (центра прийняття рішень) стосовно його оргструктури (організації)? Зверніть увагу, що в наших позиційних схемах організаційна структура ніяк не виділена. Фактично організаційна структура збігається з фокусом управління. Це означає, що процеси, якими ми намагаємося управляти, і процеси, що відбуваються в організації, повинні бути одними і тими ж. Для того, щоб управляти якими-небудь процесами, ми повинні відтворювати ці процеси в себе в організації.

Персонально управляючий, як правило, залишає межі території (приміщення) організації для

ВИКОНАЙМО
ВУГІЛЬНУ П'ЯТИРІЧКУ
ЗА ТРИ РОКИ

слабо ієрархічна, політична еліта визначено систематична ротація, панує колегіаль-легіслатур, персональна відповідаль-літарному суспільстві «фігура» і «фон» мінялись, то в демократичному на «фоні» з'являється декілька «фігур» і співвідношення їх стає динамічним.

Отже, відбувається десаєралізація основного «божества». «Божество» як таке навіть зникає, а замість нього виникає декілька окремих «божків». Їх образ вже не є грізним і водночас милостивим, і з цих причин амбівалентним, таким, що одночасно навіює любов і страх. Амбівалентність досягається іншими способами. Дозволено критикувати «божків», і з допомогою цього досягається нова амбівалентність. Наприклад, заголовок у «Киевских ведомостях» (06.08.93) «Рабочий открыл счет на имя Президента и положил на него 10000 карбованцев. От отчаяния» явно дає підстави для оцінки тодішнього Президента Л. Кравчука як такого, що не має підтримки серед робітників або й навіть проводить антиробітничу політику. На основі такої інформації він може бути оцінений і як нездатний вирішити наявні економічні проблеми. Подібні оцінки

сергій
дацюк

здійснення зовнішньої комунікації і власне участі в зовнішньому протіканні управляємих процесів. Якщо змістовні² співробітники (підлеглі, виконавці, крім персонально управляючого) не включені в зовнішні процеси, якими організація намагається управляти, якість такого управління невисока. Ситуації, що виникають у випадку самостійного виходу підлеглих назовні організації: 1) вони можуть виявитися сильніші за свого керівника, створити більш сильний фокус управління, вийти з організації і створити свою організацію; 2) вони можуть використовувати зовнішні управляемі організацією процеси для рефлексивного управління своїм керівником усередині організації; 3) вони можуть замінити свого керівника в цій організації; 4) вони можуть виявитися просто більш інформованими, якщо їхній керівник досить сильний в управлінському сенсі, щоб переграти їх і поза ситуацією організаційного управління.

В управлінській дійсності багатифокусного управління розвиток об'єкта є більш складним, ніж у ситуації уявного (який частіше не є таким) однофокусного управління.

1) Ми описуємо об'єкт не один раз, а стільки разів, скільки фокусів управ-

Л. Кравчук цілком міг би отримати і в того з "Киевских ведомостей", але вже за дить уголовное дело против Президента разі Президент майже явно ототожнюєго Президента як безсилою, нездатного вирішити економічні проблеми, можна відчуті і в статті, що з'явилась в тих же "Киевских ведомостях" наступного дня і мала назву "Пищу для ума дал кибернетикам указ Президента. Не помешали бы и деньги". Подібні оцінки, щоправда, з деякими новими відтінками, звучать і в іншому заголовку тієї ж газети: "Л. Кравчук поддержал "наполеоновские" планы Всеукраинского комитета защиты детей. Дай бог, чтобы эти планы осуществились". До вже висловлених оцінок тут додаються такі риси, як "відірваність від реалій життя", "мрійність". Протилежний полюс оцінки Президента Л. Кравчука міститься в судженнях, узятих зі статті канадських експертів з іміджу, опублікованих в "Урядовому кур'єрі" 05. 04. 94. У них Л. Кравчука змальовано як такого, що "гідно представляє Україну", "не припускається

ліття складають управлінську ситуацію. 2) Рівно ж ми описуємо в кожному фокусі управління науковий прогноз (природний рух або розвиток об'єкта) у картині світу кожного з фокусів. 3) Подібним чином ми описуємо ідеальний стан об'єкта для кожного з фокусів. 4) Для кожного з фокусів ми описуємо відмінність ідеалу від природного прогнозованого майбутнього стану (розвитку) об'єкта. 5) У кожному фокусі ми оцінюємо відповідний ідеал на реалізованість (інвентаризація сприяючих ідеалові процесів, врахування відсутніх процесів, ініціювання нових процесів, планування заміщення небажаних процесів бажаними). Також ми робимо порівняльний аналіз потужності розгорнутих процесів у різних фокусах. 6) Переведення проблем у завдання (які процеси і як варто підтримувати, які процеси і як необхідно блокувати, які потрібно ініціювати і які — замінити), проблемний аналіз інших фокусів. 7) Розробка проектів і програм, що на підставі вищевикладеного створюють домінування нашого фокуса в нашому напрямку розвитку, облік проектів і програм інших фокусів.

Ціль у даному випадку розуміється як осмислений намір, що пе-

результаті аналізу судження, також узя-13.08.93 "Профсоюзы намерены возбу-України Л. Кравчука". До того ж, у цьому сь з карним злочинцем. Оцінку тодішньо-

Оцінку тодішнього

редбачає комунікативну колективну дію, тою чи іншою мірою забезпечений засобами і стосовно якого вирішується проблема реалізованості. Цілі бувають зібраними (колективна сума при відсутності цільової комунікації), ретроспективно стверджуваними, маніпуляційними (заявленими як одне і що досягаються як інше), помилковими (мало або зовсім не осмислени).

У ситуації багатофокусного управління ми маємо справу з зібраною метою, коли реалізований стан або положення є несподіваним для всіх компромісом, якого ніхто окремо не хотів. В історичному описі багатофокусного управління зібрана мета дуже часто представляється ретроспективно як приналежна домінуючому за фактом фокусові управління. Якщо домінування якого-небудь з фокусів управління є очевидним, то ситуація управління для інших фокусів найчастіше є втраченою.

Для опису фокуса управління розмежуємо конкурентне управління і зовнішнє управління. *Зовнішнє управління — це коли захоплений фокус (2) перебуває усередині зовнішнього фокуса (1). Тобто захоплений фокус опиняється в об'єктній*

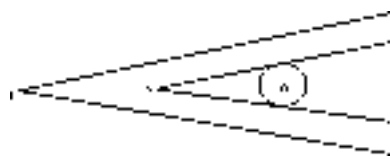

**ВИКОНАЙМО
ВУГІЛЬНУ П'ЯТИРІЧКУ
ЗА ТРИ РОКИ**

великих помилок”, “уміє вив'язатися з дити з безвихідних ситуацій”. Звичайно, досвід, виваженість, гнучкість, вміння

Про десакралізацію “божества”
тику іміджу “свого хлопця”. Біл Клінтон перед президентськими виборами 1992 року буквально за місяць “перекреслив свій імідж “слизького Біла” і перетворився з “живого політичного трупа” на лідера президентського марафону” (Бебик В. М., 2). Як свідчили оглядачі, “великий поворот” підготували не лише такі традиційні кроки, як вдала “перепаківка” економічної програми і надзвичайно успішно проведений з'їзд демократів. На думку багатьох, початок перевероту було зафіксовано після соло Клінтона на саксофоні в телешоу відомого чорного коміка Арсеніо Холла: вузькі чорні окуляри, які помічники губернатора після тривалих сперечань тицьнули йому перед виходом на сцену, представили абсолютно новий образ Клінтона. Остаточна десакралізація особи Клінтона відбулась після скандалу, пов'язаного з Монікою Левінські, який спричинив до того, що Президент змушений був розповідати в суді подробиці свого статевого життя. Справа тут

дійсності. На позиційній схемі його можна розглядати як поміщений в об'єкт. сергій дацюк

Багатофокусне управління — ситуація управління, де більше ніж один фокус управління. Далі ми розглянемо різні типи багатофокусного управління — зосереджене, розосереджене і розподілене управління.

Зосереджене управління ця наявність декількох фокусів управління (1, 2, 3) стосовно одного об'єкта (O).

найскладніших питань”, “здатний виводити такі оцінки мають свідчити про розум, досягати компромісів.

свідчить також прагнення створити політику іміджу “свого хлопця”. Біл Клінтон перед президентськими виборами 1992 року буквально за місяць “перекреслив свій імідж “слизького Біла” і перетворився з “живого політичного трупа” на лідера президентського марафону” (Бебик В. М., 2). Як свідчили оглядачі, “великий поворот” підготували не лише такі традиційні кроки, як вдала “перепаківка” економічної програми і надзвичайно успішно проведений з'їзд демократів. На думку багатьох, початок перевероту було зафіксовано після соло Клінтона на саксофоні в телешоу відомого чорного коміка Арсеніо Холла: вузькі чорні окуляри, які помічники губернатора після тривалих сперечань тицьнули йому перед виходом на сцену, представили абсолютно новий образ Клінтона. Остаточна десакралізація особи Клінтона відбулась після скандалу, пов'язаного з Монікою Левінські, який спричинив до того, що Президент змушений був розповідати в суді подробиці свого статевого життя. Справа тут

Розосереджене управління – це наявність декількох об'єктів і відповідних їм фокусів управління стосовно деякого центра прийняття рішень.

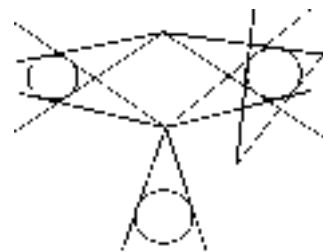

Розподілене управління — перетинання фокусів управління (1, 2), коли здійснюється взаємодія управлінських процесів, відбувається передача цілей з різних центрів прийняття рішень, і ці цілі різних фокусів конкурують поза центром прийняття рішень. Розподілене управління в основному застосовується для мережевого управління, коли об'єкт управління є рухливим, змінюваним, нечітко заданим або віртуальним. У такому випадку управління здійснюється не на процесному рівні, а на рівні цілей. Вектор

В для фокуса 1 буде обмеженням фокуса 2 і його вторгненням, вектор А для фокуса 1 буде вторгненням у фокус 2 і його обмеженням.

Мережеве управління — поєднання розосередженого, зосередженого і розподіленого управління. Розподілене управління в мережевому управлінні задається цільовими процесами, цілі яких можуть передаватися з фокуса у фокус, відбиратися (фільтруватися).

не в Клінтоні, а у законодавстві демократичним Президентом. Лідер демократич-

Б. Єльцин користувався послугами 1991 року, коли він вперше вирішив

за допомогою відставки президента СРСР М. Горбачова. Прочитавши його виступ, психологи рекомендували пом'якшити деякі вислови. Крім того, вважаючи Єльцина надто "ущільненою людиною", вони наполягли, щоб крісло, у якому він сидітиме під час телепередачі, було з колесами, оскільки "Єльцина краще сприймають, коли він рухається". Порадили йому також не боятися жестикулювати рукою, на якій в нього відсутні два пальці. У народі поширились факти про те, що Єльцин любить грати на ложках і у великий теніс. Те, що Єльцин п'є, подавалося як свідчення його "демократичності". За ним закріпилося звання "народного президента" завдяки цій демонстративній "демократичності". Але цікавим є такий факт атавізму тоталітарної мітологічної системи. Кілька років тому один кооператив у Свердловську робив гроші на тому, що за анало-

тичної держави – таке могло статися з ної держави – секуляризований лідер.

психологів-іміджмейкерів ще з лютого виступити на союзному телебаченні з ви-

могом відставки президента СРСР М. Горбачова. Прочитавши його виступ, психологи рекомендували пом'якшити деякі вислови. Крім того, вважаючи Єльцина надто "ущільненою людиною", вони наполягли, щоб крісло, у якому він сидітиме під час телепередачі, було з колесами, оскільки "Єльцина краще сприймають, коли він рухається". Порадили йому також не боятися жестикулювати рукою, на якій в нього відсутні два пальці. У народі поширились факти про те, що Єльцин любить грати на ложках і у великий теніс. Те, що Єльцин п'є, подавалося як свідчення його "демократичності". За ним закріпилося звання "народного президента" завдяки цій демонстративній "демократичності". Але цікавим є такий факт атавізму тоталітарної мітологічної системи. Кілька років тому один кооператив у Свердловську робив гроші на тому, що за анало-

Розподілене управління в мережевому управлінні описується тільки в цільовий (управлінській) дійсності. У мережевому управлінні зникає власне об'єкт управління й оргструктура. І об'єкт і оргструктура управління являють собою мережу. Виділення зони розгляду (ділянки мережі) конституюють віртуальний об'єкт управління. Виділення технологій і ресурсів організаційного захоплення об'єкта конституюють віртуальну організацію. Мережеве управління створює специфічний управлінський простір, де всяке управління передусім не є системним, не є ієрархічним, не спрямовано на стійкий об'єкт, не є предметним.

Для опису фокуса управління має значення розмежування зовнішнього управління і управління. Зовнішнє управління поміщає захоплений (внутрішній або управляємий) фокус в об'єктну дійсність при частковій втраті інших дійсностей. Об'єктом можна обмежено управляти, перебуваючи усередині нього, тобто з захопленого фокуса. Причому слово «перебуваючи» означає не просторову присутність, а присутність як позицію мислення і дії. Далі ми будемо використовувати позиційне конституювання понять (коли поняття буде за-

лежати від того, де ми вибрали позицію розгляду).

сергій
дацюк

Розуміння ситуації управління пов'язане з вилученням позиції розгляду з власного фокуса управління, обліку усіх фокусів управління і управляємих ними процесів, аналізу прийнятих рішень у відповідних фокусах і в нашому фокусі.

Відновлення ситуації багатофокусного управління

В основі відновлення ситуації багатофокусного управління лежить наступне. Кожен фокус управління вибудовує свої цілі, управляє відповідними процесами, формує, рухає і розвиває об'єкт управління у своєму специфічному напрямку. Бачення цілісної ситуації управління в кожному з фокусів досягається шляхом управлінської рефлексії, позиційного аналізу управлінської ситуації у всіх чотирьох дійсностях. Ситуація багатофокусного управління кожен момент втрачається в будь-якому окремо взятому фокусі і повинна відновлюватися нами заново стосовно будь-якого прийняття рішення в одному окремо взятому (нашому) фокусі управління.

**ВИКОНАЙМО
ВУГІЛЬНУ П'ЯТИРІЧКУ
ЗА ТРИ РОКИ**

гією з іще не забутими екскурсіями “по бажаних автобусом пам'ятними “Демократичний устрій, як і кожен вад. Від них вільні тільки мертвотні панують спокій і розважливість...”

Коли наші запальні пращури м'яли одне одному ребра, обираючи керівників козацької республіки, у їхніх сусідів – східних і західних – зміна володаря відбувалась значно благопристойніше. Помирав старий монарх, і його наступником урочисто проголошували спадкоємця. Народові ж залишалось тільки тріумфувати. А якщо монарх аж надто набридав і терпіти його ставало несила, то його просто душили в ліжку, тихо і чемно. І знову “помазанником Божим урочисто проголошували спадкоємця, і знову народ тріумфував” (М. М. Слюсаревський, 10). Одна справа, коли голос комунікатора лунає в повній ідеологічній “тиші”, зовсім інша – коли треба пробитися до свідомості реципієнта, незважаючи на шум і багатоголосся. Демократичність суспільства є тим більшою, чим більше це суспільство структуроване в “горизонтальній” площині,

местам боевой и трудовой славы” возив місцями життя і діяльності Б. Єльцина. живий суспільний організм, має безліч тоталітарні утворення. Ось там віками

Тим самим ми операційно задаємо рефлексивне управління через поняття «фокуса управління». *Рефлексивне управління* — це управління, що шляхом рефлексії вилучає позицію розгляду зі свого фокуса управління, описує усі фокуси управління в чотирьох дійсностях, управлінських просторі і часі і на підставі цього, повертаючись у свій фокус управління, формує рішення, що сприяють позиціонуванню цього фокуса управління стосовно інших фокусів.

Що таке *втрачена ситуація управління*, ми покажемо на прикладі футболу. Скільки фокусів управління у футболі? Спочатку здається що їх два — кожна команда представляє собою фокус управління, а вся інша ситуація гри — вболівальники, судді, тренери — не більш, ніж прикра перешкода для чистої гри. Однак, футбол не просто гра на футбольному полі. Варто розглянути її в більш широкому сенсі — як соціальну гру, де фокусів управління не менше семи: два фокуси управління футбольних команд, два фокуси управління тренерів, два фокуси управління вболівальників і один фокус управління суддів. На користь саме такого бачення футбольної гри

тобто, чим більші ці «шум» і «багатоголосності» у процес «впорскування поглядів» нового тезаурусу політичної мітології.

Здійснювались незграбні спроби можна побачити у передвиборних листівках 89-90 років, сповнених полум'яних присягань волонтерів свободи, що народжувалася, їх шалених обіцянок і надоптимістичних прогнозів. Надзвичайне розпалення громадських пристрастей довело мову «образів» до різкого гротеску і в той самий час до межового лаконізму і виразності. Запам'ятався плакат, що виражав протест проти використання військ у Вільнюсі: перекреслений навхрест танк і слово «Ні!» Безкомпромісність політичної боротьби, нетерпимість до ідеологічних опонентів, а іноді й недостатність політичної, естетичної і загальної культури призводили до створення «шедеврів» наочної агітації на кшталт плакату з гаслом «Ні – союзному договору» і зображенням великої дулі, або портретів політичного суперника з образливими написами чи символами на лобі.

свідчить той простий факт, що в теленовинах дії вболівальників, тренерів і суддів обговорюються не менше, ніж дії самих футбольних команд.

Відновлення ситуації управління повинне відбуватися постійно. Підкреслимо ще раз, це пов'язано не з тим, що ми знайомимось з новим для нас об'єктом управління, куди нас, наприклад, призначили менеджером. Відновлення ситуації управління в багатофокусному управлінні повинне відбуватися при будь-якому прийнятті рішень, тому що за час, що пройшов з попереднього прийняття рішень, ситуація завжди міняється, тобто кожний з інших центрів прийняття рішень у відповідних фокусах управління зробив якісь дії, що змінили ситуацію, плин процесів, пов'язаних з об'єктом, а значить і сам об'єкт. Не відновлюючи ситуацію управління, ми працюємо у втраченій ситуації управління, коли наші рішення будуть неадекватні об'єктові, процесам, тобто не приведуть до цільового руху, що пізніше може бути осмислений як розвиток об'єкта.

Відновлення ситуації управління тільки породжує питання про вибір тієї або іншої позиційної стратегії. Ми продовжуємо використовувати

ся». Отже, демократія внесла свої складмасі. Це спричинило до виникнення

оволодіти новою мовою демократії. Їх

вати так назване позиційне конституювання для розрізнення позиційних стратегій.

У багатофокусній втраченій ситуації управління зберігати свій центр прийняття рішень у тій або іншій мірі незалежним організаційно можна лише реагуючи на дії інших центрів прийняття рішень. Така позиційна стратегія є стратегією реагування або реакційною стратегією.

Після відновлення ситуації багатофокусного управління перед нами відкривається вибір позиційних стратегій — *конкурентне управління, підлаштування або надбудова*.

Конкурентне управління, підлаштування і надбудова

Конкурентне управління — позиційна стратегія, при якій ситуація управління постійно відновлюється на рівні утримання нашого фокуса управління як конкурентного з іншими фокусами. Ще це називається «маневруванням» або «грою на протиріччях» інших фокусів. Така позиційна стратегія здійснюється шляхом змістовного, оргструктурного або компенсуючого ресурсного зрівняння. Тобто програш в одному компенсується перевагою в іншому.

**ВИКОНАЙМО
ВУГІЛЬНУ П'ЯТИРІЧКУ
ЗА ТРИ РОКИ**

“Пригадується останній день фінішу якого, перемігши десятки супер-Оскільки обидва належали до демократів, обидва не поступалися щодо відповідності, вибирати між ними киянам було надзвичайно важко. А відтак, остаточна перемога чекала на того, хто просто виявиться спритнішим.

Напруження боротьби зростало буквально щогодини. Надвечір, перед тим, як пройти Хрещатиком, скандуючи: “Чер-няк! Чер-няк!”, його прихильники влаштували біля головної вулиці імпровізований мітинг, де повели масовану атаку на супротивника. Критика, якщо її можна так назвати, велася, як то кажуть, “на знищення”. Про добір засобів уже не було і мови. Над головами натовпу вибухали, мов гранати, звинувачення: “Карпенко занастив Голосіївський ліс!”, “Карпенко приховує могили жертв сталінських репресій!” — такий приклад безкомпромісної передвиборної боротьби наводить М. М. Слюсаревський (10). Хитріші політики використовували конструкції на кшталт: “Наше уваження — Телятникову, наши голоса — Яворивському!”

У конкурентному управлінні немає зовнішнього фокуса, немає зовнішнього управління. У конкурентному управлінні можуть бути провідний фокус та ведені фокуси.

сергій
дацюк

Надбудова — позиційна стратегія, при якій наш фокус управління являється надбудованим за рахунок сильної стратегічної гри, більш могутньої оргструктури або ресурсної переваги. *Надбудова можлива шляхом виграною в конкурентному управлінні рівних фокусів (конкурентна надбудова) або за рахунок захоплення якого-небудь фокуса або фокусів у якості внутрішніх (зовнішня надбудова). Таким чином, надбудова може здійснюватися як у ситуації зовнішнього управління, так і в ситуації конкурентного управління. І це різні типи надбудови.*

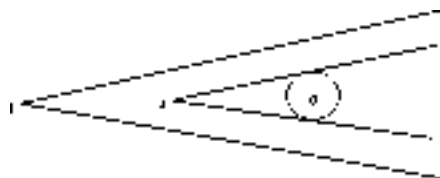
Підлаштування — позиційна стратегія, коли добровільно поміщають свій фокус управління усередину якого-небудь з домінуючих фокусів, домагаючись у такий спосіб домінування над іншими, але виявляючись у повній залежності від цього домінуючого фокуса. Підлаштування завжди пов'язане з зовнішнім (не нашим) управлінням.

Домінування фокуса в багатофокусній ситуації управління пород-

відчайдушного виборчого марафону, до ників, дійшли... Черняк і Карпенко. тичного табору і фактично нічим один перемігши майбутній ролі народного депутата.

жує в конкурентному управлінні провідний і ведені фокуси, у ситуації зовнішнього управління — зовнішні, серед яких надбудованій, і внутрішній (захоплений) фокуси.

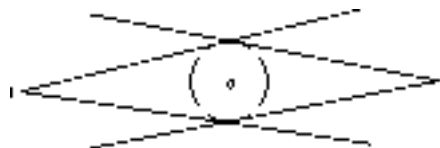
Надання можливості для захоплення нашого фокуса управління (2) разом з об'єктом управління (O) іншим фокусом управління (1) створює управлінську ситуацію *підлаштування*. *Та ж ситуація, але коли позиція розгляду перебуває в зовнішньому (нашому) фокусі (1), є зовнішньою надбудовою*. Підлаштування — це визнання й організаційне оформлення зовнішнього управління, коли ми переносимо управління на інший рівень, дозволяючи домінуючому фокусові вирішувати питання конкурентного управління з іншими зовнішніми фокусами без нашої участі, потрапляючи до домінуючого (зовнішнього) фокуса в залежність. При цьому захоплений фокус опиняється в об'єктній дійсності і відбувається часткове *зведення інших дійсностей до об'єктної*.

Проте загалом ці роки запам'ятались всім за Ємця!”, “Товариші! Просимо віддати Голосуйте за т. В. А. Івашка!”, “Поддержите права! Голосуйте за Карпенко!”, “Не хочете Черняка!”, “Избиратели! Пусть урны с вашими бюллетенями станут урнами с прахом тоталитарной системы!”

Отже, такі особливості політичного міту демократичної системи – десакаралізація основного “боже-ства”, наявність багатьох “божків”, конкуренція між ними за здобуття влади – призводять до виникнення особливих мовних конструктів, спрямованих на знищення політичного противника у жорсткій боротьбі. На службу цій меті стають як певні слова і символи (сенсова сторона), так і структурні характеристики текстів. У соціальній психології існує напрям “експериментальна риторика”, який вивчає вплив формальних характеристик мовного матеріалу на реципієнта для створення найдосконаліших сугестивних текстів. Результати досліджень насамперед використовують у політичній агітації і пропаганді.

Багатофокусне управління створює також ситуацію *конкуренції різних фокусів управління* за об'єкт у формі протиставлення, коли жоден з фокусів не знаходиться в ситуації зовнішнього управління. Ця конкуренція досить часто перетворюється в стратегічне суперництво або навіть протистояння. Фокус управління 1 протистоїть фокусові управління 2 із приводу об'єкта (O).

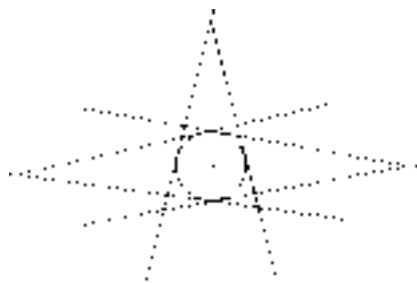

У багатофокусному управлінні цілком застосовною є теорія конфліктів. Уявимо собі, що в приведеній вище схемі з'являється ще один фокус управління, тобто усього їх стає три. Коли конкуренція двох (1, 2) дає шанс третьому (3), і цей третій користується цим шансом для домінування, виникає ситуація *надбудови*. *Конкурентна надбудова – це створення домінування нашого (провідного) фокуса стосовно інших фокусів управління (ведених), що не дають себе захопити*.

написами на кожному стовпі: “Голосуйте свої голоси за Козія Ю. В.!", “Дарничани! жите человека, борющегося за наши чешь роста цен – голосуй за беспартий-

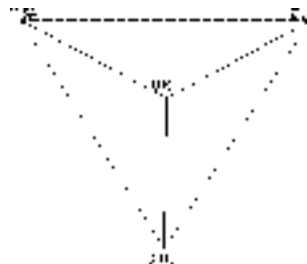

сергій
дацюк

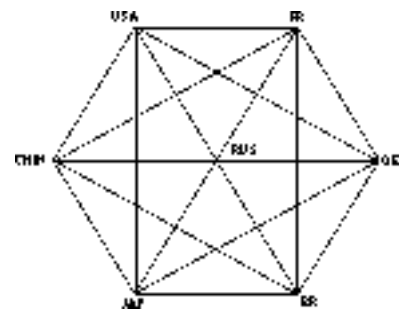

Такий простий підхід дозволяє найбільш ефективно розглядати будь-яку багатофокусну управлінську ситуацію конкурентного управління через так звану «решітку тріадних взаємодій» з її головним принципом — конкуренція двох дає шанс третьому.

Наприклад на геополітичному полі для України ця решітка тріадних взаємодій буде виглядати так.

Для Росії решітка тріадних взаємодій буде виглядати в такий спосіб.

Тут у кожній тріаді можна будувати свою особливу стратегію

**ВИКОНАЙМО
ВУГІЛЬНУ П'ЯТИРІЧКУ
ЗА ТРИ РОКИ**

Отже, ми бачимо, що певний місто не може відчутися частиною цього мосту, які знайшли відображення у мові. ця іронія, навіть сарказму, в яких знаходити життя, що завжди виникає в масовій свідомості у кризові моменти суспільного розвитку. Цю іронію читач напевно вже відчув у заголовках "Киевских ведомостей". Руйнувались людські надії та сподівання, і з'явилась оцінка "перестройки" як "катастрофи". Показовими у цьому сенсі є декілька заголовків з газети "Коммерсантъ": "БАНСО Родиной не торгует. БАНСО продает Америку", "Лондонский туман рассеялся. И возник Артем Тарасов".

Поряд з різкою соціальною диференціацією людей на економічній, політичній основі, за соціальною активністю (політичною або підприємницькою), у свідомості пасивної, але дієздатної частини суспільства утворився своєрідний вакуум. Він виник між полюсом політики, в якій ця частина не бере участі, і полюсом економіки, що представлена реаліями економічної кризи (дефіцитом продуктів і ростом цін), та ірреаліями

було створено. Але більшість людей проміту. Цікавими є зміни у масовій свідомості. З'являється і дуже поширюється інтонація своє вираження відчуття абсурдно

поведінки, змістовно розраховуючи процеси кожного з фокусів управління.

Виграшна позиційна стратегія надбудови в конкурентному управлінні може бути описана в такий спосіб:

1) Рішення домінуючого фокуса повинні бути несподіваними для двох інших фокусів;

2) Ці рішення домінуючого фокуса повинні створювати конфлікт між двома іншими фокусами;

3) На всяке зосереджене управління (коли два інших фокуси не є конфронтуючими один одному, тобто їхні стратегії не протилежні) потрібно відповідати надлишково розосередженим управлінням.

4) Зосереджене і розосереджене управління можна надбудовувати більш сильним мережевими

Проте, трифокусна схема аналізу управлінських ситуацій є досить спрощеною. Щоб більш адекватно аналізувати багатофокусні ситуації управління, можна застосовувати простий принцип конфліктології — парнофокусні ситуації управління є стійкими, непарнофокусні — нестійкими. Двофокусна ситуація управління являє собою стратегічний двобій. Трифокусна

(для більшості невідприємців) бірж, марінформаційні канали (в основному ТБ). У риканські, і європейські державні діячі та стан духу, про психологію своїх народів, горії, цінності, сенси і задачі, що створювали міт певного суспільства на будь-якому етапі його існування, необхідний масі для її діяльності, для переживання життєвих перспектив (американці висунули оптимістичний міт “країни рівних можливостей”, німці спирались на свою організованість і порядок і т. д.). Сьогодні – в умовах невизначеності (або втрати ідентичності), різкого перетворення статичного і соціально гарантованого способу життя на спосіб, що швидко змінюється, не залежить ані від загальних, ані від індивідуальних зусиль, демократичних можливостей і в той же час економічних втрат, – свідомість людей не повинна залишитись в цьому вакуумі. Вона повинна наповнитись певними символами і сенсами, спираючись на які, люди знайдуть життєздатність, перспективу, а в ній – впевненість і мотивацію до дії.

ситуація управління позиційно дає шанс надбудови для одного з фокусів. Чотирифокусна ситуація управління робить проектний розвиток об'єкта неможливим через складність обліку всіх напрямків руху об'єкта, а також через те, що пари протистояння час від часу міняються.

Стратегія надбудови фокуса над фокусом у ситуації зовнішнього управління складається з захоплення й утримання. Деякі аспекти цього частково описані в таких моїх роботах як «Захоплюючі технології» та «Позиційний аналіз інтриги».

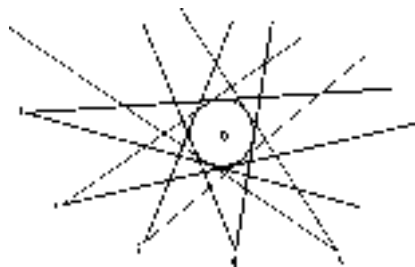
Багатофокусне управління стосовно країни Україна

Українська держава перебуває на межі між конкурентним управлінням і зовнішнім управлінням. Територія й економіка України управляються Українською державою, США, Росією, Європою. Тобто в геополітичному управлінському просторі ми маємо справу з чотирма фокусами управління — позиційно дуже стійка ситуація управління, де пари протистояння міняються (1-2, 3-4 або 1-3, 2-4). Організаційна структура такого управління різна: україн-

кетингів, брокерства і т. п., що заповнили цьому зв'язку можна нагадати, що і амполітики, які завжди турбувались про вміло висували досить визначені кате-

рингів, брокерства і т. п., що заповнили цьому зв'язку можна нагадати, що і амполітики, які завжди турбувались про вміло висували досить визначені кате-

ська держава (адмінресурс), США (корпорації, НАТО), Європа (СОТ, ЕС), Росія (електроенергетична, газотранспортна, інформаційна і фінансова інфраструктури).

Політика без'ядерности, нейтральности, позаблоковости була характерна для України в 1991-1996. З погляду багатофокусної ситуації управління це було не що інше як втрачена ситуація управління — повна невизначеність навіть на вербальному рівні.

Політика «багатовекторности», що була характерна для України в 1997-2000 роках — означала відновлення українською державою ситуації багатофокусного управління. Те, що Сорос називав «торгів-

лею геополітичним положенням», було не що інше як спроба, невміла і непослідовна, відновити ситуацію і здійснювати конкурентне управління.

У 2001 році в зв'язку з «касетним скандалом» Україну змусили до вибору позиційної стратегії підлаштування, тобто до переходу в ситуацію зовнішнього управління.

До 2003 року еліта країни розділилася на три великих табори — табір, що відстоює підлаштування під фокус управління США, табір підлаштування під фокус управління Європи і табір підлаштування під фокус управління Росії. Конкуренція позиційних стратегій підлаштування не дозволяє аналітикам побачити головний висновок — позиційна стратегія надбудови поки не може бути запропонована національною елітою, оскільки її найближче завдання — перехід від ситуації зовнішнього управління до ситуації конкурентного управління, від підлаштування до конкуренції.

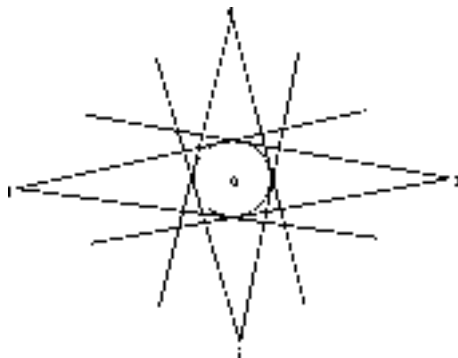
**ВИКОНАЙМО
ВУГІЛЬНУ П'ЯТИРІЧКУ
ЗА ТРИ РОКИ**

Можливості мови у створенні заданими характеристиками, нерідко з тично безмежними. Як приклад можна му розповідається про те, як переповили результати змагання з бігу між Л. Брежнєвим і Р. Ніксоном. “Свобода” інформувала би своїх слухачів так: “Змагалися з бігу два президенти: Ніксон і Брежнєв. Наш президент був першим. Брежнєв прийшов другим”. Повідомлення ж ТАРС мало б такий вигляд : “Відбулися змагання з бігу серед президентів. Леонід Ілліч прийшов другим. Президент Ніксон був передостаннім”.

У всіх наведених прийомах, безумовно, є раціональне зерно, але реалізація їх вимагає не тільки знання загальних принципів, але й великого мистецтва і майстерности у конкретному втіленні їх в життя, з врахуванням конкретних реальних умов і політичних завдань. Зразком майстерности у створенні політичного міту може бути такий факт. У СРСР спостерігалась тенденція до зняття із Сталіна усякої провини і відповідальности за скоєні злочини і перекладання цієї провини на його помічників. Причому, ця думка

потрібних образів політиків із наперед маскуванням при цьому істини, є прапригадати анекдот часів застою, в якоб своїм слухачам радіо “Свобода” і ТАРС

сергій
дацюк

Цікава динаміка розвитку ситуації багатифокусного управління. До 1991 року ми мали двофокусну схему управління Україною «СССР-Захід». З 1991 року ситуація управління для України перетворюється в трифокусну, дуже нестійку: «Українська суверенна держава-Захід-Росія». Ця ситуація мала всі шанси стати двофокусною, але в 1998 році вона стала чотирифокусною за рахунок розпаду Заходу на два найбільших гравців — Європу і США. У 2000 році після посилення впливовості олігархів до загальнонаціонального рівня фокус управління

поширилась не тільки серед селянської бург в своїх мемуарах зізнається, що завітного Бога, і згадує, як під час зустрічі репресії, той вимовив фразу: “Якби *він* хось засобах створення політичного міту, а у психології народу, навіть десь у колективному несвідомому прагненні бачити Сонце без плям. Проте, щоб врахувати це, треба бути добрим знавцем цієї психології народу як майбутнього реципієнта політичного міту. Критерієм майстерности створення політичного міту в наш час може бути інший показник: чи користується народною популярністю той чи інший політик. І намагання сподобатися “масі”, де на карту ставиться все, отже, “мета виправдовує засоби”.

Маса дозволяє еліті створювати міти і навіть вимагає їх створення. Причина полягає у структурі масової свідомості. Не треба забувати, що короля грають придворні. А глобальні соціальні експерименти, що проводились у різні часи і в різних суспільних системах, є мовними експериментами. Говорячи мовою мітології, еліта говорить мовою маси, пробуджуючи її живу душу.

країною подвоюється — «Українська держава» і «Олігархи». Після цього ситуація зовнішнього управління країною стає п'ятифокусною: США (1), Росія (2), Європа (3), Українська держава (4), Олігархи (5). «Олігархи» — фокус управління, організаційно несамотійний, але такий, що чинить сильний вплив на адмінресурс і ЗМІ.

П'ятифокусна ситуація управління країною є досить нестійкою. Від неї ми можемо перейти або до чотирифокусної (за рахунок знищення фокуса «Олігархи»), або до двофокусної ситуації («Україна-Європа»). У випадку переходу до трифокусної ситуації управління (при відсутності або США, або Росії, або Європи), ситуація відразу ж стане нестійкою, і в Україні з'явиться шанс для геополітичної конкуренції. Таким чином, нам для виникнення шансу геополітичної конкуренції, потрібно нейтралізувати одного з гравців зовнішнього управління.

При цьому політика принципово відмінна від управління. Її теж можна розглядати через фокуси управління, але не як конкуренцію за спільний об'єкт, а як спробу управління один одним центрів прийняття рішень. У такій ситуації перебувають

маси, але і серед інтелігенції. Ілля Ерендумав про Сталіна, як про якогось староріз Пастернаком, коли всюди лютували знав”. Можливо, причина цього не в яки-

фокус управління «Українська держава» (1) і «Олігархи» (2).

Отже, термін «маніпуляція», використований журналістами, не є адекватним тлумаченням подій в країні. Маніпуляція означає розходження декларованих цілей і дійсного призначення дій центрів прийняття рішень, що досягається спеціальними засобами рефлексивного управління. На наш погляд, поняття «маніпуляція» є досить слабким і негативно-оцінковим для аналізу управлінських ситуацій. Фактично маніпуляція має місце в ситуації надбудови зовнішнього управління, що не рефлексується усередині захопленого фокуса управління. У ситуації п'ятифокусного управління ми маємо справу з п'ятифокусною маніпуляцією в ЗМІ — «США», «Росія», «Європа», «Українська держава», «Олігархи».

Виходячи з поняття про багатофокусне управління, зовсім іншу

**ВИКОНАЙМО
ВУГІЛЬНУ П'ЯТИРІЧКУ
ЗА ТРИ РОКИ**

Російський філософ Микола серйозним і трагічним внутрішнім момен- Революція є історичною подією, що неї не ставились, як би не обурювались мось зовнішнім для нас і зовсім беззмістовним для нашого життя. Беззмістовним є те, що залишається абсолютно зовнішнім для нас, ніяк не пов'язаним внутрішньо з нашим життям. Бо і до нещастя і випробувань в особистому житті – смерті близьких людей, хвороб, злиднів, розчарувань у людях, які здавались друзями і нам зрадили, – треба ставитись, як до подій, що мають сенс для особистої долі, як до внутрішніх, а не зовнішніх подій, тобто ставитись духовно. Це і є релігійне ставлення до життя». Для того, щоб наше суспільство якомога швидше вийшло з економічної і національної кризи, демократичним лідерам треба чітко знати, що являє собою сьогодні психологія людей, яка завжди, при всіх соціальних трагедіях, ставала врешті-решт рятівною силою, і створити адекватний для неї політичний міт, дати масі нову духовність. «Є епохи катастрофічні, коли в часі немає стійкості і міцності, коли немає на що спертися, коли земля

інтерпретацію отримує так звана політична реформа країни, розмови про яку періодично поновлюються. В організаційній дійсності її пропагують як створення відповідальної влади. Однак питання відповідальності влади (перед яким фокусом управління?) виявляється завуальованим вираженням перерозподілу повноважень між гілками влади без чіткого формулювання цілей. В управлінській дійсності стосовно так званої політичної реформи варто було б розрізнити (побудувати таблицю з трьома колонками): 1) декларовані цілі політичної реформи; 2) дійсні цілі політичної реформи (для двох фокусів «Українська держава» і «Олігархи»); 3) цілі політичної реформи неіснуючого поки фокуса управління «Громадянське суспільство». Як бачимо, розмова в ЗМІ йде поки тільки у першій колонці таблиці, поза ЗМІ опозиція веде цю розмову у другій колонці, а слід вести у третій.

Якщо ж говорити про мету політичної реформи неіснуючого поки фокуса управління «Громадянське суспільство», то слід зазначити наступне. Ми перебуваємо в ситуації зовнішнього багатофокусного управління. Оргструктура держави повинна дозволити постійно відновлювати

сергій
дацюк

Бердяєв писав: "... революція є дуже том у долі народів, у долі кожного з нас. відбувається в нас і з нами, як би ми до її злону стороною, вона зовсім не є чи

ситуацію управління і здійснювати стосовно зовнішніх фокусів конкурентне управління. Це можливо тільки тоді, коли ми самі (держава, суспільство й олігархи) представляємо єдиний, управляемий з одного центра прийняття рішень, фокус управління. Це породжує наступні вимоги до оргструктури цього фокуса: одна виконавча влада, одна представницька, одна судова.

Сьогодні ж ми маємо три виконавчі влади (Президент, Адміністрація Президента, Кабмін), два суди (Конституційної і загальної юрисдикції), а в ході політичної реформи ще й намагаємося створити два Парламенти (дві палати) і недієздатний Кабмін (коаліційний). У такий спосіб замість створення єдиного фокуса управління країною, ми ще більше множимо центри прийняття рішень, роблячи неможливим не тільки ситуацію зовнішньої надбудови, але і навіть конкурентної надбудови. При цьому усі виникаючі фокуси управління в «Громадянському суспільстві» є внутрішніми фокусами підлаштування (під США, Європу, Росію).

У такий ситуації зміна позиційної стратегії управління країною можлива за рахунок створення нового

коливається під ногами. Втримаються ність". Ці слова Миколи Бердяєва надзвичайно, ірраціональною силою, але якщо творчою, героїчною аж до самозречення.

фокуса управління «Громадянське суспільство» і навчання нових менеджерів рефлексивному управлінню. Нам потрібно здійснити: 1) перехід із ситуації конкуренції фокусів підлаштування (зовнішнього управління) у ситуацію конкурентного управління, 2) потім до конкурентної надбудови, і 3) тільки потім перейти до зовнішньої надбудови. Усе це окремі великі етапи методологічної і загальнотеоретичної роботи, менеджерської роботи з політичною системою і підготовки нових кадрів.

Здійснення описаних переходів — це вибір еліти, що досягається, швидше за все, за рахунок зміни її покоління. Як виглядає, нинішнє покоління еліти ні світоглядно, ні професійно не готове до цього. З погляду конкуренції внутрішніх фокусів «Громадянське суспільство» і «Олігархи» — це війна на поразку фокуса управління «Олігархи». Це моральне і фізичне знищення організаційних структур фокуса «Олігархи». Потрібно також розуміти, що опозиція занадто слабка для створення нового фокуса управління. Опозиція виявилася частково у втраченій ситуації управління, частково в ситуації «конкуренції за фокус підлаштування». Це також означає, що необхідно готу-

лише ті, що розкриють в собі нову духовно актуальні в наш час. Маса є стихійно дати їй "добрий" міт, вона стає силою Міць їй діянь вражає, краса їх засліплює.

1. Асеев Ю. А., Фирсов Б. М. Проблемы речевого воздействия на аудиторию в зарубежной социально-психологической литературе. — Ленинград, 1973.
2. Бебик В. М. Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі: (Соціопсихологія і технологія політичної боротьби). — К.: Абрис, 1993.
3. Бердяев Н. О самоубийстве (Психологический этюд) // Психологический журнал. — 1992. — №1.
4. Богомолова Н. Н. Социальная психология печати, радио и телевидения. — МГУ, 1991.
5. Братусь Б. С. К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века // Вопросы психологии. — 1993. — №1.
6. К анализу августовской революции: единство сознания и действия // Психологический журнал. — 1992. — №1.

вати нове покоління управлінців, що здатні до рефлексивного відновлення ситуації управління та до здійснення позиційної стратегії конкурентного управління і надбудови як до інших внутрішніх фокусів («Українська держава» і «Олігархи»), так і в оточуючій їх ситуації зовнішнього управління.

У ситуації багатогокусного управління на рівні країни існує також і варіант переходу на новий парадигмальний рівень управління — об'єкт «країна» може розглядатися як мережа міст у світовій міській інфраструктурі і, відповідно, до нього може використовуватися мережеве управління. Таким чином, на будь-яку дію зовнішніх фокусів управління в ієрархічному (системному) світі ми можемо відповідати діями мережевого управління.

Мережеве управління стає можливим, коли центрами прийняття рішень є міста країни, а це рівень місцевого самоврядування. Потенційно — сьогодні це найбільш сильна позиція конкурентного управління і надбудови стосовно ситуації зовнішнього управління країною Україна. Країна, як мережа міст, може в перспективі переграти будь-яке зовнішнє управління з боку більш сильних і ресурсно забезпе-

них фокусів управління «Росія», «США», «Європа».

сергій
дацюк

¹ Тут і далі використовується не зовсім звичний для української термін «управляемый» і однокореневі йому, які методологічно більш точні, ніж похідні від терміна «керований», оскільки «управляемость» відноситься до управлінської дійсності, а «керованість» до оргдіяльності (в російській ця різниця: «управляемый» і «руководимый»).

² Ті, що виконують цільову роботу організації і не є обслуговуючим персоналом.

Більш докладно про мережеве управління — в повній версії статті: http://www.uis.kiev.ua/~_xyz/outside_management.html

ВИКОНАЙМО
ВУГІЛЬНУ П'ЯТИРІЧКУ
ЗА ТРИ РОКИ

7. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні

8. Кухта Б., Романюк А., Старецька
Частина друга. — Львів, 1996.

9. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. —

10. Ольшанский Д. В. Б. Н. Ельцин на фоне массового сознания (политико-психологический портрет // Психологический журнал. — 1992. — №4.

11. О задачах психологической науки в кризисном обществе // Психологический журнал. — 1992. — №3.

12. Ортега-и-Гассет Хосе. Дегуманизация искусства и другие работы. — М., 1991.

13. Слюсаревський М. М. Ілюзії і колізії. — К.: Гнозис, 1998.

14. Слюсаревський Н. Н., Карамушка Л. Н., Федоришин А. Б. Слово, рисунок, цвет: Психологический анализ наглядных средств политической агитации. — К.: АТ «Реклама», 1995.

15. Фролов П. Д. Імідж політичного лідера у друкованих ЗМІ: шляхи та методи вивчення // Наукові студії +з політичної психології. Вип. 2. — К.: ДОК-К, 1996.

16. Черепанова И. Дом колдуньи. Язык творческого бессознательного. — М., 1996.

17. Шостром Е. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор. — Мн., 1992.

еліти і лідери. — Львів, 1996.

Л. Основи політичної науки. Курс лекцій.

К., 1993.

МІТ ЯК ПОСЛАНЕЦЬ ИНШИХ СВІТІВ

ДОЛЬ
РІКЕР

розмова з річардом керні

не так усе
просто

ОРЕСТ
ДРУЛЬ

Р.К.: *Однією з Ваших перших спроб герменевтичного аналізу були пошуки способу відображення фактів людської свідомості у мітах і символах, починаючи з найдавніших часів. У книзі “Символіка зла”, що вийшла 1960 року, Ви показали, яку важливу ідеологічну і політичну роль відігравали міти й символи у древніх культурах Вавилону, Греції й Іудеї. У тій самій роботі Ви стверджували, що міт розповідає про події на зорі історії заради того, щоб забезпечити сучасників основами ритуальної практики. Чи вважаєте Ви, що міти необхідні в сучасній культурі? І якщо так, то яка їхня роль?*

П.Р.: Не думаю, що можна прямо відповісти на це запитання в поняттях, що визначають співвідношення міту і реальності. Розгляньмо спочатку те, що становить уявлюване ядро всіх культур. Я переконаний, що культуру не можна звести до її найпростіших функцій: політичної, економічної, юридичної і т.д. Вони не ви-

Віддавна зрозумів второпність рактних понять – згущень чистої думки псує своїм втручанням хрустку семантично відчуту цю здатність лексичних очевидців наруги над українцями владою пізньої Другої Речі Посполитої і порівняти враження із делікатним окресленням цих злочинів абстрактним і відстороненим словом “пацифікація”. Щоб зрозуміти силу впливу слова, ще краще порівняти цю абстрагуючу дефініцію з кривавим означенням “різня на Волині”. Хто володіє правом називати речі – той володіє світом. Стара, але надалі актуальна істина.

Зараз нам оцінювати події минулих літ – це десь те ж, що й знайти вчорашню воду в Опорі: “Не можна двічі увійти у ту саму річку”. Ми можемо намагатися реконструювати дискурс, що згенерував ті чи інші події, ми можемо старатися шукати мотиви дій наших попередників, хоч наше нинішнє розуміння світу, а тим паче знання наслідків колись минулих подій влазить і влазить в оцю реконструкцію, суттєво її деформуєчи.

черпують її змісту. Існує приховане ядро, що визначає місце усіх видимих функцій та інституцій культури. Саме ця єдина основа нібито розподіляє ролі усередині суспільства між його окремими членами щодо інших суспільств і природи, котра стоїть над усім.

Р.К.: *Чи буде різною модель розподілу в різних суспільствах?*

П.Р.: Буде. Співвідношення між політичними інституціями, природою й індивідами рідко збігається навіть у двох культурах. Коefіцієнт розподілу між різними функціями усередині одного суспільства визначається прихованим ядром, і саме там треба шукати неповторність кожної культури. Глибше рівня самосвідомості суспільства є непрозорий стрижень, котрий не визначається з допомогою емпіричних законів і нормативів. Його неможливо охарактеризувати в параметрах прозорих моделей, тому що він утворився до появи всіляких засобів вираження в ідеях і символах. Тільки через аналіз і розуміння властивостей цього стрижня можна знайти основне мітопоетичне ядро соціуму. Самоаналіз

поль
рікер

іншомовних слів до означування абст – без жодної побутової асоціації, що тую умоглядної категорії. Щоб намазапозичень, варто прочитати свідчення

суспільства в поняттях, котрі диктує його основне ядро, – це єдиний шлях до самопізнання, до критичної ідентифікації власних особливостей.

Р.К.: Як суспільство може розпізнати це мітологічне ядро?

П.Р.: Мітологічне ядро суспільства можна визначити тільки опосередковано. І не лише тим, що сказано (тобто дискурсом), але й тим, як людина живе (практикою), і, нарешті, я вважаю, за допомогою співвідношення різних функціональних рівнів суспільства. Не можна стверджувати, що у всіх країнах визначальним є економічний рівень. Так є на Заході. Але, як продемонстрував аналіз багатьох примітивних спільнот, проведений Леві-Стросом, принцип цей аж ніяк не універсальний. У деяких досліджених культурах значення економічних й історичних розумувань є мінімалізованим. У нашому суспільстві економічний фактор превалує, однак з цього випливає, що перевагу економіки можна пояснити лише в поняттях економічної науки. Правильнішим буде пояснення такого

Може – через, а може – попри режно засудити волинського селянина, щечена і котрий десять років носив і виплеснути її на тих, з ким ідентифіку-сусідських відносин засудити зумію, але відчуваю змогу зрозуміти й історично конкретну лють рільника, в якого забрали колись його землю, зрозумію, бо бачив очі селянина, плуг сусіда якого (в часи колгоспної власності!) переорав межу. Руки його стискали вила.

Зрозуміти і виправдати суть різні речі: життя людське занадто цінне, щоб ним розплачуватися за чужі гріхи. “Не убий” – ця максима, а особливо в її мінімалістському трактуванні “не убий беззбройного” чи “не убий дитину, жінку”, проходить стержнем усіх історичних дискурсів післямодерністських цивілізацій, об’єднуючою засадою моральних імперативів нинішньої та минулих епох. Як H₂O є підставовою основою ріки вчорашньої та завтрашньої.

економічного фактору в контексті загальної переоцінки первинних і вторинних факторів. Захнутитись у приховане мітопоетичне ядро можна тільки з допомогою аналізу ієрархічної структури та оцінки різних складових суспільства (наприклад, політики, природи, мистецтва, релігії і т.д.).

Р.К.: Ви згадали ім’я Леві-Строса. Як Ваш герменевтичний аналіз в області мітології і символів співвідноситься з його працею?

П.Р.: Не думаю, що Леві-Строс претендує на аналіз суспільства в цілому. Він зосередив свою увагу на декількох примітивних і стійких співтовариствах, не приймаючи до уваги історичні закономірності. Це дуже важливо пам’ятати, щоб не робити поспішних висновків з його дослідження. Леві-Строс навмисно вирішив аналізувати суспільства *поза історією*; я ж вважаю, що кожне суспільство на Заході має свої специфічні історичні особливості, які перебувають у прямій залежності від домінуючого впливу – давньогоєврейського, еллінського, німецького чи кельтського. Розвиток суспільства – це

розуміння цього, але я не вмію беззасте-донька чи дружина котрого була збезплекав безсилу ненависть у собі, щоби вав кривдника. Тобто для блага добро-

сусідських відносин засудити зумію, але відчуваю змогу зрозуміти й історично конкретну лють рільника, в якого забрали колись його землю, зрозумію, бо бачив очі селянина, плуг сусіда якого (в часи колгоспної власності!) переорав межу. Руки його стискали вила.

Зрозуміти і виправдати суть різні речі: життя людське занадто цінне, щоб ним розплачуватися за чужі гріхи. “Не убий” – ця максима, а особливо в її мінімалістському трактуванні “не убий беззбройного” чи “не убий дитину, жінку”, проходить стержнем усіх історичних дискурсів післямодерністських цивілізацій, об’єднуючою засадою моральних імперативів нинішньої та минулих епох. Як H₂O є підставовою основою ріки вчорашньої та завтрашньої.

синхронний і водночас діахронний процес, тобто розподіл силових функцій у конкретному суспільстві має історичний вимір. Суспільство виступає одночасно як комплекс наявних інститутів (синхронізм), і як процес історичних змін (діахронізм), що дає можливість панхронного підходу, котрий поєднує в собі синхронізм і діахронізм. Це і є герменевтичним методом. Міти, що лежать в основі наших суспільств, мають таку подвійну структуру: з одного боку, вони є певною системою одночасних символів, доступних з допомогою структурного аналізу, з іншого боку – у них є історія, тому що вони живуть у процесі інтерпретації й переінтерпретації. У мітології є своя історія – це є типовим для таких спільнот, як семітська, доеллінська і кельтська. Як самі спільноти, так і їхні мітологічні ядра є одночасно і структурним й історичним явищем.

Р.К.: *Наприкінці своєї книги “Символіка зла” Ви говорите про те, що філософія, породжена мітими, у якийсь момент стає відображенням певних ситуацій у сучасній культурі. Що Ви розумієте під по-*

Я прощаю історичні кривди для мене не несе колективної, “збірної” відповідальності за злочини прощення порівняно легко дається – тримав ваги його тіла, знайшлися поляки, що зуміли пояснити натовпу своїх соплеменників, що вдруге вішати – суперечить традиції (як добре мати певну традицію!); не знаю, чи дідो мій полюбив усіх поляків, ненависти до них мені не прищепив, але пояснив – всюди є різні люди, головне, щоб люди були людьми навіть у натовпі.

Отож, прощаю успадкований жаль мого діда узагальненому полякові, навіть без його на те прохання, і тільки цинізм конкретної особи польської національності може стримати мене поширити на неї моє збірне прощення. І моє (хай суб’єктивне) усвідомлення непаритетності кривд лише посилює значимість факту прощення – рівно як і суб’єктивне усвідомлення поляком того, що біль, завданий його

няттям “певні ситуації”? Як усьому цьому польсьому відповідають міти?

П.Р.: Йдеться про філософію “межових ситуацій”, котра сильно вплинула на мене після Другої світової війни. Існують межові ситуації, такі, як війна, страждання, смерть, почуття провини і т.д., при яких суспільство чи індивід переживає найсильнішу екзистенціальну кризу. У такі моменти все суспільство піддається випробуванню, оскільки під загрозою знищення ззовні чи зсередини змушене звернутися до свого глибинного коріння, до тієї мітологічної мови, що формує і живить його. Несподівану кризу не можна розв’язати чисто політичними чи технічними засобами; необхідне усвідомлення самим суспільством своїх кінцевих цілей і походження. Звідки ми? Куди йдемо? Відповідаючи на ці запитання, суспільство може зрозуміти причини свого перебування на землі, свої особливості і свої можливості.

Р.К.: *У зв’язку з цим мені згадалося міркування Мірче Еліаде в його книзі “Міти, мрії і таємниці” про те, що міти завжди існують у*

абстрактному поляку, визнаю, що він польською це звучить навіть краще – того здичавілого часу. Зрештою, мені це пас, на якому повісили мого діда, не витримав, на якому повісили мого діда, не витримав

польсьому відповідають міти?

суспільстві, незалежно від того, визнає воно їх чи ні. Еліаде вважає, що міти проявляються в житті сучасної людини у викривлений спосіб тому, що вона ігнорує чи просто не розуміє тієї важливої ролі, яку вони відіграють. Як приклад Еліаде наводить виникнення фашизму в Європі, котре пов'язує із визнанням необхідності кривавих жертв і культу героя, так само, як і мітологічного відродження деяких древніх ритуалів і символіки. На думку Еліаде, небезпека полягає в тому, що коли ми не визнаємо мітологічності нашого існування, міти виникнуть знову, але вже у перекрученій, лиховісній формі. Ви вважаєте це важливою заувагою?

П.Р.: Ви торкнулися дуже важливої і серйозної проблеми – можливості спотворення міту. Ми вже не повинні ставитися до цього наївно. Завжди необхідно розглядати мітологію у контексті її можливої перспективи. Пізнання міту є реальним тільки за допомогою селективного перерозподілу. Людство вийшло з примітивного стану, котрий характеризувався

народом, дрібніше порівняно з боєм ційний факт його християнського про-

Але гризе мене в'їдливе питання: поляк, що його мною пробачено?"

особистий вимір: чи маю каятись у гріхах, що їх чинили співносії моєї ідентичності, чи маю просити прощення – якщо не публічно, то хоча б у рамках нашої спільної конвенції – в молитвах до душ убитих? Виглядає, що коли так легко успадковуються історичні жалі, то мали б успадковуватися й національні гріхи; усвідомлення своєї приналежності до рідної нації не тільки надає нам гордоців за її велич, але й кладе на плечі хрест покути за її гріхи (не завше баланс виходить позитивним, і для його доведення до прийнятної кондиції стосують або самостійне розгрішення історичних провин, або роз'ятрювання національних кривд – державні прапори висять у нас із жалобною стрічкою чи не частіше, ніж без неї, а ще ж на черзі з півсотні державно невідзначуваних Скорботних Днів).

безпосереднім сприйняттям міту. Для сучасної людини міт став незбагненим, і сприйняття його є опосередкованим. Відбулося це не тільки внаслідок перерозподілу силових функцій, але й через недавні спотворення змісту міту, що таїть у собі небезпеку. Така ситуація з фашизмом, що використовував міт про абсолютну владу, а також з расизмом і антисемітизмом, що спотворили міт про жертвовного агнца. У нас тепер немає підстав говорити про міт “на загал”. Виникла нагальна потреба критичного підходу до змісту кожного міту окремо та необхідність аналізу його походження. Сучасне людство не повинне упосліджувати міти, так само як і використовувати лише їхню зовнішню оболонку. Міти існуватимуть вічно, однак ставлення до них повинно бути критичним.

Р.К.: У праці “Міт і терор” (1978) я із сумнівом у душі намагався показати зв'язок екстремістської діяльності ірландських республіканців з окремими елементами мітології. Це, можливо, є відродженнями на сучасному етапі у перекрученій, грубій формі мітами про криваву жертву

занимим, мало б ублагородити потенщення.

“Чи успадкував вину отой загальний Підозрюю, що в'їдливість питання має

Підозрюю, що в'їдливість питання має

чи апокаліпсис. Ставлення до міту в контексті подій останнього сторіччя двоїсте: з одного боку, необхідне викриття усіляких спотворень його первісного змісту, з іншого боку – відновлення основ мітології.

П.Р.: Ви маєте абсолютну рацію. Здається, саме зараз важливо акцентувати глибинний зв'язок між “критичним моментом” і “підґрунтям міту”. Істинними можна вважати лише ті міти, що несуть ідею звільнення, особистого чи колективного. Напевно, варто звузити критичний критерій добору до визнання істинним виключно звільнення людства в цілому. Воля – не вибіркоче явище. Визнаючи це, ми підходимо до розуміння наявності зв'язку між змістом мітів і розумом. Істинний розум, як і справжній міт, спрямований на всезагальне звільнення. У тому випадку, коли міт служить підставою для певної спільноті людей претендувати на перевагу над іншою, наявне спотворення основного міту і, як наслідок – розквіт шовінізму, націоналізму та расизму.

Аналогія не прояснює механізмів співгромадянством простіше. Народом, несе відповідальність за дії свого відповідальність може лиш активний повстання”. Ми всі несемо відповідальність за літак, збитий державною ракетою України, навіть ті ми, хто не голосував за президента чи урядотворчу більшість. Як і польські громадяни відповідальні за злочини державної пацифікації. Але чи винен поляк/українець за звірства одноплемінника в часи чужої влади? Чи ми несемо відповідальність за вчинки Онопрієнка?

Не маю однозначних відповідей, не знаю, чи існують вони в дихотомії особистого/колективного. Християнство вчить особистої відповідальності, але разом з тим, нам не байдужий гріх співвітчизника, оскільки він деморалізує суспільство, а через суспільні впливи – й нас. Канал цих впливів двосторонній – ми теж впливаємо на суспільство, тому несемо відповідальність за адекватність своїх впливів своїм

Р.К.: Ви вважаєте, що критичне переосмислення є неминучим у процесі вивчення і використання мітології?

поль
рікер

П.Р.: У західній цивілізації процес мітотворення завжди був пов'язаним із критичним переосмисленням і аналізом, бо різні історичні епохи постійно вимагали все нових й нових інтерпретацій основних мітів. Іншими словами, відродження мітів неминуче спричиняє їхнє історичне переосмислення, що включає і критичний компонент. Міти не є чимось незмінним, вони не є вічними первнями, що видобувають з минулого у первісному вигляді. Кожне покоління пристосовує міти до себе й до своєї ідеології і, відповідно, змінює їх, і саме у цьому полягає значення мітології. Безумовно, утилізація мітів вимагає критичного підходу, що визначає спрямованість визвольного чи деструктивного мітотворення.

Р.К.: Наведіть, будь ласка, приклад різного використання мітів.

П.Р.: Якщо ми розглянемо співвідношення *mythos* і *logos* у давньогрецькій культурі, можна сказати, що *logos* поглинув *mythos*, але не

мів дії спільної етнічної відповідальності. держави, що тихо мириться зі своїм урядом – він його вибирав. І зняти цю протест – геть до “народ має право на

навіть ті ми, хто не голосував за президента чи урядотворчу більшість. Як і польські громадяни відповідальні за злочини державної пацифікації. Але чи винен поляк/українець за звірства одноплемінника в часи чужої влади? Чи ми несемо відповідальність за вчинки Онопрієнка?

Не маю однозначних відповідей, не знаю, чи існують вони в дихотомії особистого/колективного. Християнство вчить особистої відповідальності, але разом з тим, нам не байдужий гріх співвітчизника, оскільки він деморалізує суспільство, а через суспільні впливи – й нас. Канал цих впливів двосторонній – ми теж впливаємо на суспільство, тому несемо відповідальність за адекватність своїх впливів своїм

остаточно, тому що перевага *logos* перед *mythos* сама по собі є мітологічною. При цьому міт проник усередину *logos*, надавши мітичного забарвлення самій діяльності розуму, і раціоналістичне використання міту одночасно перетворилося в його відродження. Ще одним прикладом можна вважати частковий збіг між мітологічними парадигмами давньогрецького Исходу і пророчими мотивами у давньогрецькій літературі. Вже на іншому рівні давньогрецький міт повернувся до життя з допомогою еллінізації всієї його історії. Для сучасної людини процес еллінізації надзвичайно важливий, оскільки через злиття грецької Тори і грецького *logos* у нашу культуру увійшло поняття закону.

Р.К.: Ви не згодні з такими сучасними теологами, як Мольтман і Бультман, котрі стверджують, що еллінізація іудеохристиянської культури означає втрату її споконвічного багатства?

П.Р.: Не згодний. Я вважаю, що протиріччя, що існують між давньогрецьким *logos* і семітськими ко-

можливостям, за змарновані шанси і урядом, який легалізується нашим за пануючі в українському суспільстві пи, як за злочини, на їх ґрунті вчинені.

Можна доводити – “не ми перші почали” чи “нам більше кривди вчинили”, тільки це невдячний фундамент для взаємопрощення: стереотипи змінюються не бухгалтерією минулих кривд, а гарантованою неповторюваністю етнічних кривд у майбутньому. Направду, краще відзначати не 70-ліття етнічних чисток, а готуватися до святкування сімдесятирічного терміну без етнічних убивств. А гарантією його сто-двісті-тисячу років тривання стане, мабуть, не пам’ятник, що не дасть забути полякам у Варшаві про волинські події 43-го, а простий хрест, поставлений на польському цвинтарі у волинському селі з власної волі селянина – щоб не забути про плач невинних дітей, які б могли зараз прощати.

реннями Исход і Одкровення лягли в основу нашої культури і позитивно вплинули на неї.

Р.К.: Деякі критики намагалися вбачати у Вашому герменевтичному аналізі міту і символу прагнення звести поняття міту до певного прихованого змісту, майже в дусі психоаналізу. У книзі “Символіка зла” Ви оголосили метою своєї творчості пошуки змісту символів за допомогою міркування і припущення, а в книзі “Про інтерпретацію” Ви стверджуєте, що “у кожному міті присутній *logos*, що вимагає розкриття”. Чи можна видобути *logos*, не зашкодивши мітові? Чи міт – це деяка таємнича сутність, що не висчерпується чисто раціональним змістом?

П.Р.: Таку критику на мою адресу необхідно розуміти в такий спосіб: існують дві концепції міту. Одна полягає у сприйнятті міту як розширення структури символів. У даному випадку безглуздо говорити про демітологізацію, тому що це рівнозначне десимволізації, проти чого я категорично заперечую. Друга концепція міту припускає відчуження цієї символічної структури. Відповідно

за мовчання. Як і у випадку з поганим терпінням, ми несемо відповідальність стереотипи, точніше не так за стереоти-

до неї, він конкретизується й отримує невірне, дійсно матеріалістичне тлумачення. Буквальне пояснення міту неминуче веде до неправильного його розуміння. Міт є символічним за своєю суттю. Тільки подібне спотворене розуміння мітів дає підставу говорити про демітологізацію, не торкаючись їхнього символічного змісту; мова може йти тільки про схематизацію символічної структури мітів та їх перетворення на догматичну матеріалізовану ідеологію.

Р.К.: Ви гадаєте, що Бультман запроваджує термін “демітологізація” внаслідок змішування двох типів мітів – міту як творчого символу і як ідеології спрощення?

П.Р.: Звичайно. Мені здається, Бультман спрощує саме поняття мітології. Коли він говорить, приміром, про необхідність демітологізації міту, про поділ космосу на Небо, Землю і Пекло, він передає цей міт буквально і, отже, помилково. Він не розуміє, що в мітах є символічний, так само як і псевдосимволічний, чи буквальный, рівень

тлумачення, і тому демітологізація є цінною поль рікер тільки на цьому, другому рівні.

Р.К.: Чи можна говорити про універсальність мітів, з огляду на їхню споконвічну символічність, чи вони мають витоки у певних національних культурах?

П.Р.: Це дуже складна проблема. Доведеться вибирати між двома рівнозначними поняттями міту. Важко дотриматися тонкої рівноваги між ними. З одного боку, мітологічні структури не просто універсальніші, ніж мови. Подібно до того, як людство є розділеним між різними мовами, воно є також розділеним між циклами мітів, кожен з яких є живою культурою. Важливо, що однією з основних функцій кожного міту є формування самотутности людського співтовариства. З іншого боку, доведеться визнати, що так само як, зрештою, можна перекласти мови, так і міти характеризуються універсальністю, котра робить їх зрозумілими в інших культурах. Історія західної культури є процесом взаємодії різних мітів, запозичених із спільнот, котрі їх породили. Це давньогебрейські,

давньогрецькі, німецькі і кельтські міти. Будь-який правдивий міт завжди виходить за політичні й географічні межі своєї рідної спільноти, – чи це плем'я, чи ціла нація. Навіть якщо визнати, що мітологічні структури покладено в основу політичних інститутів – для них не існує територіальних кордонів, встановлених з політичних міркувань. Міти поширюються надзвичайно швидко. Породжувані певним культурним середовищем, мітологічні символи мігрують і починають нове життя в умовах нової для себе культурної спільноти.

Р.К.: Чи не здається Вам, що не тільки процес історичної трансмісії символів, але й їхнє походження є підтвердженням універсального характеру мітології?

П.Р.: Цілком можливо, що наднаціональний характер мітів і символів сягає коренями доісторичної епохи, звідки походять всі “мітологічні ядра”. Однак, природа цього доісторичного процесу нам дотепер невідома, оскільки всі міти дійшли до нас, зазнавши безліч трансформацій, зі своєю власною історією міграції.

Універсальність і схожість мітів можна також пояснити обмеженістю мітотворчих можливостей людини. Звідси часта повторюваність основних архетипів і сюжетів.

Р.К.: Дійсно, міт про гріхопадіння зустрічається в багатьох зовсім різних культурах, про що Ви, зокрема, пишете у “Символіці зла”.

П.Р.: Справжні міти виходять за межі певного співтовариства людей і звертаються до людства в цілому. Наприклад, деякі дослідники єврейської літератури розрізняють міти “хронікальні” (міти-хроніки), основоположні для єврейської культури, і загальні, котрі стверджують загальнолюдські цінності. Подібну диференціацію можна було б застосувати і в оцінці інших культур.

Р.К.: Схожі процеси спостерігаються останні вісімдесят років і в ірландській літературі. У феніанській літературі дев'ятнадцятого століття, а також у літературі “кельтських сутінок” Їтса, Ізабелли Грегорі й інших авторів міти потрібно трактувати як “хроніку” духовного

слова

марія
КРИВЕНКО

народження нації. Часом вони злегка хибують окультизмом та інтроверсією. З іншого боку, Джойс використовував міт, зокрема міт про Фіну, у його загальнолюдському вимірі, тобто як ірландський архетип, що увібрав у себе все багатство інших національних культур. “Тризна за Фіннеганом” та “Улісс” – типовий синтез особливих і універсальних параметрів міту.

П.Р.: Дуже важливо відзначити, що первісні можливості справжніх мітів завжди перевершують ті чи інші національні рамки. Мітологія будь-якої людської спільноти таїть у собі ширший зміст, аніж припускають ті, хто її обмежують. У мітах закладено образи інших можливих світів. Саме цей обрій “можливості” визначає універсальність символічної і поетичної мови.

Р.К.: У “Символіці зла” Ви говорили про те, що Ваші філософські пошуки в галузі символіки і мітології підживлюються не “плачем над загиблю Атлантидою”, а надією на відродження мови. Що Ви мали на увазі?

Здавалося б, найдосконаліше, зерна неправди не закладено. Але й сяч, і мільйони, і мільярди ходів і Або блукань шляхами несутнісних роженчу: людина ж бо вільна вибирати, і їй не завжди вдається не помилятися. Не бути, врешті, сволотою, щоб, не вірячи, не промовляти. Мільйони й мільярди слів, їхніх ясних і затемнених, близьких і далеких сутностей – наша неволя, примарний орієнтир у безконечному космосі, що вітає щовечора зірками над головою. І пекучі думки, слова уявляємо собі також палаючими зірками, хоча справедливіше було б вважати їх усе-таки сонцями. Блажен, хто хоч раз потрапив у первосмисл.

Ми – країна затемнених сутностей, невідповідностей між тим, що є, і тим, що іменується таким, що є. Нещасні мешканці тієї країни – скорботні блукальці сутінками облудних змістів і найменувань. Скажімо, “Україна”. Батьківщина, мати, дружина, мати-заступниця, що в серці кожного воїна, котрий

П.Р.: Мова втратила свою споконвічну цілісність. Сьогодні вона поділена не тільки географічно, по різних країнах, але й функціонально, за різними сферами людської діяльності: математика, історія, природничі науки, юриспруденція, психоаналіз і т.д. Перед філософією мови стоїть завдання визначити особливості кожної сфери застосування мови, розмежувати сфери діяльності й установити “правила гри” між різними мовними варіантами, котрі визначають їхні взаємні зобов’язання. Таким чином, герменевтика співвідносить мовні варіанти із різними сферами людської діяльності – наукової, художньої і т.д. Але це ще не всі завдання, які стоять перед герменевтикою. Її цікавить також “дух” мови, що містить у собі не тільки її красу і суб’єктивну натхненність, але й відкритість іншим світам. Поезія і мітологія – це не просто ностальгія за якимось забутим світом, це пролив до світів, котрі не існували досі, це відкритість іншим можливим світам, що виходять за встановлені межі нашого реального світу.

поль
рікер

що можна помислити. Те, в чому ні те, що передбачає тисячі і десятки типідходів, та виходів у Істину, у Світло. смислів, відтак – неминучий вихід у по-

Р.К.: Як Ваша філософія мови співвідноситься з аналітичною філософією?

П.Р.: У мене є одна спільна позиція з філософами-аналітиками – це інтерес до звичайної мови на противагу мові науковій, заснованій на доказі і перевірці. Перед науковою мовою не стоїть завдання міжлюдського спілкування. На мою думку, дуже важливо зберегти правомірність функціонування звичайної мови там, де велике значення надається передачі досвіду. Мої критичні зауваження на адресу філософії звичайної мови зводяться до того, що вона не бере до уваги факт неоднозначності такої мови. Тому необхідно запровадити третій вимір мови – критичний і творчий, не спрямований ані на наукову оцінку, ні на звичайне людське спілкування. Його мета – відкриття можливих світів. Я назвав би цей третій вимір поетичним. Саме від нього, того, що полягає в розкритті можливостей, залежить адекватна самооцінка людини.

помирає за неї. Той смисл, який повіта з уст нечестивих державців хіба них самих слова? Ні, сьогодні Україна ступниця.

Слово – засіб просвітлення, якщо лунає з уст праведних і послідовних діячів чи мислителів. Слово ж – і засіб затемнення та засліплення, чи не найдієвіший у процесі перетворення особистості на масу. Облудне слово – спосіб маніпуляції масою. Слово-ярлик, яке виступає на перший план під час передвиборних кампаній. Ті, хто дають перший імпульс словам-ярликам, упевнені, що нікому з маси не захочеться зазирнути глибше. Тому особлива ставка – на красу поверхні. Іміджмейкерство – добре оплачувана професія, як ніколи. Та професія, яка не допускає до глибини. В які ще історичні епохи людина перебувала на такій великій відстані від Істини, як сьогодні? І в які ще часи ми, українці, так далеко були від України, як сьогодні? Чи тоді, коли князь, ненароком задавлюючи розсіяного смерда,

Р.К.: Хіба ця філософія мови не є глибоко феноменологічною за своєю сутністю?

П.Р.: Звичайно. Тому що із самого початку свого виникнення у творчості Гуссерля і Гайдеггера феноменологія поставила запитання про “значення”. Саме тут проходить роздільна межа між структуралістським аналізом й феноменологічною герменевтикою. Перший займається іманентною класифікацією сюжетів та літературних кодів, а друга розглядає “значення”, створюване кодами. Я глибоко переконаний, що головною особливістю герменевтики є здатність до розгадки світових таємниць за допомогою текстів. Герменевтика не обмежується ні проведенням об’єктивного структурного аналізу текстів, ані суб’єктивною екзистенціальною характеристикою авторів цих текстів; основним предметом її дослідження залишаються світи, що відкривають ці автори і тексти. Лише зрозумівши світи, реальний і можливі, відкриті за допомогою мови, можна зрозуміти самих себе.

Переклав Володимир Єшкілєв

нен би бути не примарним, а насправді. можна сприйняти такі “непонятні” для – не мати, не дружина і не свята заступниця.

нісся на коні у звитяжну історію коли урядовий кортеж поспішає, що трапиться дорогою, мусить вступити до нещадної душі, живі й мертві, жертвник суцього. Не тільки територія у кілометрах квадратних.

Країна втрачених можливостей – це країна узурпованих негідниками святих, істинних значень. Країна гри словами, як м'ячиками. Країна надмірної свободи облудного слова, яке вбиває і приводить до руїни. Країна неволі правдивого, істинного, сенсового слова. Страшною, напевно, колись буде його помста.

Меридіани облудних сенсів, як павутиння, облуптують наші мізки. Розум виборсується з них, але не може. Хіба віднайти територію, де вживаються прості слова в істинному своєму значенні? Територію, де щоранку починається будень, як і тисяча років тому, годуванням у стайнях худоби та витяганням

боротьби за землю Руську? Чи сьогодні, скажімо, у Гуту, і похоронна процесія, питися. Україна – це частина вселенсь-думки та почуття, і слова, покладені на

інформаційна бомба

ПОЛЬ

ВІРІЛІО

з криниці води? Де, як і тисяча років на горизонті? Де розмови здебільшого Де пшениця, як і тисячі років тому, їждарі, оглядаючи поле, переживають задумуються. А вчителька місцевої школи пише “для себе” вірша – чистого, як струмок води:

“Мені війнуло вітром з рідних місць.

І я збагнула: хилиться на весну.

І повернулася до мене міць,

Немов душа моя в мені воскресла”.

Що ще потрібно людині, крім істини? Чи не в пошуку її пролітає наше життя? Чомусь, для чогось... Украй важливі максимально точні слова. Навіть в “Отчєнаші” мусить бути так, як видається найправильніше, по-маминому: “Нехай прийде царство твоє”. Наголос на “о”.

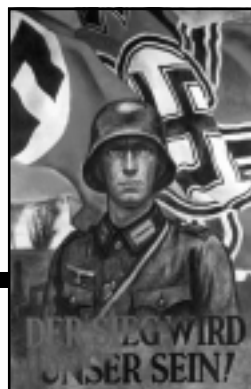
тому, видніється синювато-зелений ліс про те, що зродило в городах, а що ні? читься в небо жовтим вусом, а госпоповне щастя, хоча навряд чи над цим

Тотальне чи глобальне? Як не замислитись над тим, що приховується за „глобалізацією”, про яку постійно говорять (mondialisation)? Це поняття призначене для того, щоб відсвіжити „інтернаціоналізм”, від якого тхне комунізмом, чи воно відноситься, як зазвичай вважають, до капіталізму єдиного ринку?

Як перше, так і друге припущення далеко від істини. Після “кінця Історії” передчасно проголошеного Френсісом Фукуямою, минуло кілька років, що поклали початок „зникненню простору” однієї невеличкої планети, підвищеної в електронному етері сучасних засобів телекомунікації.

Однак, не слід забувати, що закінченість є межею (Аристотель) і повним завершенням, кінцевим висновком.

Час світу, що має кінець, підійшов до завершення, і, не будучи астрономами чи геофізиками, ми нічого не зможемо зрозуміти у раптовій „глобалізації Історії”, якщо не повернемося до фізики та щоденної дійсності.

Припускати, як це зараз часто трапляється, що поняття „глобалізм” свідчить про перемогу приватного підприємництва над тоталітарним колективізмом – означає не усвідомлювати втрати відчуття проміжків часу і неперервність feed-back'a (зворотній зв'язок. ред.) телеспостереження індустріальної, чи, точніше, постіндустріальної діяльності.

З точки зору геостратегій, інформаційна трансформація неможлива. Потрібно якнайшвидше відмовитися від ідеології, щоб повністю охопити це явище. Для того, щоби повернутися до Землі – не до старої доброї землі-годувальниці, але до єдиного заселеного нами небесного тіла... Повернутися до світу, до трьох його вимірів і побачити швидке їхнє розчинення у потоці прискорення – вже не прискорення Історії (яка, як і локальний час, втратила конкретні підстави), але прискорення самої реальності, де світовий час набуває нового сенсу. Географічні простори і відстані, які ще вчора зумовлювали політику окремих націй та їх коаліції і чію важливість показала „холодна війна” в епоху

поль
віріліо

протистояння блоків Схід/Захід, зникають і знецінюються у світі прискорення і миттєвих взаємодій.

З часів старого доброго Аристотеля „фізика” і „метафізика” сприймаються як ясні та зрозумілі філософські терміни, але що сказати про „геофізику” та „метагеофізику”? Дехто сумнівається у доцільності цього поняття, хоча сам хід речей показує нам, що географічні межі континентів розчиняються, даючи проявитися телеконтиненту всесвітньої, практично миттєвої комунікації...

Метагеофізика в трансполітиці, представлена інформаційною інтерактивністю сучасного світу, наприкінці нашого століття змінює геофізику, яка до цього часу мала важливе значення в політиці суспільств, розділених не стільки національними кордонами, скільки затримками повідомлень і відстанями між ними.

Оскільки будь-яка присутність є такою лише на відстані, телеприсутність епохи глобалізації обмінів встановлюється лише на найбільшій відстані. Віддаленість сьогодні простя-

гається до протилежного полюса планети, від краю до краю метагеофізичної дійсності. Дійсності, яка зводить у єдине телеконтиненти віртуальної реальності, що монополізує основні види економічної діяльності націй і руйнує культури, залежні від фізичного розташування на земній кулі.

Нам не пощастило спостерігати „кінець Історії”, але ми спостерігаємо зникнення географії. Якщо аж до транспортної революції останнього століття часові відстані породжували віддаленість, сприятливу для розвитку суспільств, то телекомунікаційна революція створює неперервний feed-back людської діяльності. Така ситуація містить загрозу випадкового зриву всезагальної інтерактивності, прикладом якого є кризи на біржі.

У цьому сенсі дуже показовою є заява Пентагону на початку 90-их про те, що геостратегії вивертають світ, мов рукавичку!

Для американських військових чиновників глобальне виявилось середина кінечного світу, замкнутість якого породжує незчисленні матері-

свобода
на піддашші

Тарас
ПРОХАСЬКО

ально-технічні проблеми. Натомість, локальне стало зовнішнім, периферією, якщо не сказати країною, що розрослася!

Отже, для генерального штабу армії Сполучених Штатів Америки зернятка яблук є вже не в середині, а назовні самих яблук, як і дольки апельсинів зовні самого апельсина: шкіра вивернулася назовні. Зовнішнє – це не тільки шкіра, поверхня землі, це також все *in situ*, все локалізоване, все те, що перебуває саме тут чи саме там.

Так відбулася глобалітарна зміна, зміна, що вивела на поверхню невеликі поселення і локальне розміщення у просторі як таке. У результаті цієї зміни вигнанню підлягають не лише окремі люди чи народи, як колись, а їхній життєвий та економічний простір. Відсутність усередненості деформує не лише „національну”, але й “соціально” ідентичність і впливає не стільки на держави-нації, скільки на геополітику та життя міста.

„Вперше склалося так, – заявив президент Клінтон, – що більше не існує різниці між внутрішньою

і зовнішньою політикою”. Звичайно, за винятком топології, вивернутої назовні Пентагоном та Держдепартаментом США, більше немає чітко розділених „зовні” та „всередині”.

Ця історична фраза американського президента проголосила метаполітичний вимір влади, що став всесвітнім, і виникнення такої внутрішньої політики, яку трактують як зовнішню політику минулого.

Замість реального міста, міста, що займало визначене просторове положення і віддавало все, аж до імені, національній політиці, з’являється місто віртуальне, метаполіс, позбавлений своєї території і готовий стати юрисдикцією відверто тоталітарної чи навіть глобалітарної метрополітики.

Ми, без сумніву, забули, що з накопиченням багатств виникає і зростає прискорення, без якого просто неможлива централізація режимів, які змінюють один одного. За феодалізму та монархії, а пізніше і в національній державі, збільшення швидкості транспортних засобів і розвиток

поль
віріліо

Кілька днів тому один з найзвернув мою увагу на те, що життя суспільстві підлягає, очевидно, певним тенденції. За якими, звичайно, стоять

Властиво, йшлося про свободу.

Я послухав, промовив це чарівне слово сам для себе і зауважив, що дійсно давно не чув цього слова у серйозному вживанні. Асоціації відразу спрямовували в різні мобільні телефони, пепсі, спрайти, ще якісь реклами ще якихось споживчих товарів. Але ж це не свобода. Це — несвобода, неволя врешті-решт.

Приреченість на свободу вибору.

Справді, про свободу майже не говориться. А синонімом волі стає безпробудна козаччина.

поважніших українських журналістів певних понять у нашому теперішньому впливам. За якими стоять певні певні люди... І так далі, і тому подібне...

зв'язку спрощували управління територіально розкиданим населенням.

Сьогодні, завдяки політиці глобалізації товарообміну, поліс знову набуває великого значення. Будучи однією з основних форм організації людського суспільства, метрополія зосереджує у собі життєву силу націй земної кулі.

Однак, сьогодні локальний поліс – це лише квартал, один з округів невидимого світового метаялісу, центр якого всюди, а периферія – ніде (Паскаль).

Існування віртуального гіперцентру, реальні міста котрого – не більше, ніж периферія, веде до запустіння сільської місцевості і до занепаду невеликих міст, нездатних довго протистояти тяжінню метрополій, у той час як у розпорядженні метрополій перебуває все можливе телекомунікаційне обладнання, а також наземні та повітряні швидкісні засоби сполучення. Метрополітика, що проводиться для катастрофічно великої кількості людей, сконцентрованих в одному місці, поступово витісняє справжню геопо-

Ніколи не думав, що символом називалася Розалія, але так звучала ментала, де було ще й по батькові, національність і (!!!) приписка). Те, що хоч і на Ви, було вже першим ступенем її вільності. Далі — більше.

Воїстину, хто останній, той буде першим.

Бо за правилами гри цього світу Рузя була упосліджена.

Сирота, яка із семи років тяжко гарувала прислугою. Хатні роботи, ношення чужих дітей та інших тягарів припинили її ріст. Вона назавжди залишилася маленькою. Хоч працездатність її у багато разів перевищувала ККД найбільших моцурів.

Безпосередньо перед війною вона поселилася в нашій кам'яниці. Допомогала робити роботи тим, хто у цій кам'яниці мешкав. Виявилася настільки вірною і відданою, що вже не пішла нікуди з цього

літику, призначену для населення, колись гармонійно розподіленого на всій території.

Щоб показати, як побутові комунікації змінюють міську політику, наведемо приклад: різке збільшення кількості мобільних телефонів поставило поліцію Лос-Анджелеса перед новою проблемою. Донедавна увесь обіг заборонених речовин концентрувався у кількох кварталах, контроль за якими не був складним завданням для команд з боротьби із наркотиками. Однак, поліцейські виявилися безсилими, коли дилери та покупці стали призначати зустрічі “будь-коли і будь-де”...

Мобільний телефон є одним з технічних винаходів, що водночас сприяють і притаманній для метрополії концентрації, і географічній розосередженості основних соціально небезпечних явищ. Це, ймовірно, буде враховано в найближчому майбутньому з допомогою запровадження інформаційного контролю домашніх мереж; тому так швидко й розвивається Інтернет, не давно окультурена військова мережа...

Часові інтервали щезають, але образ простору все більше розду-

свободи стане для мене Рузя. Вона лише у документах (советських документах), місто і рік народження, вона попри це все залишалася Рузєю,

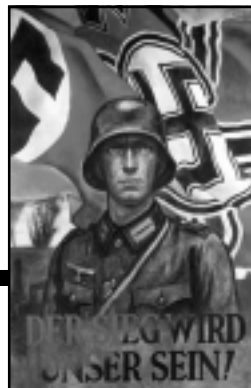
вається: „Здається, планета вибухнула. Найпотаємніший куточок вирвано з п'ятьми різким світлом”, – писав Ернст Юнгер про реальне освітлення.

Поява трансляції в реальному часі, „прямого включення”, пов'язаного з використанням межової швидкості електромагнітних хвиль, перетворює старе „теле-бачення” у повномасштабне планетарне бачення.

Поява CNN та його аватар означає те, що звичне телебачення поступається місцем телеспостереженню.

Підглядання, що розвивається шаленими темпами і є результатом використання медійного контролю, який виправдовують безпекою націй, проголошує початок незвичайного дня. Дня, позбавленого чергування дня і ночі, – поділу, який донедавна структурував історію.

Упродовж псевдо-дня, створеного ілюмінацією телекомунікацій, піднімається штучне сонце додаткового освітлення, що проголошує новий світовий час, у якому найваж-

будинку. Може, її призначенням було відчуття догляду, прив'язаності, ви-

Це вона безстрашно носила стала ходити до церкви після 1946 не могла обійтися. Вона так і не навчилася читати. Знову вияв певної свободи, бо за своє довге життя не прочитала жодної (!) совєтської газети чи брошури.

У неї вдома (на піддашші, яке планувалося архітекторами 1937 року як пральня, але повоєнними комунальниками було визначено як однокімнатна квартира) було кілька молитовників і кілька пар окулярів. Не вмюючи читати, вона часом одягала окуляри і переглядала ще ті, правильні молитовники).

Зимовими темними вечорами вона, як кітка, вилізала на пічку і сиділа там годинами. Те, що вона думала, підозрюю, було свободою попросту недосяжною.

лівішою є не послідовність дій, а їхня одночасність.

поль
віріліо

Поняття територіального „сусідства” (contiguite) націй втрачає актуальність, і йому на зміну приходить нерозділеність (continuite) баченого і чутого, а політичні кордони реального геополітичного простору перетворюються у хронополітичні поділи реального часу передачі образу і звуку. Можна розрізнити два взаємодоповнюючих аспекти глобалізації: перший – максимальне скорочення відстаней внаслідок стиснення часу переміщень і передач на відстані; другий – розвиток загального телеспостереження. Завдяки „трансгоризонту бачення”, який дозволяє бачити те, що раніше було недоступним, упродовж 24-ох годин з 24-ох і семи днів на тиждень ми існуємо в постійно „телеприсутньому” світі.

„Доля будь-якого образу – його розбукання”, констатував колись Гастон Башляр. Ця доля образу реалізується завдяки науці, що перетворюється в оптичну технонауку.

У недавньому минулому – за допомогою телескопа і мікроскопа.

дарувати його мешканцям підставові можливості і незалежності.

передачі в ізоляторі НКВД. Вона пере-

року, незважаючи на те, що без церкви

У недалекому майбутньому – за допомогою домашнього телеспостереження, яке виходить за межі військової необхідності, що спричинила його розвиток.

Насправді знецінення тяглости в політиці, яке відбулося внаслідок непомітного зараження прискоренням всієї природи земної кулі, змушує вдатися до певної повномасштабної оптики заміщення.

Активна (хвильова) оптика повністю перетворила використання пасивної (геометричної) оптики епохи зорової труби Галілея. Складається враження, що зникнення лінії географічного горизонту невідворотно веде до створення замітника горизонту. „Штучний горизонт” екрану чи монітора свідчить про перевагу медійної перспективи над безпосередньою просторовою перспективою.

Об’ємність „телеприсутньої” події стає значимішою, ніж наявні тривимірні предмети та їхнє розміщення...

Цим пояснюється різке збільшення числа „великих світил”: супутників метеорологічного чи

військового спостереження та live cams в мережі Інтернет, а також постійні запуски супутників для передавання телесигналу і розповсюдження телеспостереження в метрополії...

Все це сприяє, як ми вже зазначили, перевороту звичних уявлень про „внутрішнє” та „зовнішнє”.

Врешті-решт загальна візуалізація є найпомітнішою стороною віртуалізації.

Знаменита віртуальна реальність полягає не лише у переміщеннях у кіберпросторі мереж, а насамперед у збільшенні оптичної щільності копій реального світу.

Це ущільнення допомагає компенсувати скорочення земних відстаней, викликане скороченням часу миттєвих телекомунікацій. У світі, де обов’язкова телеприсутність цілковито заміщає будь-чию безпосередню присутність (на роботі, у торгівлі...), телебачення вже не може залишатися тим, чим воно було впродовж останніх п’ятдесяти років: засобом розваги та культурного розвитку; передовсім, воно має об’єктивізувати світовий час інформаційних обмінів, віртуальний

Вона любила сформулювати собі раз за разом кілька тижнів, не витрачаючи на цю свою фразу включити щось з якогось іншого джерела. Скажімо, про

Ще про свободу. Про Великодню свободу. Про останніх, які будуть першими.

На Великдень до церкви не ходилося, бо церква була не та. На Великдень, відразу після рідної молитви і сніданку з освяченою у підпіллі крашанкою, поділеною на багато частин, обов’язково йшлося до школи, де чогось перебувалося кілька годин без жодних на те причин. Не йти до школи можна було лише тоді, коли напередодні захворіти. У такому разі, щоправда, котрась із вчительок приходила додому.

У школі просто тримали. Говорили ні про що (вони навіть не знали, що можна запропонувати всупереч). У понеділок однокласники частували на великій перерві, тоді коли пилося молоко, своїх учительок, своїх учорашніх церберів паскою, свяченими яйцями і канапками з шинкою.

якусь химерну фразу і повторювати її ючись на порожні розмови. Але часом таке, про що неможливо було дізнатися вбивство Попелюшки.

світ, який заміщує оточуючий нас реальний світ. Відповідно, повномасштабна перспектива з лінією трансгоризонту є місцем будь-якої віртуалізації (стратегічної, економічної, політичної...). Поза цією перспективою глобалітаризм, що йде на зміну тоталітаризмам минулого, буде неефективним.

Щоби надати глобалізації об'єму та оптичної щільності, необхідно не лише підключитися до інформаційних мереж, але й, що важливіше, роздвоїти реальність світу.

Якщо в стереоскопії та у стереофонії для достовірної передачі образу і звуку виділялись “праве” і “ліве”, чи високі та низькі частоти, то зараз необхідно будь-якою ціною відірватися від первинної реальності і створити стереореальність, що складатиметься, з одного боку, з дійсної реальності безпосередніх видимостей та, з іншого боку, з віртуальної реальності медійних про-явищ (trans-apparences).

Як тільки “ефект реальності” поширяться і стане звичним, можна буде дійсно говорити про глобалізацію.

Але перед тим як піти до школи ввечері від Рузі. Звичайно, вона тоді не про те, що це може бути її людським

Вільні не думають про невірність з Богом.

Замкнуте подвір'я старого багатоповерхового будинку. Теплий сонячний великодній ранок. Відкриті вікна. З піддашся на повен голос радіо транслює Службу Божу з Ватикану. Потім — проповідь патріарха Йосифа Сліпого.

Рузя слухає радіо. Вона упосліджена в цьому суспільстві, тому може робити те, що їй належиться робити цього ранку. Їй можна робити те, чого не дозволяється нікому. А ми, збираючись після тайного швидкого сніданку до шкіл, на заводи, змагання з волейболу, увесь ранок причетні до того, що є повною свободою.

Бо смертю смерть поправ...

Засвічування буття, повністю виставленого на огляд та позбавленого білих та темних плям, видається метою технік синтетичного бачення.

Підтверджуючи істину, що краще один раз побачити, ніж сто разів почути, мультимедіа намагаються заглушити звук звичного телебачення і перетворити його у щось на зразок домашнього телескопа для спостереження та передбачення майбутнього, подібно до телескопа у метеорології.

Їхня мета – перетворити комп'ютерний монітор у віконце, що дозволяє не стільки сприймати даність, скільки проглядати горизонти глобалізації, простір її віртуалізації, яка прискорюється...

Подивіться на live cameras, відеопередавачі, встановлені повсюдно на земній кулі і доступні лише через мережу Інтернет. Їхнє поширення чомусь не привертає увагу громадськості.

Курйозні і позбавлені будь-якої користи, вони стають все численнішими від узбережжя Сан-Франциско до Стіни Плачу в Єрусалимі.

на Великдень, ми переживали одкровення про нас, вона не думала навіть про призначення.

Вільні знають, що вони розмовля-

поль
віріліо

Установлені в офісах чи помешканнях окремих ексгібіціоністів, камери дають змогу в реальному часі дізнаватися про те, що відбувається на іншому боці планети.

Таким чином, комп'ютер вже не лише машина для збору інформації, але й машина автоматичного бачення. Машина, що працює в просторі повністю віртуалізованої географічної реальності.

Деякі адепти Інтернету зважуються навіть жити на екрані, у прямому етері. Ув'язнені в замкнених web-системах, вони виставляють на загальний огляд своє приватне життя.

Приклади всезагального вуайеризму та колективного самоспостереження будуть поширюватися у міру поширення єдиного ринку універсальної реклами, що зараз формується.

Замінивши просте оповіщення про появу певного нового продукту в 19 столітті, індустрія реклами у 20 столітті стала індустрією, що породжує бажання, а в 21 столітті готується стати чистою комунікацією, а отже вимагає поширення рекламного простору на весь видимий простір пла-

нети. Присутня всюди реклама вже не задовольняється класичними оголошеннями чи врізками на телебаченні та радіо, вона хоче нав'язати себе у якості середовища для натовпу телеглядачів, які перетворилися в телеакторів чи телепокупців.

В Інтернеті деякі забуті туристами міста розхвалюють свої приваби. Альпійські готелі демонструють прекрасні краєвиди, ландшафтні художники оснащують свої твори численними web-камерами. Таким чином можна подорожувати Америкою, відвідати Гонконг і навіть антарктичну станцію у полярну ніч.

Незважаючи на погану якість, мережа стала рекламним інструментом, що повертає погляд до виділених точок.

Більше нічого не відбувається, все минає. Електронна оптика стає „дослідницьким інструментом” для глобалістського прогнозування.

Якщо в минулому зорова труба давала змогу побачити те, що ховалося відразу за горизонтом, то зараз все йде до того, щоби розглядати те, що відбувається на прихованій стороні планети.

про пресу

умберто
еко

Таким чином ми не зможемо подорожувати у глобальному електронному етері без допомоги мультимедійного „штучного горизонту”.

Фантом ампутованої кінцівки, Земля більше не простягається, доки сягає око, вона показує свої краєвиди у дивне віконце. Різне збільшення „точок зору” є наслідком приходу останньої глобалізації: глобалізації погляду єдиного ока циклопа, що панує у своїй печері, у своїй „чорній скрині”. Ця скриня вже майже не приховує близькі сутінки Історії – Історії, що стала жертвою хворобливого прагнення повної завершености.

Переклав Олег Демків

Вельмишановні добродії сенасahier de doleances (Книга скарг. фр.) з ма в її взаєминах з політичними колаццем представників преси; повторюю років і продовжую донині в італійській періодиці. Цим підтверджується, що ми живемо у вільній державі, де незв'язана і неупереджена преса виносить на суд всіх і вся й саму себе.

Функція четвертої влади безсумнівно – контролювати і критикувати три традиційних види влади (йдеться про владу політичну, владу економічну і владу партій і профспілок). Це, однак, можливо лише у вільній державі, де критика не виконує репресивну функцію. Засоби масової інформації впливають на політичне життя країни лише формуючи суспільну думку. У той же час і традиційні види влади контролюють і критикують мас-медіа лише за посередництвом тих же мас-медіа, у протилежному випадку втручання влади є санкцією – виконавчою, законодавчою чи судовою; а це може статися тільки тоді, коли мас-медіа порушують правопорядок чи розхитують політичну або державну стабільність.

тори, я збираюся представити вам приводу стану італійської преси, зокреми. І роблю я це не заочно, а перед листаме те, що писав і публікував з 60-х

машина бачення

ПОЛЬ ВІРІЛІО

Але оскільки самі мас-медіа, а в винні перебувати поза критикою, неза- періодично ставила під питання саму

Але однієї постановки під питання дінка може створити чудове алібі, чи, різко кажучи, працювати в сенсі «репресивної толерантності» (термін Маркузе): вчинивши акт самоїдної неупередженості, преса вже не відчуває потреби у самоперетворенні. Років двадцять тому журнал «Еспрессо» замовив мені велику критичну статтю про самого себе. Можете вважати це недоречною скромністю, але я переконаний, що якщо «Еспрессо» з того часу і поліпшився, заслуги моєї статті у цьому немає жодної, а є лише природна еволюція. Моя стаття, наскільки пам'ятаю, мала результат «де сядеш, там і злізеш».

Зараз я не збираюся таврувати пресу за її нападки на політиків, представляти політичні кола як нещасну жертву сваволі з боку преси. Навпаки, гадаю, що політичний світ повною мірою розділяє з пресою відповідальність за ситуацію, яку я намагаюся окреслити.

нашому з вами випадку преса, не поперечна умова демократії — щоб преса себе.

недостатньо. Що гірше, подібна пове-

“Тепер предмети мене споглядають”, – написав художник Пауль Клее у своєму “Щоденнику”. Це щонайменше дивне твердження від недавнього часу стало об’єктивним, вірогідним. Чи ж не йдеться про те, що незабаром буде створена “машина бачення”, яка не тільки розпізнає обриси форм, але повністю інтерпретує візуальне поле, *mise en scene*, далеке чи близьке складне оточення? Чи ж не йдеться, крім того, про таку нову технічну дисципліну, як “візіоніка”, про *можливість бачення без дивлення*, де камера управляється комп’ютером, а він набуває – вже як машина, а не телеглядач – здатності аналізу навколишнього середовища, автоматичної інтерпретації сенсу подій як у галузі промислового виробництва, управління, так і у військовій робототехніці?

У той час, коли перед нами *постає автоматизація споглядання*, винайдення штучного бачення, делегування аналізу об’єктивної реальності аналітичній машині, треба було б знову повернутися до природи

Далі. Не нарікаю, як полюбляють що діється на нашому хуторі. І не хотів часом впаде в таку ксенофілію, що проводжується прикметником «авторикшталт «авторитетне видання „*Нью-Йорк Пост*”», не знаючи, що «*Нью-Йорк Пост*» — третьосортна газетка, яку посоромилися б брати в руки навіть в Омаха, штат Небраска. Отож, хвороби італійської преси властиві в наш час майже для будь-якої нації. І все-таки нег’ативні приклади інших національних культур я намагатимусь наводити лише в крайніх випадках, оскільки від чужої дурости своя не зменшується. І навпаки, охоче скористаюся чужими реаліями, якщо побачу, що вони є позитивною моделлю для нас.

Остання передумова. Як основні джерела я буду використовувати «Републіку», «Корр’єре делла Сера» і «Еспрессо». Така вимога коректності: у цих трьох періодичних виданнях я друкувався і продовжую

віртуального образу – цього образного світу поль
віріліо без видимого носія, існування якого опирається виключно на ментальну або інструментальну візуальну пам’ять. Якщо сьогодні говорити про розвиток аудіовізуальних засобів інформації, то це неможливо робити без роздумів про розвиток віртуального образного світу і про його вплив на способи поведінки, до того ж без вказівки на нову *індустріалізацію бачення*, виникнення регулярного ринку синтетичного спостереження. У зв’язку з цим з’являються етичні проблеми, які стосуються контролю і нагляду, а також пов’язаної з ними манії переслідування, але передусім виникають (після того, як відбудеться поділ споглядання на те, що оживлене – живий суб’єкт, і те, що неживлене – предмет, машину бачення) філософські проблеми *подвоєння точки зору*.

***

Насправді, від винайдення моментальної фотографії, яка дала змогу створювати кінофільми, висувалася проблема парадоксально-актуального характеру виробництва “віртуального” образу.

Кожне **споглядання образу** (ментальне чи інструментальне) одночасно є також **спогляданням часу**, незалежно від того, наскільки це короткий момент. Цей **час експозиції** веде до свідомої або несвідомої фіксації (в залежності від швидкості знімків), і на цьому базується можливість впливати на те, що підсвідоме, якщо фотограма або відеограма перевищує 60 образів за секунду.

Проблема об'єктивності образу виникає тоді не стільки стосовно якогось **носія-поверхні** паперу або целулоїду, тобто стосовно матеріального простору спрямування, але радше стосовно часу - **того часу експозиції, який дає змогу бачити, або який вже не дозволяє побачити**.

Отже, акт бачення стає актом переддією, видом переддії, яку частково пояснили нам праці Сірля на тему "інтенціональності". Якщо "бачити" означає "передбачити", то можна краще зрозуміти, чому передбачення віднедавна стало цілим окремим промислом з розвитком професійної симуляції, організаційної антиципації /попередження/, аж до появи "машин бачен-

ня", призначених для того, щоби бачити, щоби передбачати, в тому числі й за нас самих; машин для синтетичного споглядання, які зможуть замінити нас у певних сферах, в деяких ультрашвидких операціях, де наших візуальних здібностей недостатньо не стільки через обмеженість глибини гостроти наших органів зору (як, наприклад, у телескопа чи мікроскопа), скільки через надто малу *глибину часу* нашого фізіологічного сприйняття образу. Якщо фізики зазвичай вирізняють два аспекти енергії: потенціальну енергію як потужність і кінетичну енергію як таку, що вивільнює рух, то може треба було б додати сьогодні до цього її третій вид - *кінематичну енергію*, що опирається на дію руху з його більшою чи меншою швидкістю у сфері візуальних оптичних і оптоелектронних спостережень.

Зрештою, пригадаймо собі: "нерухомого бачення" не існує, а фізіологія погляду базується на рухах очного яблука, рухах як несвідомих і безперервних (рухомість), так і свідомих і постійних (рухливість). Згадаймо також, що найбільш інстинктивний, навіть найменш контрольований по-

друкуватися, а отже, моя критика не чинною. Але будемо мати на увазі, що всієї італійської преси.

зможе виглядати упередженою чи зловиділені мною проблеми, стосуються

Полеміка в 60-ті та 70-ті роки

У шістдесяті і сімдесяті роки полеміка про характер і функцію періодичної преси в основному точилася у двох напрямках:

- а) розмежування між інформацією і коментарем, а отже, заклик до об'єктивності;
- б) преса — інструмент влади, тобто партій і економічних лобі. Головна її зброя — навмисне затемнення суті висловлювання, оскільки ідея полягає не в тому, щоб постачати інформацію читачам, а в тому, щоб через голову цих читачів подавати таємні сигнали іншим владним угрупованням. Мові самих політиків властива та ж зашифрованість, а чарівний фразеологізм «рівнобіжні конвергенції»

гляд насамперед є ніби контрольною розвідкою, осяганням на дотик повного поля зору, що веде до вибору поглядом визначеного предмета.

Рудольф Арнгайм визначив, що бачення приходить здалека, є видом тревеллінгу, споглядальною активністю, яка походить з минулого, освітлює теперішнє, щоби осягнути предмет нашого безпосереднього споглядання.

Таким чином, простір зору не є простором Ньютона - абсолютним простором, а простором Мінковського - релятивним простором. Отже, існує тільки похмура ясність зірок, що доходить з далекої пітьми минулого, слабе світло, яке дозволяє нам вловити дійсність, побачити, зрозуміти наше теперішнє оточення, що впливає з віддаленої візуальної пам'яті, без якої нема акту зору.

Після **синтезованих образів** - продуктів інфографічної логістики, після перетворення цифрових образів за допомогою комп'ютерного планування і подальшого розвитку настали часи **синтетичного бачення**, часу автоматизації споглядання. Які будуть теоретичні і практичні ефекти, на-

зберігся в історії наших мас-медіа як ний у кулуарах парламенту, але незбаг-

Ми можемо переконалися, що в минуле. По-перше, пройшла широка багато хто твердив, що (за винятком прогнозу погоди) об'єктивної інформації не існує й існувати не може. Навіть при педантичному відокремленні коментаря від повідомлення сам підбір повідомлень і їхнє розташування на шпальті містять імпліцитне судження. Так, в останні роки панує стиль «тематизації» — на шпальті збираються статті, об'єднані загальною тематикою. Ось приклад тематизації: стор. 17 газети «Республіка», недільний номер від 22 січня. Чотири статті: «Брешія. Породілля убиває дитину», «Рим. Дитина сама вдома грається на підвіконні, батько заарештований», «Рим. Жінки мають право народити у пологовому будинку і відмовитися від дитини», «Тревизо. Розлучена жінка не збирається бути матір'ю своїм дітям».

слідки нашої власної «візії світу», що актуалізує інтуїцію Пауля Клеє? Швидка, принаймні в останні десять років, проліферація камер спостереження у громадських місцях могла б подати приклади такого подвоєння точки зору. Ми вже освоїлися з ретрансмісією образів з відеокамер у банках або в супермаркетах, відчуваємо присутність персоналу охорони, що слідує за контрольними моніторами, але разом **зі спогляданням при комп'ютерній підтримці**, з візіонікою (*la visionique*), буде неможливо визначити конфігурацію та спосіб інтерпретації такого бачення без партнера.

Треба бути принаймні Льюїсом Керролом, щоби уявити собі синтетичний спосіб огляду, розбуджену мрію популяції предметів, які приглядаються до нас...

За стіною я не бачу плаката; перед стіною плакат мені нав'язується, його образ спостерігає за мною.

Це перевернуте споглядання, це нав'язування рекламної фотографії віднайдемо на всіх рівнях: як на бігбордах, так і в газетах чи журналах. Усі ці відбитки мають той

символ спеціального жаргону, вживаний для рядових телеглядачів.

обидві теми значною мірою відійшли полеміка про об'єктивність, у якій ба-

поль
віріліо

“навіювальний” характер, від якого залежить сенс буття реклами.

Графічна або фотографічна якість такого образу, його, так би мовити, **висока дефініція** не є гарантією жодної естетики точності, фотографічної чіткості, а лише пошуком глибини простору, третього виміру, котрим була б сама проекція переказу – рекламного відбитку, що намагається затримати з допомогою нашого погляду ту глибину і силу сенсу, яких йому страшенно бракує. Отже, вже не треба мати ілюзій щодо геройських вчинків рекламної фотографії. Дійсний образ, який нав'язується увазі і абсорбує погляд, вже не є діючим /ефективним/ образом, а видом наслідування /імітації/, яке на взірць кінематографічної фотограми пробує вписатися у плин часу, в котрому оптика і кінематика з цього моменту з'єднані між собою.

У світі транспаренції і віртуальності, в якому репрезентація все більше буває витіснена автентичною **публічною презентацією**, поверхнева рекламна фотографія власне в результаті свого розпаду бере участь у цьому занепаді **повноти й актуальності**.

Як бачимо, тут тематизується Виникає питання: нам описують фено-окремі випадки перераховано? Якщо є, можна вважати тему статистично неінформація виступає у виді, що його юридична і судова риторика в класичні часи іменувала *exemplum* — окремий випадок, з якого виводиться (чи приховано підказується) правило. Якщо випадків усього-лиш чотири, газета наводить нас на думку, що їх набагато, набагато більше; якби їх не було набагато більше, у газеті б це не повідомляли. При тематизації чотири новини — це не просто чотири новини. На шпальті дуже сильно подається сигнал про гострі проблеми дитинства, чого б там насправді не хотів редактор, верстаючи цю 17-ту сторінку до пізньої ночі і не знаючи, що ж у неї запхнути. Усім цим я не переконую, начебто принцип тематизації помилковий чи небезпечний; я говорю лише, що він демонструє, як можуть під видом абсолютно об'єктивних новин формуватися активні судження.

Позбавлена життя, крім кількох застарілих штучок, фотографія на оголошеннях не провіщає вже нічого, крім свого власного занепаду, у порівнянні з геройськими вчинками телеприсутності предметів у дійсному часі, як це вже має місце у випадку телеторгівлі. ...

Рекламна фотографія, публічну ужитковість якої забезпечувала досить слабка дефініція відеообразу, і надалі здатна впливати на читачів, перехожих, але, очевидно, ця перевага зникне разом з телебаченням високої дефініції, разом з відкриттям вітрини, катодна транспаренція якої незабаром замінить ефекти класичної транспаренції виставки. Однак, я далекий від того, щоби заперечувати естетичну вартість фотографії, оскільки існує ще логіка, логістика образу і часів його розпо-всюдження, котрі, як бачимо, визначають його історію.

Епоха **формальної логіки** образу, тобто малярства, гравюри, архітектури, закінчилася разом з XVIII століттям.

Епоха **діалектичної логіки** образу - то був час фотографії, кінематографії або, якщо хтось бажає,

проблема нещасливого дитинства. мен, що виник саме цього тижня? Чи всі чотири описаних епізоди — це усі, що суттєвою. Однак, тематизуючись, ця ж

проблема нещасливого дитинства. мен, що виник саме цього тижня? Чи всі чотири описаних епізоди — це усі, що суттєвою. Однак, тематизуючись, ця ж

фотограми у ХІХ столітті. Епоха **парадоксальної логіки** образу розпочинається одночасно з винайденням відеографії, голографії та інфографії... так, ніби в кінці ХХ століття кінець модернізму повинен бути підкреслений з допомогою кінця логіки публічної репрезентації.

Якщо ми досить добре знаємо **дійсність** формальної логіки традиційної образної репрезентації і меншою мірою **актуальність** діалектичної логіки, яка визначає фотокінематографічну репрезентацію (див. напр. Дельоз 1983, 1985, Шеффер 1988), то досить важко нам прийдеться оцінювати **віртуальність** тої парадоксальної логіки відеограми, голограми чи цифрового творення образу.

Це, очевидно, і є причиною журналістського інтерпретаційного безумства, яке і нині супроводжує ці технології, а також проліферацію та швидке старіння різноманітних комп'ютерів і аудіовізуального обладнання.

Отже, **логічний парадокс** визначає логіку образу в **реальному часі**, який домінує над репрезентованою річчю – з цього моменту час бере верх над реальним простором. То

Другою темою була закаламунша наша преса потроху відійшла від цієї манери мовлення політичних ораторів: мікрофоном щось закручене і тяглисте, що хтось з їхньої команди — підлий зрадник, а хтось інший тільки те і робить, що прославляє незрівнянні властивості свого репродуктивного чоловічого органу. Спостерігаємо радше не каламуть, а протилежні крайнощі: нинішня преса схильється до мови тієї безформної єдності, що прийнято називати «народ», причому передбачається, що народ мислить і висловлюється лише прислів'ями. Студенти мого семінару зібрали матеріал з італійських газет за календарний місяць. Виходило в такому от дусі (уривки з однієї і тієї ж статті в «Корр'єре делла Сера» від 11 січня 1995 року): «Надія вмирає стоячи», «Ми затиснуті клінчевим зашморгом», «Діні повідомляє: прийшов рік худих корів», «Мешканці Квіріналу розкладають багаття на стежині війни», «Зрубавши голову, не оплакуй шевелюру», «Паннелла поціляє

віртуальність домінує над актуальністю, знищуючи саме поняття реальності. Звідси і криза традиційних публічних репрезентацій (графічних, фотографічних, кінематографічних...) на користь презентацій **парадоксальної присутності**, телеприсутності предмета чи суб'єкта, яка заміняє навіть свою екзистенцію – тут і тепер.

У результаті це означає “високу дефініцію”, але не стільки самого образу (фотографічного або телевізуального), скільки самої дійсності.

Разом з парадоксальною логікою насправді маємо справу з ануляцією дійсної присутності предмета у **дійсному часі**, у той час, коли в попередній епосі – діалектичної логіки образу – була то сама присутність в іншому часі, присутність минулого, яка на постійно зафіксувалася на кліше або плівках. Таким чином, парадоксальний образ отримує значення, яке можна порівняти з несподіванкою, точніше кажучи, з “порушенням образу”, випадком трансмісії.

Актуальності образу предмету, вловлюваного об'єктивом знімального

поль
віріліо

апарату, тут відповідає віртуальність його присутності, вловлена апаратом, який реєструє образи або звуки в реальному часі, створюючи “несподіванки”, і який робить можливим не тільки телеспектакль знятих предметів, але також і телеакцію, телезамовлення і покупку вдома.

Але повернімося до фотографії. Якщо стереотип рекламної фотографії з фатичним образом започатковує радикальну зміну зв'язків між тим, хто спостерігає, і тим, за ким спостерігають, прекрасно ілюструючи думку Пауля Клеє (“**тепер предмети мене споглядають**”), то це можливе тому, що рекламна фотографія не закріплює вже навіть пам'ятки про коротку мить, пам'ятки більш чи менш далекого минулого, але радше **волю**, при чому волю врахування майбутнього, а не тільки представлення минулого. Ця воля почала проявлятися назовні в кінці минулого століття у фотографії, тобто значно швидше, ніж відеограма її здійснила остаточно.

Ще перед тим, як з'явилася документальна фотографія, рекламна фотографія започаткувала вступ-

в саме яблучко», «Час не чекає, коней ті розгортаються баталії», «Пристали

У статті в «Республіка» від 28 «Треба рятувати і вовка, і овець», друзів збережи мене Господь», «Нове па цього балету», «Фінінвест знову в боксерській стійці», «Каша заварена, доведеться її хлєптати», «Знову розверзлися небеса», «Бур'ян з поля геть», «Вловити б, куди вітер дме», «Телебаченню – лев'яча частка, нам перепадають крихти», «Треба йти битим шляхом», «Індекс популярності катастрофічно падає», «Проходить червоною ниткою», «Хто має вуха, хай почує», «Намацати пульс ринку», «Ніж під ребро», «Під прапорами такої-то ідеї... залишив у битві чимало пуху і пера». Не газета, а байки Матінки Гуски.

Хочеться як мінімум, збагнути чи всі ці кліше більш зрозумілі, аніж «рівнобіжні конвергенції», які хоча б «Червоним Бригадам» були втямки і дійсно стали для них керівництвом до дії.

ний етап аудіовізуального фатичного образу¹ – образ публічний, який сьогодні посів місце колишнього громадського простору з його суспільною комунікацією, громадськими вулицями і площами, де тепер домінує екран, електронна дошка оголошень в очікуванні швидкого втілення тих “машин бачення”, які можуть бачити і спостерігати замість нас.

Зрештою, від певного часу у Франції існує новий “MOTIVAK”, що служить для підрахунку кількості телеглядачів. Йдеться про вид “чорної скриньки”, під'єднаної до телеприймачів, яка вже не задовільняється, як її попередниці, вказуванням моменту ввімкнення станції, але на цей раз визначає фактичну присутність осіб перед екраном. Звичайно, це тільки попередній етап машини бачення, але він досить виразно свідчить про тенденцію в галузі медіаметричного контролю через недавні помилки, зроблені у зв'язку з зепінгом відносно справжньої публічності реклам.

З моменту, коли **громадський простір** поступився місцем **громадському образіві**, треба очікувати, що нагляд і освітлення перемістяться

на переправі не міняють», «У парламенті із ножем до горла як вош до кожуха».

грудня 1994 року ми читаємо, що «Поспішиш-людей насмішиш», «А від

«А від

з вулиць і площ до **домового терміналу рекламної площі**, який замінить міський, в результаті чого приватна сфера ще більше втратить свою релятивну автономію.

Недавнє встановлення телевізорів у тюремних камерах (вже не тільки у спільних залах) повинно було підняти серед нас тривогу. В кінцевому рахунку, це малопродумане рішення свідчить, однак, про характерну зміну в еволюції звичаїв у тюремній сфері. Від Бен-тама в'язницю звикли ідентифікувати з паноптиконом, інакше кажучи, призвичаїлися до централізованого нагляду: за засудженими завжди хтось спостерігає, вони знаходяться у полі зору вартових.

А сьогодні, навпаки, в'язні можуть **спостерігати за дійсністю**, слідкувати за подіями, які передають по телебаченню, а цим самим перевернути старі зв'язки; у момент, коли глядачі вмикають свої телеприймачі, вони перебувають – в'язні вони, чи ні – у полі зору телебачення, у просторі, на який самі вони не мають жодного впливу.

“Наглядати і карати” йдуть завжди в парі”, – написав колись Мішель

Зазначимо принагідно, що всі ці «народу», на п'ятдесят відсотків тьодесят відсотків черпаються з багатосхильний до готової схеми: «коло звувольтського комплоту, у якому невідомо, хто ж спокушений, а хто спокусник. Таким чином, вичерпалася старожитня дискусія про об'єктивність і шифровані способи вираження. Зараз епоха нової проблематики. У чому вона полягає і відкіля народжується?

Щоденна еволюціонує в тижневик

У шістдесяті роки газети ще не страждали через конкуренцію з телебаченням. Один тільки Акілле Кампаніле¹ на конгресі з проблем ТБ у Гроссето у вересні 1962 року зробив блискуче передбачення: за старих часів газети були першими провідниками нових звісток, лише потім вступали видання іншого типу і заглиблено проробляли газетні теми. Газета була як телеграма, наприкінці тексту начебто йшов

Фуко. Про яку кару при такому на перший погляд розширенні свободи для в'язнів йде мова, як не про типову кару реклами: **пожадливість**. Це пояснив один в'язень, якого запитали про вищеописані зміни: “Телебачення робить ув'язнення важчим. Бачиш усе, що втрачаєш. Все те, на що не маєш права”. Ця нова ситуація стосується не тільки катодного ув'язнення, але такою ж мірою керівництва підприємств і постіндустріальної урбанізації.

Від міста – театру людської активності, з його церковними дворами, базарними площами, однаково заповненими як присутніми акторами, так і глядачами – до “CINECITTA”, і пізніше до “TELECITTA” – міста, в якому живуть **неприсутні** телеглядачі, від винайдення міського вікна (**вітрини**, в якій предмети і особи ставляться під скло, що спричинило зростаючу в останні десятиліття транспаренцію, а в результаті привело до електронної оптики, на противагу до фото-кінематографічної оптики) залишався тільки малий крок до електронної оптики медіїв телевізійної трансмісії, котра не тільки зможе створити будинок з вітринами,

поль
вірлію

законсервовані вирази, ласощі для ряться авторами передовиць, а на п'ятслів'я парламентарів. Як бачите, я теж жується», і вимальовується тінь дия-

але й вітрини-міста і вітрини-народи, справжні мегалополіси, які, як це не парадоксально, можуть **об'єднувати на відстані** людей навколо застандартизованих думок і поведінки.

“Можна переконати людей у всьому, інтенсифікуючи деталі” – декларував, як пригадуємо, Бредбері. Звичайно, за прикладом підглядачів, які прив'язуються тільки до вражаючих деталей, в публічному образі вже не досліджується протяжність, простір образу, але увага звертається, насамперед, на інтенсивні деталі, на саму інтенсивність передачі.

“На противагу до кіно, – говорив також Гічкок – у телебачення нема часу на **суспенз**, на ньому можна побачити хіба що **несподіванку**”. Це і є власне парадоксальна логіка відеограми. Логіка, яка віддає перевагу випадковій, несподіванці, зі шкодою для постійної субстанції передачі, яка раніше, в епоху діалектичної логіки фотограми, сприятливою для постійності та екстензії репрезентації, посідала перше місце.

Звідси ця несподівана кількість пристроїв для безпосередньої трансмісії в місті, на роботі та у приватному житті. Такий собі теленагляд у ре-

рядок: «Подорожці листом». І раптом з'являтися вечорами о восьмій годині того дня газета передруковувала ті ж формулою: «Далі буде (точніше, пере-

Чому тільки Кампаніле, геній комічного, помітив цю парадоксальну ситуацію? Тому що ТБ було ще обмежене одним, максимум двома каналами, які підкорялися режиму. Тому ТБ не вважалось (і значною мірою не було) достовірним джерелом: газети говорили більше і не настільки розмито; сатирики формувалися в кіно, у кабаре, не завжди вони потрапляли на телебачення; політична інформація поширювалася на площах з вуст у уста за допомогою настінних плакатів; опитування суспільної думки в шістдесяті роки були прямими диспутами кількох політичних трибун, на яких, заради того, щоб пропозиції відповідали запитам середньостатистичного телеглядача, представники компартії говорили щось дуже схоже на те, що говорили християнські демократи, тобто розходження затиралися і кожен нама-

альному часі, котрий невтомно чигає на щось несподіване, непередбачене, на щось, що могло би статися несподівано тут чи там, того чи іншого дня, у банках, у супермаркетах або на спортивних майданчиках, де відеокамера віднедавна бере на себе роль судді.

Оця індустріалізація превенції, передбачення, вид панічної антиципації, що втручається у майбутнє і продовжує “індустріалізацію симуляції” – то симуляція, яка стосується найчастіше аварій, можливих дефектів систем. Повторимо: підсилення контролю і нагляду вказує на тенденцію в рамках публічної репрезентації, на зміну, яка не стосується виключно цивільних чи політичних справ, але також і мілітарних та стратегічних аспектів оборони.

***

Легше тепер зрозуміти нове істотне значення тієї “логістики споглядання” і таємниці, яка надалі її оточує (Віріліо 1984). Війна образів і звуків, що замінює війну предметів і речей, і в якій, щоби виграти, достатньо вже не зникнути з очей. Прагнення бачити все, пізнати все, у ко-

1962 року телеграфна новина почала в програмі теленовин. Ранком наступовини. Новини почали подаватися за дує) телеграма».

жен момент, у кожній обставині, бажання загального розпізнання, інша наукова версія ока Бога, завдяки якій кожна несподіванка, кожен випадок, кожне непередбачуване вторгнення були би назавжди виключені.

Поряд з промисловим розвитком “механічної” зброї, потім автоматичної зброї, існує так само розвиток **механічних образів**, початком яких була фотограма. Оскільки відеосигнали доповнили радіосигнали, саме відеограма може розвинути волю проникливості, додатково збагачуючи їх можливістю теленагляду в реальному часі, і то як вдень, так і вночі. Останню стадію цієї стратегії забезпечить врешті **машина бачення** (перцептрон), яка автоматично розпізнає синтетичні образи і форми, а не тільки самі контури і фігури. Відбувається все так, ніби хронологія винаходу кінематографу повторилася дзеркальним способом, і епоха магічного ліхтаря знову відступила перед епохою відеокамери, після якої настане цифрова голографія...

У зв'язку з такими ексцесами уявлення філософські проблеми правдоподібності і неправдоподібності

гався виглядати позитивно. Тому собі інший простір, здебільшого сто-

Потім був стрибок, кількісний і якісний: навіть усередині державного кожен з особливою політичною орієнтацією. Сатира, жива дискусія, механізм роздування сенсацій перемістилися на екрани телебачення, телебачення скасувало навіть табу на сексуальність — у такий спосіб деякі програми пізнього вечора стали набагато відвертішими за чернечі обкладинки «Еспрессо» і «Панорами», де фотокамера не мала права опускатися до рівня сідниць. Пригадую, ще на початку сімдесятих років, я писав в огляді про американські шоу як про показ цивілізованої, дотепної бесіди, що здатна утримувати глядачів біля екранів аж до глибокої ночі, і наполегливо пропонував їх як модель для ТБ італійського. Потім прийшов час, коли шоу усе більш тріумфально почали транслюватися на італійських телеекранах, але помалу вони ставали плацдармом лише розлючених боїв, що інколи

отримують перевагу над проблемами правди і фальшу. Переміщення центру зацікавленості з речі на її образ, а особливо з простору на час та негайність, доведе нас врешті до заміни ясної альтернативи „дійсність або відображення”, на більш релятивну альтернативу: „**актуальне або віртуальне**”.

поль
вірлію

***

Повернімося, накінець, ще раз до кризи віри у споглядання, до тої автоматизації споглядання, яка загрожує розумові. Крім відеографічної оптики машина бачення використовує з метою полегшення розпізнання форм ще й цифрове кодування образу. Однак, звернімо увагу, що **синтетичний образ**, як вказує на це його назва, в дійсності є тільки “образом статистичним”, який виникає виключно завдяки швидкій калькуляції PIKSELI, які утворюють код цифрової репрезентації. Тоді при розкодуванні кожного окремого PIKSELA необхідний аналіз також і тих пікселів, котрі йдуть безпосередньо перед ним або відразу після нього. Традиційна критика статистичного

леміка і політична боротьба знаходили рінки газет.

(кількість телеканалів стрімко зросла) телебачення визначилися три канали,

мислення, яке створює **раціональні ілюзії**, неминуче апелює до того, що можна в цьому випадку назвати образним мисленням комп'ютера; **цифрова оптика** є нічим іншим, як тільки статистичною оптикою, котра може створити ряд візуальних ілюзій, “раціональних ілюзій”, що стосуються, однак, не тільки способу мислення, але й пізнання.

Статистика – це техніка, котра може інформувати про вчорашні об'єктивні тенденції і котра останнім часом стала технікою вмовлення, така статистична наука разом з перейняттям **оптики замкненого кола** загрожує зростанням своєї міцності і сили переконання.

Пропонуючи своїм користувачам не тільки “об'єктивну” інформацію на тему подій, але також і “суб'єктивну” оптичну інтерпретацію феноменів, які спостерігаються, машина бачення загрожує тим, що вона внесе свою лепту у роздвоєння принципу дійсності, оскільки синтетичний образ вже не має нічого спільного із звичайною практикою статистичного розслідування. Хіба вже не йде мова про **цифрові експерименти**, відповідальні за заміну класичних “експе-

переходили у рукопашні, і феєрверком ведливості варто зауважити, що еволю у шоу на інших національних ТБ).

Так телебачення стало каналом а для газети залишилися, по суті, два шляхи: про першу з можливих варіацій (яку я поки що умовно назву «шлях розширеної уваги») ми поговоримо трохи пізніше; але є всі підстави стверджувати, що преса у величезній своїй більшості рушила альтернативною дорогою, тобто «у напрямі тижневика». Щоденна газета переймає і засвоює усе більше традиційних рис тижневика, відводячи величезний простір «всякому різному», міркуванням із приводу побуту і людських вдач, політичним пліткам і видо-вищам. Це робить важким становище тижневиків вищого рівня (я маю на увазі «Панораму» і «Епоку», «Еуропо» і «Еспрессо»). Їм теж залишається два шляхи: або «наближення до місячника» (але ця ніша зайнята щомісячними спеціальними виданнями: з вітрильного спорту, наручних годинників, кулінарії, комп'ютерах, виданнями, що опираються на вірних і відданих покупців/передплатників), або захоплення

риментів думки”? Хіба не йде мова і про **штучну дійсність** цифрових симуляцій на противагу до “природньої дійсності” класичного експерименту?

“Захоплення є числом”, – написав колись Шарль Бодлер. Цифрова оптика дійсно є раціональною формою захоплення, захоплення статистичного, тобто порушенням споглядання, яке охоплює як те, що очевидне, так і те, що уявлене. Здається, ніби наше суспільство занурилося в ніч добровільного осліплення, а його бажання цифрової сили затьмарило горизонт бачення і знання.

Синтетичний світ образів – спосіб репрезентації домінуючого сьогодні завдяки банкам даних статистичного мислення – незадовго зможе мати свою частку в останній формі способу мислення.

Не треба забувати про те, що PERCEPTRON виникає для того, щоби прискіпати виникнення “експертних систем” п'ятої генерації, інакше кажучи – **штучної інтелегентности**, котра може збагачуватися вже тільки внаслідок набуття органів споглядання...

ненормативної лексики (заради спра-люція такого ж роду частково відбулася

поширення інформації з перших рук,

Замість висновку: основою байки є дійсний винахід - **ручка-калькулятор**. Використання його просте, досить написати операцію на папері, як це звичайно робиться, коли сам підраховуєш. Коли запис зроблено, малий екран, вмонтований в ручку, висвітлює результат. Чари? Зовсім ні; під час писання оптична система прочитала зазначені цифри, а електроніка виконала операцію обрахунку. Це факти, байкою є те, що моя авторучка запише для тебе, Читачу, останні лінійки цієї книжки. Уяви собі на хвилину, що аби написати цю книжку, я позичив собі ручку майбутнього: **читаючу авторучку**. Що висвітлювалося б, на твою думку, на екрані: зневага чи компліменти? Але чи чув хтось десь про те, щоби письменник писав для своєї авторучки...

Переклала Любов Козак

¹ Фатичний образ – технічний термін, запроваджений Жоржем Роком у праці “Рок” (1983).

середовища світських пліток, яке належало, як «Дженге» і «Оджи», що смалила низького штибу («Новела 2000», великосвітських адюльтерів і мисливців ми прихованою камерою в півморку ватерклозетів.

Однак, тижневики високого рівня не можуть опускатися ні до низького штибу, ні навіть до середнього, крім як на останніх сторінках, що вони і роблять: саме там варто шукати (і знаходити) груди, сердечні дружби і пишні весілля. З іншого боку, подібним чином вони втрачають обличчя перед власною публікою: чим більше тижневик високого рівня опускається до посереднього і низького рівнів, тим більше до нього долучаються споживачі, що не належать до його традиційного кола; журнал перестає розуміти, хто насправді є його середовищем, і опиняється в кризі: росте тираж, губиться обличчя.

Окрім того, журнали страшенно страждають через усі ці тижневі товсті кольорові додатки до щоденних газет. Єдиний для них вихід — рівнятися на видання на кшталт тих, що в Америці адресовані

Cohen-Tanudji, G., Spiro, M. (1986), *La matiere-espace-temps*, Paris. поль віріліо

Deleuze, G. (1983), *Cinema 1. L'image-mouvement*, Paris.

Deleuze, G. (1985), *Cinema 2. L'image temps*, Paris.

Prigogine, I., Stengers, I. (1988), *Entre le temps et l'eternite*, Paris.

Roques, G. (1983), *Magritte et la publicite*, Paris.

Schaeffer, J.-M. (1988), *L'image preciaire*, Paris.

Simon, G. (1988), *Le regard, l'etre et l'apparence dans l'optique de l'Antiquite*, Paris.

Virilio, P. (1984), *Guerre et cinema 1. Logistique de la perception*, Paris.

жить або тижневикам середнього рівня, кують королівські весілля, або журна-«Стіп», «Ева Експрес») — для фанатів за оголеними задами і грудьми, зняти-

video ergo sum

джеремі муррей браун

еліті, на зразок «Нью-Йоркера», у якому туалльні комікси, короткі поетичні антовкованих аркуші з біографією, скажімо, Можна ще використовувати моделі годжуються з роллю тижневиків, розповідаючи про події, які вже були подані в газетах і на телебаченні, але про ці події готуються вичерпні огляди, підбірки статей кількох журналістів, кожна з яких вимагає місяців напруженої роботи і редагується до нестями, так що дуже рідко буває, щоб у цих виданнях доводилося друкувати вибачення і спростування. З іншого боку, і «нью-йоркерівські» статті замовляються на місяці заздалегідь, а якщо статтю потім не приймають, то автору все ж виплачується гонорар (і чудовий), а статті кидають у кошик. Номери таких журналів дуже дорогі, розраховані на міжнародний ринок читачів англійською і немислимі для невеликого ринку читачів італійською, оскільки число італійців, що читають, дотепер залишається нескінченно малою величиною.

Тому тижневик хоче наздогнати щоденну газету тією ж колією, і кожен намагається переплюнути іншого, щоб відвоювати читачів. От через це і прогорів славний «Еуропо», і тому «Епока» запекло

містяться: репертуари театрів, інтелеклогії і доволі часто — статті на два друвдавничої гранд-дами Хелен Вольф. «Таймс» чи «Ньюсуік», що начебто по-

Якби людина, народжена у 1453 році, – році падіння Константинополя під натиском турків – дожила до п'ятдесяти років, вона би зіткнулася з більшою кількістю книжок, виданих при її житті (майже вісім мільйонів), ніж їх було написано у минулому тисячолітті існування Константинополя (Eisenstein, 1979, 44). Таким чином Елізабет Айзенштайн образно виділила кількісний аспект революції у сфері комунікації, пов'язаної з винаходом друкованої преси, доводячи, що вона викликала радикальну трансформацію в християнських державах, яка призвела до виникнення західної науки, вибуху протестантської революції, нових експедиції, котрі принесли Європі панування над світом, впровадження виробничих ліній, а також ідеалізації італійського мистецтва епохи Ренесансу. Коротко кажучи, революція у технології комунікації несла відповідальність за зміни в нашій цивілізації у галузях науки, релігії, мистецтва і політики.

шукає альтернативних шляхів і триціям; «Еспрессо» і «Панорама» б'ютьного, і досягають мети, однак публіка співрозмовників, зокрема інтелігентні, навіть додавали, що щотижня купують «Панораму», аби почитати мене².

Ідеологія видовища

А щоденні газети? Щоб змагатися з тижневими журналами, газети товстіють, щоб товстіти, воюють за рекламодавців, щоби залучити рекламодавців, знову товстіють і вигадують різні подарунки. Треба заповнювати всі ці сторінки; вони повинні про щось говорити; щоб говорити, доводиться виходити за межі скупі інформації (яка, окрім того, уже прозвучала у теленовинах), так що газети наслідують тижневики усе більше і більше, а також змушені винаходити новини чи видавати за новини те, що новинами не є.

Минуло якихось п'ятдесят років від моменту першої публічної передачі комерційної телевізійної програми. А які нечувані зміни у культурний пейзаж принесло телебачення упродовж тих п'ятдесяти років! У Сполучених Штатах нема в даний час жодного більш-менш великого міста, в якому би не конкурували між собою кілька телевізійних станцій; може, дрібка домашніх господарств не мають телевізійного приймача; у багатьох їх є кілька; три чверті з них можуть вибирати між десятками каналами, а половина має доступ до кабельного телебачення. Ми тепер перебуваємо на тому самому місці стосовно нового комунікативного засобу, на якому був той п'ятдесятирічний чоловік, народжений у 1453 році. Ніхто не сумнівається, що у технології комунікації відбувся прогрес, але чи можемо ми зауважити всі його наслідки?

Мені здається, що телебачення зініціювало радикальні зміни у людській свідомості, які можна порівняти з революціями в комунікації, які відбулися внаслідок винайдення алфавітного письма і друку. Я вживаю поняття “людська свідомість” у розумінні

мається завдяки телевізійним презента-ся за те, щоб відрізнятися один від од-усе менше зауважує це. Багато моїх хвалили мою рубрику в «Панорамі» і

джеремі
муррей-
браун

Вальтера Онґа, який окреслив її як “почуття сенсу присутності особи в собі самій і для самої себе та в оточуючому світі і для нього” (Ong 1977, 316). Дуже помічними були для мене праці Онґа та інших дослідників, які стосувалися динаміки змін у людській свідомості, викликаних попередніми змінами в технології комунікації. Характерним є те, що дослідження попередніх переломів у способах комунікації здійснювалися у недалекому минулому і поштовхом для них була значна роль, яку відіграла телевізійна революція. Тільки у зв’язку з тим, що відбулося через телебачення, починаємо розуміти специфічний культурний і психологічний контекст усної комунікації, письма і друку (Ong 1981, 18).

Не зважаючи на те, наскільки це може видатися цікавим, не буду присвячувати багато часу розгляду проблеми стосунку еволюції і революції стосовно телебачення. Вплив фотографії, кіно і радіо, традиція цирку, водевілю і театру, а також загальний розвиток технологічної винахідливості, пов’язаної з багатьма іншими чинниками, спричинилися до

Ось приклад. Кілька місяців на урочистості про мене говорив мій хто розбирається у філософії, знають, розрізняються, але проте ми ставимось Багатьом відомо ще й те, що ми з ним близькі друзі з ранньої юности й обоєм обожнюємо підколювати один одного при будь-якому застільлі. У той день на нас з Ваттімо найшов саме такий застільний настрій: він сказав про мене кілька дотепних і дружлюбних фраз, на що я відповів не менш жартівливим чином, вимальовуючи в анекдотах і парадоксах наші віковічні дивергенції. Наступного дня одна італійська газета запустила на повну смугу («Культура») новину про моторошну сутичку на премії Грінцані, що, на думку автора статті, символізувало якийсь новий драматичний і нездоланий розкол в італійській філософії. Автор статті прекрасно знав, що новини ніякої не було, нехай навіть і культурної. Він просто роздув сенсацію, причому на порожньому місці. Пропоную вам самим знайти подібні приклади в сфері політики. Однак, культурний приклад характерний: журналу потрібно було винайти сенсацію, щоб хоч

того, чим зараз є телебачення. А є воно *sui generis* (своєрідним, особливим. Прим. ред.)

Без сумніву, більша частина критики може стосуватися комерційного характеру американського телебачення, пресингу реклами, яка змушує телевізійну мережу притягувати якнайбільшу аудиторію з метою підвищення кількості глядачів і максималізації прибутків. Але саме комерційні стимули дали можливість телебаченню використовувати дорогі технології і зробили з нього справжній масовий інформаційний засіб. Основним психологічним чинником, який характеризує телеглядачів, є прагнення свободи вибору дивитися те, що дивляться всі інші. Такого типу прагнення може бути задоволене тільки завдяки принципові вільного ринку, хоч Рапорт Пікока (про британців у 1986 році), який стосується фінансування БіБіСі, представляє трохи іншу точку зору на цю справу (HMSO, Cmnd 9824). 95% американців вирішують дивитися комерційне телебачення (*Television in ... 1982, 73*), і багато з них були би схильні доводити, що телебачення в Америці є телебаченням у його найприроднішому

тому, коли мені давали премію в Грінцані, давній колега і друг Джанні Ваттімо. Ті, що моя позиція і позиція Ваттімо дуже один до одного із винятковою повагою.

стані. Я переконаний, що американську модель телебачення врешті-решт будуть наслідувати у цілому світі.

На початку зупинімося на розгляді культурного феномену, що називається телебаченням. Відразу нас дивує незвичайна цифра: у нинішньому західному світі (разом з Японією) люди проводять від однієї третини до однієї п'ятої свого свідомого життя перед телевізором. Така статистика, звичайно, не є точною і дуже дискусійна, але її значення очевидне. Те, що є значущим при вивченні телебачення в Японії, Північній Америці і Північній Європі, – це не величезна аудиторія (незалежно від враження, яке може справити передача) тієї чи іншої програми, особливо коли йдеться про королівський шлюб або фінал футбольного чемпіонату світу. Значення має загальна кількість часу, проведеного перед телевізором, якому люди себе посвячують день у день, вранці, в обід і ввечері більшу частину свого життя. У середньому американському домі, як стверджує Нільсен Сарвей, телевізор увімкнутий понад шість годин на день, у Японії – понад вісім

(Survey 1980; цит. за Stoken 1982, C15), у Великій Британії – принаймні п'ять. У Сполучених Штатах першокласники протягом тижня проводять перед телевізором еквівалент однієї двадцятичотирьохгодинної доби; це більше, ніж кількість часу, проведеного у класі. Для більшості людей у Сполучених Штатах перегляд телепрограм став третім за чергою загальним видом життєвої діяльності після сну і роботи (Comstock 1982, 339).

Кількісну оцінку телевізійної революції треба порівнювати з фактами, які стосуються неписьменності (хоч і вони викликають гарячі дискусії). Наприклад, понад 60 мільйонів американців є повністю або практично неписьменними (див. м. ін. McGowan 1982, A27, Kozol 1986, A31). Це означає, що приблизно 40% населення США з правом голосу не можуть брати участі у будь-якій формі спілкування, яка базована на письмі. До цього доводить антиписьменність (*aliteracy*), тобто уміння читати, поєднане з небажанням його практикувати, яка, за оцінкою керівника бібліотеки американського Конгресу, стосується

джеремі муррей-браун

чим-небудь заповнити надмірну ну, культуру, мораль і пронизаних іде-

Візьмемо хоча б «Корр'єре делла полоси) за понеділок, 23 січня. З огляд насичена, будемо вважати, що кількість матеріалу в цих номерах приблизно збігається. Понеділок — важкий день без свіжих політичних і економічних новин, у крайньому випадку можна відвести душу на спорті. В Італії на цей день припадає розпал урядової кризи, і обидва наших журнали мали нагоду віддати підвали темі дуелі Діні з Берлусконі. Теракт в Ізраїлі в річницю Освенціма заповнив велику частину першої полоси. На додачу був процес Андреотті³ і, у випадку «Корр'єре», смерть довгожителі — старійшини родини Кеннеді. Була ще хроніка воєнних дій у Чечні. Чим заповнити решту газети? Обидва видання присвятили відповідно 7 і 4 сторінки розділу міських подій, відвели 14 і 7 — на спорт, 2 і 3 — на культуру, 2 і 5 — на економіку, 8 і 9 сторінки на звичай, видовища і телебачення. В обох випадках з 32 сторінок приблизно 15 були віддані під огляди стилю «тижневика».

кількість сторінок, відведених на всячиологією видовища.

Сера» (44 полоси) і «Репуббліку» (54 ду на те, що верстка в «Корр'єре» більш

кількість сторінок, відведених на всячиологією видовища. Сера» (44 полоси) і «Репуббліку» (54 ду на те, що верстка в «Корр'єре» більш

приблизно 44% дорослого населення (*Books in Our...*, 12).

Багато з нас ці дані шокують, але вони і справді гнітючі. Як у зв'язку з ними, так і з тим, про що вони свідчать, на мою думку, немає сенсу роздумувати над впровадженням якоїсь форми зовнішнього контролю. Світ хоче телебачення, і світ його отримає. Наша культура змінилася і змінилася повністю.

Телебачення є чимось більшим, ніж тільки видом альтернативного заняття; воно стало необхідним складником усіх життєвих дій, як суспільних, так і приватних, і його вплив виявляється багатьма способами. Замість листів самовбивць маємо тепер справу з особами, що публічно стріляють собі в голову перед камерами; маємо хлопця, який не надсилає листа до газети, а вдирається до телестудії з револьвером у руці, домагаючись, щоби його заява була передана у прямому ефірі. Телебачення зайняло простір, що виходить далеко за межі вітальні: звернімо увагу на зростаючу частоту його появи у залі судових засідань або як засобу, що служить для засвідчення

Порівняємо тепер з «Нью-Йорк 16 з яких пішли під спорт, 10 зайняті ми економіки. Залишилося 16 стошingtonу теж не було чим особливо «National Report» були заповнені внутрішніми подіями. А потім, після опису ізраїльського смертовбивства, я побачив не менше десятка статей про Перу, Гаїті, про біженців з Куби, про Руанду, Боснію, Алжир, про міжнародний конгрес з проблем бідності, про Японію після землетрусу, про процес єпископа Гейо. Потім — дві густі полоси зі статтями коментаторів і політичних аналітиків.

Наші дві італійські газети не говорили ні про Перу, ні про Гаїті, ні про Кубу з Руандою. Допустимо навіть, що перші дві теми більше цікавлять американців, аніж європейців. Але в будь-якому випадку очевидно, що у світі відбувалися якісь міжнародні події і що італійські газети ними зневажили задля збільшення квоти видовищно-телевізійної тематики. «Нью-Йорк Таймс» як виняток заради понеділка присвячує дві сторінки медіа-бізнесу, але займається не розбазікуванням таємниць і не плікуванням про відомих персон, а обмірковуванням і економічним аналізом проблем шоу-бізнесу.

автентичності, як це було у процесі Бернарда Гоеца. Мова йде про відеокасети, які дадуть можливість любителям тварин тримати вдома електронного пса або kota та не морочити собі голову з виведенням їх на прогулянку, годуванням чи прибиранням після них. Це подібне до електронного полум'я в каміні, яке не вимагає приготування дров чи вигрібання попелу. Одна з останніх новинок, про які я чув, — це встановлення в зоопарках камер у вольерах для тварин і пропозиція відвідувачам спостерігати за ними на телеекранах у головному будинку. Можливість бачити себе на екрані телевізора під час прийняття на честь дня народження для дітей є значно більшою розвагою, ніж запрошення для виступу живого ілюзіоніста; відвідини за допомогою відеокасети значно краще впливають на поліпшення душевного стану пацієнта, ніж особисте перебування біля лікарняного ліжка.

А крім цього всього, існують переносні відеокамери, котрі все частіше з'являються під час цікавих туристичних заходів. Минулого року під час відвідання Тетуану ми з дружиною

Таймс» за той же понеділок. 53 полоси, міськими проблемами і 10 — проблема-рінок. Там у них ніякої кризи не було, Вапохвалитися, тому 5 сторінок під шапкою

потрапили у товариство чоловіка з відеокамерою на плечі, який вів якийсь дивний монолог, ніби промовляв до якоїсь невидимої аудиторії – це, власне, він і робив. Він знімав свої візуальні і звукові враження так, як, згідно з його уявою, має виглядати телевізійний екскурс для потенційної публіки. Актуалізуючи відоме твердження Зузан Зонтаґ, можна сказати, що це було тверезе нагадування способу, яким теперішня дійсність досліджується за посередництвом відеозображення (див. Sontag 1986).

Чи ж існує тепер якийсь серйозний сумнів стосовно того, що телебачення зробило революцію у культурних навичках, яка прирівнюється до революції, викликаної друкарським пресом у другій половині XV століття? Те, чи зростає неписьменність, чи залишається нормою, для значної кількості глядачів може не мати жодного значення, оскільки телебачення радикально змінило спосіб мислення також і людей, які читають. Лев'яча частка створюваних відеоматеріалів становить загрозу для видатків, призначених на різного виду публікації; крім того, половина власників теле-

візорів має також відеомагнітофони. Ті з нас, котрі й надалі вірять у необхідність письменности, будуть цією новою культурою щонайменше здивовані. Траплялися мені студенти, котрі людей, що не мають телевізорів, називали збоченцями, місце яким у психлікарні; звичайно, це правда, що коли не дивишся регулярно телевізор, то стаєш культурним чудовиськом, котре дисонує з сучасністю. Ти є зубожілим і відсталим, подібним до неписьменних людей з епохи культури друку. По суті, ти твориш вид нового нижчого класу – друкованого слова; ти є, за визначенням Козола, “вимираючим видом” (Kozol 1986, A31).

Однак, з іншого боку, телебачення дало американцям щось таке, що Сполучені Штати втратили у ході Революції, щось на кшталт рідної мови, яка містить культурні та історичні асоціації, що визначають національну свідомість. Даючи почуття загальної тождности найрізноманітнішим групам, що творять плюралістичне суспільство, телебачення замінило потребу створення такого виду рідної мови. Наслідки такої зміни ролі, яку відіграє мова в епоху телебачення, величезні

джеремі муррей-браун

Газета і телебачення

Італійська преса одержима начає лейтмотиви нашої преси. У світу новини, що стосуються ТБ, не шпальт (якщо тільки Міттеран і Клінтон не виступлять за день до того зі зверненнями до народу чи якщо в країні не поміняється керівник найбільшого національного телеканалу).

Не треба мені розповідати, що про ТБ пишуть, аби заповнити місце. А як же тоді «Нью-Йорк Таймс» за неділю, 22 січня? На загал — 569 сторінок, враховуючи рекламні вкладки, літературний зошит, тижневий додаток «Усяка всячина», величезні розділи подорожей, автомобілів і т.і. Чи говориться що-небудь про ТБ? Як-не-як не останній електропобутовий прилад в американському житті. Так, говориться. На сторінці 32 у додатку з мистецтва і видовищ є, по-перше, огляд з приводу расових стереотипів у програмах, а по-друге, велика рецензія на гарний документальний фільм про вулкани. Потім — вкладка з програмами, це зрозуміло, і, по суті, тема телебачення більше не виникає, не проглядається

телебаченням. Саме телебачення визгодній країні світу, у жодному виданні красуються, як у нас, у шапках перших

для всіх національних мов, але особливо для англійської мови. У рапорті Пікока, підготованому для БіБіСі, вжито вдалий зворот з метою опису такої риси телебачення, не надаючи йому, однак, такої якісної ваги, як я йому надаю, і самолюбно приписуючи його виключно БіБіСі. У рапорті наводиться твердження, що “британська трансляційна система у своєму налаштуванні на службову функцію для суспільства повинна була показати і показала Велику Британію як спільність, суспільство та культуру і стала головним форумом, завдяки якому народ як цілісність міг розмовляти з собою” (HMSO, Cmnd 9824, 78).

Головний форум, завдяки якому народ як цілісність міг розмовляти з собою – чи це не підсумок дзеркального характеру впливу телебачення на людську свідомість? Більшість американців хоче дивитися те, що дивляться інші, для підтвердження свого почуття приналежності. Коли після катастрофи “Челенджера” президент Рейган говорив про народ, що очікує перед телевізорами, то підтверджував (і був значно ближчий до правди,

вона й у розділі побуту і звичаїв. Виговорити обов'язково, щоб заповнити італійський варіант, а не сувора не-

Того ж дня у нас в Італії газети веде К'ямбретті (причому передачу лише очікували, отже безсумнівним був факт безкоштовного рекламування), де головний сюжет полягав у тому, що К'ямбретті поривався увійти з телегрупою до університетської аудиторії, де в той момент йшла моя лекція, а я, з поваги до місця і до процесу, його не впустив і дуріти на лекції не дозволив. Якщо новина була саме в цьому (а це дійсно новина, коли вдалося захистити якесь святе місце від телепоганення), вона заслуговувала чотирьох рядків у розділі курйозів.

А якби до мене на лекцію постукався з телекамерою хтось з політиків, а я запропонував би йому піти геть? Навіть не входячи в аудиторію, навіть не зблиснувши на екрані, цей політик потрапив би на перші шпальти газет. В Італії політики здобуваються на першочергову увагу журналістів у випадку, якщо промовлять щось з екрану ТБ (чи навіть тільки попередять, що хочуть промовити). Газети пишуть

ніж сам усвідомлював) існування нового типу свідомості, наявної у Північноамериканській Особи Кінця ХХ століття: дивитися – значить бути. Особистість реалізується через знання того, що ми всі бачимо один і той самий образ в один і той самий час.

З цієї спільної дійсності, змедіатизованої за допомогою телебачення, народжуються міти нової ери, а дитячі і домашні історії набувають актуальності. Одним з таких мітів є апофеоз президента Кеннеді після його вбивства у листопаді 1963 року, коли вперше телебачення здомінувало над повідомленнями всіх інших ЗМІ про цю подію. інша відома особистість, Теодор Вайт, майстер літературного коментаря, сам визнав роль телебачення у створенні цього міту. У той час Вайт був у Вашингтоні і гостював у домі Аварелла Гаррімана. Він пише: “Я виривався з дому, щоби вловити фрагменти цієї історії, а потім вертався і сідав дивитися телевизор, щоби довідатися, що сталося насправді. [...] Сидіти з друзями у вітальні і дивитися телевизор означало контакт з дійсністю, співучасть у національній жалобі. Якщо виходити

ходить, неправда, що про телебачення місце і зацікавити публіку. Виходить, це обхідність.

багато займалися телепередачею, яку

для виконання репортерського обов'язку, задавати питань, які необхідно було задати, було мукою, то телебачення, безперечно, втягувало в емоційну участь” (White 1978, 517).

Ще живуть неосвічені люди, деякі з них (з прикрістю констатую) мої колеги, котрі стверджують, що телебачення – це не що інше, як система дистрибуції різних способів дискусії, що належать до старої культури. Така страусова позиція ігнорує ключовий погляд Мак-Люена на процес комунікації, а саме те, що конкретна технологія медіа безперервно передає нам психологічне послання і що саме це психологічне послання змінює наше сприйняття дійсності. Я визнаю, що критика теперішнього стану нашої культури вражає мене як несправжня (можна навіть сказати, що “академічна”), оскільки ведеться з позиції, типової для культури, що минає. Нема нічого простішого (і я перший можу це визнати), ніж оскаржувати телебачення в тому, що воно є не більш як “бездумним відпочинком”; це улюблена образа з боку нашої інтелігенції. Навіть якби кожна телевізійна програма могла задоволь-

нити смаки освіченої меншости (жахлива думка!), то форми, які використовує медіум для видалення такого типу програм, були б однакові, а психологічний ефект трансформації свідомости глядачів через ці форми не був би слабший. Найбільш бажаною дією, за переконанням мого дорогого приятеля Малколма Маргеріджа, є збереження точок відносности старої культури, що означало б цілковите відкидання телебачення, а також щось, що визначається терміном “усунення антен” (в епоху кабельного телебачення можна замінити на “усунення пуповини”). Джеррі Мандер у книзі “Чотири аргументи за ліквідацію телебачення” (Four Arguments for Elimination of Television) (1978) дотримується подібної точки зору.

Більше сенсу, на мою думку, можна знайти у висловлюваннях тих авторів, які сприймають те, що телебачення є між нами і що залишиться основною освітньою установою в суспільстві. У зв'язку з цим вони закликають до стриманости і більшої суспільної відповідальности зі сторони творців медіа, що є аргументом, який підкреслює Джон Сілбер у своїй останній книжці “Straight

джеремі муррей-браун

не про те, що відбувалося напередодні висловився чи міг висловитися по барвисті фрази політиків на ТБ у нас ке. Більше того, в Італії вважається обмін ляпасами між депутатами Д'Агостіно і З'арбі в парламенті як політична новина.

Безумовно, у нашій країні, більше, ніж де-небудь, телебачення тісно переплетене з політикою, інакше не запроваджувався б принцип *par condicio* (рівних квот телечасу для кожного політичного об'єднання). Так було ще в часи державного телебачення, керованого Бернабеї, тобто задовго до приходу Берлусконі з його приватними каналами «Фінінвест». Газети зобов'язані відображати цю переплетеність. Один знайомий іноземець прочитав наші газети за 29 січня і правильно помітив, що тільки в Італії може бути таке: на першій полосі і на сьомій полосі «Републіки» і на п'ятій полосі «Корр'єре» поперек багатьох колонок красується історична заява того ж телеведучого, К'ямбретті: «Не піду з передачі» (пов'язане з нападами іншого телеведучого, Санторо, що мали місце напередодні). Зрозуміло, особисті

в державі, а про те, як про подію хтось телевізору. І якби тільки це! Безсумнівно, фігурують замість формального комюні-придатним для першої полоси навіть

Shooting”. Звичайно, глядачі також повинні вчитися самодисципліни і володіння собою. Однак, треба пам’ятати, що емоційний характер телебачення впливає з його технології. Її форми такі ж освітні, як і зміст. Але глядача притягує саме дія перегляду, а не конкретна програма (Comstock 1982, 344). Візьмімо, наприклад, “Сезамову вулицю”. На моє переконання, благим побажанням є думка, що “Сезамова вулиця” подає сюжети, які заохочують до читання книжок або взагалі заохочують до читання. Однак, яким потужним знаряддям є “Сезамова вулиця” у навчанні дітей регулярно дивитися телевизор, знаряддям розпалювання очікування і визнання авторитету телебачення понад кожен інший досвід і авторитет, включно з авторитетом батьків і вчителів!

Проте визнавши, що телебачення проникло через західну культуру з незвичайною швидкістю і величезним впливом, стаючи найголовнішим над усіма іншими засобами масової інформації, що ми можемо сказати про технологічну сторону його передач, таку специфічну саме для цього ЗМІ? Телебачення стає

справи одного з конференс’є не в країні, особливо якщо цей конференс’є продовжує робити те, що і робив. — це не газетний факт, газетний факт випадку на першій полосі виявився собака, що не кусав нікого. Але все не так просто. Ми пам’ятаємо, що та гаряча дискусія з приводу К’ямбретті, у якій брав участь і знаменитий журналіст Енцо Біаджі, була сигналом глибинного неблагополуччя, і полеміка дійсно мала політичне забарвлення. Так що, чесно кажучи, газети були просто зобов’язані винести це на першу полосу, винувати не газети, а стан справ у Італії. У той же час відважуся заявити, що відповідальність за подібний стан справ у Італії чималою мірою несе та ж преса.

От уже скільки років преса, щоб прихилити до себе телеглядачів, створює образ ТБ як головного політичного простору, тим самим постійно рекламуючи свого природного конкурента. Політики зробили з цього належні висновки: вони серйозно поставилися до телебачення, вони засвоїли телевізійну мову

медіумом, внутрішній характер якого відкидає намагання прямувати стежкою інтелектуального знання. У ході презентації інформації – фактичної чи фіктивної – її основною формою залишається драматизація: драматична музика, драматична графіка, драматичні написи, драматичне подання інформації диктором, драматичні різкі переходи від однієї сцени до іншої, від однієї теми до іншої, а також – last but not least – драматичні шаблонні фрази реклами. Маючи можливість вибору між двома образами, завжди виберемо той, який викликає сильніше враження і є драматичнішим. Тому те, що у такий спосіб доходить до нас, стає насамперед емоційною інформацією. Якщо відкинути ці драматичні елементи, то ми не будемо мати програми. По суті, ми не маємо того, що називається “телебачення”. Нема нічого нуднішого, ніж камера, котра ніколи не змінює свого ракурсу або зображення, нічого, що мало б менший потенціал притягання уваги глядача, менше здатного передавати інформацію. Чи ви бачили коли-небудь натовп, скупчений навколо моніторів, які передають зображення з камер спо-

повинні б формувати головну новину дня конференс’є не замишляє нічого нового, а сповідають, що коли собака кусає людину — коли людина кусає собаку. У даному

стереження за безпекою? Позбавлені драматичних змін, ми залишаємося з ентропією. Якщо знання вимірюються фактами, назвами, датами, знанням географії, логічністю висновку та раціональною вартістю теми, то піддавання себе дії телевізійної інформації не має жодного зв'язку зі сприйняттям такого типу знань. (Zillmann 1982, 342).

Якщо інформація, яка передається по телевізору, має насамперед емоційний характер, то механізм, з допомогою якого ця інформація передається, полягає у складній системі аудіовізуальних кодів. І зі всіх технічних засобів, доступних телебаченню, за моїм переконанням, зріз кадру має найфундаментальніший характер, найбільше детермінує передачу медіума подібно до того, як у випадку друку це робить шриффт.

На противагу монтажу у художньому фільмі, де стик є результатом лінійного розвитку подій (мова йде про фільм у його найпоширенішій формі), перехід з одного телевізійного образу на інший виник внаслідок потреби існування у ранньому періоді телебачення з метою

і телевізійну манеру будучи небезпід-
хом вони завоюють вигідне висвітлення

Преса надає видовищу без-
чому політики, намагаючись поверну-
менту порнозірку Чиччоліну. Випадок Чиччоліни — характерний, тому що через інстинктивну сором'яз-
ливість (pruderie) телебачення не освітло Чиччоліну так масовано, як щоденна і щотижнева преса.

Інтерв'ю

Будучи залежною від ТБ усією своєю формулою, преса вирішила наслідувати телебачення і стилістично. Найбільш типовим шляхом подачі будь-якої інформації — політичної, літературної, наукової — стало інтерв'ю. Інтерв'ю необхідне для телеекрану, де неможливо говорити про когось, не показуючи його, але для преси інтерв'ю було інструментом, що у минулому використовувався надзвичайно обережно. Адже брати інтерв'ю у будь-кого означає дарувати йому простір, де він буде говорити те, що

забезпечення більш ніж одного зображення джеремі муррей-браун
того, що робилося у студії — була це театральна вистава, студійна дискусія, новини чи дитяча забава. Спочатку ці програми передавали у прямому ефірі, що давало телебаченню особливу силу для привертання уваги глядачів, незважаючи на погану якість зображення. Я вірю, що ілюзія участі у події, яка розігрується “живцем”, і далі притягає до телебачення величезні маси людей протягом великого відтинку часу і детермінує високу торговельну вартість телевізійної “дійсності”. Глядачі можуть брати участь у подіях, що розігруються у студії, у реальному часі, але способом, не подібним до дійсного. Різноманітні ракурси, можливі саме завдяки переходові зображення з однієї камери на іншу, з однієї точки зору на іншу, глядач не вибирає довільно, так ніби ми дозволили нашому зорові блукати по залу чи по церкві, чи по театральній сцені, де ефект безпосередньо залежав би від інших членів публіки або зібрання, а також і через загальний образ, що є перед нашими очима. Упродовж перегляду телевізійної програми ракурси, які змінюються,

ставно впевненими, що лише цим шля-
в пресі.

мірної політичної ваги. Стає зрозуміло,
ти до себе увагу, протягували до парла-

детермінуються виконавцем у студії відповідно до логіки (чи, якщо можна так сказати, – мови), характерної для самого телебачення.

Як тільки відбувається стик, до глядача ніби надсилається інформація, що говорить: “Шукай значення у цьому стику”. На телебаченні стик кадру має значно більшу силу у своїй здатності привертати увагу, ніж сама подія, що розігрується між стиками. Власне це відрізняє телебачення від фільму, хоч багато умовностей кіно і надалі присутні на телебаченні. Спробуй вимкнути звук і побачиш, що привертає твій зір; це буде радше стик, що з’єднує одне зображення з іншим, а не подія, що розвивається. Часто власне звук є причиною стику, що вказує на складний зв’язок між двома відчуттями. Цей зв’язок неодноразово надає організуючу силу, яка з’єднує складний образ, створений з різних виражень, як, скажімо, у новинах. Коли око і вухо конкурують між собою, то завжди перемагає око. Але потрібне вухо, яке допоможе нам зінтерпретувати образ, навіть якщо це буде тільки музика, котра завжди виділяє сильні

хочеться йому. Подумайте про те, що книгу. Читач хотів би отримати від віряє думці знаменитого критика або го органу. Але в наш час газети сприймають заанонсувати у першу чергу інтерв’ю з автором цієї книги. А що таке інтерв’ю з автором? Неминуче — його самореклама. Важко уявити, як автор заявить, що написав препогану книгу. А отже, починається і прихований шантаж (знаю з досвіду, те ж трапляється і в інших країнах): «Якщо не даси інтерв’ю, не надрукуємо і рецензію». При цьому часто газета, задоволена своїм інтерв’ю, про резензування вже і не піклується. У будь-якому випадку втрачає читач: рекламна акція випередила чи замінила собою критичне судження, і часто критик, коли він нарешті береться писати, перейнятий уже не книгою, а тим, що автор сказав про неї у своїх різноманітних інтерв’ю.

Ще більшою мірою інтерв’ю з політиком мало б ставати подією знаменною: або воно інспірується самим політиком, що шукає на друкованій сторінці простору для самовираження, або ініціюється редак-

емоційні сигнали. Телебачення дуже залежить від вербальних елементів та голів, що говорять, котрі становлять його найрозповсюдженішу форму, незважаючи на те, чи програма базується на фактах, чи на фікції, чи на своїй найпримітивнішій формі у вигляді фрагментів новин. Ми мусимо підкреслити, що тим, чого у цій прихованій мові треба за будь-яку ціну уникати, є нудьга. Інтелектуальний зміст промовлених слів не має жодного значення; єдине, що враховується, — це звучання самих слів. На противагу до людської мови у культурі друку, де слова є носіями думки, а експресія звуку — носієм людського сенсу, мова телевізійної культури відіграє таку ж роль, як фортепіанний акомпанемент у часи німого кіно. Це є зайве знаряддя, яке повідомляє нам про настрій і асистує нам у процесі лектури образів, часто підсилюване іншими звуковими ефектами, скажімо, сміхом чи оплесками. Достатньо зрозуміти злість, вміщену у словах, не намагаючись (як Дездемона) зрозуміти самі слова.

Стик при переході з одного зображення на інше представляє одну

відбувається, коли хтось публікує нову газет і журналів оцінку цієї праці, він докладається на серйозність друкованомають як поразку, якщо їм не вдається

з форм елементів телевізійної мови; інша походить з нашого призвичаєння до малих розмірів, прямокутної форми і поганої якості самого зображення. Тісно затиснутий рамкою приймача телевізійний кадр сам є кадром у кадрі. Він являє нам світ, що перебуває під нашим контролем, світ, освоєний нашим домашнім оточенням. У такому оточенні від нас не вимагається відкинути недовіру, оскільки не може бути, що ми не довіряємо нашому власному домові, нашим меблям чи фотографіям нашої родини. Навпаки, ми охоче піддаємося вірі у дійсність зображення. Чим більше образи нагадують дійсність, тим більше ми їм довіряємо, особливо якщо маємо справу з “подіями, що несуть знищення” (Zillmann 1982, 57).

Телевізійний образ сам по собі є нудний. Він настільки нецікавий, що нам треба голосного звуку і щось типу зрізу кадру для підтримання зацікавленості. Якщо кінокадр використовує кожну частину екрана для представлення руху і створення ефекту, пов’язаного з красою кольорів і композиції, то невеликий розмір і погана якість (принаймні, до цього часу) теле-

візійного кадру змушує нас уявляти репрезентацію дійсності у центрі екрану. Усе, що діється, повинно відбуватися перед нашими очима, образи мусять мати “негайне значення” для більшості, якщо не для всіх глядачів; зрідка ми можемо розраховувати на символи і стереотипи для отримання такого типу негайного значення, як у вигукуваному гаслі в усній мові. Немає ані часу, ані бажання пояснювати те, що незвичне чи важке. З цього випливає, що на телебаченні не існує того, чого не можна показати з допомогою відносно організованого репертуару символічних образів (Epstein 1974, 242). Дійсність є зображенням; немає зображення – немає дійсності. Результатом цього є телевізійний світ гротескової диспропорції, який створює значну політичну проблему, коли справа доходить до використання зображень (чи, точніше кажучи, їх відсутності), що походять із закритих суспільств советського типу. Прикладом цього була серія з восьми відеокасет з Андрієм Сахаровим та його дружиною Єленою Боннер, знятих прихованими камерами КГБ між серпнем 1984 і липнем

джеремі муррей-браун

цією газети, яка прагне заглиблено ча. Серйозне інтерв'ю вимагає трива- (як відбувається практично в усьому твердити усе, що „у лапках”, тим са- бутніх вибачень/виправлень. Наші ж газети друкують десятки інтерв'ю за раз, вимучених і заклішованих, де опитуваний переживає усе, що він уже говорив в інтерв'ю іншим виданням. Однак, конкуренція — справа поважна, і, щоб набирати бали, треба, щоб інтерв'ю було ефектнішим, ніж в інших газетах. Виходить, фокус полягає в тому, щоб видіти з політика якесь напіввизнання, здатне, при роздутій його подачі, викликати черговий скандал.

Виходить, політик, що дав інтерв'ю і вічно зайнятий на наступний день спростуванням того, що він нібито виголосив попереднього дня, — жертва акул пера? Давайте тоді його запитано: «Навіщо ж ти даєш ці інтерв'ю і не користуєшся найбільш ефективним прийомом по comment?!» У жовтні минулого року видавалося, що глава «Ліги»⁴ Умберто Боссі взяв на озброєння саме цей прийом, заборонивши

окреслити політичну позицію цього діялої підготовки, а той, хто дає інтерв'ю світі) повинен, по ідеї, прочитати і замим застерігаючись від плутанини і май-

1986 року, яка була широко розповсюджена на Заході¹.

Аналізу потребує черговий аспект телевізійного кадру. Найавне відношення величини кадру – з чотирма горизонтальними одиницями у стосунку до трьох вертикальних одиниць – принципово обмежує те, що можна представити з оточуючого світу. Широкий пейзаж, високий будинок, величезний простір океану, неба чи космічний простір не можуть бути адекватно представлені на телебаченні. Величина кадру не дає можливості показати постать, яка стоїть прямо, одночасно зберігаючи повний ефект; забагато непотрібної візуальної інформації доходить до нас з обох сторін тієї постаті, що стоїть – свого типу образний галас. Це саме відбувається з деревами та вежами храмів. Телевізійний кадр змушує нас сприймати світ плоским, горизонтальним і без горизонту. Це не викликає у нас бажання піднести свій погляд до небес. Чи такого типу механічні чинники залишають психологічний слід?

Щоби компенсувати обмеження телевізійного кадру, ми мусимо

своїм депутатам розмовляти з журналому що привело до атак з боку преси, подарувало Боссі не менше двох поштабі всієї національної преси?

Журналісти, що ведуть хроніку парламентського життя, стверджують, що в ста відсотках випадків обурених спростувань політик, що обурюється, насправді сказав саме це, вірніше, натякнув на щось таке зумисне, щоб фраза пішла до друку і щоб наступного дня почати її спростовувати; але при цьому пробну кулю все-таки ним запущено й інсинуація чи погроза загалом досягла мети. Давайте тоді запитаємо постраждалого парламентського журналіста, обманутого підступним політиком: «Чому ж ти береш ці інтерв'ю і не вимагаєш, щоб він перечитав і підписав готовий текст?!»

Відповідь на все це проста. У подібних іграх виграють усі, і не програє ніхто. Гра засмокує, декларації і спростування лавиною надходять день у день, читач втрачає лік, він уже не пам'ятає, що ж там говорилося; а журнал знай собі волає про новини, а політик, у свою чергу, досягає цілей. Очевидна

сконцентруватися на деталях, наближенні, мозаїчному монтажі образів і сліпучій гамі візуальних трюків. Однак, звужуючи таким чином космос до розмірів телевізійного екрана, ми запроваджуємо новий візуальний масштаб, де малі предмети стають неприродно великими, і *vice versa*. Напевне, з плином часу і при частому перегляді програм наше сприйняття дійсного світу повинно змінитися. Чи ж світ ідей вже тоді не страждає через таке порушення?

Емоційне піднесення – це те, що візуальним образом найкраще вдається викликати. Вони значно ліпше пристосовані для виконання цієї функції, ніж до вираження раціональних тверджень або, за Гомбріхом, вираження почуттів (Gombrich 1982, 138). Якщо драма є есенцією кожного зображення і кожного звукового ефекту, які створюють візуальну передачу, то кожна телевізійна програма побудована на фундаменті драматичної засади конфлікту, ускладнення і вирішення, або ж – дещо спрощено – на формулі “проблема – вирішення”. У програмах, заснованих на фікції (у драматичних серіалах, циклі “Masterpiece Theater”, в ситуаційних

лістами. Чи було це провальне рішення, чи це було переможне рішення, тому що вних полос протягом двох днів у мас-

комедіях і мильних операх), участь такого типу драматичної засади логічна. Однак ці програми мають таку якісну вагу, що їх формула здомінувала усі інші, включно з тими, що в основі опираються на факти. Ось як старший редактор, відповідальний за новини, інструктує своїх підлеглих: “Кожна новина повинна без шкоди для правдивості і відповідальності носити риси фікції, драми. Вона повинна мати структуру і конфлікт, проблему і вирішення, зав’язку дії і розв’язку, початок, середину і кінець. Це не тільки основні визначники драми, але й визначники розповіді” (Epstein 1974, 4).

А як це діє? Типова презентація новин буде виглядати наступним чином: знову маємо проблему на Близькому Сході (конфлікт); араби говорять одне, ізраїльтяни – інше, а совіти намагаються цю справу ще більше погіршити (ускладнення); президент Сполучених Штатів посилає спеціального посла, щоб покласти край конфліктові (вирішення). Цей принцип так само ефективно діє у випадку телевізійної реклами. Вибираєшся на побачення, але (проблема): не дуже гарно пахнеш! Вирішення: наше мило!

мерзенна змова (pactum sceleris) поширено, це так загальноприйнято, «протягують», ні коли «пересмикують».

Але, як і будь-який злочин, справа кованого органу, і для політика бувають втрата довіри і пофігізм читачів. Додаткового присмаку інтерв’ю додає, як уже говорилося, радикально перероджена політична мова, що, переймаючи манери і трюки телевізійної дискусії, перестає бути традиційно обачною і стає барвистою і безпосередньою. Ми так довго ремствували на те, що італійські політики вміють тільки бубніти з папірця щось скупе і занудне, і милувалися політиками Америки, що виступають перед мікрофонами начебто без підготовки, імпровізуючи і при цьому пересипаючи свої промови влучними формулюваннями. Так от, підготовка в американців насправді буває, і дуже ґрунтовна: велика частина цих політиків натренувалася в університетських speech centers, де вчать ораторству ніби з Божої милості, а насправді розрахованого до коми; вони

У такій чи іншій формі формула „проблема – вирішення” є основою кожної телевізійної передачі, і цей факт повинен був, на моє переконання, викликати у глядачів глибоко закорінене очікування, що всі проблеми мають своє вирішення. Чи ж такий вид очікування, характерний власне для американської „психе”, не присутній у способах вирішення наших релігійних і політичних, моральних і інтелектуальних проблем? Якщо існують якісь проблеми, від яких людство не може позбавитися з часу перебування в Едемі, то вирішенням буде зміна основних засад.

Хотілося б проілюструвати потребу дослідження технічних форм телевізійної передачі описом дрібної візуальної події, свідком якої я був під час її безпосереднього показу влітку 1985 року. Кажу, що це була дрібничка, але як лист, кинутий на поверхню ріки, покаже напрямок течії, так і ці дрібні телевізійні події свідчать про силу, яка дримає під поверхнею. Ця подія відбулася у судовій залі на Роуд Айленд у той час, коли друге судове засідання проти Клауса фон Булова досягло своєї кульмінації. Чи справді

джеремі муррей-браун

супроти читачів і громадян. Це настільки що ми вже не реагуємо ні коли в газетах

ця непродуктивна. Розплатою і для дру-

фон Булов намагався убити свою дружину, вводячи їй інсулін? Лава присяжних оголосила, що затвердила вирок, і починається п'ятнадцятихвилинна затримка для того, щоби засоби масової інформації разом з іншими учасниками процесу (тобто теперішньою коханкою Булова, яка до цього часу переховувалася у трансляційній машині "Кабл Ньюс Нетворк") могли приготуватися (Dershowitz 1986, 235). У судовій залі була встановлена камера станції „Провіденс”, яка безперервно передавала події одночасно для всієї телевізійної мережі.

Отже, ми мали телебачення, яке транслювало у прямому ефірі драматичні події, що найбільше пасували саме для цього медіуму. У цьому місці мушу вставити словечко про себе. Коли я почав працювати на БіБіСі (що сталося відразу після закінчення навчання, коли телебачення фактично було рідкістю у школі та вдома), я увійшов до групи чоловіків та жінок, освіта яких, як і моя, базувалася на класичних традиціях епохи просвітництва. Будучи продуктами культури писаного слова, ми так само думали про нашу публіку. Нас

вставляли і вставляють у мову (за спеціальних підручниках чи заготов-writers).

Вирвавши з етикетних пут Першої кають дійсно що Бог на душу покладе. Тепер вони говорять зрозуміліше, але більш безвідповідально. Звичайно, для газет, тим більше для таких, що тяжіють до „журналізації”, це просто манна. Вибачте за принизливе порівняння, але ситуація схожа до сільської корчми, де, якщо хто хильнув зайвого і розгулявся, уся компанія його під’юджує, смакуючи, чого ж він смішного накоїть. Такою є динаміка провокації й у телевізійних шоу, і в розмовах хронікерів з політиками. Половина явищ, що ми називаємо «деградацією політичного спілкування», впливає з цієї неконтрольованої динаміки. Як я вже говорив, вчадівши, усі давно забули про конкретне висловлювання, і залишилося тільки загальні враження й інтонація, що наводить на думку, що все дозволено.

навчили (і ми самі у це вірили), що треба показати публіці джерело інформації, яку передаємо. Якщо цитувався якийсь документ, то треба було показати цей документ; якщо це був якийсь виступ, то записувався цей виступ або його фрагмент. Потім, десь на стороні, можна було зробити кілька зйомок публіки чи якихось інших необхідних зйомок. Так думають люди освічені, люди культури писаного слова, люди епохи просвітництва.

Повернімося до судової зали. Ти маєш у розпорядженні одну камеру. Куди скеруєш свою камеру, коли голова суду встає, щоби оголосити вирок у процесі, що набув такого надзвичайно розголосу, вирок, очікуваний з таким зацікавленням і перед яким було стільки спекуляцій?

Постійно задаю це питання своїм студентам – типовим американцям кінця ХХ століття, дітям телевізійної революції. За небагатьма винятками клас зазвичай відповідає: скеруєш камеру на фон Булова. Чому? Тому що ми хочемо бачити його реакцію у момент оголошення вироку. В межах їхньої власної зміненої свідомости сту-

винятком накладок) жарту, вивчені у лені безсонними промовописцями (ghost

Республіки, політики нашої Другої базі-

денти мають рацію. Нинішні телеглядачі не хочуть бачити джерело інформації, оскільки медіум взагалі не передає такого типу інформацію. Він передає емоційну інформацію. Новини – це театр, видовищний спорт, а те, чого ми очікуємо, – це драма. І знову Ревен Франк з NBC: “Сила тележурналістики не базується на передачі інформації, а на передачі досвіду, [...] радості, суму, шоку, страху – ось зміст новин” (Epstein 1974, 39).

Три головні телевізійні мережі транслювали процес фон Булова, причому ЕйБіСі / ABC / і СіБіЕс / CBS / зробили з нього найважливішу інформацію. Ці три телевізійні передачі були майже ідентичні, тільки в середньому епізод в ЕйБіСі / ABC / і СіБіСі / CBS / тривав п'ять секунд, а в ЕнБіСі / NBC / – чотири.

Аналізуючи ці сюжети епізод за епізодом разом з їх звуковими елементами, ми можемо зауважити, що у кожному випадку маємо справу із складним зображенням, котре в сумі означає „процес” або „вирок”. В будь-якому випадку це не більш безпосередня розповідь про якусь подію, ніж картини Сера, які є реальним

зображенням життя на набережних Сени. Замість цього ми маємо справу з *таблом*, як у випадку Кабінету воскових фігур мадам Тюсо, або – точніше – телевізійним еквівалентом мюзиклу „*Monday in the Court with Claus*”. Те, що нам подають телевізійні новини, є інтерпретацією з допомогою типів. Фрагменти вибираються за їх символічним значенням, котре впливає радше з фіктивної презентації у правдивих „мільних операх” та здраматизованих серіалах, які безперервно транслюють через мережу телебачення, ніж з тих небагатьох дійсних ситуацій типу процесу фон Булова, які заслуговують на увагу новин. Недаремно ЗМІ назвали процес фон Булова „мільною оперою”. Якби він був чимось іншим, то його взагалі би не транслювали.

Правники, з якими я розмовляв, висловлювали занепокоєння фактом, що через те, що до судової зали допускається телебачення, справжні актори справжньої драми шліфують свій виступ, щоби зрівнятися з його фіктивними відповідниками. Недавній рапорт нью-йоркської поліції свідчить про таке саме занепокоєння. Згідно

джеремі муррей-браун

Преса про пресу

У цій виснажливій гонитві за ви- частіше газети пишуть тільки про інші віщає, що певне інтерв'ю з'явиться стування, що такий-то ніколи не повідомляв газеті А про інтерв'ю для газети Б, слідом за чим з'являються відповіді журналістів, що стверджують, буцім-то факт повідомлення газеті А про інтерв'ю в газеті Б підтверджується газетою В, не надто переймаючись тим, що і до В висловлювання заблукало непрямим шляхом з газети Г.

Преса, коли вона не пише про телебачення, пише про саму себе: навчилася від телебачення, що говорить здебільшого про телебачення. Ця ненормальна ситуація викликає не занепокоєння і не обурення, а грає на руку політикам, для яких зручно, що тільки одне повідомлення в тільки одному засобі інформації миттєво набуває резонансу у всіх інших існуючих засобах. У такий спосіб мас-медіа з вікна в реальність перетворюються в дзеркало, глядачі і читачі споглядають чистий акт самозамилування преси: «Любе дзеркальце, скажи...»

словлюваннями відбувається от що: усе газети. Усе частіше стаття в газеті А спозавтра в газеті Б, і усе частішають спро-

з ним громадське сприйняття дій поліції базується на його фіктивній репрезентації у теле-серіалах, у зв'язку з чим поведінка поліції в дійсності розглядається як несправжня і непрофесійна. Так чи інакше, деякі справжні поліцейські почали задавати собі питання: чи не повинні вони достосувати свою поведінку до поведінки своїх фіктивних відповідників з метою утримання свого іміджу в очах громадськості (*Television and Police...* 1987). Кожне чергове дослідження, як це було з дослідженням, проведеним „Медія Інстїт'ют” у Вашингтоні, виявляє контраст між дійсністю, яку показують на телебаченні, і дійсністю, представлену у статистиці та соціальних дослідженнях (див. напр., *Crooks...* 1981, *Prime Time...* 1983 та *Television in American...* і Pearl, Bouthilet, Lazar, eds., 1982). Але котра з цих дійсностей з психологічної точки зору переконливіша?

Теодор Вайт писав про емоційну участь. Особисто я вважаю, що саме в телевізійних формах ми повинні відшукувати силу впливу медіуму, особливо силу образів, медіатизованих з допомогою технік

монтажу, в котрих важливу роль відіграють музика і звук. Я не стверджую, що не має значення основний зміст програми, але його цікавість визначається саме показом нам того, як старі теми підлягають процесові адаптації з точки зору технологій нового засобу масової інформації. Якщо телебачення створює свій власний символічний світ, то що сталося з символами і ритуалами дотелевізійної епохи, особливо з тими, що використовувалися при релігійних церемоніях? Це основне питання нашої дискусії на тему сучасної цінності ікон і символів. Чи можна з успіхом перенести на телевізійний екран, наприклад, традиційну християнську Літургію? Як треба проголошувати Слово в епоху телебачення?

Багато хто з нас задумувався над цим питанням вже давно. Важко доводитися нам погоджуватися з дійсністю, створеною телебаченням, і ми спокушаємося зайняти негативну позицію. Маргерідж прирівнює телебачення до золотого тельця ХХ століття (Muggeridge 1977, 59). Звичайно, ми не можемо передбачити, як буде виглядати ситуація через сто років, і мусимо па-

Хто видумує сенсації?

Журнал «Еспрессо» нерідко вичакали стиль часу, для прикладу давня ба нації». Як технічно організуються повний комплект «Еспрессо» — за 1965 рік, і днями я його переглянув. З номери 1 до номери 7 основні статті присвячені то політиці, то звичаям. Нічого екстраординарного. У номері 7 поміщений репортаж Яннуцці «Гросбух св. Петра», де Ватикан звинувачено у приховуванні сорока мільярдів лір, що призначалися для скарбниці Італії як податки за останні три роки. Усе це друкується в період проведення Ватиканського собору, тобто момент обраний досить гострий. У номері 8 тема податків не виникає. Натомість є стаття про п'єсу Хохгута «Вікарій», постановку якої було заборонено римською квестурою, і стаття Скальфари на ту ж тему. Ще є стаття без підпису про певні аспекти Ватиканського собору. Ненав'язливо, навіть майже непомітно розмова про п'єсу «Вікарій» знову виникає в театральному відділі,

ступав ініціатором кампаній, що визна- і знаменита «Корупція столиці — хвороподібні кампанії? У мене є тільки один

м'ятати, що кожен новий спосіб комунікації має в собі елементи своїх попередників. Можу собі уявити писарів, які зустрічаються у своїх трапезних на початку XVI століття і за призначенням приправами вином нарікають, що руйнується стиль через використання нового уніфікованого шрифту, що буде підірваний авторитет Церкви у питаннях освіти і моралі через тих вискокоч-друкарів, які самі себе рекламують, що все робиться для досягнення матеріальної вигоди. Хіба немає тепер різноманітних церков, зовсім не еклезіальних, які займають подібну позицію?

Повертаючись до тези, запропонованої Вальтером Онгом, в якій говориться, що радикальна зміна у технології комунікації веде до такої ж радикальної зміни у людській свідомості, осмілюся стверджувати (хоч це може видатися парадоксальним), що одним із наслідків постійного нарікання на дію телевізійної технології є зростання напруження між тим, що ми бачимо, і тим, у що ми віримо. Чи те, що ми бачимо, впорядковане, а чи знаходиться у стані анархії? Є такі, які доводять, що постійні

де надрукована замітка Сандро Де репортажів Камілли Чедерна про собору, і серія ця тягнеться аж до

Тільки в номері 13, тобто майже нетті програмною статтею відкриває політичну дискусію (про необхідність змінити умови конкордату з Ватиканом) і тільки наприкінці знову торкається теми можливих порушень Ватиканом податкового законодавства. Нова луна цієї проблеми — у номері 14, але на першу полосу вона не винесена. У номері 15 тема Церкви звучить у статті Фальконі про священників-дисидентів і в повідомленні про нове на ті часи явище — церкви Барбіана⁵. Тільки у номері 16, у редакційній статті, на першій полосі йде мова про політичне підґрунтя візиту Пенні до Ватикану. Як Італійській державі домогтися поваги до законів і прав Італії?

3 номера 18 головна увага приділяється новій кампанії, присвяченій судочинству.

телеглядачі мають надмірно підсилене відчуття хаосу, бо головним враженням, яке вони отримують внаслідок надто довгого перегляду телепрограм, є враження нестабільності світу, в котрому катастрофи (як природні, так і спричинені людиною) є нормою, де словесні і фізичні конфлікти сприймаються як вищий спосіб поведінки у громадському та приватному житті і де моральна двозначність керує рішеннями уряду, корпорацій і особистим життям. З цієї точки зору телебачення залишається сумішшю нігілізму і гедонізму. Люди сідають їсти і встають, щоб розважатися. В очах Ніла Постмана — людини, відданої письменності і раціоналізмові, — цей телевізійний світ є світом, “позбавленим зв’язку і сенсу” (Postman 1986, 77).

Протиставляючи себе цьому негативному діагнозові, мусимо розважити коди і умовності самого медіуму та пригадати собі те, що Гомбріч називає “участью того, хто дивиться”, тобто те, що глядач вкладає у свій перегляд. У випадку масової публіки (яку складає більшість населення, включно з освіченою елітою) певні очікування дані як

Фео. У номері 9 починається серія закулісні ігри навколо Ватиканського номера 13.

два місяці по тому, журналіст Лівіо Занетті програмною статтею відкриває політичну дискусію (про необхідність змінити умови конкордату з Ватиканом) і тільки наприкінці знову торкається теми можливих порушень Ватиканом податкового законодавства. Нова луна цієї проблеми — у номері 14, але на першу полосу вона не винесена. У номері 15 тема Церкви звучить у статті Фальконі про священників-дисидентів і в повідомленні про нове на ті часи явище — церкви Барбіана⁵. Тільки у номері 16, у редакційній статті, на першій полосі йде мова про політичне підґрунтя візиту Пенні до Ватикану. Як Італійській державі домогтися поваги до законів і прав Італії?

3 номера 18 головна увага приділяється новій кампанії, присвяченій судочинству.

джеремі муррей-браун

своєрідний набір аксіом у житті. Одним з таких очікувань є сама структура програми, яка тримає в мережі залізну дисципліну у зв'язку з вимогами афілійованих станцій, рекламодавцями та конкурентною структурою програми. Незважаючи на те, що глядачі не задоволені великою кількістю рекламних заставок, прекрасно відомо, що заставки з'являються у момент наростання напруження, що кожна реклама буде продовжуватися протягом визначеного часу (зазвичай 30 секунд) і що програма зміниться через одну чи пів години. Такого типу програмна політика є частиною ритму телевізійного життя. Її порушення через пряму трансляцію з якоїсь незапланованої події залишає глибоке почуття порушення рівноваги.

До регулярного ритму телевізійного життя належить також його драматична структура, про яку я згадував, а також формула “проблема – вирішення” і стандартизація виробничих технік, які з'єднують зображення з музичною емоцією і словесним коментарем. Попри величезний вплив на нашу культуру телебачення, за моїм переконанням, вияви-

Журнал у ті часи безсумнівно май згодія!» можна кричати не щотижня, продумано, читачам давали змогу вилячі кола могла відчувати усю важлиго аналізу, і журнал давав відчувати, що при необхідності цілком спроможний знову винести тему на перший план.

Чи міг би якийсь тижневик у наш час повестися аналогічно? Ні, не міг би. По-перше, «Еспресо» у ті часи був націлений на правлячі кола, про що свідчать і тираж, і графічне оформлення. Зараз його читачів принаймні уп'ятеро більше. Тепер журнал не може використовувати техніку тонкого, поступального і розмірного переконання. По-друге, на першій же фазі сенсаційний матеріал був би підхоплений і роздутий іншими виданнями і засобами комунікації, і, щоб мати змогу повернутися до теми, журналу довелося б відразу піднімати планку, знаходити ще більш гарячі факти, а отже, видавати недостатньо перевірену інформацію. По-третє, у політичному середовищі і на телебаченні ця тема неминуче пере-

лося (принаймні у демократичних країнах) консервативною силою, що об'єднує суспільство. В інших частинах світу телебачення, як символ сучасності, можливо, заохочує до змін і повалення божків. Чи було перебільшенням уявлення, що завданням телевізійного стику кадру, який одночасно і об'єднує, і розділяє, повідомляючи одночасно як про кінець, так і про початок, є наше при звичаєння до змін у рамках даного порядку? Чи попри те, що інформація, яка подається у кожній передачі, носить емоційний характер, ми у глибині душі не переконані, що під поверхнею кожного сюжету прихована якась раціональна сила? Чи сама технологія телебачення не каже нам сподіватися на виникнення нового виду мови, яка була би трансцендентною у стосунку до рідних мов і національних бар'єрів, яка могла б переконати рід людський, що його чекає спільне майбутнє?

Такі висновки привели мене до переконання, що остаточна телевізійна революція може спричинитися до укріплення інтуїтивного переконання, що існує якийсь порядок і значення у всесвіті, який врешті-решт спричи-

мав чітку стратегію, було ясно, що «Трипафос дозувався, інформацію подавали робляти власну позицію поступово, праввість ненав'язливого, але наполегливого

ниться до зміцнення релігійного інстинкту. Саме з цього приводу таке переконання повинно привести до рішучого відкинення матеріалізму і філософії, основаної на випадковості.

Але де поки що мандрує слово у світі телебачення? Тільки сам Бог може знати це достеменно. Світ телебачення не є подією, що розігрується в часі, ані предметом у просторі, оскільки телебачення відктуло час і простір. Але Слово також є не тільки образом, хоч являється в образах. Слово на телебаченні є, можливо, радше подією, досвідом почуття. І хоч я сам не впевнений, однак не вірю, що це у більшій мірі, ніж це робили попередні революції в засобах масової інформації, перешкоджає існуванню особистостей, які мають шанс пізнати Слово, що сталося тілом.

Переклала Любов Козак

джеремі
муррей-
браун

¹ Пор. моє дослідження на тему шести стрічок КГБ про Андрія Сахарова та Єлену Боннер, підготовлених для Boston University's Program for the Study of Disinformation – див. Murry-Brown (1988, 159-200).

росла б у скандал. Предметом обговорення від податків, і не проблема-че рукоприкладство, що спалахнуло повідомляв тільки про те, як висловидану тему. По-четверте, нарешті, не можна не враховувати, що однією з головних змін у журнальній і газетній справі виявилось принципово нові взаємини із слідчими органами. Раніше преса виявляла те, що замовчувалося політичними структурами і не лежало в полі зору прокуратури. У ході антикорупційної боротьби останніх років наші слідчі і прокурори настільки посилили обвинувачувальну активність на всіх рівнях, що пресі майже нічого викривати. Їй залишається тільки переспівувати (чи передбачати, жадібно винюючи будь-який витік інформації) обвинувачення, що йдуть від прокуратури, чи навпаки, таврувати ту ж прокуратуру, тягнучись при цьому в кільватері телепередач. Раз так, взаємодія сторін стає конвульсивною. А ці конвульсії вихолощують його змістовне наповнення, іншими словами, єдиним сумарним його змістом стає вульгаризація політичного процесу.

ворення виступало б не підозрюване тика папського конкордату, а мальовничезерез цю проблематику; та й журнал би лися інші журнали і тележурнали на

ПОЛІТИКА МОВИ

НОАМ ХОМСКІ

розмова з річардом керні

Якщо в старі часи газети засилаців влади з метою вивудити хоч якісь них людей, то зараз газетам доводиться тиви приносить їм апетитні досьє, які, перевірки, перетворять видання в гучномовець брехні і підірвуть його авторитет. Грати доводиться майже завжди в захисті, відбивати подачі ззовні. Стель Пекореллі, що грав на майданчику між хронікою, політикою, аналізом і сенсацією, здобув перемогу над стилем Арріго Бенедетті, який бачив у журналістиці суверенну «четверту владу».

Під чужими небесами стан речей, по суті, такий ж, як у нас. У Франції недавно з гіркотою спостерігали, як у гонитві за сенсацією були зламані найінтимніші таємниці президента Республіки. Що ж до реальних результатів цієї біганини за скандальними фактами, показовим є зіставлення Ніксона з Клінтоном.

До появи уотергейтских публікацій у газеті «Вашингтон Пост» історія не знала прямих нападок на честь і на особу президента США, допускалися лише нападки політичні. У випадку Ніксона характер

лали вивідачів у кулуари римських па-
обережні напівзізнання у поінформова-
відбиватися від тих, хто з власної ініціа-
якщо надрукувати їх без скрупульозної

Р.К.: У кількох Ваших книгах, чи то з політики, філософії чи лінгвістики, Ви доводите, що існує певна особливість людської природи, що відрізняє нас від тварин і, зрозуміло, від машин. У чому полягає ця особливість?

Н.Х.: Те, що така особливість існує, не підлягає сумніву; людські істоти докорінно відрізняються від будь-яких інших живих організмів. Наприклад, тільки вони мають історію. Навіть у тому, що стосується репродукції, вони унікальні. З людиною можна лише віддалено зіставити хіба що тих, кого вона розводить, — овець, курей і т.д. Тільки людей відрізняє осмислене поведіння і мовне спілкування. У природі немає нічого більше чи менше подібного до цього явища, навіть серед близькоспоріднених з людиною організмів.

Р.К.: Чи означає це, що Ви визначаєте мову як найбільш характерну рису людини?

Н.Х.: Зрозуміло, це різко відмінна риса, але я підозрюю, що головним є щось зовсім інше, і отут ми вступаємо у царину, де далеко не все зрозуміло. Тому зараз ми перебуваємо в зоні

інкримінованого злодіяння дозволяв винуватцям на заподатливих співробітників. вавши насамперед неправду. Схопив президент Сполучених Штатів — ошучо був опосередковано винен у порушенні прав людини, а тому що попався на брехні. Нападаючі вибрали позицію чітко, впевнено, обдуману і саме тому мали успіх.

Водночас, кампанія проти Клінтона була набагато слабкішою й конвульсивною: їй потрібен був щоденний скандал; щоб розкрутити його, преса приписує Клінтону і Хіларі всі смертні гріхи — від спекуляції нерухомістю до утримання кішки на казенний кошт. І втрачає міру. Суспільна думка травмована всім цим і сприймає факти скептично. Результатом є вульгаризація політичної боротьби: тепер лідера можна помінати, тільки посадивши його за ґрати.

швидше змоглядних міркувань, навіть надій, аніж ясного розуміння. Але існує традиційний погляд, котрий уявляється таким, що викликає довіру — принаймні, він узгоджується з експериментальними даними і нашим сприйняттям, а саме: у фундаментальному значенні людських істот від іншого тваринного світу і, зрозуміло, від машин, відрізняє розходження між причинною зумовленістю і метою поведінки. Так, наприклад, якщо у вас є якийсь механізм і ви, зорганізувавши його частини якимось певним чином, умонтуєте його у певні умови, його дії будуть строго визначені; у даному випадку механізму не вільно обирати. У ньому може бути присутнім певний елемент довільності, що задає можливість варіювати виконання команди, але це також буде означати дію в межах заздалегідь обумовленого, це такий же акт підпорядкування. Людину ж, на противагу машинам, можна, так би мовити, *схилити, спонукати, спокусити* до дії у той чи інший спосіб, однак неможливо *примусити*.

Р.К.: Але чи народжуємося ми з цією здатністю, чи дана вона нам від природи?

йому легко відмитися, зіпхнувши про- Однак, він круто помилився, застосувавшись за це, журналісти заголосили: канець! От Ніксон і програв, не тому,

Н.Х.: Якщо це правда, що нас можна схилити, але не примусити, то, мабуть, це уроджена здатність; і наш досвід наглядно показує, що саме так і є. Наприклад, ми з Вами знаємо, що маємо намір сидіти тут і деякий час розмовляти, але ми також перфектно знаємо, що можемо піднятися й піти, сказавши: «Усе це нісенітниця, я ліпше піду скупаюсь». Ми можемо це зробити, а машина не може, окрім як у якості обраної навмання, випадкової дії, про яку зараз мова не йде. Ми знаємо, що маємо цю властивість; у нас є можливість свідомо заподіяти собі шкоду, якщо ми цього захочемо, і т.д. Якщо все це нам притаманне, то, відповідно, є природною рисою. Я хочу сказати, що не існує способу набути таку властивість.

Р.К.: Але чи є вона біологічно визначеною?

Н.Х.: Ця властивість є частиною нашої природи. Сказати, що вона біологічно визначена, — це усього лише інший спосіб висловити твердження, що вона є частиною нашої природи. «Біологічна зумовленість» просто означає те, як ми облаштовані. Ну а те, як ми облаштовані, може містити в собі і властивості, знаннями про які ми не володіємо.

Що робити?

Для виходу з цього протиріччя однаково нелегких, бо навіть за корраз змушені змінювати тактику відпо-

Перший шлях умовно назву «Фіджійський варіант». У 1990 році я провів майже цілий місяць на островах Фіджі, а в минулому — місяць на Карибах. У тих широтах єдине до читання — місцева газета. Вісім-десять сторінок, майже цілком заповнених рекламою ресторанів і новинами місцевого масштабу. А тим часом, коли я був на Фіджі, починалася війна в Перській затоці, а на Кариби я потрапив, коли в Італії мали прийняти декрет Бйонді⁶.

Що вам сказати? Про всі найбільші новини планети мене повідомили! Злиденні сторінки, що живуть насмикуванням фактів з телеграфних агентств, примудрялися кожен день друкувати набір усіх першорядних світових новин. І у цій далечині я усвідомлював, що те, про що газета острова Фіджі не згадала, не може бути аж такою карколомною новиною.

Р.К.: Отже, це ще один спосіб сказати: «Ми народжені бути вільними»?

Н.Х.: Якщо це твердження по суті справедливе, тоді воно коректне. Між іншим, не зовсім зрозуміло, що означає «бути вільним». Якщо правильна традиційна точка зору, тоді те, що ми робимо, є дією, доречною у даній, конкретній ситуації (а не якоюсь довільною, незв'язною дією), вона відповідає як тому, що відбувається навколо, так і нашому внутрішньому стану. Але вона не викликана безпосередньо ситуацією. Отже, розходження між поняттями «відповідати чомусь» і «мати причиною щось» є поза нашим теперішнім розумінням. Ніхто не може пояснити, що це таке. Ви можете на це вказати; ви можете сказати: «От у чому суть — відповідає, але не викликається безпосередньо». Однак, якщо Вас запитують, що саме це означає, то усе, що ви зможете зробити — це навести нові приклади.

Р.К.: Отже, якщо ми є наперед визначеними, то це, скажете Ви, пов'язано не з навколишнім середовищем чи нашим суспільством і вихованням, а радше зі споконвічною схильністю діяти певним чином?

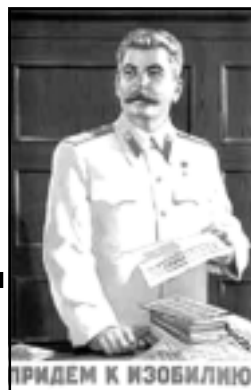
преса може обрати один з двох шляхів, доном видання, що обрали ці шляхи, за-відно до нових часів.

Н.Х.: Не залишається іншого припущення. Думаю, можна мати механізм, що взаємодіє з тими ж зовнішніми умовами, що оточують нас, але він не розвине в себе цих якостей. Точно так само можна помістити шимпанзе туди, де люди розмовляють один з одним, але мавпа не заговорить англійською. Чи помістити людину до пташиного гнізда, але вона не стане птахом. Те, чим ми стаємо, майже в кожному випадку визначено нашою внутрішньою природою.

Р.К.: *Але Ви йдете далі, висловивши припущення, що не тільки мова чи думка обумовлюються певним основним первнем людської природи, але також і наші естетичні й етичні почуття, наше прагнення до справедливості і волі; що це є деякою фундаментальною властивістю природи людини.*

Н.Х.: Ну, це радше питання логіки, аніж відкриття. Давайте візьмемо щось таке, що вважається беззаперечним, наприклад нашу фізичну будову: той факт, що ми маємо два вуха, а не п'ять, чи дві руки, а не два крила, чи те, що люди у відповідному віці досягають статевої зрілості, чи навіть те, що у певному віці вони вмирають. Адже тут, по суті, нічого не ясно.

Фіджійський шлях, безсумнівно, ння продажів. Газета стає бюлетенем того, щоб оцінити новину, подану в ване око. Політики терплять від страшної уваги преси. Найповерхневіші з них можуть, звичайно, відповісти, що їм і телебачення вистачає. Однак телебачення, як і будь-яке видовище, зашарпує людей. Фанфані⁷ протримався значно довше Нілли Піцці⁸. Політики повинні дозрівати і рости під впливом критики, кваліфікованої, спокійної і розважливої, котру тільки газета приймає і розміщає. І у нинішній ситуації, коли щоденна преса зведена до тижневика і розчавлена телебаченням, передовсім страждає прошарок політиків. Може, бувають якісь плюси, але лише для небагатьох і ненадовго.

Другий варіант я на початку цього нарису умовно назвав «шлях розширеної уваги». Нехай щоденна газета не прагне до моделі тижневика, перейнятого побутом і звичаями. Нехай вона стане чітким, авторитетним джерелом інформації про усе, що діється у світі. Нехай вона не тільки оповіщає читачів,

Я маю на увазі: незрозуміло, як саме людська зародкова клітина переходить усі ці процеси, але всі ми приймаємо як даність, що це внутрішньо обумовлено. Ніхто не вважає, що у вас є руки, а не крила завдяки якомусь спеціальному виду харчування, що потрапляє до біологічної клітини. Ніхто не думає, що ви досягаєте статевої зрілості, тому що бачите, як це роблять інші, чи щось такого. Без жодного знання ми приймаємо як даність, що такий перебіг подій є по самій суті внутрішньо визначеним. Отже, існує вагома причина, що пов'язана з логікою ситуації. Дуже складний і високоорганізований стан досягається надто специфічними властивостями. Він досягається більш-менш одноманітно, тобто кожен здійснює це в стані, що надається до порівняння з іншими. Приміром, ми з Вами маємо зовсім різний життєвий досвід, але ми можемо розмовляти, тому що ми обоє певним чином досягли у своєму розвитку аналогічного пізнавального стану, і фактично його ж досягли всі люди, де б вони не перебували. Отож, коли система будь-якого роду проходить через довгу низку перетворень і закріплюється на якомусь вельми складному рівні, ми

ноам
хомські

прирікає газету на катастрофічне падіння еліти на зразок „біржівки”, бо для телеграфному стилі, потрібне натреновтрата, вони позбавляються критичної

дістаємо змогу вивчати оточуючі умови, бачити, що це таке. Уявіть собі, що навколишнє оточення фактично не має прямої інформації чи має її в дуже обмеженому обсязі, і проте розвиток даного роду усе-таки відбувається. Виходить, існує тільки одна можливість: розвиток виникає зсередини. Тоді постає питання, як саме, яким чином він виникає зсередини. Тепер давайте перейдемо до естетичного судження: люди можуть виносити дуже складні і зовсім однорідні естетичні судження, можуть проходити через досвід, у перебігу якого удосконалюють свої естетичні здібності. Вони не простують у довільних, узятих навмання напрямках, вони дотримуються визначених, конкретних напрямів. Вони можуть збагатити свій досвід і вивчити, скажімо, новий художній стиль і прийти до уміння високо цінувати його. Не всі здатні до самостійної художньої творчості, але всі нормальні люди спроможні розуміти і оцінювати мистецтво, і водночас існують його форми, недосяжні їхньому розумінню. Багато чого у цьому процесі залишається для нас неясним, але логічна схема такої ситуації дуже нагадує фізичний ріст. Якщо щось таке відбувається, то,

що вчора в державі третього світу ку справ у цій країні постійну, рівну тільки починають назрівати, і пояснює політичних інтересів, у тому числі істот-дивлятися до певних фактів, що є там у них. Однак, цей тип газети вимагає і від читачів певного вишколу. Але в Італії, перш ніж перевеши читачів, втрапиш їх усіх до одного. Навіть у «Нью-Йорк Таймс», що має дуже підготовлений контингент читачів і є практично монополістом в Нью-Йорку, зараз з'явився, строкатий і легший конкурент «US Today», що перетягає до себе читачів.

Існує ще один прогноз. З розвитком інформатики й інтерактивного телебачення у близькому майбутньому кожен з нас натиснувши кнопку дистанційного керування зможе випускати і друкувати у власному помешканні, власну щоденну газету, куди він підбере матеріал з мільйона комп'ютерних джерел. Це буде смерть щоденних газет — хоча, напевно, залишаться видавці, що продовжать торгувати інформацією, нехай і за іншими розцінками. Але така домашньої випічки газета здатна говорити тільки про

цілком ймовірно, принципово це йде зсередини. Те ж є справедливим стосовно моральних оцінок; я маю на увазі, що ми постійно виносимо етичні судження у нових ситуаціях, нам ніяк цього не уникнути. Майже в кожному аспекті нашого життя ми робимо висновки, що вірно і що невірно, що ми повинні і чого не повинні робити. Може, ми й не дотримуємося того, що вважаємо правильним; властиво частіше ми цього не робимо, але знаємо, як правильно, ми це розуміємо, ми можемо пускатися в моральні розмірковування. Якщо ми з Вами розходимося в думках стосовно того, що є правильним, нам не обов'язково битися з цього приводу. Ми маємо змогу усе обговорити і часто знаходимо щось загальне в наших позиціях, від чого можемо відштовхуватися і рухатися далі. У такому випадку це повинно ґрунтуватися на чомусь такому, що є нам внутрішньо притаманним, позаяк жодної придатної інструкції ми не мали.

Р.К.: *Що ж, це звучить вельми логічно і безсумнівно, однак протягом останніх двох сторіч траплялися люті напади на саму ідею існування якоїсь фундаментальної, корінної людської природи. Нехай це буде з боку*

сталася революція, а приділяє розвитку, у тому числі на етапі, коли події при цьому читачу, з яких економічних чиних для нашої нації, варто було б при-

емпіризму, біхевіоризму, екзистенціалізму чи постструктуралізму — сама ідея фундаментальності основ, незмінності людської природи (чи, говорячи Вашими словами, твердження про те, що людина є істотою, що споконвічно самоудосконалюється та перебуває в постійних творчих пошуках) розцінюється багатьма як застарілий оптимізм епохи Просвітництва.

Н.Х.: Він так само застарів, як і безліч інших правильних ідей; він не обов'язково оптимістичний, адже наша внутрішня природа може бути руйнівною і порочною.

Р.К.: Але Ви ж кажете, що наша природа «самовдосконалюється»?

Н.Х.: Думаю, що це насправді так, і що фактично вся справа в цьому. Я вважаю, що частина нашої природи є руйнівною і навіть саморуйнівною — озирніться навколо і побачите масу прикладів. У нашій внутрішній природі закладено безліч можливостей і резервів, і те, які саме з них виявляються реалізованими, дуже залежатиме від оточуючих умов. Власне так само, чи заговоримо ми англійською чи китайською мовами, залежатиме від того, де ми виростили. Або ж ваш ріст залежить, принаймні частково, від

те, чим читач вже колись цікавився, і ігу новин, суджень, застережень, необру. Не перегортаючи газети від початку несподіваних чи небажаних. Так видіживачів, що знають, відкіля і коли треба одержувати інформацію, і залишиться маса інформаційних люмпен-пролетарів, що жадають знати обставини народження в їхній околиці двоголового кабана, але не відають, що робиться в цілому світі. Приблизно такою є вже зараз картина в американських газетах, крім центральних: нью-йоркських, сан-франциських, лос-анджелеських, вашингтонських і бостонських.

У цьому випадку головну підніжку підставили б політикам, загнаним на телебачення: встановився б режим плебісцитної республіки, у якій виборці чутливі винятково до емоцій поточного моменту — від передачі до передачі і від години до години. Деяким така ситуація може видатися ідеальною, однак у цьому випадку не тільки окремим політичним персонажам, але й угрупованням і політичним рухам буде відміряно віку менше, ніж манекенниці.

того харчування, яке ви одержували. Тому наше внутрішнє Я, безсумнівно, формується оточенням, але тільки манівцями. Думаю, це трюїзми; вони просто є частиною логіки ситуації. Цікаво, що вони сприймаються як само собою зрозуміле у випадку добре зримого фізичного росту. Ці трюїзми заперечуються тільки тоді, коли ми звертаємося до того, що складає специфічно людські сторони нашої натури.

Р.К.: Такі, як свобода, мова і мислення?

Н.Х.: Воля, мова і мислення, моральні оцінки, естетичні судження — усе це явно й характерно людське ми не знаходимо в наших організмах. Тут зазначені трюїзми заперечуються. Що ж, існує низка можливих причин; одна з них полягає у прояві нашою природою ірраціональності, коли ми зіштовхуємося з певними проблемами, котрі, зокрема, стосуються нашої власної природи. Це й не дивно. Фактично, можна уявити, що це закладено біологічно. У сенсі свідомості і почуття це означало б, що люди є за своєю сутністю дуалістами. Вони раціоналістичні стосовно світу природи, але в тому, що стосується їхньої власної натури, цілком містично

ноам
хомські

виключає споживача з усього того об'єктів для формування його кругозору і до кінця, читач позбавляється новин литься еліта високоінформованих споживачів

іраціоналістичні. Можливо, це складова частина того, як ми були задумані. Я хочу сказати, що, коли ви милуєтеся заходом сонця, ви можете прекрасно розбиратися в теорії відносності, але при цьому однак бачите, що сонце сідає, ви нічого не можете з цим вдіяти. Якщо ви спостерігаєте місяць над обрієм, то він вам здається більшим; ви розумієте, що в дійсності це не так, але, незалежно від того, наскільки ви освічені, він однак видається більшим. Є речі в нашій природі, які ми не в змозі перебороти, й існує, на мій погляд, сильна імовірність того, що ця частина нашої природи є дуалістичною, і ми просто не можемо цього позбутися. Але натомість можемо думкою вийти за межі нашої природи. Візьмемо знов-таки захід сонця; хоча ми бачимо, що сонце сідає, можна шляхом деякого напруження своєї уяви і здатності до відображення змусити себе зрозуміти, що насправді воно не сідає — просто існують два об'єкти, що рухаються один відносно іншого.

Р.К.: *І Ви б порадили нам розвивати це розуміння, щоб стати більш раціональними?*

Н.Х.: Якцо ми хочемо пізнати самих себе — так.

Майбутнє залишається, зрозуміло, уже давно це усвідомили. У мережі них незалежних каналах, система не полемізують з усіма, кожен окремо не в реальному часі, але приймає повідомлення, у тому числі висококваліфіковані, втягується в ритм пізнання; кожен встановлює стосунки і бере участь у дискусіях у більш живій формі, ніж дозволяла парламентська діалектика, не говорячи вже про застарілу традицію журнальної полеміки.

Але варто зауважити, що від сьогодні і ще на довгі роки:

а) інформаційні мережі залишаться надбанням окултуреної, молоді еліти, недосяжним ні для богомольної домогосподарки, ні для тих соціально незахищених, до яких апелює наша нинішня компартія, ні для пенсіонерів, до яких волає «Партія лівих», ні для міщанки, що ходить на мітинги правоцентристського «Полюса». Жарт, жарт, не лякайтеся, але є в ньому зерно істини: інформаційна мережа на

Р.К.: *А що, якщо ви зруйнуєте красу заходу, зрозумівши, як він відбувається?*

Н.Х.: Не думаю. Позаяк, як би ви не збагатили своє розуміння іншою точкою зору, ви завжди реагуєте на захід виходячи з глибини своєї внутрішньої природи. Погляд під іншим кутом зору не змінює більш ранніх уявлень.

Р.К.: *Чи не означає це, що ви «убиваєте, щоб аналізувати», як сказав би Вордсворт?*

Н.Х.: Ні. Припустимо, ви захоплені мистецтвом кубізму; тоді, глянувши на французький пейзаж, ви, як і колись, бачите його по-старому, але при цьому ваше бачення збагачується, тому що тепер ви дивитесь на нього ще й очима Сезанна, це тільки робить ваш погляд багатшим. Точно так само, коли ви дивитесь на захід очима Айнштайна, він не здається вам менш прекрасним. Радше, у вас з'являється багатший набір перспектив, з яких ви можете його оцінити. Отож, я думаю, що нам слід аналогічним чином зрозуміти самих себе. Можливо, ми не зможемо досягти успіху на цій ділянці, але треба спробувати. Це одна можливість. І що мене ще вражає, так це той факт, що люди, котрі розвивають дуалістичні ідеї, є переважно інтелекту-

за Інтернетом, і такі політики, як Ел Гор, інформація поширюється по незліченмає голови і не підвладна контролю, усі тільки реагує на будь-які опитування

алами. Яка їхня суспільна роль? Вона звичайно зводиться до суспільного провідництва того чи іншого роду. Це може бути викладання чи управлінська діяльність, політика чи керівництво корпорацією, але в цілому люди, яких ми називаємо інтелектуалами, люди, що володіють традицією інтелектуального нагромадження, це ті, хто зазвичай виступають у ролі лідерів. А коли ви лідер, вам приємно відчувати, що не існує морального бар'єру для вашої влади над іншими; ви вільні керувати ними, як вам заманеться.

Р.К.: Виходить, якщо ви схиляєте людей поводитися певним чином, то це цілком узгоджується із певною згубною тенденцією до соціального маніпулювання і продукування суспільної думки.

Н.Х.: Якщо люди позбавлені того, що складає основу людської природи, тоді не існує моральної перепони соціальному маніпулюванню. Тоді ви отримуєте скіннеровську модель керування поведінкою людини, тому що немає моральної перешкоди для формування людей на ваш розсуд й у відповідності із вашою волею. За визначенням той, хто дотримується такої точки

нинішньому етапі ймовірно дасть владу му електорату, а студентам мого семікомп'ютерний міст із «яппі» з Уолл-б) ніким не доведено, що ці мейнія не контрольованими зверху. Вже і зараз в Інтернеті вистарчає перенаселеності і заторів, а завтра якийсь Великий Брат може накласти лапу на канали доступу, і тоді дискутуй - не дискутуй про політичну квоту участі...

в) безліч інформації, якою нафаршировані електронні мережі, сама змусить до цензурування з причини перенасичення. Недільна «Нью-Йорк Таймс» збирає в собі дійсно all news that's fit to print — «абсолютно все, що придатне до публікації», тобто не сильно відрізняється від «Правди» сталінських часів, оскільки її неможливо прочитати усю навіть за сім днів, а отже інформація начебто проходить цензуру. Перенасиченість інформацією приводить чи до очевидної випадковості добору, чи до винятково кваліфікованої селекції, яка під силу лише високоосвіченій еліті.

зору, завжди добросердечний і щиро піклується щодо сутнісних інтересів всіх людей. Отже, якщо люди не мають власної, внутрішньої, властивої людині природи, то не існує і моральної перешкоди пануванню інтелектуалів. І навпаки, якщо вони володіють фундаментальною, властивою людині внутрішньою природою і якщо частина цієї природи містить потребу і право на волю і незалежність, тоді чиясь вказівна, адміністраторська роль є безправним, незаконним втручанням у їхні справи; вона накладає на вас пута і в результаті обмежує вашу власну сферу компетенції, змогу розпоряджатися і панувати. Очевидно, що такі люди не будуть займати пануючого положення.

Р.К.: Я розумію Вашу логіку, однак бачу і проблему такого роду: якщо це правда, чому тоді маси населення не чинять опір згідно зі своєю людською природою і своїм прагненням до волі і справедливості? Чому не відкидають це навіювання, вплив на свої інтелектуальні ресурси, соціальне маніпулювання думками, не відкидають власне те конструювання суспільної згоди і задоволеності? Питання це неодноразово виникало у мене під час читання Ваших

зовсім не вам і не вашому традиційно-нару, що за дві хвилини налагодять Стріт;

режі так і залишаться неочоленими

ноам
хомскі

книг. Схоже, тут якесь замкнене коло. З одного боку, Ви говорите, що нам притаманна внутрішня успадкована свобода, і в той же час стверджуєте, що існують правлячі класи, які заради своєї влади, багатства, розміщення капіталів прагнуть нами маніпулювати. Ви кажете, наприклад: «США — це одне із найбільш ідеологічно оброблених суспільств у світі», «вільна преса в США обслуговує інтереси пропаганди», говорите про запуснений там у дію контроль над думками, про приховування правди (наприклад, про агресію проти Південного В'єтнаму чи про кампанію «контрас» у Нікарагуа). Або ми — заручники системи і піддаємося навіюванню, або ні. Адже ми не можемо бути і тими й іншими водночас?

Н.Х.: Ну, по-перше, тут є кілька вимірів. І насамперед це питання про те, до якої межі люди підкоряються зовнішній владі, стають її жертвами. Думаю, з позиції привілейованих кіл, до яких ми належимо, це виглядає так, начебто вони підкоряються, але в дійсності — ні. Існує безліч способів опору владі, і люди вміють їх знаходити (у школі, на вулицях і т.д.). Можливо, вони не вміють організуватися, щоб скинути

Чим завершити цю тему? Я думав, газета чи журнал на паперовій у кіоску, все ще виконує свою першонаормального розвитку цивілізованого життя і втіхи, оскільки уже кілька століть ми, слідом за Гегелем, вважаємо, що читання газети — ранкова молитва сучасної людини.

Але при нинішньому розвитку подій італійська преса відображає на своїх сторінках неблагополуччя, не знаючи, як від нього рятуватися. Оскільки альтернативні варіанти, як ми бачили, організувати важко, варто сподіватися на повільну трансформацію, що не може не зачепити і політичний світ. Не можна вимагати, щоб преса цілком заблокувала процес «ожурналлення» газет; але не можна захочувати її до публікації лише тільки придворних пліток чи до описування яскравих скандалів. Тому що в обох випадках є небезпека колапсу.

тиск влади чи навіть не здатні досить чітко його розпізнати, але це не означає, що вони не чинять опору. Тихий саботажник пручається, дитина, що знаходить спосіб не підкорятися безглузким вимогам вихователів, пручається. Цей опір часом набирає різноманітних форм: візьміть Центральну Америку останнього десятиліття — народні організації чинили там опір надзвичайно масштабному терору, насильству і масовим кровопролиттям. Це викликає в пам'яті критику Руссо на адресу самовдоволених європейців, що не мають права міркувати про волю, тому що не розуміють того, що збагнули напівголі дикунки, у чому переконаєшся, спостерігаючи за їхніми діями. Безумовно, робляться спроби закорінити у головах людей певні доктрини, й існує система такого навіювання, але наскільки вона ефективна — це вже інше питання. Я думаю, що зазвичай подібне навіювання успішніше проходить в освічених прошарках суспільства. Візьміть, до прикладу, В'єтнам: дотепер, всупереч постійному промиванню мізків, близько 70 відсотків американців на питання, якою є їхня думка з приводу тої війни, відповідають, що вона «засадничо несправедлива й аморальна». Однак, серед ос-

маю, що преса в її традиційному виді, основі, які ми добровільно купуємо рядну функцію, основну не тільки для суспільства, але і для нашого задово-

вічених людей практично ніхто не скаже такого. Якщо ж спробуєте почути таку точку зору серед усього спектру загальноприйнятих, авторитетних думок, то ви її там не знайдете — її не було там навіть у розпал антивоєнного руху. І це не єдиний приклад. Широкі маси простих людей можуть бути роз'єднані, неорганізовані, невмілі у своєму опорі, але вони, безсумнівно, пручаються. У своїй роботі «Принципи правління» Девід Юм запитував: «Як виходить, що людьми правлять?» Він зауважує, що матеріальна сила завжди на боці тих, ким правлять, на боці широких мас. Він говорить, що це справджується і при найдеспотичніших режимах, і при найвільніших. Неможливо керувати людьми, доки вони самі на це не погодяться. Отже виходить, що люди хочуть, щоб ними правили? Юм вважає, що, очевидно, сама їхня думка перебуває під контролем, і в порівняно вільних суспільствах — як те, у якому він тоді жив сам, — це правда. Я маю на увазі, що чим вільнішим стає суспільство, тим інтенсивніше йому необхідно регулювати думку людей, котрі входять до нього.

Р.К.: *Звучить так, начебто справдилося те, що де Токвіль називав*

Інколи від політичних діячів при під грифом «Редакція одержала листа і який спосіб до нас доходить інформація відповідальність за усі свої висловлювання приписувані їм інтерв'ю і візувати фрази в лапках. Можливо, інтерв'ю стануть коротші і не такі часті, але ставлення до них споважніє. Від цього виграють і газети, справою яких перестане бути фіксація перепадів настрою, що вловлюються між ковтками кави. А чим накажете пресі заповнювати порожнечі? Мабуть, нехай шукає нову інформацію, шукає в цілому світі, за межами кварталу, що веде від верхньої палати італійського парламенту до нижньої палати. Цей квартал для сотень мільйонів людей не має жодного значення. Навпаки, ці сотні мільйонів мають значення для нас, і газети повинні були б нам більше про них розповідати, і не тільки тому, що кілька тисяч наших співвітчизників вирішили будувати десь щось у якійсь країні, а тому, що від їхнього розвитку в цій країні залежить майбутнє нашого суспільства.

«м'яким деспотизмом» і що належить не стільки до сфери насильницького приборкання, скільки до царини думок, суджень і переконань. У той же час це, очевидно, ще не повна картина; Салмана Рушді засудили до смерті, однак у США ніхто не виніс смертного вироку Вам, а Ви висловлювали речі, не менш руйнівні стосовно підвалин Вашої культури і Вашого суспільства, аніж Рушді стосовно своїх.

Н.Х.: Ну, Іран не є вільним суспільством — там людей обмежують за допомогою сили. США більш вільні, ніж передбачав Юм, і тамтешні, зовсім інші, структури влади просто не мають у своєму розпорядженні аналогічних засобів примусу. У них немає таких можливостей, та й це зовсім неефективний спосіб. Тому вони за допомогою більш витончених методів, не пов'язаних із прямим насильством, намагаються впливати на думку. Там застосовують інші засоби, і в освіченому середовищі це, безумовно, дає свої результати — сумніватися з цього приводу не доводиться. Однак, серед широких верств населення ця система не є такою ефективною. Думаю, що характер впливу на людей у такій країні, як США, загалом такий: чим ліпша у вас освіта,

ноам
хомські

ходять до газет листи і їх поміщають з задоволенням друкує». Дивно. У та для роздумів, а політик бере на себе ванна. Попросимо політиків читати всі

тим більше ви дотримуетесь якихось доктрин і догматів, тим більше втягнені в систему пропаганди. Чим менше ви освічені, тим більше відокремлені. Так, прості люди в масі є ізольованими один від одного, кожен сам по собі. Кожен є самотнім перед екраном свого телевізора, спілкування, взаємодія є вкрай обмеженими; мало прикладається зусиль для об'єднання, співробітництва і т.д. Разючою особливістю США є те, що майже всяка конструктивна ініціатива, нехай то буде екологічний рух чи рух у підтримку країн, що розвиваються, ініціюється церквами, і це, зокрема, тому, що церква є єдиним суспільним потенціалом, яким володіють широкі маси.

Р.К.: Чи існує в країні певна соціальна опозиція?

Н.Х.: Очевидним є повний розпад соціальних зв'язків, і я думаю, що це інспіровано цілком свідомо. Уся величезна індустрія зв'язків із громадськістю з початку століття намагається кроїти людей за визначеним шаблоном, і це викликає комедії ситуацій на телебаченні, у спорті й в інших сферах життя. Цю уніфіковану модель неважко зрозуміти: передбачається, що ти по-

От до чого я закликаю і нашу побільше вдивляються у світ і поменше

винен стати ізольованим атомом, одиницею споживання. Єдина цінність у твоєму житті — роздобути, спожити якнайбільше непотрібних тобі товарів. Існує дивовижних розмірів бізнес, спрямований на штучне формування фантомних потреб. Чудово відомо, і століттями було відомо, що людям намагаються нав'язати речі, яких вони, властиво, не потребують, тому доводиться створювати умови, за яких вони будуть цих речей прагнути. Нічого важливішого не повинно бути в їхньому житті: ні творчої праці, ні солідарності із сусідами. Єдина мета — нагромадити якнайбільше речей — речей, що, можливо, зовсім не поліпшать твоє життя.

Р.К.: Що ж робити? Як людині вибратися із цієї ситуації? Чи можна зробити що-небудь, на додачу до церковної роботи, щоб сформувати альтернативний, політико-соціальний погляд на речі, на основі якого люди знову зможуть взаємодіяти чи переглянути своє місце в суспільстві?

Н.Х.: Я думаю, нам належить якомога точніше зрозуміти те, що добре розуміє індустрія піару.

Р.К.: Іншими словами, для того щоб керувати людьми, їх треба роз'єднати — розділяй і пануй?

пресу, і наших політичних діячів, нехай – у дзеркало.

Переклала Марта Філь

¹ Акілле Кампаніле (1900-1977) – італійський письменник-гуморист, автор романів і оповідань в абсурдному стилі.

² Протягом останніх 30-ти років Еко веде постійну рубрику не в «Панорамі», а в «Еспрессо».

³ Судове розслідування у справі про корупцію, що торкнулося колишнього прем'єр-міністра Італії Джуліо Андреотті.

⁴ Йдеться про сепаратистську партію північних провінцій Італії.

⁵ Церква Барбіана — парафіяльна школа дона Лоренцо Мілані для найбільш вразливих селянських дітей.

Н.Х.: Так, і щоб протистояти такому роз'єднанню, треба зводити людей разом, створювати саме такі громадські організації, які штампувальники думок прагнуть зруйнувати. У цьому сенсі цікава історія робітничого руху в США — дуже бурхлива і запекла історія, багато в чому протилежна європейській. Були вбиті сотні робітників, буквально зумисне вбиті службою безпеки в той період, коли європейські робітники вже отримали основні права. З того часу на профспілки було багато різних нападів. І не без підстав: профспілки, які б вони не були корумповані, є одним з деяких засобів, за допомогою яких поодинокі безсилі люди можуть об'єднати в єдине ціле свої ресурси (зрозуміло, не гроші, а ресурси інтелектуальні й емоційні) і діяти в добровільній спілці, наближуючи зміни. Американський бізнес відрізняється високою класовою свідомістю: він відчуває себе борцем в жорстокій класовій війні і прагне здобути перемогу. Тим, хто хоче змінити світ, необхідно усвідомити ці істини і постаратися відновити, заново вибудувати, підсилити популярні, загальнодоступні, споконвічні організації: за місцем роботи, регіональні чи організації, котрі об'єднують людей

якимсь іншим загальним інтересом, наприклад феміністським, екологічним і т.п. Їм також варто розширювати свою власну духовну сферу. Зрештою, ми відповідальні за майбутні покоління, відповідальні за сотні мільйонів страждаючих людей у цілому світі, і ми *можемо* діяти такими способами, що змінять структуру влади, розхитають її і розширять царину справедливості і волі.

ноам
хомскі

Переклав Володимир Єшкілев

⁶ Постанова уряду Берлусконі (літо 1996) про припинення розслідування справ про корупцію; викликала протест італійського суспільства і призвела до падіння уряду.

⁷ Амінторе Фанфані — з 1954 р. — секретар христ.-дем. партії, багаторазово — міністр уряду Італії, голова Сенату Італійської Республіки.

⁸ Нілла Піцці — естрадна співачка, популярна на телебаченні 50-их рр. минулого століття.

Йорк /"New York Delire"/ (в книзі *Пейзаж подій /"Un paysage d'evenements"*, Galilee, 1996. Текст друкується за виданням Paul Virilio. *La bombe informatique. Strategie de la deception*, Editions Galilee, Paris 1998, 1999

Возняк Тарас, філософ, культуролог і політолог, головний редактор журналу *Ї*, мешкає у Львові.

Гончар Ярослав, аспірант Інституту соціальної та політичної психології АПН України, мешкає у Києві.

Дацюк Сергій, директор НВФ "Київ-Інформ-Простір".

Дашаківська Оксана, магістр політології, PR менеджер журналу *Ї*.

Друль Орест, журналіст і соціолог міста, мешкає у Львові.

Еко Умберто (Umberto Eco), італійський естетик, семіотик і письменник, професор Болонського університету. Текст друкується за виданням: Umberto Eco. *Cinque scritti morali*. Bompiani, Milan, 1997.

Епштейн Міхаїл, філософ, культуролог, літературознавець, есеїст, заслужений професор теорії культури та російської

літератури університету Еморі (Атланта). Член ПЕН-клубу. Засновник та керівник спілок московської гуманітарної інтелігенції: „Клуб есеїстів”, „Образ і думка”, „Лабораторія сучасної культури”. З 1990 року мешкає у США. Автор мережевих проєктів „ИнтеЛнет”, „Книга Книг”, „Дар слова” і „Веер будущеностей”.

Кара-Мурза Сергєй, головний науковий співробітник, зав. сектором в Аналітичному центрі наукової та промислової політики, займається проблемами системного аналізу, зокрема, розробляє теми “Наука і криза індустріальної цивілізації”, “Росія – традиційне суспільство - Радянський проєкт”.

Керні Річард (Richard Kearney), професор філософії Дублінського університету, автор книги „States of Mind. Dialogues with contemporary thinkers on the European mind”.

Кирчів Андрій, журналіст, фахівець в галузі зв'язків із громадськістю, мешкає у Львові.

Кривенко Марія, українська письменниця і поетеса, літературознавець, мешкає у Львові.

АВТОРИ ЧИСЛА:

Васютинський Вадим, кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології АПН України, професор Київського славістичного університету, мешкає у Києві.

Віріліо Поль (Paul Virilio), філософ, урбаніст, “дромолог” (вчений, що вивчає швидкість як категорію сучасного світу), передбачив драму в Нью-Йорку в своєму нарисі *Шалений Нью-*

Леонтєва Лідія, докторантка Львівського національного університету ім. І. Франка, політолог.

Ліотар Жан Франсуа (Jean Francois Lyotard), французький філософ, один з початківців постмодерністського методу, досліджував сучасні зв'язки між культурою, наукою, технологією та політикою. Текст друкується за виданням: Richard Kearney. States of Mind. Dialogues with contemporary thinkers on the European mind. Manchester University Press.

Магдиш Ірина, автор, співредактор журналу *Ї*.

Московічі Серж (Serge Moscovici), французький психолог, соціолог, керівник лабораторії соціально-психологічних досліджень у Вищій школі соціальних досліджень при Паризькому університеті, спеціаліст із соціальної психології.

Попович Мирослав, директор Інституту філософії НАН України, професор.

Потятиник Борис, директор Інституту екології медіапростору, мешкає у Львові.

Прохасько Тарас, письменник, належить до Станіславського феномену сучасної української літератури.

Рікер Поль (Paul Ricoeur), французький філософ і протестантський теолог, засновник і головний представник сучасної філософської герменевтики. Текст друкується за виданням: Richard Kearney. States of Mind. Dialogues with contemporary thinkers on the European mind. Manchester University Press.

Сватко Ярослав, український публіцист і видавець, у 1992-1996 – головний редактор тижневика *Шлях Перемоги* (Львів-Мюнхен-Нью-Йорк), з 1995 р. директор видавництва *Галицька видавнича спілка*.

Семків Ростислав, кандидат філологічних наук, викладач Національного університету Києво-Могилянська академія.

Татенко Віталій, доктор психологічних наук, професор, член-кор. АПН України, головний науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології АПН України.

Хомські Ноам (Chomsky, Noam Avram), американський лінгвіст та громадський діяч, критик зовнішньої та внутрішньої

політики США, світової політики, а також маніпулятивної практики засобів масової інформації. Текст друкується за виданням: Richard Kearney. States of Mind. Dialogues with contemporary thinkers on the European mind. Manchester University Press.

Чайковський Ян, куратор числа, керівник проєктів журналу *Ї*.

Чекмишев Олександр, заступник директора Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.